

ELÄKETURVAKESKUKSEN
TUTKIMUKSIA

Tutkimuksia eläkeläisten pienituloisuuden ja toimeentulon dynamiikasta Suomessa vuosina 1995–2014

JUHA RANTALA

ELÄKETURVAKESKUKSEN TUTKIMUKSIA 05/2020

**Tutkimuksia eläkeläisten
pienituloisuuden ja toimeentulon
dynamiikasta Suomessa
vuosina 1995–2014**

JUHA RANTALA

Eläketurvakeskus

00065 ELÄKETURVAKESKUS

Puhelin: 029 411 20

Sähköposti: etunimi.sukunimi@etk.fi

Pensionsmyndigheten

00065 PENSIONSSKYDDSCENTRALEN

Telefon: 029 411 20

E-post: förnamn.efternamn@etk.fi

Finnish Centre for Pensions

FI-00065 ELÄKETURVAKESKUS, FINLAND

Phone: +358 29 411 20

E-mail: firstname.surname@etk.fi

Hansaprint Oy | Turenki 2020

ISBN 978-951-691-318-9 (nid.)

ISBN 978-951-691-319-6 (PDF)

ISSN 1236-3049 (painettu)

ISSN 1798-7482 (verkkojulkaisu)

Turun yliopisto, Sosiaalitieteiden laitos, Sosiaalipolitiikka

**Tutkimuksia eläkeläisten pienituloisuuden
ja toimeentulon dynamiikasta Suomessa
vuosina 1995–2014**

JUHA RANTALA

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA

Esitetään Turun yliopiston yhteiskuntatieteellisen
tiedekunnan suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi
Turun yliopiston Publicum 3 -luentosalissa, 4.12.2020 kello 12.

Turun yliopisto

Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta
Sosiaalitieteiden laitos
Sosiaalipolitiikka

Työn ohjaaja

Professori Veli-Matti Ritakallio
Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta
Sosiaalipolitiikan laitos
Turun yliopisto
Turku

Tarkastajat

Hannu Uusitalo
Professori emeritus

Markus Jäntti
Professori
Kansantaloustieteen professori
Tukholman yliopisto

Vastaväittäjä

Hannu Uusitalo
Professori emeritus

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnit In Originality Check -järjestelmällä.

TIIVISTELMÄ

Väitöskirjassa tarkastellaan eläkeläisten toimeentulon ja pienituloisuuden kehitystä eläkkeelle siirryttäessä ja eläkeaikana. Eläkettä edeltävän tulotason, eläkeajan tulorakenteen sekä sosioekonomisten ja -demografiset taustatekijöiden merkitys toimeentuloon ovat erityisen huomion kohteena. Eläkeläisten toimeentulon dynamiikkaa tutkitaan kahden keskeisen eläkepolitiikalle asetetun sosiaalisen tavoitteen eli eläkettä edeltävän toimeentulon tason kohtuullisen säilyttämisen ja köyhyyden estämisen näkökulmista.

Väitöskirja sisältää neljä vertaisarvioitua artikkelia. Näistä kahdessa ensimmäisessä toimeentulon kehitystä seurataan muutaman vuoden ajan ennen ja jälkeen eläkkeelle siirtymisen. Väitöskirjan kahdessa jälkimmäisessä artikkelissa seurannan kohteena ovat työkyvyttömyyseläkeläiset ja 75–84-vuotiaat eli ryhmät, joissa eläkeajan pienituloisuuden on havaittu olevan keskimääräistä selvästi vakavampi ongelma.

Tutkimuksessa hyödynnetään Tilastokeskuksen rekistereihin perustuvia paneeliaineistoja Suomessa asuneesta asuntokuntaväestöstä vuosilta 1995–2014. Toimeentulossa ja pienituloisuudessa tapahtuneita muutoksia tarkastellaan vakiintuneiden tulonjakotutkimuksen määritelmiä ja menetelmiä soveltaen. Toimeentuloa mitataan pääsääntöisesti käytettävissä olevan rahatulon ja pienituloisuutta pienituloisuusasteen avulla.

Tulokset eläkepolitiikan tavoitteiden onnistumisesta ovat pääosin myönteiset. Eläkeläisten toimeentulo ei eläkkeelle siirryttäessä merkittävästi heikene ja pienituloisilla toimeentulo jopa hieman paranee. Eläkeaikana toimeentulo säilyy melko vakaana. Lakisääteisten eläkkeiden merkitys eläkeajan toimeentulon tason ja säilymisen kannalta on keskeinen. Toimeentulo on kuitenkin kokonaisuus, jossa ansio- ja omaisuustulojen, mutta etenkin perheen merkitys on tärkeä. Muut kuin eläketulot ovat usein myös eläkeläisten välisten tuloerojen taustalla.

Eläkepolitiikalle asetettujen tavoitteiden kannalta ongelmana on pitkäkestoinen köyhyys, joka monen kohdalla on perua jo eläkettä edeltävältä ajalta. Yleisintä eläkeläisköyhyys on yksin asuvien joukossa. Lakisääteinen elä-

keturva on rakennettu perinteisen, täysipäiväisen ja eheän työuran varaan. Jos työtuloja ei työuran aikana ole kertynyt riittävästi, eikä muitakaan tuloja ole, eläkeajan toimeentulo jää matalaksi.

ASIASANAT: Käytettävissä oleva rahatulo, tuloliikkuvuus, pienituloisuus, köyhyys, eläkkeelle siirtyminen, eläke.

ABSTRACT

This dissertation examines the development of pensioners' economic well-being and poverty during the process of retirement and in retirement. Particular focus is put on the effect of pre-retirement income, the composition of income in retirement and socio-economic and demographic background factors on the economic well-being of pensioners. The income mobility of pensioners is examined in the light of two central social objectives set for pension policy: maintaining an adequate, customary pre-retirement consumption level and preventing poverty.

The dissertation contains four peer-reviewed articles. In the first two articles, the economic well-being and changes in the income of pensioners a few years before and after retirement are examined. In the two latter articles, the attention is paid to disability pensioners and 75–84-year-olds, that is, to groups in which poverty has been found to be a more serious problem than on average.

The study utilizes unique panel data sets based on Statistics Finland's registers of persons residing in Finland for various lengths of time during the period 1995–2014. The definition of economic well-being, or income, is generally household equivalent money income. The definition of poverty is the poverty rate.

According to my research, the pension policy objectives have been mainly successful. Pensioners' economic well-being does not drop dramatically at retirement, and the income of low-income people even slightly improves. After retirement, incomes remain fairly stable. The importance of statutory pensions for the level and maintenance of the economic well-being of pensioners is remarkable. In addition to pensions earned and property income, financial security through family members is particularly important. The income differentials among retired persons are often explained by other income than pension.

The biggest challenge is long-term poverty, which for many has been a problem already before retirement. The risk of long-term poverty is highest among those pensioners who live alone. Statutory pension is based on a

traditional, full-time and long working career. If the accrued income from work is low, the pension – and often also the other income – is low.

KEYWORDS: Economic well-being, equivalent money income, income mobility, poverty, poverty rate, retirement, pensioners.

ALKUSANAT

Väitöskirjan ensiaskeleet otin viime vuosikymmenen puolella. Tuolloin eläkepoliittista keskustelua leimasi väittämä toimeentulon romahtamisesta eläkkeelle siirtymisen yhteydessä. Tutkittua tietoa ei kuitenkaan juuri ollut. Väitöskirjan ensimmäinen artikkeli syntyi tämän puutteen korjaamiseksi. Jos tietoa ei ole, tieto korvautuu helposti mielikuvilla – oikeilla tai väärillä. On tärkeää, että tietämys eläketurvasta ja sen merkityksestä toimeentuloon perustuu tutkittuun kokonaisvaltaiseen tietoon eikä mielikuviin. Tämän ajatuksen pohjalta syntyi myös kolme muuta eläkeläisten toimeentulon ja pienituloisuuden kehitystä käsittelevää artikkelia. Tässä väitöskirjassa nämä neljä artikkelia on koottu yksiin kansiin.

Tutkimusta ei tehdä yksin, vaan yhdessä. Väitöskirjaa ohjasi Veli-Matti Ritakallio. Hänelle parhaat kiitokset. Veli-Matin palaute auttoi etenkin käsikirjoituksen loppuun saattamisessa. Hannu Uusitaloa ja Markus Jänttiä kiitän väitöskirjan esitarkastuksesta ja Hannua vielä toimimisesta vastaväittäjänäni. Hannulle suuret kiitokset myös monivuotisesta tuesta ja yhteistyöstä eläkeläisten toimeentuloon liittyvän tutkimuksen parissa. Tulonjakotutkimuksen empiiriseen puoleen olen tutustunut pitkälti Ilpo Suoniemen ansiosta. Tästä kuin myös pitkäaikaisesta yhteistyöstä suuret kiitokset. Lämpimät kiitokset myös Susan Kuivalaiselle, jolta olen saanut moneen kertaan arvokkaita neuvoja väitöskirjan eri syntyvaiheissa.

Väitöskirjan neljästä artikkelista kolme syntyi yhteistyönä. Näistä ensimmäisen tein Ilpo Suoniemen kanssa. Hänelle suuri kiitos. Toisessa, Raija Gouldin kanssa tehdyssä artikkelissa käsiteltiin työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden pienituloisuutta ennen ja jälkeen eläkkeelle siirtymisen. Raijan asiantuntemus työkyvyttömyyseläkkeistä oli ensiarvoisen tärkeää. Raijalle lämpimät kiitokset. Kolmas, Susan Kuivalaisen, Marjo Pyy-Martikaisen ja Marja Riihelän kanssa tehty artikkeli käsitteli 75–84-vuotiaiden eläkeläisnaisten ja miesten pienituloisuutta. Ilman heidän panostaan, artikkeli ei olisi syntynyt. Heille parhaat kiitokset. Kaikkia kirjoittajia kiitän erinomaisen hyvässä hengessä tehdystä yhteistyöstä.

Väitöskirjan kaikki artikkelit perustuivat Tilastokeskuksen yksilötason paneeliaineistoihin. Tilastokeskusta kiitän aineistojen muodostamisesta. Pekka Ruotsalaisen panos tässä oli erityisen tärkeä. Yhteiskuntapolitiikka-

lehteä kiitän väitöskirjan artikkeleiden julkaisemisesta ja lehden anonyymejä refereeita artikkeleiden rakentavasta kommentoinnista. Työnantajani Eläketurvakeskusta kiitän mahdollisuudesta saada tehdä tutkimusta ja työstää väitöskirja lopulta valmiiksi. Merja Raunista kiitän tutkimuksen ulkoasun asiantuntevasta saattamisesta painokuntoon.

Perheen ja ystäväni tuki on ja on aina ollut tärkeää. Lämpimät kiitokset puolisololleni Maritalle ja tyttärelleni Millalle. Lämpimät kiitokset myös sisikolleni Liisalle ja hänen puolisolleen Keijolle sekä kaikille muille läheisilleni.

Helsingissä, marraskuussa 2020

Juha Rantala

SISÄLTÖ

1 Johdanto	19
2 Eläkeläisten taloudellinen toimeentulo ja toimeentulon dynamiikka	30
2.1 Sosiaaliset riskit, sosiaalivakuutus ja eläkevakuutus sen osana.....	30
2.2 Suomen lakisääteinen eläkejärjestelmä.....	33
2.3 Toimeentulo ja pienituloisuus tulonjakotutkimuksessa.....	38
2.4 Toimeentulon muuttuminen eläkkeelle siirryttäessä ja eläkeaikana.....	43
2.5 Mitä suomalaisten eläkeläisten toimeentulosta tiedetään?.....	51
2.5.1 Poikkileikkausaineistoihin perustuvat tutkimustulokset... ..	51
2.5.2 Eläkeläisten toimeentulon ja pienituloisuuden dynamiikkaan perustuvat tutkimustulokset.....	55
3 Tutkimuksen toteutus	64
3.1 Tutkimuskysymykset.....	64
3.2 Tutkimusaineistot, keskeiset muuttujat ja tutkimusmenetelmät.....	67
3.2.1 Tutkimusaineistot.....	67
3.2.2 Keskeiset muuttujat.....	69
3.2.3 Menetelmät.....	74
3.2.4 Tutkimusaineiston vertailukelpoisuus ja luotettavuus.....	77
4 Vertaisarvioitujen liiteartikkelien keskeisimmät tulokset	81
4.1 Toimeentulon muuttuminen eläkkeelle siirryttäessä – ekvivalenttitulosuhteen tarkastelua.....	81
4.2 Eläkeläisten toimeentulon kehitys ensimmäisten eläkevuosien aikana.....	84
4.3 Pienituloisuuden dynamiikka työkyvyttömyyseläkkeelle siirryttäessä.....	88
4.4 Samankaltaistuuko ikäihmisten köyhyys? – Näkökulmia 75–84-vuotiaiden naisten ja miesten pienituloisuuteen.....	91

5 Keskeisimmät johtopäätökset	95
Kirjallisuus	103
Artikkelit 1–4	121

Kuvioluettelo

1.1	Eläkkeellä olevien määrä vuosina 1995, 2005 ja 2015.....	22
1.2	Vanhuuseläkeläisten ja vuonna 1995 vanhuuseläkkeelle siirtyneiden kohortin keskimääräinen kokonaisaläke vuosina 1994–2015, €/kk vuoden 2015 rahassa.....	23
1.3	Eläkeläisten toimeentulon dynamiikka.....	24
2.1	Keskimääräinen kokonaisaläke (A) (€/kk vuoden 2018 rahassa) ja eläkeläisten jakautuminen kokonaisaläkkeen rakenteen mukaan (B) (%) vuosina 1981–2018.....	36
2.2	Eläkeläisten pienituloisuusasteet keskimäärin vuosina 1995–2018 ilman asuntotuloa (pl.) ja asuntotulo mukaan lukien (ml.), pienituloisuusraja 50 ja 60 prosenttia koko väestön mediaanista.....	41
2.3	Oman kokonaisaläkkeen rakenne (A) ja omaeläkettä saavat vuonna 2018 (B).....	45
2.4	Eläkeläisten keskimääräinen käytettävissä oleva ekvivalenttitulo iän ja perheeseen mukaan vuosina 1995–2014, €/v, vuoden 2014 rahassa.....	53
2.5	Omaeläkkeelle siirtyneiden ja päätyneiden omaeläkkeiden keskimääräinen kokonaisaläke vuosina 1995–2014, kokonaisaläke €/kk, vuoden 2015 rahassa.....	55
2.6	Vuosina 2000, 2003 ja 2007 eläkkeelle siirtyneiden ekvivalenttirahatuloon perustuvat korvaussuhteet, %.....	57
2.7	Työeläkeindeksin, puoliväli-indeksin, ansiotasoindeksin ja täyden kansaneläkkeen reaalikehitys vuosina 1995–2015, 1995=100.....	59
2.8	Vuonna 2005 leskeksi jääneiden eläkeläisten käytettävissä oleva ekvivalenttirahatulo vuosina 2002–2008 keskimäärin ja sukupuolen mukaan, vuoden 2008 rahassa, keskiarvo.....	60
2.9	Pienituloisuutta pysyvästi tai toistuvasti kokeneen väestön osuus asuntoväestöstä kuuden vuoden seurantajaksoissa iän ja sukupuolen mukaan vuosina 2000 ja 2011.....	62
4.1	Vuonna 2003 eläkkeelle siirtyneiden brutto-, netto- ja ekvivalenttitulot vuosina 1995–2004, mediaani, €/v, vuoden 2008 rahassa.....	82
4.2	Vuonna 2003 eläkkeelle siirtyneiden ekvivalenttitulosuhteet eläkettä edeltävän tulokymmenyksen mukaan, ekvivalenttitulosuhteen mediaani (Md), alin kymmenys (P10) ja ylin kymmenys (P90), %.....	83

4.3	Vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneiden toimeentulo (ekvivalenttirahatulo) alimmassa, keskimmaisessä ja ylimmässä tulokymmenyksessä vuosina 1997–2008, mediaani, €/v, vuoden 2008 rahassa.....	85
4.4	Työstä ja työttömyydestä vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneiden ekvivalenttibruttotulot ja verot tulolajeittain alimmassa, keskimmaisessä ja ylimmässä tulokymmenyksessä vuosina 1997, 2000 ja 2008, keskiarvo, €/v, vuoden 2008 rahassa.....	86
4.5	Pienituloisuusaste ja köyhyysvaje vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneillä, kaikilla eläkeläisillä ja koko väestössä vuosina 1997–2008, 60 prosentin köyhyysriskiraja.....	88
4.6	Vuonna 2002 työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden pienituloisuusasteet (60 % ja 50 %) vuosina 1996–2008 vuoden 1995 tilanteeseen perustuvissa ryhmissä: ei-pienituloinen työllinen, ei-pienituloinen työtön, pienituloinen, %.....	89
4.7	Vuonna 2002 työstä työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden pienituloiseksi tulon riskisuhteet vuoden 1995 työmarkkina-aseman mukaan, 60 prosentin ja 50 prosentin pienituloisuusrajat.....	90
4.8	75–84-vuotiaiden naisten ja miesten pienituloisuusasteet (%) kotitalouden rakenteen mukaan vuosina 1995–2014, pienituloisuusraja 60 prosenttia mediaanitulosta.....	92
4.9	75–84-vuotiaiden pienituloisten miesten ja naisten lukumäärät leskeneläkkeellä ja ilman leskeneläkettä, pienituloisuusraja 60 prosenttia mediaanituloista.....	94

Laatikkoluettelo

2.1	Kokonaiseläkkeen osat vuonna 2017.....	37
2.2	Käytettävissä oleva tulo ja pienituloisuusaste, keskeisiä tulokäsitteitä.....	42
2.3	Toimeentulo eläkkeen alkaessa ja eläkeajan toimeentulon muuttumiseen liittyviä tekijöitä.....	50

Taulukkuuettelo

3.1	Väitöskirjan artikkeleiden tutkimuskysymykset ja kohderyhmät.....	66
3.2	Väitöskirjan artikkeleiden kohderyhmät ja otoskoot.....	69
3.3	Työmarkkinatilat vuoden lopun mukaan.....	70
3.4	Asuntokunnan käytettävissä olevan tulon komponentit.....	71
3.5	Perhe-aseman luokittelu.....	73
4.1	Vuonna 2014 pienituloisina olleiden 75–84-vuotiaiden miesten ja naisten pienituloisuusasteet (%) vuosina 2005 ja 1995 keskimäärin ja eräissä yksin asuvien ryhmissä.....	93

ALKUPERÄISET ARTIKKELIT

- 1 Juha Rantala & Ilpo Suoniemi:
Toimeentulon muuttuminen eläkkeelle siirryttäessä: ekvivalenttitulosuhteen tarkastelua
Yhteiskuntapolitiikka 76(1): 3–16
<http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201209117806>

- 2 Juha Rantala:
**Eläkeläisten toimeentulon kehitys ensimmäisten eläkevuosien aikana. Analyysi vuonna 1999 eläkkeelle jääneiden ekvivalentti-
rahatulosta vuosina 1997–2008**
Yhteiskuntapolitiikka 79(2): 125–139
<http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2014040923365>

- 3 Juha Rantala & Raija Gould:
Pienituloisuuden dynamiikka työkyvyttömyyseläkkeelle siirryttäessä
Yhteiskuntapolitiikka 80 (3): 233–246.
<http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2015061010176>

- 4 Juha Rantala & Susan Kuivalainen & Marjo Pyy-Martikainen & Marja Riihelä:
Samankaltaistuuko ikäihmisten köyhyys? Näkökulmia 75–84-vuotiaiden naisten ja miesten pienituloisuuteen
Yhteiskuntapolitiikka 84 (2): 165–178
<http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2019041011847>

1 Johdanto

Eläkeläisten toimeentulon turvaaminen on eläkepolitiikan keskeinen tavoite. Suomen kansallisen eläkestrategian (STM 2005) ja Euroopan neuvoston Laekenissa 2001 hyväksymät eläkepolitiikalle asetetut sosiaaliset tavoitteet tiivistyvät kolmeen alatavoitteeseen (Laitinen-Kuikka 2002). Ensinnäkin on varmistettava, että vanhukset eivät ole köyhtymisvaarassa ja voivat nauttia kohtuullisesta elintasosta. Toiseksi kaikille yksilöille on tarjottava mahdollisuudet sopiviin julkisiin tai yksityisiin eläkejärjestelyihin, joiden avulla he voivat ansaita riittävät eläkeoikeudet elintasonsa säilyttämiseen kohtuullisessa määrin eläkkeelle jäätyään. Kolmanneksi on edistettävä sukupolvien sisäistä ja niiden välistä solidaarisuutta. Suomessa nämä tavoitteet sisältävät vanhusten ohella myös työkyvyttömyyseläkkeellä olevat.

Eläkepolitiikalle asetetut tavoitteet kattavat koko eläkeajan. Koska eläkeaika on usein vuosien tai jopa vuosikymmenten mittainen elämänvaihe, toimeentulo voi eläkeaikana muuttua. Vuonna 2015 keskimääräinen eläkkeellä oloaika oli 22 vuotta (Kautto 2016). Vaikka köyhyys ei esimerkiksi olisi ongelma eläkkeen alkaessa, se voi muodostua ongelmaksi myöhemmin. Köyhyys voi toisaalta olla myös pysyvä, koko eläkeajan kestävä tai jo ennen eläkettä alkanut ongelma. Tällöin ongelmana ei ole toimeentulon muuttuminen, vaan sen muuttumattomuus. Mahdolliset muutokset eläkeajan toimeentulossa voivat olla hitaita tai äkillisiä ja niiden suuruus riippuu vertailuajankohdasta. On eri asia, tutkitaanko toimeentulossa tapahtuvaa muutosta edellisen vuoden vai usean vuoden takaisen tilanteeseen.

Valtaosalle eläkeläisistä lakisääteinen eläke on tärkein toimeentulon lähde (Kuivalainen ym. 2017). Lakisääteisellä eläkejärjestelmällä eläkepolitiikan toteuttajana on tätä kautta voimakas sosiaalipoliittinen ulottuvuus. Rowntreen (1901) 1900-luvun alussa kehittämän köyhyyden elinvaiheteorian mukaan ihmisten köyhyys tai sen uhka on suurimmillaan kolmessa elinvaiheessa: lapsuudessa, aikuisiässä pienten lasten vanhempana ja vanhuusiässä. Eläkejärjestelmät syntyivät tarpeesta torjua vanhuusajan ja perhe-eläkkeiden myötä myös lasten köyhyyttä. Nykyään kaikissa kehittyneissä maissa onkin jonkin asteinen eläkejärjestelmä. Vaikka eläkejärjestelmien ja muiden sosiaalivakuutusjärjestelmien perustelut, järjestämistavat, kattavuus ja rahoitus vaihtelevat (esim. Modigliani & Brumberg 1954; Friedman 1957; Titmuss 1958; Ringen 1987; Esping-Andersen 1990; Korpi &

Palme 1993; Barr 2001; 2013; Korkman ym. 2007; Barr ja Diamond 2008; Ebbinghaus 2011; Kangas & Niemelä 2016), eri maiden eläkejärjestelmät sisältävät yleensä vähimmäisturvaan, ansioon suhteutettuun turvaan ja tulojakoon liittyviä elementtejä.

Eläke ei ole eläkeläisen ainoa toimeentulon lähde. Eläkeläisillä voi olla muita tuloja kuten omaisuustuloja tai eläkkeen rinnalla saatavaa työtu-
loa. Toimeentuloon vaikuttaa oleellisesti myös perhe. Koska eläkkeen lisäksi myös muut tulot ja perhe vaikuttavat toimeentulon tasoon ja eläkeläisten välisiin tuloeroihin, eläkeläisten toimeentuloa ja eläkepolitiikalle asetettuja tavoitteita on tarkasteltava kokonaisuutena. Eläkeläinen voi olla esimerkiksi suurituloisen, vaikka hänen eläkkeensä olisi pieni.

Toimeentulon ja köyhyyden mittaaminen ei ole yksikäsitteistä. Taloudellista toimeentuloa voidaan arvioida objektiivisesti tai subjektiivisesti, tarpeiden tai niiden hankkimiseen tarvittavien resurssien pohjalta, kokonaisvaltaisesti tai taloudellisen hyvinvoinnin eri osatekijöitä yhdistelemällä (ks. Atkinson 1970; Rawls 1971; Sen 1973; Allardt 1976; Rauhala ym. 2000; Kautto 2006; Saari 2011). Oma kokonaisuutensa on köyhyyden eri ulottuvuuksia käsittelevä kirjallisuus (esim. Rowntree 1901; Sen 1973; Townsend 1979; Ringen 1988; Atkinson 1989; 1998; Jenkins 1991; 2011; Jäntti 1994; Kangas & Ritakallio 1998; 2008; Jäntti & Danziger 2000; Penttilä ym. 2003; Fritzell & Ritakallio 2004; Moisio 2004).

Eläkejärjestelmän toimintaa voidaan tarkastella sekä taloudellisten että sosiaalisten näkökulmien pohjalta. Suurten ikäluokkien vanhenemisen, elinajan pidentymisen ja alhaisen työllisyysasteen vuoksi eläkejärjestelmän taloudellinen kestävyys on ollut huomion kohteena aina 1990-luvun lama-
vuosista lähtien (esim. Kiander & Lönnqvist 2002; Korkman ym. 2007; Ebbinghaus 2012; Tenhunen & Vaittinen 2016). Rahoituksellisen kestävyuden parantamiseksi eläkemaksuja on nostettu, ehtoja ennaikaiselle eläkkeelle siirtymiselle on tiukennettu, vanhuuseläkeikää on myöhennetty ja eläke-etuuksia on leikattu. Lähes kaikissa teollisuusmaissa toteutetut tai vi-
reillä olevat eläkeuudistukset ovat osa tätä kehitystä (esim. Hinrichs 2000; Barr & Diamond 2006; 2008; Lassila ym. 2015; Carone ym. 2016; OECD 2018a; 2018b; 2019). Eläkejärjestelmän tai laajemmin eläkepolitiikan onnistumista on arvioitava myös sillä perusteella, miten eläketurvalle asetetut sosiaaliset tavoitteet ovat täyttyneet. Jos kansalaiset mieltävät eläkejärjestelmän epäoikeudenmukaiseksi ja eivät saa tai kokevat, että eivät saa rahoilleen vastinetta, järjestelmän sosiaalinen ja poliittinen oikeutus häviää.

Julkisessa keskustelussa eläkejärjestelmän sosiaalisia tavoitteita koskeva keskustelu on järjestelmän taloudellisen kestävyyttä parantavien kiristysten vuoksi ollut usein kielteistä, kuten ”Puoli miljoonaa eläkeläistä kituuttaa köyhyysrajan alapuolella” (Yle 2016) tai ”Älä anna eläkepommisi räjähtää. Ryhdy sijoittamaan asuntoihin!” (Lehto 2020). Kun keskustelua käydään yksittäisistä eläkeleikkauksista tai vaalilupauksista niiden korjaamiseksi, voi kokonaiskuva eläketurvan merkityksestä toimeentuloon jäädä taka-alalle. Tutkimuksen tavoite on tuoda esiin faktat, ei vain epäkohdat, ja tällä tavoin palvella eläkepoliittista keskustelua ja päätöksentekoa. On tärkeää, että tietämys eläketurvasta ja sen kohdentumisesta perustuu tutkituun kokonaisvaltaiseen tietoon eikä mielikuviin.

Eläkeläisten toimeentuloa niin Suomessa kuin muuallakin on pääsääntöisesti tutkittu vuosittain tehtyjen staattisten poikkileikkausaineistojen perusteella (Pulkkinen 1969; Hagfors ym. 2003; Rantala & Suoniemi 2007, Uusitalo 2006; Kautto 2011; Hinrichs & Lynch 2012; Kuivalainen ym. 2017; OECD 2018a; 2018b; 2018c; OECD 2019; Ebbinghaus ym. 2019). Poikkileikkausaineistojen tiedot kuvaavat yhden vuoden keskimääräistä tilannetta kerrallaan. Vuosittaisten poikkileikkausaineistojen avulla voidaan seurata miten yksittäisen ryhmän, kuten eläkeläisten, toimeentulo muuttuu ajassa. Tähän vaikuttaa sekä muutokset ryhmän rakenteessa että muutokset ryhmän yksittäisten jäsenten toimeentulossa. Eläkeläisväestön rakenne ei kuitenkaan vuodesta toiseen säily samana, sillä eläkkeelle siirtyneiden tulotaso, perherakenne ja elinaika ei välttämättä ole sama kuin eläkkeeltä poistuvien. Esimerkiksi eläkkeelle siirtyneiden tulotason on havaittu olevan keskimäärin korkeampi kuin jo eläkkeellä olevien (Laesvuori 2006; Rantala 2017). Tämä dynamiikka jää poikkileikkaustarkasteluissa havaitsematta. Poikkileikkauksiin perustuvien aineistojen avulla ei tästä syystä voida selvittää, miten yksittäisten eläkkeensaajien toimeentulo on eläkeaikana kehittynyt, vaikka eläkepolitiikan tavoitteiden onnistumisen arvioimiseksi se olisi tärkeää.

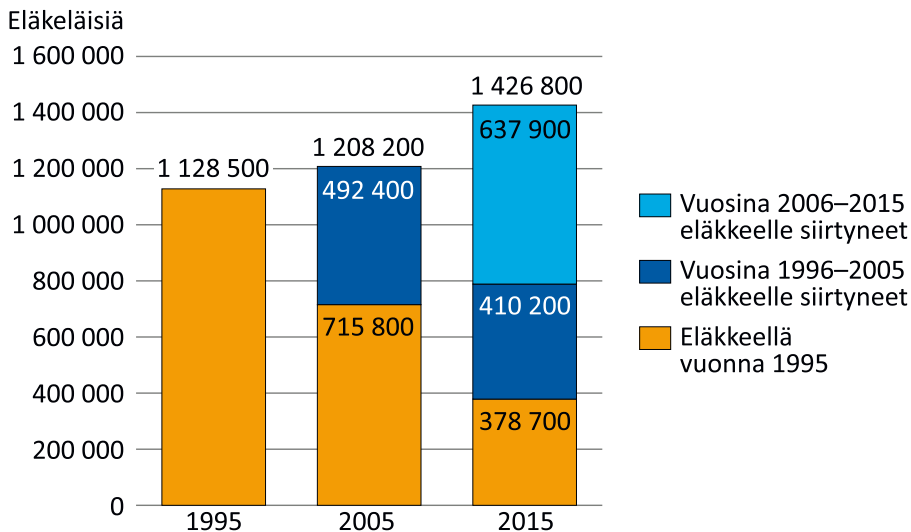
Seuraavat tarkastelut havainnollistavat eläkeläisten rakenteen muuttumisen vaikutusta eläkeläisten toimeentulon kehityksestä saatavaan käsitykseen. Vuonna 2015 Suomessa asui hieman yli 1 400 000 eläkeläistä (kuvio 1.1). Heistä 27 prosenttia oli ollut eläkkeellä jo vuonna 1995, 29 prosenttia oli siirtynyt eläkkeelle vuosien 1996–2005 aikana ja 45 prosenttia vuoden 2005 jälkeen. Vuoden 1995 eläkeläisistä 63 prosenttia oli puolestaan ollut eläkkeellä vuonna 2005 ja kolmasosa vielä vuonna 2015. Eri vuosien eläkeläisten joukossa on siten sekä varsin pitkään eläkkeellä olleita että hiljattain eläkkeelle siirtyneitä. Kaiken kaikkiaan eläkeläisten määrä on

vuosien 1995–2015 aikana noussut noin 300 000 henkilöllä, sillä uusien eläkeläisten määrä on ollut suurempi kuin eläkkeeltä poistuneiden määrä.

Kuviossa 1.2 on esitetty vanhuuseläkeläisten keskimääräinen kokonaiseläke vuosilta 1995–2015 perinteisellä poikkileikkaustarkasteluun perustuvalla mittaustavalla. Tätä on verrattu vuonna 1995 vanhuuseläkkeelle siirtyneiden kohortin kokonaiseläkkeen keskimääräiseen kehitykseen vastaavilta vuosilta. Ajanjakson aikana kaikkien vanhuuseläkeläisten eläke on noussut 42 prosenttia ja vanhuuseläkkeelle siirtyneiden 20 prosenttia. Poikkileikkausasetelmaan perustuva mittaustapa antaa siten selvästi myönteisemmän kuvan eläkeläisten toimeentulon kehityksestä kuin eläkkeelle siirtyneiden kohortin seurantaan perustuva mittaustapa, koska poikkileikkausasetelma sisältää eläkeläisten oman tulokehityksen lisäksi eläkeläisväestön rakenteessa tapahtuneet muutokset.¹ Mittaustapojen välinen ero näkyy myös siinä, että vanhuuseläkkeelle siirtyneiden kokonaiseläke oli vuonna 1995 hieman korkeampi, mutta vuonna 2015 selvästi matalampi kuin kaikilla vanhuuseläkeläisillä keskimäärin.

Kuvio 1.1.

Eläkkeellä olevien määrä vuosina 1995, 2005 ja 2015.

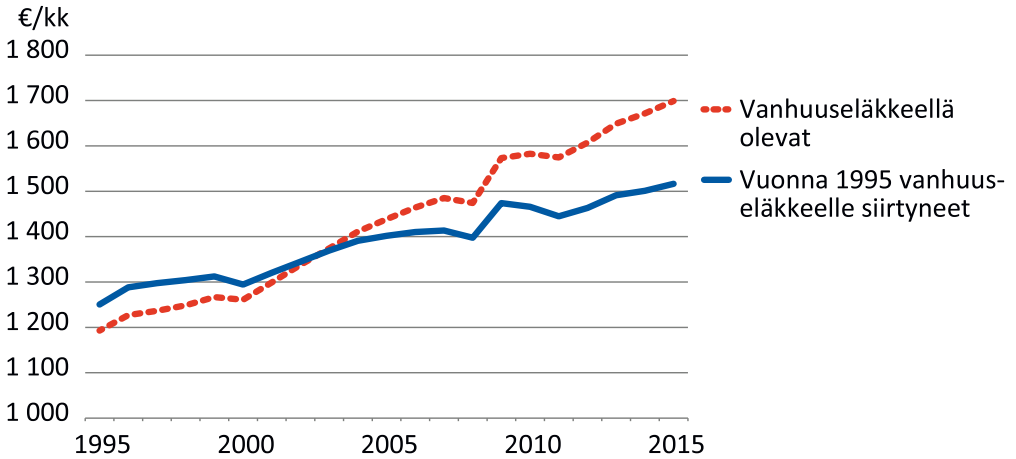
* Luvut eivät sisällä maatalouden erityiseläkkeitä.

Lähde: Kuivalainen 2017.

1 Eläkkeelle siirtyneiden rakenne voi muuttua myös kohortin sisällä. Kuviossa vuonna 1995 vanhuuseläkkeelle siirtyneet ovat olleet seurannassa koko ajanjakson ajan. Kokonaiseläkkeen kehitys oli melko sama, vaikka se olisi laskettu kaikkien eläkkeelle siirtyneiden joukosta (Rantala ym. 2017).

Kuvio 1.2.

Vanhuuseläkeläisten ja vuonna 1995 vanhuuseläkkeelle siirtyneiden kohortin keskimääräinen kokonaiseläke vuosina 1994–2015, €/kk vuoden 2015 rahassa.

Lähde: Rantala ym. (2017) ja Eläketurvakeskus (2019c).

Väitöskirjan neljässä empiirisessä artikkelissa tutkitaan eläkepolitiikan tavoitteiden toteutumista dynaamisesta, eläkeläisten omaan tulokehitykseen perustuvasta näkökulmasta. Kuvio 1.3 selventää artikkeleiden tarkastelutapaa eläkeajan toimeentulon dynamiikasta. Kuvion keskiosassa toimeentulon kehitystä eläkeaikana on tarkasteltu kolmen peräkkäisen elämänvaiheen eli eläkkeelle siirtymisen, ensimmäisten eläkevuosien ja vanhuusajan (vakiintuneen eläkeajan) avulla. Eläkettä edeltävästä ajasta alkavat nuolet kuvaavat toimeentulon riippuvuutta edellisten ajankohtien toimeentulosta, mutta myös muutoksia, joita toimeentulossa voi eläkkeelle siirtymisen yhteydessä tai eläkeaikana tapahtua.

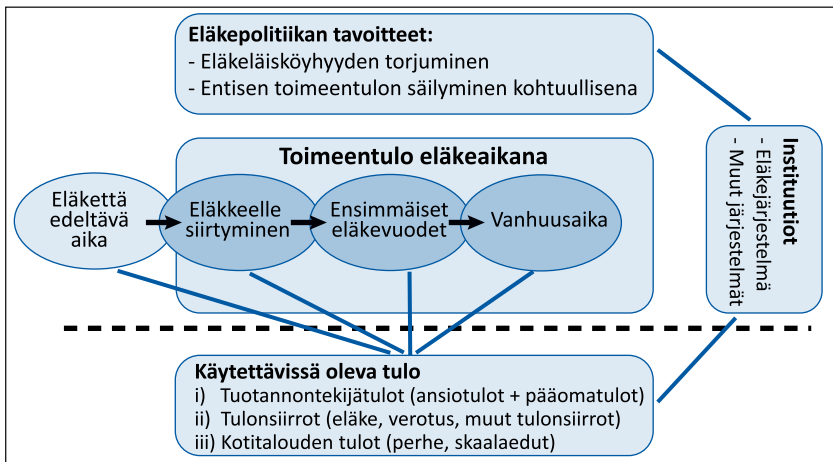
Eläkkeelle siirtyminen on kuviossa esitetty osin eläkeajan ulkopuolella. Vaikka hallinnollisesti eläkkeelle siirtyminen on äkillinen tapahtuma, niin henkilön toimeentulon kannalta se voi alkaa hallinnollista tapahtumaa aikaisemmin tai myöhemmin. Esimerkiksi eläketilastoissa (Eläketurvakeskus 2020) osatyökyvyttömyyseläkkeelle siirtyneet ovat eläkeläisiä, vaikka he olisivat vielä työelämässä. Osa-aikaeläkkeellä olleet ovat puolestaan työssäkäyviä, vaikka he samaan aikaan saavat osa-aikaeläkettä.² Eläkkeelle siirtymisen ajankohdan määrittämistä vaikeuttaa myös eläkejärjestelmien väliset erot. Suomen työeläkejärjestelmän mukaan henkilö voi olla jo eläkkeellä, mutta kansaneläkejärjestelmän kannalta hän voi olla vie-

² Vuoden 2017 eläkeuudistuksen yhteydessä osa-aikaeläke lakkautettiin.

lä ei-eläkkeellä. Eläkkeelle siirtymisen vähittäisyyteen on yleensäkin kiinnitetty kasvamassa määrin huomiota. Tutkimuskirjallisuudessa on jo vakiintunut ”Bridge Employment” tai ”Work Beyond Retirement” -käsitteet, joilla viitataan siihen, että eläkkeelle siirtyminen ei ole enää yhtä selkeä, yhteen ajankohtaan sijoittuva vaihe kuin ennen (esim. Henkens & van Solinge 2014).

Kuvio 1.3.

Eläkeläisten toimeentulon dynamiikka.

Eläkeajan toimeentuloon vaikuttavat eläkettä edeltävänä aikana kertyneet tulot, säästöt ja varallisuus. Eläkkeelle siirtymisen yhteydessä toimeentulo voi laskea, säilyä ennallaan tai nousta. Muutoksen suunta ja suuruus riippuu eläkeajan alkuvaiheen ja sitä edeltävän ajan toimeentulon erotuksesta. Eläkeajan tulokehitykseen vaikuttaa puolestaan eläketurvan ja muun sosiaaliturvan kehitys, mutta myös elämäntilanteissa tapahtuvat muutokset. Esimerkiksi eläkeajan alkuvaiheessa työnteko voi jatkua osittaisena ja mahdollinen puoliso voi olla vielä työelämässä. Muutaman vuoden jälkeen eläkkeellä olo voi sen sijaan olla kokoaikaista ja leskeksi tulo yleistynyt. Myös terveys- ja hoivapalvelujen tarve voi olla muuttunut. Pelkistäen eläkeläisten toimeentulo voi eläkkeelle siirryttäessä ja eläkeaikana muuttua, kun tulot, tulo- ja kulutusrakenne tai perheen koostumus muuttuvat. Nämä muutokset voivat olla hitaita tai ne voivat olla äkillisiä.

Kuviossa eläkeajan kolme vaihetta havainnollistavat eläkeläisten toimeentulon muuttumiseen liittyviä tyypillisiä syitä ja tilanteita. Ensimmäisten eläkevuosien ja vakiintuneen eläkeajan (vanhuusajan) erottelun taustalla on

ajatus eläkkeelle siirtymisen ja varsinaisen vanhuuden väliin jäävästä kolmannesta iästä (ks. esim. Laslett 1989; Karisto 2005). Kolmas ikä on työelämästä vapaata aikaa, jota eivät sido perhe-elämän velvollisuudet. On huomattava, että kolmas ikä ei koske niitä, joilla ei taloudellisen toimeentulon tai terveyden puolesta ole mahdollisuutta aktiiviseen eläkeaikaan. Tässä työssä ensimmäisten eläkevuosien ajanjakso kuvaa niin hyvin kuin heikomminkin toimeentulevien eläkeläisten elämäntilannetta.

Käytännössä eläkeajan vaiheet ovat limittäiset ja niiden alkaminen ja päättyminen voivat yksittäisten henkilöiden kohdalla vaihdella huomattavasti muun muassa iän, terveydentilan tai perhetilanteen mukaan. Eläkkeellä olon vakiintuminen kokoaikaiseksi voi tapahtua nopeasti tai se voi olla hitaasti muuttuva elämänvaihe. Leskeksi voi tulla myös nuoremmalla iällä ja perherakenteessa voi tapahtua myös muita kuin leskeksi tuloon liittyviä muutoksia. Terveys- ja hoivapalvelujen tarve voi puolestaan olla merkittävä jo työkyvyttömyyseläkkeen alkuvaiheesta lähtien, eikä vasta varsinaisena vanhuusaikana.

On merkillepantavaa, että eläkeajan toimeentulon kannalta tärkeintä voi olla toimeentulon säilyminen vakaana, sillä vakaa ja riittävän tasoinen toimeentulo antaa ennustettavuutta ja helpottaa pitemmän aikavälin taloudellista suunnittelua (Uusitalo 2002; 2007). Toimeentulon vakaus tarkoittaa tässä toimeentulon reaalisen ostovoiman säilymistä tai sen vähäistä muuttumista. Toisaalta pysyvästi matala tulotaso estää pienituloisuudesta irtipääsyn, jolloin toimeentulon nousu olisi puolestaan toivottavaa. Toimeentulon eläkeajasta kehitystä voidaan tarkastella myös suhteellisena ilmiönä vertaamalla sitä muissa elämäntilanteissa olevien väestöryhmien kuten työssä olevien tai työttömien tulokehitykseen.

Kuvion 1.3 yläosassa julkisen vallan asettamat eläkepoliittiset tavoitteet on pelkistetty tämän väitöskirjan artikkeleiden kannalta kahteen osaan. Näistä ensimmäisessä tavoitteena on köyhyyden estäminen ja toisessa eläkettä edeltävän toimeentulon säilyttäminen kohtuullisena eläkettä edeltävään aikaan verrattuna. Eläkepolitiikan tavoitetta sukupolvien sisäisen ja välisen solidaarisuuden edistämisestä ei kuviossa ole esitetty, koska se ei ole tässä väitöskirjassa tutkimuskohteena.

Eläkepolitiikalle asetettuja tavoitteita toteuttavat kuvion oikean laidan eri instituutiot, joista tämän työn keskiössä on lakisääteinen eläkejärjestelmä. Muita tärkeitä instituutioita ovat esimerkiksi terveys- ja hyvinvointipalveluihin sekä verotukseen liittyvät järjestelmät, jotka myös vaikuttavat eläke-

läisten toimeentuloon ja tätä kautta eläkepoliittisten tavoitteiden toteutumiseen.

Eläkejärjestelmän toiminnan tulokset realisoituvat eläkkeinä ja eläkkeet ovatkin yksi yleisimmistä eläkejärjestelmän toimivuutta kuvaavista mitoista. Eläkepolitiikan tavoitteiden toteutumista niiden avulla ei voida pelkää arvioida, sillä eläkeläisten toimeentulo on monen eri tulolähteen muodostama kokonaisuus. Eläkepolitiikan tavoitteet on lisäksi ilmaistu käsitteellisellä tasolla ja niiden onnistumisen arvioimiseksi toimeentulon kohetuullisuus ja köyhyyden käsitteet on operationalisoitava. Kuviossa tätä teorian ja teorian mittaamisen välistä eroa kuvaa katkoviiva, jonka yläpuolinen osa viittaa eläkepolitiikan tavoitteiden käsitteellisiin osiin ja alapuolinen osa niiden mittaamiseen.

Tässä tutkimuksessa toimeentuloa ja köyhyyttä lähestytään pohjoismaisen niin sanotun resurssipohjaisen hyvinvointitutkimuksen lähtökohdista käsin. Siinä hyvinvointia mitataan suoraan esimerkiksi kulutuksen tai epäsuorasti hänen hallussaan olevien resurssien kuten työn, tulojen tai terveyden avulla (esim. Johansson 1970; Uusitalo 1975; Allardt 1976; Ringen 1987; Saari 2011). Pohjoismaisella hyvinvointitutkimuksella on yhtymäkohtia eri tieteenalojen suuntauksiin kuten brittiläiseen sosiaalipoliittiseen tutkimukseen, taloustieteen hyvinvointitutkimukseen ja sosiologian elämänlaatututkimukseen (Erikson & Uusitalo 1987). Yhteistä näillä suuntauksilla on se, että huomion kohteena on koko väestön tai väestöosan taloudellinen hyvinvointi, sen oikeudenmukainen jakautuminen ja etenkin heikommassa asemassa olevan väestön suhteellisen aseman parantamiseen liittyvät kysymykset. Tärkeänä tutkimuskohteena on arvioida julkisten instituutioiden, kuten eläkejärjestelmän, roolia torjua sosiaalisia riskejä resurssien uudelleenjaon avulla.

Kuviossa 1.3 toimeentuloa ja köyhyyttä mitataan käytävissä olevan tulo avulla. Käytävissä oleva tulo on yleisimmin käytetty taloudellista toimeentuloa kuvaava objektiivinen resurssi ja sen määrittelyyn ja mittaamiseen liittyviä kysymyksiä on käsitelty varsin laajasti (esim. Kakwani 1986; United Nations Economic Commission for Europe 2011). Kuviossa käytävissä oleva tulo on ositettu tuotannontekijätuloihin, tulonsiirtoihin ja perheen tuloihin. Jaottelu havainnollistaa eläkeläisten toimeentuloon vaikuttavia keskeisiä elementtejä ja samalla hyvinvointitutkimuksessa usein käytettyä toimeentulon lähteiden jaottelua markkinoiden, julkisen sektorin ja perheen välillä (ks. Titmuss 1958; Esping-Andersen 1990). Jaottelussa tuotannontekijätulot edustavat markkinoiden, tulonsiirrot julkisen sektorin ja

kotitalous perheen kautta saatua turvaa. Jako ei ole yksikäsitteinen. Esimerkiksi ansiosidonnainen työeläke on lakisääteinen julkisen sektorin tulonsiirto, mutta toisaalta työeläke määräytyy pitkälti eläkettä edeltäneiden ansiotulojen eli markkinoiden perusteella.

Käytettävissä olevan tulon avulla voidaan tutkia eläkeläisten toimeentulon muuttumista eläkeajan eri vaiheissa ja sitä, mistä muutos johtuu. Samalla voidaan tarkastella, missä määrin eri tulolajit korvaavat tai täydentävät toisiaan. Käytettävissä olevan tulon avulla voidaan määritellä myös köyhyyden yleisyyttä kuvaava pienituloisuusaste ja laskea pienituloisuuden toistuvuutta ja pysyvyyttä kuvaavia tunnuslukuja. Koska käytettävissä oleva tulo voidaan ainakin periaatteessa laskea kaikille kansalaisille, eläkeläisten toimeentulossa tai pienituloisuudessa tapahtuneita muutoksia voidaan myös verrata muiden väestöryhmien vastaaviin muutoksiin. Tämä mahdollistaa sukupolvien sisäisen ja välisen tulokehityksen vertailun esimerkiksi työmarkkina-aseman, iän, sukupuolen, tulotason tai sosioekonomisen aseman perusteella. Edellä mainittujen kysymysten selvittäminen edellyttää kuitenkin koko väestön kattavia yksilötason seurantatietoja.

Väitöskirjan artikkeleiden toimintaympäristö – Suomi 1990-luvun alkupuolesta 2010 luvun puoliväliin

Väitöskirja koostuu neljästä artikkelista, joissa kaikissa eläkeläisten toimeentulon dynamiikkaa tutkitaan Tilastokeskuksen rekisteritietoihin perustuvien mittavien ja kansanvälisestikin ainutlaatuisten paneeliaineistojen avulla. Artikkelit ovat ensimmäisiä eläkeläisten omaan tulokehitykseen perustuvia tutkimuksia Suomessa. Koska vastaavia tutkimuksia ei tieltä västi ole tehty muuallakaan, on artikkeleiden suhteuttaminen aiempaan kirjallisuuteen rajallista. Osin tästä syystä iso osa myöhemmin esiteltävää tutkimuskirjallisuudesta on tehty väitöskirjan artikkeleiden julkaisemisen jälkeen. Artikkeleissa eläkeläisten toimeentulon kehitystä koskevat tarkastelut alkavat vuodesta 2003 ja päättyvät vuoteen 2014, mutta takautuvien seurantatietojen avulla käsitellään myös eläkettä edeltävää aikaa aina 1990-luvun puolivälistä alkaen. Väitöskirjan artikkeleiden kannalta keskeisenä toimintaympäristönä voidaan siten pitää 1990-luvun alun jälkeistä aikaa Suomessa aina 2010-luvun puoliväliin saakka.

1990-luvun alussa Suomi koki historiansa pahimman taloudellisen laman. Laman vuoksi työttömien ja pitkäaikaistyöttömien määrä moninkertaisui, julkinen talous velkaantui tuntuvasti ja sosiaaliturvaa leikattiin (esim.

Kiander & Vartia 1998; Kiander 2001; Piirainen & Saari 2002; Korkman ym. 2007). Laman jälkeen myös tuloerot kasvoivat (Penttilä ym. 2003; Tuomala 2017). Yleiseksi talouspoliittiseksi linjaksi muodostui julkisen sektorin pitkän aikavälin kestävydestä huolehtiminen. Lama koetteli aluksi lähinnä työikäisiä. Eläkeläisten toimeentuloon laman vaikutukset näkyivät myöhemmin, etenkin 1990-luvun lopusta lähtien, kun lama-ajan työikäisiä alkoi siirtyä varhais- tai vanhuuseläkkeelle. 1990-luvun lamaa seurasi nousukausi, jonka aikaan etenkin ikääntyneiden työllisyys parani selvästi. Nousukausi päättyi vuoden 2008 finanssikriisiin, jonka jälkeen taloudellinen kehitys on ollut vaatimatonta. Ikääntyneiden työllisyys on silti edelleen kohentunut (Tilastokeskus 2020a). Pitkäaikaistyöttömyys on toisaalta kasvanut.

Eläkemenojen kasvun hillitsemiseksi eläkkeellesiirtymisikää alettiin 1990-luvun puolesta välistä lähtien eri keinoin myöhentämään (ks. myös jakso 2.2). Tässä keskeisenä keinona olivat varhaiseläkkeiden, etenkin yksilöllisen varhaiseläkkeen, niin sanotun työttömyyseläkeputken ja osa-aikaeläkkeen alaikärajojen asteittaiset korotukset ja lopulta näiden eläke-
muotojen lakkauttaminen (Takala & Uusitalo 2002; Rantala 2008).³ Vuosien 1996 ja 2014 välisenä aikana 25-vuotiaille laskettu eläkkeellesiirtymisen odote nousikin 58,8 vuodesta 61,2 vuoteen eli lähes kahdella ja puolella vuodella (Eläketurvakeskus 2020a). Osaltaan tehdyt muutokset vaikuttivat myös ikääntyneiden työllisyysasteen nousuun 2000-luvulla (esim. Kyyrä & Wilke 2007; Rantala 2008). Eläkkeelle siirtymistä pyrittiin myöhentämään myös siirtymällä yleisestä 65 vuoden vanhuuseläkeiästä joustavaan 63–68 vuoden eläkeikään, jossa työssä jatkamisesta palkittiin eläkekeitä korottavan paremman karttuman kautta.⁴

Artikkeleiden ajanjaksoon liittyy myös sosiodemografiset muutokset. Suurten ikäluokkien siirtyminen vanhuuseläkkeelle 2000-luvun taitteessa ja eliniän jatkuva nousu on kasvattanut eläkeläisten määrää voimakkaasti. Vuosien 1995–2014 välisenä aikana 60 vuotta täyttäneiden osuus väestöstä nousi 19 prosentista 27 prosenttiin ja 70 vuotta täyttäneiden vajaasta

3 Vuonna 1995 yksilöllinen varhaiseläkkeen alaikäraja oli 56 vuotta, työttömyyseläkkeen 60 vuotta (55 vuotta työttömyysturvan lisäpäivät huomioiden) ja osa-aikaeläkkeen 58 vuotta. Vuoden 2005 eläkeuudistuksen yhteydessä työttömyyseläke ja yksilöllinen varhaiseläke lakkautettiin. Osa-aikaeläke poistui vuoden 2017 eläkeuudistuksen yhteydessä.

4 Joustava vanhuuseläkeikä tuli voimaan vuonna 2005. Uudistuksen vaikutukset eläkkeelle siirtymisen myöhentymiseen ovat kuitenkin olleet vähäiset tai kielteiset (Uusitalo & Nivalainen 2013; Kanninen & Ravaska 2019).

10 prosentista 13 prosenttiin (Tilastokeskus 2020a). Vaikka naisten osuus vanhimpien eläkeläisten joukossa on edelleen huomattava, sukupuolten välinen ero eliniässä on samalla hieman kaventunut. Perherakenteessa on puolestaan jatkunut pitkään kehitys, jossa yksinasuvien, yksinhuoltajien ja lapsettomien avio- tai avoparien osuus työikäisestä väestöstä on kasvanut ja usean lapsen avioparien osuus laskenut (Mäenpää & Jalovaara 2015; Jalovaara & Fasang 2020). Kaiken kaikkiaan keskimääräinen eläkkeelläoloaika on noussut vuosien 1997 ja 2015 välisenä aikana noussut 18 vuodesta 22 vuoteen (Kautto 2016).

Väitöskirjan johdanto-osa etenee seuraavasti: Luvussa kaksi tarkastellaan keskeisiä eläkeläisten taloudelliseen toimeentuloon ja toimeentulon dynamiikkaan liittyviä teoreettisia kysymyksiä ja käydään läpi suomalaisten eläkeläisten toimeentuloon liittyvää empiiristä kirjallisuutta. Luvussa kolme esitetään väitöskirjan keskeiset tutkimuskysymykset sekä väitöskirjan artikkeleissa käytetyt tutkimusaineistot ja menetelmät. Luvussa neljä kuvataan artikkeleiden keskeiset tutkimustulokset. Viidennessä luvussa nämä tulokset kootaan vielä yhteen.

2 Eläkeläisten taloudellinen toimeentulo ja toimeentulon dynamiikka

Väitöskirjan tavoitteena on paneeliaineiston avulla selvittää, miten eläkeläisten toimeentulo muuttuu ensin eläkkeelle siirryttäessä ja sitten eläkeaikana, ja miltä kehitys näyttää eläkepolitiikalle asetettujen tavoitteiden valossa. Tämä luku rakentaa viitekehyksen väitöskirjan artikkeleiden empiiristen kysymysten käsittelylle. Aluksi eläkeläisten toimeentuloa ja siihen liittyviä niin sanottuja sosiaalisia riskejä tarkastellaan osana koko elinkaarta sekä sosiaalivakuutusta näiden riskien vaikutusten ehkäisijänä. Tarkastelu antaa pohjan Suomen lakisääteisen eläkejärjestelmän käsittelylle, jossa huomion kohteena ovat eläkkeet. Tämän jälkeen näkökulmaa laajennetaan tarkastelemalla eläkeläisten toimeentuloa tulonjakotutkimuksen käsitteiden, käytettävissä olevan tulon ja pienituloisuuden avulla. Seuraavaksi keskitytään eläkeläisten toimeentulon dynamiikkaan – sen muuttumiseen tai muuttumattomuuteen – liittyviin kysymyksiin. Eläkkeiden ja käytettävissä olevan tulon lisäksi huomion kohteena on pienituloisuuden kehitys. Suomalaisten eläkeläisten toimeentuloon keskittyvä kirjallisuuskatsoaus tehdään luvun lopussa.

2.1 Sosiaaliset riskit, sosiaalivakuutus ja eläkevakuutus sen osana

Sosiaalisilla riskeillä tarkoitetaan yleensä yksilön tai kotitalouden taloudellista toimeentuloa uhkaavia yhteiskunnallisesti merkittäviä riskejä (ks. esim. Anderson & Ringdal 2012). Vanhuutta on pidetty tyypillisenä tällaisena riskinä (esim. Taylor-Gooby 2004; Bonoli 2006). Rowntreen (1901) klasisisen köyhyyden elinvaiheteorian mukaan ihmisten köyhyys tai sen uhka on suurimmillaan kolmessa elinvaiheessa: lapsuudessa, aikuisiässä pienten lasten vanhempana ja vanhuusiässä. Rowntreen havainnot pohjautuivat empiiriseen tutkimukseen työläisväestön taloudellisesta asemasta Englannissa Yorkin kaupungissa 1900-luvun taitteessa. Teorian mukaan työmarkkinoilta ansaittu palkka suojaa köyhyydeltä normaalitilanteissa, mutta ei elämänvaiheissa, joita syntyy lasten kasvatuksen, sairauden, leskeyden tai vanhuuden seurauksena. Työväestön köyhyydelle oli siten tyypillis-

tä elämänkulun käännteisiin liittyvä vaihtelu aikana, jolloin ei ollut olemassa nykyaikaisia perhe- ja eläkepoliittisia sosiaaliturvajärjestelmiä.

Köyhyyden elinvaihetheoria vaikutti osaltaan ajatteluun sosiaalisista riskeistä. Vanhuuden ohella niin sanottuina perinteisinä sosiaalisina riskeinä voidaan pitää sairauteen, työttömyyteen, työkyvyttömyyteen, lapsen syntymään ja huoltajan menetykseen liittyviä tapahtumia (ks. esim. Esping-Andersen 1999; Pintelon ym. 2013). Näille riskeille on ominaista se, että ne ovat normaalin elämänkulkuun tai elinkaareen liittyviä tapahtumia, joita (työ)markkinat eivät tyydyttävästi pysty torjumaan. Vanhat sosiaaliset riskit koskevat laajaa kansalaisten joukkoa ja ovat suhteellisen helppo tunnistaa.

Globalisaatio, muutokset työmarkkinoilla, perhemuodoissa ja demografiassa ovat synnyttäneet myös uusia sosiaalisia riskejä (ks. esim. Townsend 1979; Esping-Andersen 1999; Kangas & Palme 2000; Taylor-Gooby 2004; Bonoli 2006; Fritzell & Ritakallio 2012; Pintelon 2013; Rovny 2014). Uusia riskiryhmiä ovat esimerkiksi avioeroista johtuvat yksinhuoltajaperheet, nuoret kouluttamattomat aikuiset, matalapalkka-aloilla työskentelevät, pitkäaikais- tai toistuvaistyöttömät ja maahanmuuttajat. Siinä missä vanhat riskit kohdistuivat tiettyihin elämänvaiheisiin ja koskettivat laajaa kansalaisten joukkoa, uudet sosiaaliset riskit kohdistuvat pieniin ja hyvin erilaisiin ryhmiin. Jako vanhoihin ja uusiin sosiaalisiin riskeihin on kuitenkin epätarkka. Esimerkiksi Pohjoismaissa uudet sosiaaliset riskit tunnistettiin aikaisemmin kuin monissa muissa maissa (Bonoli 2007). Laajemmin sosiaalisten riskien määrittelystä (ks. esim. Hellsten & Helne 2004; Kangas & Niemelä 2017).

Sosiaalivakuutus on keino julkisen sektorin toimesta turvata ihmisille riittävä toimeentulo ja huolenpito erilaisten sosiaalisten riskien kohdatessa (Kangas & Niemelä 2017). Sosiaalivakuutus on osa toimeentuloturva, johon luetaan myös sosiaaliavustukset ja viimesijainen toimeentuloturva.⁵ Rowntree aikalaisineen inspiroi sosiaalipoliittista ajattelua, jossa sosiaalivakuutuksen avulla pyritään tasoittamaan toimeentulon vaihteluja erityisesti eri elinvaiheiden välillä (Dewilde 2003). Tässä niin sanotussa horisontaalisessa tarkastelutavassa sosiaalivakuutuksen erityisenä tavoitteena on

5 Toimeentuloturva tarkoittaa rahamääräistä etuutta, jonka tavoitteen on helpottaa toimeentulo-ongelmia taloudellisissa riskitilanteissa (Kangas & Niemelä 2017). Toimeentuloturva on puolestaan osa sosiaaliturvaa, johon kuuluvat myös sosiaali- ja terveystalut.

ihmisiä eri elinkaaren vaiheessa uhkaavien riskien vaikutusten pienentäminen. Toisessa niin sanotussa vertikaalisessa tarkastelutavassa sosiaalivakuutuksen lähtökohtana on väestöryhmien välisten tuloerojen tasoittaminen poikkileikkaushetkellä ja erityisesti köyhyyden torjuminen.⁶

Sosiaalivakuutusta voidaan luonnehtia eri tavoin (Hellsten & Helne 2004; Kangas & Niemelä 2017). Ne voivat olla kansan- tai työväenvakuutustyyppisiä. Ensin mainitussa niin kutsutussa beveridgeläisessä mallissa vakuutettuna on koko väestö ja korvaus maksetaan kaikille yhtä suurina. Jälkimmäisessä niin kutsutussa bismarckilaisessa mallissa vakuutuksen kohdeyrymänä on työssä olevat tai työssä olleet ja korvaus on ansiosidonnainen. Esping-Andersen (1990) jakoi hyvinvointivaltiot sen mukaan, kenelle kuuluu ensisijainen vastuu sosiaalisten riskien hallinnoinnissa ja hyvinvoinnin tuottamisessa. Pohjoismaisessa mallissa päävastuu on julkisella sektorilla, keskieurooppalaisessa mallissa työnantajilla ja anglosaksisessa mallissa yksilöillä. Yleensä eri maiden sosiaaliturvajärjestelmät sisältävät kuitenkin sekä vähimmäisturvaan että ansioon suhteutettuun turvaan liittyviä elementtejä, vain painotukset vaihtelevat (Barr 2001; Kangas & Niemelä 2017).

Kaikille pakollinen eläketurva on yksi keskeisimmistä sosiaalivakuutuksista ja kaikissa kehittyneissä maissa on jonkinasteinen lakisääteinen eläkejärjestelmä, joskin niiden kattavuus, rakenne ja rahoitustapa vaihtelevat (Kangas & Niemelä 2017).⁷ Lakisääteistä eläkejärjestelmää osana kokonaisaläketurvaa kuvataan usein kolmen pilarin avulla (esim. Laitinen-Kuikka ym. 1997; Ebbinghaus 2011). Ensimmäiseen pilariin kuuluvat lakisääteiset ja pakolliset eläkejärjestelmät. Tämän pilarin järjestelmät rahoitetaan verojen tai erilaisten lakisääteisten sosiaaliturvamaksujen avulla ja ne kattavat koko väestön tai ainakin suurimman osan väestöstä. Toiseen pilariin kuuluvat työmarkkinoilla sovitut ei-lakisääteiset eläkejärjestelyt. Nämä järjestelyt rahoittaa työnantaja yksin tai yhdessä työntekijöiden kanssa ja ne voivat olla yrityskohtaisia, toimialakohtaisia tai henkilöstöryhmäkohtaisia. Toisen pilarin kattavuus ja pakollisuus voi vaihdella merkittävästi. Kolmanteen pilariin kuuluvat yksityiset vapaaehtoiset vakuutukset. Niiden laajuus riippuu siitä, kuinka kattavan turvan kaksi ensimmäistä antavat ja kansalaisten taloudellisista mahdollisuuksista ja halusta täydentää vapaaehtoisesti eläketurvaansa.

6 Jako vertikaalisen ja horisontaaliseen ei ole yksiselitteinen (esim. Uusitalo 1988; Tuomala 2017).

7 Lakisääteisen eläkejärjestelmän eduista ks. esim. Barr & Diamond 2006; Tenhunen 2016.

Eläketurvan pilareita voidaan luonnehtia myös niihin liittyvien tavoitteiden kautta. Ensimmäisen pilarin eläkkeet muodostavat kokonaiseläketurvan perustan. Ne ovat vastikkeettomia ja niissä on yleensä vähimmäistoimeentulon turvaamiseen ja tulontasaukseen liittyviä tavoitteita. Kyse on sosiaalivakuutuksen vertikaalisesta puolesta. Toisen pilarin eläkkeet ovat ansiosidonnaisia, henkilön oman työhistorian perusteella määräytyviä eläkkeitä. Niiden tavoitteena on turvata kohtuullisessa määrin tulotaso, joka henkilöllä oli ennen eläkkeelle siirtymistä. Kyse on sosiaalivakuutuksen horisontaalisesta henkilön oman elinkaarikulutuksen tasaamiseen liittyvästä puolesta. Kolmanteen pilariin kuuluvien eläkkeiden tavoitteena on täydentää kahden ensimmäisen pilariin antamaa eläketurvaa markkinoilta ostettavilla yksityisillä eläkevakuutuksilla.

Kaiken kaikkiaan sosiaalivakuutuksen merkitys on sen järjestämistavasta riippumatta ollut merkittävä ja hyvinvointivaltioiden kehittyminen maailmansotien jälkeen on onnistunut pienentämään erityisesti perinteisten sosiaalisten riskien vaikutuksia toimeentuloon (Esping-Andersen 1999; Hellsten 2004). Etenkin eläketurvajärjestelmät ovat varsinkin Pohjoismaissa onnistuneet vähentämään merkittävästi vanhusköyhyyttä (esim. Gustafsson & Pedersen 1999).

Sosiaalivakuutusjärjestelmiä on toisaalta kritisoitu siitä, että ne eivät anna suojaa uusilta sosiaalisilta riskeiltä varalle (Esping-Andersen 1999; Pierson 2001; Hellsten 2004; Taylor-Gooby 2004; Bonoli 2007). Perinteinen hyvinvointivaltio oli suunniteltu homogeenisiin ja kasvaviin yhteiskuntiin, joissa sosiaalisen riskien jakaminen oli mahdollista ja joissa suurin osa ihmisistä oli työelämässä. Uudet monimuotoiset työ- ja perhemallit ja niihin liittyvät sosiaaliset riskit eivät tähän malliin istu. Vaikka vanhuus vanhana sosiaalisena riskinä on suhteellisen hyvin katettu, niin uudet sosiaaliset riskit asettavat haasteita myös eläkeajan toimeentulolle, koska eläkejärjestelmien toiminnan lähtökohtana on pitkä työura ja kokoaikainen työ.

2.2 Suomen lakisääteinen eläkejärjestelmä

Suomen eläketurva perustuu valtaosin koko väestön kattaviin pakollisiin lakisääteisiin eläkkeisiin. Suomessa lakisääteisyys kattaa myös ansiosidonnaiseen eläketurvaan liittyvät eläkkeet, mistä syystä ne sisältyvät ensimmäiseen pilariin toisin kuin useimmissa muissa maissa. Vapaaehtoisten, yksityisten eläkkeiden merkitys on Suomessa poikkeuksellisen vähäinen (Uusitalo 2017). Suomen lakisääteiset eläkkeet eli kokonaiseläke on

kansan- ja takuueläkkeen sekä työeläkkeen muodostama kokonaisuus. Näistä työhistoriaan perustuvan ansiosidonnaisen työeläkkeen tavoitteena on turvata entisen toimeentulon tason kohtuullinen säilyminen vanhuuden, työkyvyttömyyden ja perheenhuoltajan kuoleman varalta. Asumisperusteisen kansan- ja takuueläkkeen tavoitteena on puolestaan taata vähimmäiseläke sellaiselle eläkkeensaajalle, jonka työeläke on lyhyen työuran ja/tai matalan ansiotason vuoksi jäänyt vähäiseksi tai jolla ei ole lainkaan oikeutta työeläkkeeseen. Kokonaiseläkkeen tarkemmat määritelmät käyvät ilmi laatikosta 2.1 jakson lopussa.

Eläkejärjestelmän muotoutumiseen ovat vaikuttaneet monet historialliset ja yhteiskunnalliset tekijät (Pulkkinen 1969; Niemelä 1994; Kangas 2006; Johanson ym. 2011; Hannikainen & Vauhkonen 2012). Eläkejärjestelmän synty Euroopassa ajoittuu 1900-luvun taitteen teollistumisen alkuvaiheeseen, joskin Suomessa ensimmäinen koko aktiiviväestön kattava kansaneläkelaki säädettiin vasta vuonna 1937. Kansaneläkkeen taso jäi kuitenkin vaatimattomaksi ja vielä 1950-luvun puolivälissä eläketurva oli varsin puutteellinen. Vuoden 1956 uusi kansaneläkelaki paransi selvästi kansaneläkkeen tasoa, mutta luonteeltaan kansaneläke oli edelleen vain köyhyyttä ehkäisevä vähimmäisturva.

Vuonna 1961 säädettiin yksityisalojen työntekijöitä koskeva työsuhteisiin perustuva ansiosidonnainen työeläkelaki. Laki astui voimaan 1962 ja se koski vanhuus- ja työkyvyttömyysturvaa. Vanhuuseläkkeen ikärajaksi tuli 65 vuotta. Työeläke ja sen perustana olevat ansiot (ns. eläkepalkka) sidottiin palkkaindeksiin⁸. Työeläkelakien säätämisestä alkoi eläke-etujen laajenemisen kausi, joka jatkui aina 1990-luvun alkuun asti. Tänä aikana eläketurvan kattavuutta lisättiin ja vähitellen työeläkelakien piirissä olivat kaikki väestöryhmät. Vuonna 1975 eläketurvan tasoa parannettiin nostamalla työeläkkeen karttumisprosenttia⁹ yhdestä prosentista puoleentoista prosenttiin ansioista. Työeläkkeen tavoitetasoksi niin sanotuksi korvaussuhteeksi¹⁰ tuli näin 60 prosenttia eläkkeen perustana olevista ansioista. Tavoitteen saavuttaminen vaati täyttä eli 40 vuoden mittaista työuraa. Laajen-

8 Ansiotasoindeksi kuvaa kokoaikaisten palkansaajien säännöllisen työajan keskiansioiden kehitystä neljännesvuosittain. Keskiansioista ei ole vähennetty veroja eikä työntekijän sosiaaliturvamaksuja (Tilastokeskus 2020b).

9 Karttumisprosentti on prosenttiluku, joka ilmaisee, kuinka paljon eläkettä karttuu eläkkeen perustana olevasta tulosta (Eläketurvakeskus 2020b).

10 Tässä eläkkeen korvaussuhteella tarkoitetaan työeläkkeen ja sen perustana olevan tulon maksimaalista eli täyteen työuraan perustuvaa suhdetta. Korvaussuhteelle ei ole yksikäsittelistä määritelmää (ks. jakso 2.4).

tumisen aikana syntyivät myös uudet varhaiseläkkeet: leskeneläke, työttömyyseläke, osatyökyvyttömyyseläke, yksilöllinen varhaiseläke, varhennettu vanhuuseläke ja osa-aikaeläke.

Väestön ikärakenteen muutos, ennusteet työvoiman riittävydestä ja 1990-luvun lama olivat tekijöitä, joiden seurauksena eläkemenojen kasvua alettiin hillitä (Uusitalo 2006; Kautto 2011). 1990-luvun lamasta alkanutta aina nykyhetkeen asti ulottuvaa aikaa kutsutaan usein sopeuttamisen ajaksi (Julkunen 2001). Vuodesta 1996 lähtien eläkepalkkaa alettiin laskea työsuhteen neljän viimeisen vuoden sijaan kymmenen viimeisen vuoden perusteella. Muutos vähensi työuran viimeisten ja usein keskimääristä korkeimpien ansiotason vuosien painoarvoa työeläkkeessä. Vuonna 1996 päätettiin myös kansaneläkkeen pohjaosan vähittäisestä poistamisesta, jolloin kansaneläkkeestä tuli työeläkevähenteinen.¹¹ Lisäksi työeläkkeiden indeksisuoja heikennettiin ja varhaiseläkkeelle siirtymisen ehtoja kiristettiin.

Vuoden 2005 eläkeuudistuksessa otettiin käyttöön elinajan pidentymisen vaikutusta kompensoiva elinaikakerroin¹² ja eläkkeen perustana oleva eläkepalkka päätettiin laskea koko työuran aikaisista ansioista. Lisäksi osa-aikaeläkkeen ehtoja kiristettiin ja yksilöllinen varhaiseläke sekä työttömyyseläke päätettiin poistaa. Vanhuuseläkkeen ikäraja laajennettiin 63–68 vuoteen siten, että eläkkeelle lähdön lykkääminen yli 65 vuoden antoi paremman eläkkeen. Muutokset eläkejärjestelmän rahoituksellisen kestävyyden parantamiseksi ovat jatkuneet myös vuoden 2005 jälkeen, joista uusin on vuoden 2017 eläkeuudistus.¹³

Eläketurvan heikennysten vastapainoksi tehtiin myös korjaavia parannuksia (Kautto 2011; Kuivalainen 2017). Vuosina 2001, 2005 ja 2006 kansaneläkkeiden tasoa nostettiin tasokorotusten avulla. Vuonna 2008 kansaneläkkeen kuntaluokituksesta luovuttiin, jolloin asuinpaikka ei enää vaikuttanut kansaneläkkeen määrään ja vuonna 2011 astui voimaan vähimmäiseläkkeen turvaava takuueläke. Vuoden 2005 eläkeuudistuksen yhteydes-

11 Kansaneläke on työeläkevähenteinen eli työeläkkeen noustessa kansaneläkkeen määrä vähenee tai kun työeläke on riittävän suuri, ei kansaneläkettä makseta lainkaan (ks. jakso 2.4).

12 Elinaikakertoimen tarkoituksena on rajoittaa elinajan pitenemisestä johtuvaa eläkekustannusten kasvua ja kannustaa jatkamaan työntekoa. Elinajanodotteen noustessa elinaikakerroin pienentää kuukausittain maksettavaa eläkettä.

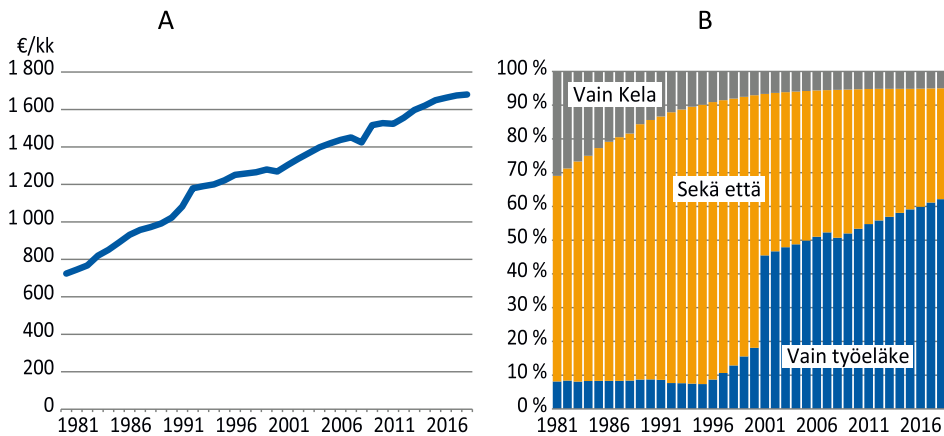
13 Vuoden 2017 uudistuksen käsittely ei ole tässä yhteydessä tarpeellista, sillä väitöskirjan artikkeleiden tarkastelujänne päättyy vuoteen 2014 asti.

sä työeläkettä alkoi karttua myös niin sanotuista palkattomista jaksoista, kuten työttömyys-, opiskelu- ja lastenhoitoajasta. Vuonna 2010 työkyvyttömyyseläkkeiden määräytymisperusteita lisäksi parannettiin

Kaiken kaikkiaan suomalaisten eläketurva on 1960-luvun alkuun verrattuna selvästi parantunut. Vuosien 1981–2018 aikana keskimääräinen kokonaiseläke on reaalisesti kaksinkertaistunut (kuvio 2.1A). Ansiosidonnaisesta työeläkkeestä on samalla tullut kansalaisten peruseläke, jota kansan- ja takuueläke täydentävät. Kun vuonna 1981 kaikista eläkeläisistä 70 prosenttia sai työeläkettä, niin vuonna 2018 vastaava osuus oli jo 95 prosenttia (kuvio 2.1B). Työeläkejärjestelmän asteittaisen voimaantumisen lisäksi työeläkkeen merkitystä on lisännyt kansaneläkkeen pohjaosan asteittainen poistaminen. Vuodesta 2001 lähtien kansaneläke on ollut kokonaan työeläkevähenteinen. Kuviosta 2.1b erottuu toisaalta se, että edelleenkin joka kolmas eläkeläinen saa työeläkkeen lisäksi kansaneläkettä. Heille pelkkä työeläke ei ole riittävä. Kansaneläke osana kokonaiseläkettä on edelleen tärkeä.

Kuvio 2.1.

Keskimääräinen kokonaiseläke (A) (€/kk vuoden 2018 rahassa) ja eläkeläisten jakautuminen kokonaiseläkkeen rakenteen mukaan (B) (%) vuosina 1981–2018.*

*Kokonaiseläke vuodesta 1992 lähtien. Kela sisältää kansaneläkkeen, takuueläkkeen ja vuoteen 2007 saakka eläkkeensaajien asumistuen ja eläkkeensaajien hoitotuen.

Lähde: Eläketurvakeskus (2019c).

Laatikko 2.1.

Kokonaiseläkkeen osat vuonna 2017.

Eläke: Henkilön bruttoeläke kuukaudessa.**Omaeläke (oma kokonaiseläke)*:** Henkilön oma työ- ja kansaneläke.**Oma työeläke:** Oma työeläke muodostuu karttumasääntöjen mukaisesti ansioista, joita saa työuran aikana palkkatyössä ja yrittäjänä. Työeläkettä karttuu myös joiltakin palkattomilta ajoilta kuten työttömyysajalta, opiskelusta ja lastenhoidosta.**Oma kansaneläke:** Kansaneläkettä voi saada Suomessa vähintään 3 vuotta asunut henkilö 16 vuoden iän täyttämisen jälkeen. Työeläke pienentää kansaneläkettä. Täyden kansaneläkkeen voi saada, jos työeläkettä ei saa lainkaan tai jos työeläke jää alle tietyn euromääräisen rajan alle. Vuosina 1995–2007 oma kansaneläke sisälsi myös eläkeläisten asumistuen ja hoitotuen.**Kokonaiseläke**:** Henkilön omaeläke, perhe-eläke ja takuueläke.**Perhe-eläke:** Turvaa lesken (leskeneläke) tai lapsen toimeentuloa, jos perheen huoltaja kuolee. Perhe-eläkettä maksetaan sekä kansaneläke- että työeläkejärjestelmästä. Kansaneläkejärjestelmässä perhe-eläkettä ei myönnetä yli 64-vuotiaille.**Takuueläke:** Kansaneläkelaitoksen myöntämä ja maksama vähimmäiseläke. Jos eläkkeensaajan muut yhteen lasketut eläketulot jäävät lainsäädännön määräämän vähimmäistason alle, takuueläke paikkaa puuttuvan määrän.**SOLITA-eläke:** Liikennevakuutus-, tapaturmavakuutus-, sotilastapaturma- tai so-tilasvammalain perusteella myönnettävä eläke. Jos henkilö saa työ- tai kansaneläkkeen ohella SOLITA-eläkettä, sisältyvät nämä eläkkeet oma- ja kokonaiseläkkeeseen.**Kelan eläkkeet:** Kelan eläkkeet -termiä käytetään tässä yksinkertaisuuden vuoksi kuvaamaan kaikkia Kansaneläkelaitoksen maksamia eläkkeitä lukuun ottamatta perhe-eläkkeitä.

* Vuoden 2020 lainsäädännön mukaan omaeläkkeitä ovat vanhuuseläke, osittainen varhennettu vanhuuseläke, täysi- ja osatyökyvyttömyyseläke ja ns. maatalouden erityiseläkkeet. Omaeläkkeitä ovat aiemmin olleet myös olleet yksilöllinen varhaiseläke, työttömyyseläke ja osa-aikaeläke.

** Mainittujen lisäksi rintamalisät ja lapsikorotukset.

2.3 Toimeentulo ja pienituloisuus tulonjakotutkimuksessa

Edellä eläkeläisten taloudellista toimeentuloa käsiteltiin pelkästään eläkkeiden osalta. Seuraavaksi taloudellisen toimeentulon käsitettä laajennetaan tarkastelemalla sitä tulonjakotutkimuksen lähtökohdista käsin (esim. Atkinson 1970; Kakwani 1986; Uusitalo 1988; United Nations Economic Commission for Europe 2011). Tulonjakotutkimuksella tarkoitetaan tutkimusperinnettä, jossa kuvataan tulojen, tulojen rakenteen, tulojaon tasaisuuden ja tuloköyhyyden kehitystä sekä arvioidaan eri tulolajien, kuten eläkkeen, merkitystä henkilöiden tai väestöryhmien tulo muodostukseen. Kyse on väestön tai väestöryhmän taloudellisen toimeentulon tarkastelusta koko tulojakauman osalta. Tärkeänä tutkimuskohteena on tarkastella tulo siirtojen, kuten eläkkeiden, kykyä sosiaalisten riskien vaikutuksien torjumisessa.¹⁴

Kasvavana tulonjakotutkimuksen kiinnostuksen kohteena on tuloliikkuvuus, jossa tarkastellaan henkilöiden tai väestöryhmien toimeentulon kehitystä ajassa. Erityisen kiinnostuksen kohteena on tulojen, tuloerojen ja köyhyyden pidemmän aikavälin kehitykseen liittyvät kysymykset (ks. esim. Shorrocks 1978; Atkinson ym. 1988; Fields & Ok 1999; Moisio 2004; Jenkins 2011; Jenkins & Kerm 2011; Jäntti & Jenkins 2013; Piketty & Saez 2014). Huomion kohteena voivat olla sekä elämäntilanteen äkillisistä muutoksista johtuvat että tulojen vähittäisestä muutoksesta tai muuttumattomuudesta johtuvat syyt. Tuloliikkuvuutta voi tarkastella myös elämänkaaren tai yli sukupolvien menevänä ilmiönä. Suomen työeläkejärjestelmä on esimerkki elinkaarinäkökulmasta, jossa aktiiviaikana säästettyjä tuloja siirretään eläke-aikaan (esim. Modigliani & Brumberg 1954; Friedman 1957).

Käytettävissä oleva tulo

Tulonjakotutkimuksessa taloudellisen toimeentulon mittana on yleensä käytettävissä oleva tulo (ks. United Nations Economic Commission for Europe 2011). Käytettävissä olevaa tuloa laskettaessa kotitalouden kaikki tulot pyritään ottamaan kattavasti huomioon. Vakiintuneen tavan mukaan

14 Taloudellista toimeentuloa käsitellään tulonjakotutkimuksessa myös kulutuksen, säästämisen ja varallisuuden kautta (ks. esim. Friedman 1957; Deaton 1998; Blundell & Preston 1998), jolloin kyse on usein tulojen, kulutusmahdollisuuksien ja varallisuuden välistä yhteyksistä.

tuotannontekijätuloksi luetaan palkat, yrittäjätulot ja omaisuustulot. Kun tuotannontekijätuloihin lisätään kotitalouden saamat tulonsiirrot, saadaan bruttotulot. Eläkeläisten kannalta kiinnostavin saatu tulonsiirto on eläke. Kun bruttotulosta vähennetään maksetut tulonsiirrot eli verot ja lakisääteiset maksut saadaan kotitalouden käytettävissä oleva tulo. Käytettävissä olevaan tuloon liittyvät keskeiset määritelmät on esitetty jakson lopussa laatikossa 2.2.

Tulonjakotutkimuksessa pyritään yksilöiden välisiin taloudellisen hyvinvoinnin vertailuihin. Erikokoisissa kotitalouksissa asuvien henkilöiden tulot eivät kuitenkaan ole suoraan vertailukelpoisia. Esimerkiksi kaksi aikuista tulee yleensä toimeen yhdessä asuessaan halvemmalla kuin erikseen asuessaan, koska kulutukseen niin sanotusti liittyy skaalaetuja. Kotitalouskohtainen vertailu ei myöskään ota huomioon sitä, että esimerkiksi pienituloisessa suurperheessä on pienituloisia enemmän kuin yhden hengen pienituloisessa perheessä.

Jotta kooltaan ja rakenteeltaan erilaisissa kotitalouksissa asuvien toimeentuloa voidaan verrata toisiinsa, kotitalouden yhteenlasketut tulot jaetaan kulutusyksikköluvulla jäsenkohtaiseksi ekvivalenttituloksi. Tämä yhdenmuikaistaa kooltaan ja rakenteeltaan erilaiset kotitaloudet toimeentulon osalta. Tarkastelun kohteena on siis henkilö, mutta toimeentulon osalta otetaan huomioon kotitalous, johon hän kuuluu. Oletuksena on, että kotitalouden sisällä tulot jakautuvat tasaisesti kaikkien jäsenten kesken. Mahdollisia kulutusyksikkölujuja on useita (ks. esim. Deaton 2003). Eurostatin käyttämässä niin sanotussa muunnatussa OECD:n asteikossa kotitalouden ensimmäinen aikuinen saa painon yksi, muut aikuiset saavat painon 0,5 ja lapset (alle 14-vuotiaat) saavat kukin painon 0,3. Näiden painojen summa on kulutusyksikköluju.

Pienituloisuusaste ja pienituloisuusvaje

Käytettävissä olevaan tuloon perustuu myös pienituloisuuden esiintyvyyttä kuvaava suhteellinen pienituloisuusaste. Pienituloisuusaste on ehkä tunnetuin objektiivinen suhteellista tuloköyhyyttä kuvaava indikaattori, jonka ominaisuuksia on käsitelty laajalti (esim. Sen 1976; Penttilä ym. 2003; Kangas & Ritakallio 2008). Pienituloisuusastetta laskettaessa henkilön ekvivalenttituloa verrataan koko väestön ekvivalenttimedianitulon avulla määritettyyn pienituloisuusrajaan. Henkilöt, joiden tulot ovat alle tämän ra-

jan, luokitellaan pienituloisiksi. Pienituloisuusaste saadaan, kun lasketaan pienituloisten osuus vastaavasta väestöstä.

Pienituloisuusraja on suhteellinen käsite. Jos väestön mediaanitulo nousee, pienituloisuusraja nousee, ja jos se pienenee, pienituloisuusraja vastaavasti laskee. Mitä matalammaksi raja asetetaan, sitä vähemmän henkilöitä jää pienituloisuusrajan alle ja sitä pienempi pienituloisuusaste on. Kansainvälisissä vertailuissa pienituloisuusraja on yleensä Euroopan unionin tilastoviraston Eurostatin suosittama 60 prosenttia mediaanitulosta, mutta esimerkiksi OECD käyttää yleisesti myös 50 prosentin pienituloisuusrajaa. Kuvioista 2.2 ilmenee, kuinka pienituloisuusrajan valinnalla on merkitystä eläkeläisten pienituloisuuden yleisyydestä saatavaan kuvaan.

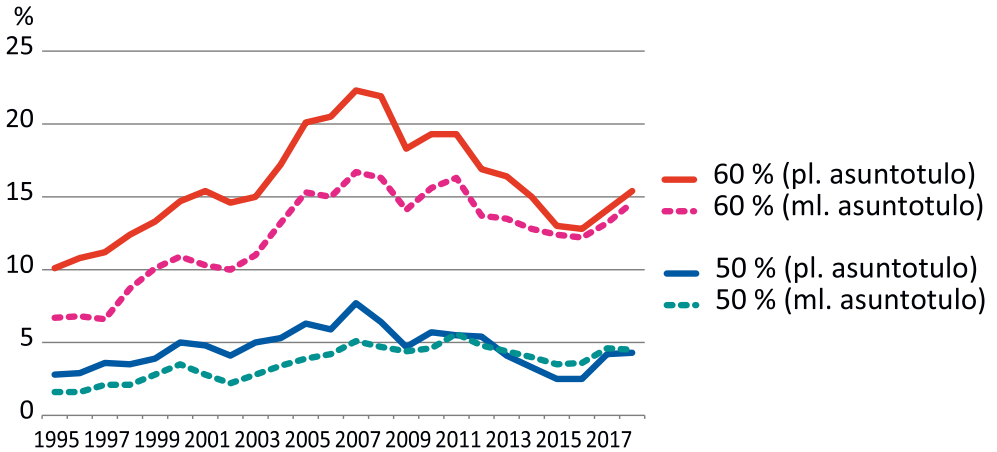
Pienituloisuusrajan alle jäävien tilannetta tarkastellaan usein köyhyysvajeen avulla. Köyhyysvaje kuvaa pienituloisuuden syvyyttä, sitä kuinka paljon pienituloisten henkilöiden tulot keskimäärin alittavat pienituloisuusrajan. Köyhyysvaje lasketaan pienituloisten mediaanitulojen suhteellisenä etäisyytenä pienituloisuusrajasta. Pienituloisuusasteen ja köyhyysvajeen keskeiset määritelmät on koottu laatikkoon 2.2.

Käytettävissä olevan tulon ja pienituloisuusasteen rajoitteita

Käytettävissä olevan tulon ja pienituloisuusasteen laskentaan liittyy yleisesti tunnettuja rajoitteita ja ongelmia (ks. esim. Kakwani 1986, Uusitalo 1988, United Nations Economic Commission for Europe 2011). Käytettävissä olevan tulon kattavuutta rajoittaa se, että tilastovuodesta 2011 alkaen Tilastokeskus on Eurostatin menettelyä noudattaen siirtynyt käyttämään käytettävissä olevaa rahatuloa. Rahatulo saadaan, kun käytettävissä olevasta tulosta vähennetään asuntotulo ja eräät muut laskennalliset tuloerät. Eläkeläisillä omistusasunnossa asuminen on keskimääräistä yleisempää ja siksi asuntotulo on heille tärkeä menoja pienentävä tuloerä ja vaikuttaa myös pienituloisuuden yleisyydestä saatavaan kuvaan (Ritakallio 2003; Rantala ja Suoniemi 2007). Asuntotulon merkitys (ja samalla pienituloisuusrajan valinnan) vaikutus eläkeläisten pienituloisuusasteeseen käy ilmi kuvioista 2.2. Käytettävissä olevaan tuloon ja samalla rahatuloon ei lisäksi sisälly yhteiskunnan tarjoamat maksuttomat tai tuetut hyvinvointipalvelut, asuntotuloon rinnasteinen tuettu asuminen vuokra-asunnossa sekä hyödykkeiden sisältämät välilliset verot. Yhteiskunnan tarjoamista palveluista eläkeläisille tärkeitä tuloeriä ovat etenkin julkiset terveydenhoito- ja sosiaalipalvelut (esim. Vaalavuo 2014; 2018).

Kuvio 2.2.

Eläkeläisten pienituloisuusasteet keskimäärin vuosina 1995–2018 ilman asuntuloa (pl.) ja asuntotulo mukaan lukien (ml.), pienituloisuusraja 50 ja 60 prosenttia koko väestön mediaanista.

Lähde: Tilastokeskus 2020a.

Kulutussyksikköasteikolla on myös vaikutusta tulotasoihin ja eri väestöryhmien sijoittumiseen tulojakaumassa. Esimerkiksi vuoteen 2001 asti ekvivalenttitulo laskettiin OECD:n alkuperäisellä kulutussyksikköasteikolla, jossa kotitalouden ensimmäisen aikuisen paino oli 1,0, muiden aikuisten paino 0,7 ja alle 18-vuotiaiden paino 0,5. Muunnetussa asteikossa kulutuksen mittakaavaedut ovat paremmat kuin vanhassa asteikossa. Siirtyminen uuteen asteikkoon siirsi pienituloisuuden painopistettä enemmän yksin asuviin ja vanhuksiin (Ritakallio 2001; Kauhanen ym. 2020) ja heikensi eläkeläisten suhteellista asemaa koko väestön tulonjaossa (Uusitalo 2003). Pienituloisuuden ajalliseen kehitykseen kulutussyksiköluvun muutoksella ei kuitenkaan ole havaittu olevan merkittävää vaikutusta.

Käytettävissä olevaa tuloa laskettaessa kotitalouden jäsenten oletetaan jakavan tulonsa tasan. Tästä syystä perheen sisäisen tulonjako jää tarkastelun ulkopuolelle. Vaikka kotitalouden yhteenlasketut tulot koostuvat sen jäsenten omista tuloista, kotitalouden kulutusta on vaikea jakaa perheenjäsenten kesken (Deaton 1998). Osa kulutuksesta on myös yhteistä. Esimerkiksi vuoden 1998 kulutustutkimuksen perusteella kotitalouden kokonaiskulutuksesta yhteistä kulutusta oli noin 65 prosenttia ja harkinnanvaraisesta yhteistä kymmenen prosenttia (Sauli 1998).

Laatikko 2.2.

Käytettävissä oleva tulo ja pienituloisuusaste, keskeisiä tulokäsitteitä.

Kotitalous: Henkilöt, jotka asuvat ja ruokailevat yhdessä tai jotka muuten käyttävät yhdessä tulojaan.

Asuntokunta: Kaikki samassa asuinhuoneistossa vakinaisesti asuvat henkilöt.

Eläkeläinen: Voidaan määrittellä usealla tavalla esim. henkilön tai kotitalouden eniten ansaitsevan jäsenen sosioekonomisen aseman, henkilön eläkeoikeuden tai henkilön iän mukaan.

Käytettävissä oleva tulo = $A + B - C$, jossa

A = tuotannontekijätulot: palkkatulot + yrittäjätulot + omaisuustulot

B = Saadut tulonsiirrot: yleiset sosiaaliturvaetuudet (esim. kansaneläke) + työsuhteeseen perustuvat sosiaaliturvaetuudet (esim. työeläke) + sosiaaliavustukset (esim. toimeentulotuki) + muut tulonsiirrot

C = Maksetut tulonsiirrot: välittömät verot + sosiaaliturvamaksut + työ- ja yrittäjäläeläkevakuutusmaksut + muut veronluonteiset maksut

Bruttotulot = A + B

Kokonaiseläke: Saatuihin tulonsiirtoihin kuuluva omasta ja perhe-eläkkeestä koostuva lakisääteiden eläketurva (ks. laatikko 2.1)

Asuntotulo: Omaisuustuloksi luettava laskennallinen nettovuokra, joka kuvaa kotitalouden saamaa etua verrattuna vastaavanlaisessa markkinahintaisessa vuokra-asunnossa asuvaan kotitalouteen. Asuntotulo on tulojakotilastossa oma tulokäsitteen ulkopuolinen tuloerä, jota tilastoidaan tilastovuodesta 2011 alkaen lisätietona.

Rahatulo: Sisältää kotitalouden rahamääräiset tuloerät ja työsuhteeseen liittyvät luontoisedut. Rahatuloihin eivät sisälly laskennalliset tuloerät, joista tärkein on laskennallinen asuntotulo.

Ekvivalenttitulo: Kotitalouden käytettävissä oleva tulo kulutusyksikköä kohden = Kotitalouden jäsenten käytettävissä olevat tulot yhteensä / kulutusyksikköluku.

Ekvivalenttirahatulo: Rahatuloon perustuva ekvivalenttitulo.

Kulutusyksikköluku: Skaalatekijä, joka ottaa huomioon kotitalouden rakenteen kotitalouden ostovoimaa ja toimeentuloa arvioitaessa. OECD:n kulutusasteikossa kotitalouden ensimmäisen aikuisen paino on 1, muiden aikuisten paino on 0,5 ja lasten (0–13-vuotiaat) paino on 0,3. Näiden painojen summa on kulutusyksikköluku.

Laaja käytettävissä oleva tulo: Käytettävissä olevan tulon lisäksi sisältää muun muassa yhteiskunnan maksuttomat tai tuetut hyvinvointipalvelut ja hyödykkeiden sisältämät välilliset verot.

Pienituloisuusaste (köyhysriski, köyhysaste): Henkilöt, joiden ekvivalenttirahatulo on alle määritellyn pienituloisuusrajan, luokitellaan pienituloisiksi. Pienituloisuusaste saadaan, kun lasketaan pienituloisten osuus vastaavasta väestöstä. Euroopan unionin asettama pienituloisuusraja on 60 prosenttia koko väestön ekvivalentista mediaanitulosta, mutta myös 50 prosentin rajaa käytetään yleisesti.

Köyhysvaje (köhyyskuilu): Köyhysvaje kuvaa pienituloisuuden syvyyttä, sitä kuinka paljon pienituloisten henkilöiden tulot keskimäärin alittavat pienituloisuusrajan. Pienituloisuusvaje lasketaan pienituloisten mediaanitulojen suhteellisenä etäisyytenä pienituloisuusrajasta.

2.4 Toimeentulon muuttuminen eläkkeelle siirryttäessä ja eläkeaikana

Eläkepolitiikan tavoitteena on turvata kaikille eläkeläisille eläkettä edeltävän toimeentulon kohtuullinen säilyminen ja estää köyhyys. Tavoitteena on myös sukupolvien sisäisen ja välisen solidaarisuuden edistäminen.¹⁵ Väitöskirjan artikkeleissa mainittujen tavoitteiden toteutumista tutkitaan dynaamisesta, eläkeläisten omaan tulokehitykseen perustuvasta näkökulmasta käsin. Kuvion 1.3 asetelman perusteella huomiota on kiinnitettävä sekä i) toimeentulon kehitykseen eläkkeelle siirryttäessä, että ii) toimeentulon muuttumiseen eläkeaikana. Eläkeajan toimeentulo jaettiin vielä ensimmäisten eläkevuosien ja vanhuusajan (vakiintuneen eläkeajan) toimeentuloon. Seuraavassa näihin vaiheisiin liittyviä kysymyksiä käydään läpi edellä selostettuja käsitteitä ja määritelmiä käyttäen. Käsittely alkaa eläkeajan toimeentulon lähtötasosta, sillä lähtötaso antaa luontevan lähtökohdan eläkeajan toimeentulon muutosten ajallisille tarkasteluille niin taaksepäin kuin eteenpäinkin katsottuna.

Toimeentuloa ja sen kehitystä kuvataan toimeentulon käsitettä asteittain laajentaen siten, että aluksi keskitytään eläkkeisiin ja tämän jälkeen henkilön muihin tuloihin sekä perheen kautta saatavaan tuloon. Tarkastelun kes-

¹⁵ Sukupolvien välisen solidaarisuuden edistämisen tavoitetta ei väitöskirjan artikkeleissa käsitellä.

keiset elementit on esitetty jakson lopussa laatikossa 2.3. Eläkeläisellä tarkoitetaan henkilöä, joka saa omaa eläkettä, ja eläkkeelle siirtyneellä henkilöllä (pl. osa-aikaeläke ja osittainen vanhuuseläke), joka saa ensimmäistä kertaa omaa eläkettä.

Toimeentulo eläkkeen alkaessa

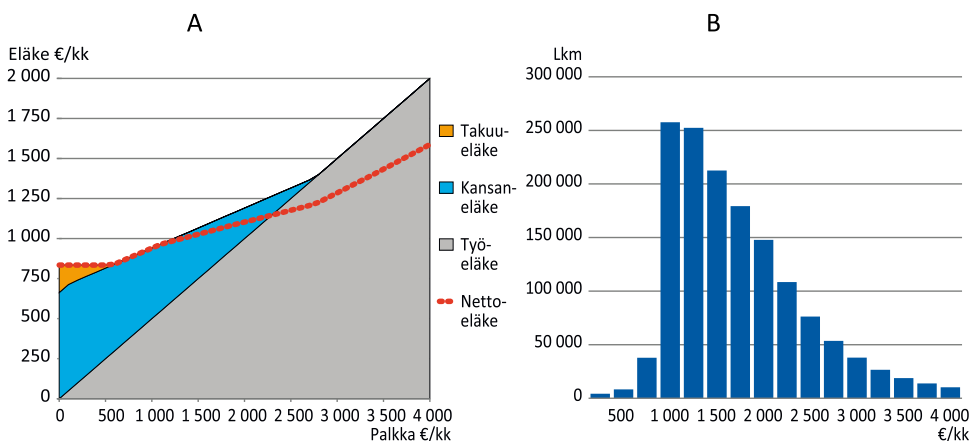
Kokonaiseläke muodostuu työ-, kansan- ja takuueläkkeestä (kuvio 2.6; laatikko 2.1). Näistä työeläke määräytyy työuran aikaisten ansioiden perusteella ansioon suhteutettujen karttumisprosenttien mukaan siten, että eläkkeen alkaessa ansaitut eläkeoikeudet korotetaan alkamisvuoden tasoon ansio- ja kuluttajahintojen muutoksia seuraavalla indeksillä.¹⁶ Työeläkkeenä maksettavien työkyvyttömyyseläkkeiden lähtötasoon vaikuttaa myös niin sanottu tulevan ajan osa, joka korvaa työkyvyttömyyden takia menetettyjen työvuosien osuutta eläketurvasta (Hietaniemi 2014b). Kansaneläkettä ja mahdollista takuueläkettä maksetaan, jos työeläke on pieni tai henkilö ei saa lainkaan työeläkettä. Kansan- ja takuueläkkeen lähtötason määräävät työeläkkeen suuruudesta riippuvat euromääräiset rajat.

Kokonaiseläkkeen rakennetta ja samalla työ- ja kansaneläkkeen yhteensovituksen periaatetta havainnollistaa kuvion 2.3A yksin asuva esimerkiksi henkilö, jonka työeläkkeen oletetaan olevan puolet palkasta (Ritola & Knuuti 2020). Vuonna 2011 voimaan tullutta takuueläkettä lukuun ottamatta kokonaiseläkkeen rakenne on vuodesta 2001 lähtien ollut tämän tyyppinen. Työeläkkeen noustessa kansaneläkkeen määrä vähenee. Kun työeläke on suurempi kuin 1 368 euroa kuukaudessa toisin sanoen, kun eläkettä edeltävä palkka on ollut vähintään 2 736 euroa kuukaudessa, kansaneläkettä ei makseta lainkaan. Mikäli työeläkettä ei saa lainkaan tai vain vähän, henkilö saa kansaneläkkeen lisäksi takuueläkettä. Takuueläkkeen saa, jos kokonaiseläke oli alle 835 euroa kuukaudessa. Vuonna 2018 keskimääräinen kokonaiseläke oli noin 1 600 euroa kuukaudessa. Noin 20 prosentilla eläkkeensaajista eläke jäi alle 1 000 euron, kun taas noin 20 prosenttia sai yli 2 250 euron eläkettä (kuvio 2.3B). Yli 4 000 euron kuukausieläkettä sai 2,7 prosenttia. Yhteensä omaeläkkeensaajia oli vuonna 2018 noin puoli-toista miljoona henkilöä.

¹⁶ Vuodesta 2009 lähtien työeläkkeen lähtötasoon on lisäksi vaikuttanut elinaikakerroin. Kertoimen tarkoituksena on rajoittaa elinajan pitenemisestä johtuvaa eläkekustannusten kasvua. Kerroin leikkaa kuukausieläkkeitä sen mukaan, miten keskimääräinen elinikä jatkaa kasvuaan. Kerroin määritellään kullekin ikäluokalle 62 vuoden iässä. Tämän tutkimuksen tarkasteluihin elinaikakertoimella ei käytännössä ole vaikutusta.

Kuvio 2.3.

Oman kokonaiseläkkeen rakenne (A) ja omaeläkettä saavat vuonna 2018 (B).*

*Kokonaiseläkkeen rakenne vuoden 2020 säännöillä.

Lähde: Ritola & Knuuti 2020.

Kokonaiseläkkeen lähtötason määräytymistä koskevat säännöt ovat muuttuneet usein (ks. luku 2.2). Esimerkiksi vuoden 2005 eläkeuudistuksen jälkeen työuran aikana kertyneitä työeläkeoikeuksia on tarkistettu eläkkeen alkamisvuoden tasoon indeksillä, jossa ansiotasoindeksin paino on 80 prosenttia ja kuluttajahintaindeksin paino 20 prosenttia. Tätä ennen käytettiin indeksiä, jossa sekä ansiotasoindeksin että kuluttajahintaindeksin paino oli 50 prosenttia. Eläkkeen lähtötasoon vaikuttavien muutosten yksityiskohtainen tunnistaminen ei ole tämän tutkimuksen kannalta kuitenkaan tarpeen, sillä uusia sääntöjä sovelletaan yleensä säätämishetkestä eteenpäin. Kunkin eläkeläisen eläkkeen lähtötaso koostuu näin eri vuosien aikana voimassa olleista säännöistä.

Eläkkeen lisäksi eläkeajan toimeentulon lähtötasoon vaikuttavat muut omat tulot kuten ansio- ja omaisuustulot sekä progressiivinen verotus. Kuviossa 2.3 on esitetty verotuksen merkitys esimerkkihenkilölle (nettoeläke). Alle 1 000 euron kuukausitulosta veroa ei makseta lainkaan. Tämän jälkeen vero nousevat siten esimerkiksi 1 500 euron eläkkeestä verojen osuus kokonaiseläkkeestä on 14,3 prosenttia ja 2 000 euron eläkkeestä 20,6 prosenttia.

Perheen muiden jäsenten tulot voivat lisätä tai vähentää henkilön toimeentuloa riippuen perheen muiden jäsenten tuloista. Yhdessä asuminen parantaa kuitenkin kaikkien perheenjäsenten toimeentulomahdollisuuksia yksin asuviin verrattuna. Muu kuin kokonaiseläkkeen kautta saatu tulo voi siten

muodostaa tärkeän osan eläkeajan alkuvaiheen toimeentulosta ja esimerkiksi pientä eläkettä saava voi olla muiden tulojen ansiosta suurituloinen.

Kaiken kaikkiaan työeläkkeen ansiosidonnaisuuden takia työuran aikaisilla ansioilla on merkittävä vaikutus eläkeajan toimeentulon lähtötasoon. Vakaan työura tuottaa kohtuullisen työeläkkeen, jota muut tulot täydentävät. Matala ansiotaso sekä työuran aikaiset katkokset kuten työttömyys tai kotaloustyö puolestaan pienentävät eläkettä. On esitetty, että työmarkkinat eivät suojaa köyhyydeltä samalla tavalla kuin eläkejärjestelmän laajentumisen aikana (esim. Esping-Andersen 1999). Suomessa 1990-luvun lama on ollut erityisen merkittävä köyhyyden taustasy (esim. Moisio 2010). Myös perheen merkitys toimeentulon turvana on vähentynyt, sillä yksin asuvia tai yksinhuoltajia on aikaisempaa enemmän (OECD 2005). Sen lisäksi, että nämä niin sanotut uudet sosiaaliset riskit vaikuttavat aktiiviajan toimeentuloon, ne vaikuttavat myös eläkeajan toimeentuloon.

Toimeentulon muuttuminen eläkkeelle siirryttäessä

Eläkkeelle siirtymisen yhteydessä toimeentulo tai ainakin toimeentulon rakenne muuttuu. Yhtä määritelmää toimeentulomuutoksen kuvaamiseksi ei ole. Eläkepolitiikalle asetettujen tavoitteiden kannalta olisi kuitenkin oleellista, että toimeentulon muutokselle löytyisi ymmärrettävä tulkinta ja että toimeentulon muutos voitaisiin mitata kaikille eläkkeelle siirtyneille.

Perinteisesti toimeentulon muutosta eläkkeelle siirryttäessä mitataan niin sanotun eläkkeen korvaussuhteen avulla, jolla tarkoitetaan ansiosidonnaisen eläkkeen (työeläkkeen) ja sitä edeltävän ansiotulon suhdetta.¹⁷ Työeläkejärjestelmän alkuajoista aina vuoden 2005 eläkeuudistukseen saakka tavoitteena oli 60 prosenttia työuran viimeisten vuosien ansiosta. ”Mönnen yrittämisen ja erehtymisen kautta on meillä ja muualla päädytty siihen, että eläkkeen määrä 60 prosenttia loppupalkasta on sopiva tavoite” (Pentikäinen 1997). Nykyään korvaussuhteen alkuperäinen tavoitetaso on poistunut, sillä työeläke määräytyy koko työuran ansioiden perusteella ja vanhuuseläkkeen ikäraja ei ole enää kiinteä (Hietaniemi & Uusitalo 2006). Työeläkkeen tavoite kohtuullisesta eläkkeestä korvauksena aktiiviajan työstä on kuitenkin säilynyt ja eläkkeen korvaussuhteesta on monissa maissa tullut keskeinen eläkejärjestelmän sosiaalisen kestävyuden indikaattori (The Social Protection Committee 2018; OECD 2019).

¹⁷ Suomessa korvaussuhteesta käytetään myös nimitystä omaeläkesuhde (Eläketurvakeskus 2019a). Korvaussuhteelle on myös monia muita tulkintoja ja laskentatapoja (esim. The Social Protection Committee 2018; OECD 2019).

Eläkkeen korvaussuhde soveltuu parhaiten tilanteisiin, joissa henkilö siirtyy kokoaikaisesta työstä suoraan kokoaikaiselle vanhuuseläkkeelle, ja jossa pääpaino on oman työeläkkeen antaman korvauksen kuvaaminen. Työeläkkeeseen perustava eläke ei kuitenkaan ota huomioon tilannetta, jossa henkilö saa työeläkkeen lisäksi muuta tuloa. On myös mahdollista, että ennen eläkkeelle siirtymistään henkilö ei ole saanut esimerkiksi työttömyyden vuoksi lainkaan ansiotuloa tai että hänen ansiotulonsa on osa-aikatyön vuoksi poikkeuksellisen pieni. Eläkkeen korvaussuhde on siten ongelmallinen sen ymmärrettävyyden vuoksi ja myös siksi, että korvaussuhdetta ei ole mahdollista laskea kaikille eläkkeelle siirtyneille. Erityisesti pienituloisudessa tapahtuvan muutoksen kuvaamiseen korvaussuhde soveltuu heikosti.

Kun toimeentuloa mitataan henkilön käytettävissä olevan tulon tai koko perheen taloudellisen tilanteen huomioivan ekvivalenttitulon perusteella, toimeentulon muutos voidaan laskea yhtenäisellä ja ymmärrettävällä tulo-käsitteellä kaikille eläkkeelle siirtyneille. Tämä antaa mahdollisuuden mitata missä määrin eläkepolitiikan tavoitteet ovat toteutuneet eläkkeen alkuvaiheessa, ja mikä on ollut eläkkeen merkitys eläkettä edeltävien tulojen 'korvaajana'. Samalla voidaan tutkia, onko eläkkeelle siirtyminen tuloeroja tasaava, niitä lisäävä vai ennallaan pitävä tapahtuma. Jos esimerkiksi pienituloisten toimeentulo laskee eläkkeelle siirtymisen yhteydessä vähemmän kuin hyvätuloisten, tuloerot eläkkeelle siirtyneiden välillä kaventuvat. Jos pienituloisten toimeentulo eläkkeelle siirtymisen yhteydessä nousee, eläkkeelle siirtyminen myös torjuu pienituloisuutta.

Eläkkeelle siirtymiseen liittyvän tulomuutoksen kuvaaminen käytettävissä olevan tulon avulla myös laajentaa kuvaa eläkkeelle siirtymisen luonteesta. Esimerkiksi osatyökyvyttömyyseläkkeen tavoitteena on eläkkeen rinnalla tehtävä osa-aikatyö, jolloin eläkeajan alkuvaiheen toimeentulo on eläkkeen ja ansiotulon yhdistelmä. Samankaltainen eläkkeelle siirtymisen osittaisuus sisältyy myös osittaiseen vanhuuseläkkeeseen ja vuonna 2017 lopetettuun osa-aikaeläkkeeseen.

Muiden kuin eläketulojen huomioon ottaminen on tärkeää myös siksi, että ne vaimentavat eläkkeelle siirtymisestä johtuvaa toimeentulon muutosta. Pelkistäen, mitä enemmän henkilöllä on eläkkeelle siirtymisestä riippumattonta tuloa, sitä vähemmän hänen toimeentulonsa muuttuu eläkkeelle siirtymisen takia. Tästä syystä perinteisellä työeläkkeen korvaussuhteella mitattu toimeentulon alentuminen voi olla suuri, mutta muiden tulojen huomioon ottamisen jälkeen vähäinen. Eläkkeelle siirtymisestä riippumattomia tulolähteitä ovat erityisesti omaisuustulot ja perheen kautta saatu toimeentulo.

Toimeentulon kehitys eläkeaikana

Kuviossa 1.3 eläke aika jaettiin ensimmäisiin eläkevuosiin ja vanhuus aikaan (vakiintuneeseen eläke aikaan). Ensimmäisten eläke vuosien taustalla on ajatus kolmannesta iästä, jossa työ on takana, mutta varsinainen vanhuus vielä edessä (Laslett 1989). Karisto (2005) liitti kolmannen iän yhteiskunnallisen painoarvon kolmeen tekijään. Ensinnäkin eläke ikään tullaan aikaisempaa terveempinä, ja toimintakykyisiä elinvuosia on luvassa aikaisempaa enemmän. Toiseksi eläke ikään tulevat syntymävuosiluokat ovat edeltäjiään suurempia ja kolmanneksi eläke ikään tullaan uudenaikaisemmin ja elämäntavoin. Kolmas ikä edellyttää kuitenkin henkisen ja fyysisen pääoman lisäksi myös riittävää toimeentuloa ja terveydentilaa, mistä syystä kolmannen iän on ymmärretty olevan mahdollista vain hyväosaisille (Halen 2019). Esimerkiksi Suomessa joka seitsemäs eläkeläinen oli vuonna työkyvyttömyyseläkkeellä (Laaksonen ym. 2017).

Luonteva lähtökohta eläke ajan toimeentulon kehityksen arvioimiseksi on kokonaiseläkkeen lähtötaso, sillä maksussa olevat eläkkeet nousevat yleensä hitaasti työ- ja kansaneläke indeksien muutosten perusteella. Esimerkiksi vuosina 1995–2015 työeläke indeksi nousi reaalisesti yhteensä seitsemän prosenttia ja kansaneläke indeksi, tasokorotukset huomioon ottaen, yhdeksän prosenttia (Rantala 2017). Eläkkeen lähtötaso määrittää näin pitkäksi aikaa myös myöhempien eläke vuosien eläketason. Eläke ajan pidentyessä indeksoinnin merkitys eläkkeen ostovoiman säilyttäjänä luonnollisesti kasvaa.

Eläke voi eläke aikana myös muuttua melko nopeasti. Esimerkiksi vuoden 2005 eläke uudistukseen asti vanhuuseläkkeen ikäraja oli julkisella sektorilla yleensä 60 tai 63 vuotta ja yksityisellä sektorilla 65 vuotta. Jos henkilö oli työskennellyt molemmilla sektoreilla, hänen eläkkeensä muodostui aluksi julkisen sektorin eläkkeestä ja myöhemmin myös yksityisen sektorin eläkkeestä. Eläke voi nousta äkisti myös silloin, kun henkilö siirtyy osatyökyvyttömyyseläkkeeltä täydelle eläkkeelle. Kansaneläkkeiden tasokorotuksia ja takuueläkkeen voimaantuloa vuonna 2011 voidaan myös pitää eläketasoa äkillisesti nostaneina muutoksina.

Merkittävin eläketasoa äkillisesti nostava syy liittyyneen kuitenkin leskeksi tuloon. Työeläkkeenä maksettavan leskeneläkkeen enimmäismäärä on puolet edunjättäjän eläkkeestä. Enimmäismäärää vähentävät lesken omat eläketulot. Mitä suurempi edunjättäjän eläke on verrattuna lesken omaan eläkkeeseen, sitä lähempänä leskeneläke on edunjättäjän eläkkeen puo-

likasta. Vähäistä omaa eläkettä saavalle leskeneläke voi siten olla merkittävä tulonlisäys. Leskeksi tulo ja leskeneläkkeen saaminen liittyy yleensä, joskaan ei aina, vanhuusaikaan ja koskee erityisesti naisia (Salonen & Lampi 2013; Hietaniemi 2014a).

Kun eläkkeen lisäksi otetaan huomioon myös muut tulot, kuva eläkeajan toimeentulon tasosta ja kehityksestä voi muuttua. Esimerkiksi eläkkeen rinnalla tehdyn ansiotyön päättymisen alentaa toimeentuloa. Yrittäjillä eläkeaikaisen työnteon tiedetään olevan kohtuullisen yleistä (Polvinen ym. 2019; Polvinen & Kuivalainen 2019; Nivalainen & Tenhunen 2019). Toisaalta ansiotulojen loppuessa toimeentulo ei välttämättä muutu. Näin voi käydä esimerkiksi silloin, kun osatyökyvyttömyyseläkkeellä osa-aikatyötä tekevä eläkeläinen siirtyy kokoaikaiselle eläkkeelle. Tällöin muuttuu lähinnä toimeentulon rakenne, ei niinkään toimeentulon taso. Perintö ja siitä saadut omaisuustulot voivat myös olla merkittävä toimeentuloa eläkeaikana nostava tekijä.

Perhe ja perhetilanteissa tapahtuvat muutokset vaikuttavat myös eläkeajan toimeentulon kehitykseen. Eläkeläisen toimeentulo voi laskea esimerkiksi perheen muiden jäsenten ansiotyön päättymisen vuoksi. Yksin asuvien eläkeläisten toimeentulon tiedetään olevan keskimäärin alhaisempi kuin perheellisten (esim. Rantala & Riihelä 2017). Jos pienituloisuuden taustalla on esimerkiksi leskeksi tulo, leskeksi jääneen toimeentulo voi leskeneläkkeen saamisesta huolimatta laskea. Perhetilanne voi eläkeaikana muuttua myös muista syistä, kuten avioeron tai avoliiton purkautumisen vuoksi tai aikuisten lasten kotoa pois muuttamisen vuoksi.

Eläkepolitiikan yhtenä tavoitteena on sukupolvien sisäisen ja välisen solidaarisuuden edistäminen. Tarkastelemalla eläkeläisiä iän, sukupuolen, perhetaustan tai eläkettä edeltävän tulotason mukaan voidaan sosioekonomiselta asemaltaan erilaisten eläkeläisryhmien toimeentulossa tai pienituloisuudessa tapahtuneita muutoksia verrata keskenään. Esimerkiksi sukupuolten välinen tasa-arvo ja sen edistäminen on myös eläkeajan toimeentuloa koskettava kysymys. Koska käytettävissä oleva tulo voidaan laskea kaikille kansalaisille, eläkeläisten toimeentulon kehitystä on mahdollista verrata muiden väestöryhmien, kuten työllisten tai työttömien toimeentulon kehitykseen. Jos vertailu tehtäisiin perinteisellä poikkileikkausperiaatteella, vertailu sisältäisi tarkastelun kohteena olevien väestöryhmien oman tulokehityksen lisäksi näiden väestöryhmien rakenteissa tapahtuneet muutokset.

Laatikko 2.3.

Toimeentulo eläkkeen alkaessa ja eläkeajan toimeentulon muuttumiseen liittyviä tekijöitä.

i) Toimeentulo eläkkeen alkaessa**Kokonaiseläke**

Työeläke, kansaneläke, takuueläke

- Määräytyy työeläkkeen perustana olevien ansioiden perusteella
- Mahdollinen tulevan ajan osa työkyvyttömyyseläkkeissä
- Vähimmäisturva, jos työeläke on pieni tai sitä ei ole lainkaan

Leskeneläke

- Määräytyy pitkälti puolisoitten välisen tuloeron perusteella

Henkilön nettotulo (henkilön käytettävissä oleva rahatulo)

- Kokonaiseläkkeen lisäksi ansiotulo + omaisuustulot + saadut muut tulonsiirrot (=bruttotulo) vähennettynä maksetut tulonsiirrot eli verot ja sosiaaliturvamaksut

Ekvivalenttitulo (käytettävissä oleva ekvivalenttitulo)

- Perheen yhteiset tulot perheenjäsenille ositettuna
- Yhdessä asumisen etu

ii) Toimeentulon muuttuminen eläkkeelle siirryttäessä**Kokonaiseläke**

Työeläkkeen tai kokonaiseläkkeen suhde eläkettä edeltävään ansiotuloon

- Soveltuu työstä eläkkeelle siirtyneille

Henkilön nettotulo (henkilön käytettävissä oleva tulo)

- Nettotulon muutos (tai nettotulosuhde)
- Kokonaiseläkkeen lisäksi ottaa huomioon henkilön muut tulot
- Voidaan laskea kaikille eläkkeelle siirtyneille

Ekvivalenttitulo (käytettävissä oleva ekvivalenttitulo)

- Käytettävissä olevan ekvivalenttirahatulon muutos (tai ekvivalenttitulosuhde)
- Nettotulon lisäksi ottaa huomioon perherakenteen

iii) Toimeentulon muuttuminen eläkeaikana**Kokonaiseläke**

- Työ- ja kansaneläkkeiden indeksointi, kansaneläkkeen tasokorotukset
- Omaeläkkeiden asteittainen tulo maksuun
- Leskeneläke / leskeksi tulo

Henkilön nettotulo

- Muutokset ansiotyössä, omaisuustulossa tai muissa omilla tuloissa

Ekvivalenttitulo (käytettävissä oleva ekvivalenttitulo)

- Muutokset muiden perheenjäsenten tuloissa
- Muutokset perherakenteessa

2.5 Mitä suomalaisten eläkeläisten toimeentulosta tiedetään?

Tutkimusta eläkeläisten taloudellisesta toimeentulosta Suomessa on tehty runsaasti sekä eläkkeiden että laajemmin eläkeläisten taloudellisen toimeentulon ja köyhyyden näkökulmista (ks. yhteenveto Kuivalainen 2017). Valtaosa tehdystä tutkimuksesta perustuu poikkileikkausaineistoihin. Tutkimuksia eläkeläisten toimeentulon dynamiikasta on sen sijaan tehty varsin vähän. Tarkastelut ovat lisäksi hyvin yleisiä, jossa eläkeläiset ovat yksi väestöryhmä muiden väestöryhmien joukossa. Tämän väitöskirjan artikkeleiden eläkeläisten toimeentulon kehitystä koskevat tarkastelut alkavat vuodesta 1995 ja päättyvät vuoteen 2014. Väitöskirjan artikkeleiden kannalta keskeisenä toimintaympäristönä voidaan siksi pitää 1990-luvun alun jälkeistä aikaa Suomessa.

2.5.1 Poikkileikkausaineistoihin perustuvat tutkimustulokset

Uraauurtava eläkeläisten toimeentuloa käsittelevä tutkimus Suomessa on Pulkkisen (1969) monipuolinen analyysi 65–79-vuotiaiden vanhusten ja 25–64-vuotiaiden työkyvyttömiä toimeentulosta vuonna 1964. Yhteensä noin 2 500 henkilöä kattavan kenttätutkimuksen avulla eläkeläisten toimeentuloa arvioitiin kotitalouden käytettävissä olevan tulotason, tulorakenteen, tulojen riittävyyden, kulutuksen ja subjektiivisten käsitysten näkökulmista. Tutkimuksen perusteella eläkeläisten toimeentuloa täydensivät kansaneläkkeen lisäksi ansio- ja yrittäjätulot. Tämä johtui muiden perheenjäsenten mutta myös eläkeläisen omasta työnteosta. Eläkeläisten pienituloisuus oli aktiiviväestöstä selvästi yleisempää, etenkin työkyvyttömiä ja yksin asuvien eläkeläisten keskuudessa. Pulkkisen (1969) tutkimus pohjautui aikaan, jolloin ansiosidonnainen eläkejärjestelmä oli ollut voimassa vasta muutaman vuoden ja työeläkkeen merkitys eläkeläisten toimeentuloon oli vähäinen. Myös elinajan odote oli selvästi lyhyempi kuin nykyään.

Vuosituhanne alusta lähtien on ilmestynyt useita eläkeläisten eläketurvaa ja toimeentuloa käsitteleviä tutkimuksia (esim. Hagfors ym. 2003; Uusitalo 2006; Rantala & Suoniemi 2007a; Kautto 2011; Rantala & Riihelä 2016, Kuivalainen ym. 2017). Tutkimukset tai paremminkin niiden itsenäiset artikkelit muodostavat jatkumon, jossa eläkeläisten toimeentuloa ja kehitystä on tarkasteltu systemaattisesti 1990-luvun alusta lähtien aina vuoteen 2015 saakka. Artikkeleissa eläkeläisten toimeentuloa ja pienituloisuutta tarkastellaan eläkkeiden tai käytettävissä olevan tulon avulla, mutta myös kulutuksen ja säästämisen (ks. myös Ahonen & Vaittinen 2015), sub-

jektiivisten kokemusten (ks. myös Kautto ym. 2009; Palomäki 2018; Ahonen ym. 2019) ja kansainvälisen vertailevan tutkimuksen näkökulmista (ks. myös Ahonen 2017). Vaalavuo (2018) on selvittänyt julkisten sosiaali- ja terveystalouden merkitystä eläkeläisten toimeentuloon. Tarkasteluja on tehty sekä suhteessa muihin väestöryhmiin että eläkeläisten välillä muun muassa eläkelajin, iän, perheeseen, sukupuolen, asuinalueen ja tulotason mukaan. Eläkeläisten toimeentuloa on Suomessa tutkittu pääsääntöisesti Eläketurvakeskuksessa.

Eläkeläisten käytettävissä olevan tulon ja kokonaiseläkkeen reaalinousu sekä työeläkkeen merkityksen kasvu merkittäväksi tulolähteeksi tulee kaikissa tutkimuksissa ilmi. 1960-luvun tilanteeseen verrattuna eläkeläisten pienituloisuus olikin 1990-luvun alkuun tultaessa Suomessa selvästi vähentynyt (Ritakallio 1994, Jäntti ym. 1997; Jäntti & Ritakallio 1999; Kangas & Palme 2000). Tästä eteenpäin eläkeläisten pienituloisuusaste on ollut lähellä koko väestön pienituloisuusastetta ja esimerkiksi 1990-luvun aikana pienituloisuusaste nousi myös eläkeläiskotitalouksissa (Tilastokeskus 2020a). Joitakin poikkeusvuosia lukuun ottamatta kehityksen suunta oli sama riippumatta siitä, onko pienituloisuusaste perustunut 40, 50 vai 60 prosentin köyhyysrajaan. Eläkeläisten keskimääräinen käytettävissä oleva tulo suhteessa ammatissa toimiviin on 1990-luvun puolivälin jälkeen vaihdellut 70–80 prosentin välillä (esim. Rantala & Riihelä 2017). Nousukautena, kun työllisyys kohenee ja palkat nousevat eläkkeitä nopeammin, eläkeläisten suhteellinen asema on heikentynyt. Taantuman aikana kehitys on ollut päinvastaista.

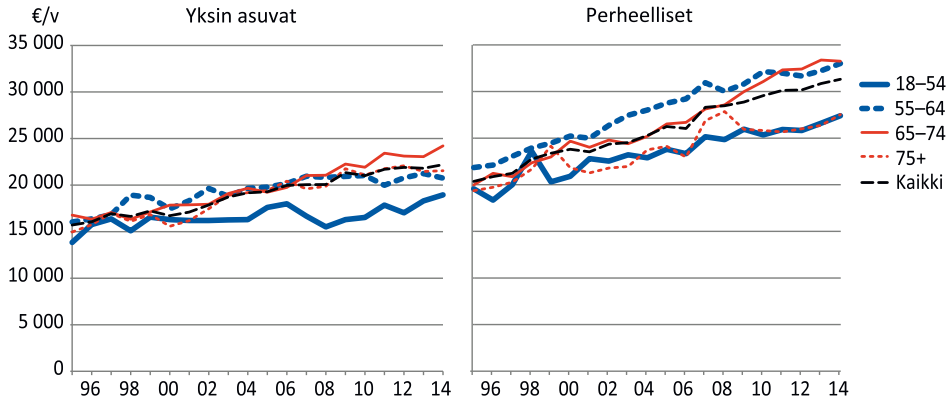
Toimeentulon kehityksessä ja tasossa eläkeläisten välillä on kuitenkin eroja. Vanhuuseläkeläisten kokonaiseläke on 1990-luvun puolesta välistä lähtien noussut työkyvyttömyyseläkeläisiä selvästi nopeammin (esim. Tuominen ym. 2006; 2011; Rantala ym. 2017). Vuonna 2018 työkyvyttömyyseläkkeensaajien kokonaiseläke oli keskimäärin 65 prosenttia vanhuuseläkkeensaajien kokonaiseläkkeestä (Eläketurvakeskus 2020d). Eläkeläisnaisen eläke-ero eläkeläismiehiin verrattuna on kaventunut, mutta naisten eläke on edelleen miehiä matalampi (Rantala & Riihelä 2016; Kuivalainen ym. 2019). Maaseudulla asuvien eläkeläisten eläketaso on kaupunkialueita matalampi (Nivalainen 2019).

Perherakenne ja ikä liittyvät kiinteästi toisiinsa (kuvio 2.4). Parhaimmassa asemassa sekä käytettävissä olevan tulokehityksen että tason osalta ovat perheelliset 55–74-vuotiaat ja heikommissa yksin asuvat alle 55-vuotiaat. Vuonna 2008 kaikista eläkeläisistä noin 20 prosenttia oli leskiä, joista valtaosa oli naisia ja asui yksin (Rantala 2013). Keskimäärin eläkeläisleskien

käytettävissä oleva ekvivalenttitulo suhteessa kaikkiin eläkeläisiin oli noin 85 prosenttia. Toimeentuloerot iän, perheeseen ja sukupuolen mukaan ryhmiteltynä olivat eläkeläisleskillä kuitenkin samankaltaiset kuin kaikilla eläkeläisillä keskimäärin (Rantala 2013; Hietaniemi & Rantala 2014).

Kuvio 2.4.

Eläkeläisten keskimääräinen käytettävissä oleva ekvivalenttitulo iän ja perheeseen mukaan vuosina 1995–2014, €/v, vuoden 2014 rahassa.

Lähde: Rantala & Riihelä 2017.

Työssäkäynti eläkkeen rinnalla on yleistynyt Suomessa, mutta kovin yleistä se ei ole. Työnteon yleistyminen koskee ennen kaikkea 63–67-vuotiaita. Vuonna 2007 tämän ikäryhmän eläkkeensaajista (pl. osa-aikaeläkkeellä olevat) vajaa seitsemän prosenttia ja vuonna 2018 noin kymmenen prosenttia oli vuoden aikana ollut edes vähän aikaa töissä (Kannisto 2019). Eläkeaikainen työskentely on osatyökyvyttömyyseläkeläisillä yleisempää kuin täyttä työkyvyttömyyseläkettä saavien keskuudessa (Polvinen 2018; Kannisto 2019). Vanhuuseläkkeellä työskentelevistä erottuvat puolestaan yrittäjät (Polvinen & Kuivalainen 2019; Polvinen ym. 2019). Yleistäen työssäkäyvät eläkeläiset ovat keskimäärin terveempiä, korkeammin koulutettuja ja jatkaneet työelämässä pidempään kuin ne, jotka eivät työskentele.

Tutkimustietoa eläkeläisten pienituloisuudesta on runsaasti. Vuosien 1995 ja 2013 välisenä aikana eläkeläisten pienituloisuusaste on karkeasti ottaen puolitoistakertaistunut (Rantala & Riihelä 2017). Tästä valtaosa tapahtui vuosien 1995 ja 2004 välisenä aikana. Yksin asuvilla miehillä pienituloisuusaste kasvoi kuitenkin koko tarkastelujakson ajan, kun taas yksin asuvilla naisilla se 2000-luvun puolivälin jälkeen jopa vähentyi. Iän mukaan pienituloisuusasteen nousu kohdistuu erityisesti alle 65-vuotiaisiin, kun taas

vanhuuseläkeläisillä pienituloisuusaste ei viimeisen kymmenen vuoden aikana ole kasvanut lainkaan (Rantala & Riihelä 2016). Yleisintä pienituloisuus (60 prosentin pienituloisuusrajalla) on yksin asuvien eläkeläisten joukossa. Erityisen usein pienituloisina erottuvat 75 vuotta täyttäneet naiset ja alle 55-vuotiaat miehet. Määrällisesti eniten pienituloisia on 75 vuotta täyttäneiden naisten joukossa. Vuonna 2013 heidän osuutensa kaikista pienituloisista eläkeläisistä oli lähes 40 prosenttia. Pienituloisuusasteen laajuuteen ja kohdentumisesta saatavaan kuvaan köyhyysrajan valinnalla on huomattava merkitys (Penttilä ym. 2003; Kangas & Ritakallio 2008). Esimerkiksi kansaneläkettä saavien alle 70-vuotiaiden pienituloisuusaste (50 prosentin köyhyysrajalla) on vuosina 1995–2005 lisääntynyt, kun taas työeläkettä saavien pienituloisuusaste on selvästi vähentynyt (Kangas & Ritakallio 2008).

Eläkeläisten pienituloisuutta (köyhyyttä) on tutkittu myös toimeentuloasiakkuuden, toimeentulokokemusten, toteutunutta tarpeentyydytystä kuvaavan deprivaaation ja niin sanotun viitebudjetin avulla (ks. esim. Penttilä ym. 2003). Niiden valossa eläkeläisten toimeentulon ongelmat eivät näyttäisi olevan muuta väestöä yleisempää. Vanhuuseläkeläisistä vain muutama prosentti saa toimeentulotukea ja pitkäaikainen toimeentulotuen saanti on vähäistä (THL 2015). Täyttä kansaneläkettä saavista tyytyväisiä kotitalouden elintason on vajaa puolet (Airio 2013). Minimiviitebudjetin perusteella eläkeläisistä köyhiä oli vuonna 2013 vain 1,5 prosenttia (Mäkinen 2017). Osalla eläkeläisistä toimeentulo-ongelmat voivat kuitenkin olla huomattavat. Esimerkiksi yksin asuvien alle 55-vuotiaiden työkyvyttömyyseläkeläisten toimeentulo todettiin edellä matalaksi. Ohisalon (2014) ja Laihialan (2019) havaintojen mukaan leipäjonojen asiakkaista tai ruoka-apuun turvautuvista noin kolmannes oli eläkeläisiä.

Kansainvälisessä vertailussa suomalaisten eläkeläisten toimeentulo on eurooppalaisen keskitason tuntumassa eikä merkittävää muutosta ole 2000-luvulla tapahtunut (Ahonen ym. 2017; Ahonen 2018). Muihin EU15-maihin verrattuna vanhuuseläkeikäisten (65 vuotta täyttäneiden) keskimääräinen ostovoimakorjattu käytettävissä oleva ekvivalentti rahatulo oli jonkin verran keskimääräistä alempi. Suomi on muiden Pohjoismaiden tapaan kuitenkin keskimääräistä tasaisemman tulonjaon ja alhaisemman pienituloisuusasteen maa (esim. Smeeding & Sandström 2005; Kangas 2008; Ahonen 2018; OECD 2019). Vaikka Suomessa tuloerojen kasvu oli etenkin 1990-luvun jälkipuolella OECD-maiden voimakkainta, tuloerot ja pienituloisuusaste ovat nousseet myös useimmissa muissa OECD-mais-

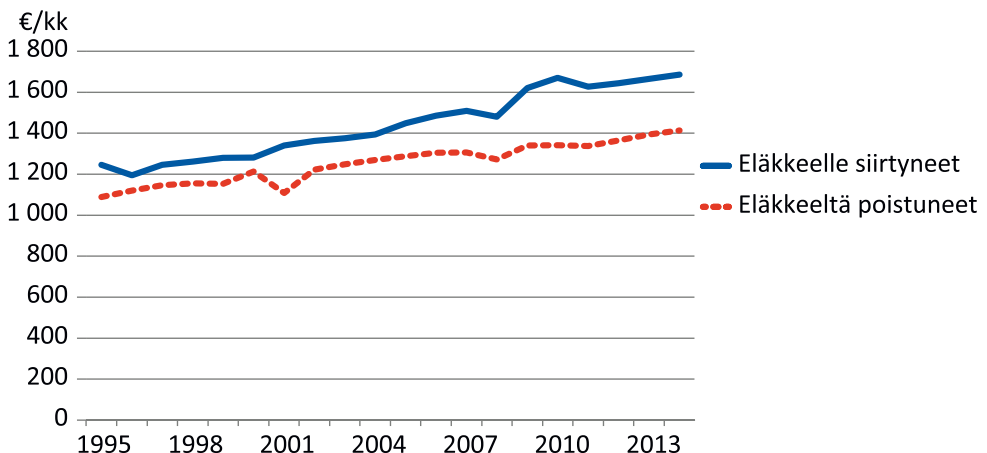
sa (OECD 2018c). Suomessa erottuvat korkeat pienituloisuusasteet ja ennen muuta suuret erot eläkeläisnaisten ja -miesten välillä (Kangas & Hussain 2014). Tanskaa lukuun ottamatta ilmiö on sama myös muissa Pohjoismaissa. Kuten Suomessa niin muissakin maissa pienituloisuuden on todettu kohdentuvan erityisesti yksinasuviin ikääntyneisiin naisiin (Smeeding & Sandström 2005; Zaidi 2006; Ahonen 2018; OECD 2019).

2.5.2 Eläkeläisten toimeentulon ja pienituloisuuden dynamiikkaan perustuvat tutkimustulokset

Eläkeajan toimeentulon lähtötaso on luonteva lähtökohta eläkeajan toimeentulon ajallisille tarkasteluille. Taaksepäin katsottuna kysymys on toimeentulon muuttumisesta eläkkeelle siirtymisen yhteydessä ja niin sanotusta korvaussuhteesta. Eteenpäin katsottuna kyse on toimeentulon kehityksestä eläkkeelle siirtymisen jälkeen. Rantala ym. (2017) selvitti eläkeajan toimeentulon lähtötason muuttumista vuosina 1995–2014 eläkkeelle siirtyneiden keskimääräisen kokonaiseläkkeen avulla (kuvio 2.5). Tarkasteluvuosien aikana eläkkeen lähtötaso on selvästi noussut eli nuorempien sukupolvien eläkkeet ovat eläkkeen alkaessa olleet keskimäärin korkeammat kuin vanhempien sukupolvien. Sukupolvien välinen ero näkyy myös siinä, että eläkkeelle siirtyneiden keskimääräiset kokonaiseläkkeet ovat koko tarkastelujakson ajan olleet korkeammat kuin eläkkeeltä poistuvien.

Kuvio 2.5.

Omaeläkkeelle siirtyneiden ja päätyneiden omaeläkkeiden keskimääräinen kokonaiseläke vuosina 1995–2014, kokonaiseläke €/kk, vuoden 2015 rahassa.

Lähde: Rantala ym. (2017).

Rantalan (2003) Tilastokeskuksen työssäkäyntitilaston 25 prosentin satunnaisotokseen perustuvassa artikkelissa tutkittiin vuosina 1996–1997 työstä tai työttömyydestä työeläkkeelle siirtyneiden korvaussuhteita¹⁸. Korvaussuhteet laskettiin bruttomääräisten vuoden 1998 eläketulon ja vuosien 1994–1995 ansio- ja työttömyysturvatulojen perusteella. Vastaavalla periaatteella Rantala & Suoniemi (2007b) selvittivät vuonna 2003 eläkkeelle siirtyneiden korvaussuhteita tulonjaon kokonaisaineiston avulla (väitöskirjan ensimmäisen artikkelin tutkimusaineisto ks. jakso 3.2.1). Molemmissa tutkimuksissa korvaussuhteiden havaittiin vaihtelevan merkittävästi yksilötasolla. Työstä eläkkeelle siirtyneillä korvaussuhde oli yleensä 60–70 prosentin tuntumassa ja työttömyydestä eläkkeelle siirtyneiden 90 prosentin tuntumassa.

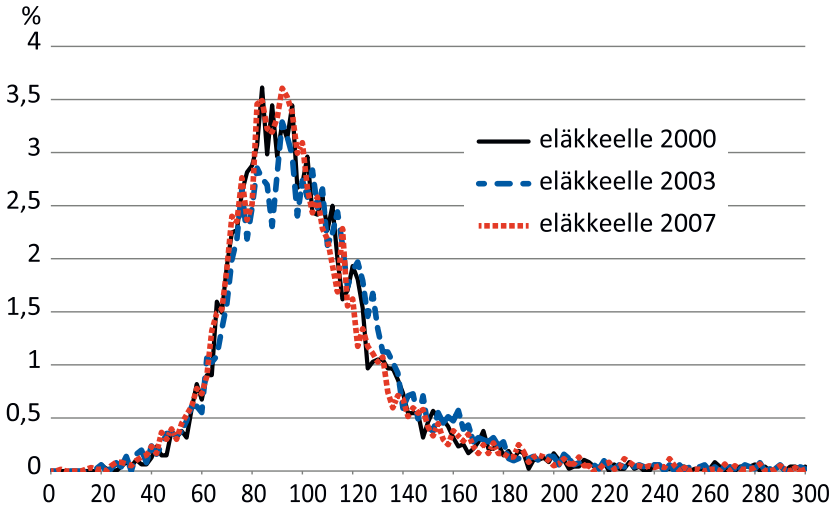
Uusitalo (2014) tutki vuonna 2007 eläkkeelle siirtyneiden korvaussuhteita sukupuolen ja eläkettä edeltävän sosioekonomisen aseman mukaan. Korvaussuhde laskettiin sekä suhteuttamalla henkilön bruttotulot eläkettä edeltäneeseen kolmen vuoden bruttotuloon että suhteuttamalla henkilön eläketulot eläkettä edeltäneeseen kolmen vuoden ansiotuloon. Tutkimus perustui tulonjaon kokonaisaineistoon (väitöskirjan toisen ja kolmannen artikkelin tutkimusaineisto ks. jakso 3.2.1). Sukupuolten ja sosioekonomisten ryhmien väliset erot eivät olleet kovin suuret ja tasoltaan ne olivat lähellä aikaisempia tutkimustuloksia. Yrittäjillä merkitystä oli kuitenkin sillä, laskettiinko tulomuutos bruttotulojen vai eläkkeen ja sitä edeltävien ansiotulojen perusteella.

Rantala (2014) laski väitöskirjan toisen ja kolmannen artikkelin tutkimusaineiston avulla ekvivalenttirahatuloon perustuvia eläkkeelle siirtymisen korvaussuhteita (tulosuhteita) myös vuosilta 2000, 2003 ja 2007 (kuvio 2.6). Korvaussuhteet laskettiin kuten artikkelissa 1. Korvaussuhteiden jakaumat olivat varsin samankaltaiset eikä muutoksia toimeentulossa ole eläkkeelle siirtymisen yhteydessä 2000-luvulla tapahtunut. Tarkemmin korvaussuhteita käsitellään artikkelin 1 tulosten esittelyn yhteydessä. Työstä eläkkeelle siirtyneiden bruttomääräisiä korvaussuhteita on vuodesta 2013 lähtien raportoitu säännöllisesti myös työeläkeindikaattoriraportissa (Eläketurvakeskus 2019a). Korvaussuhteen mediaani on vuosien 2013–2018 aikana ollut 59 prosentin tuntumassa. Korvaussuhteella tarkoitetaan työstä työeläkkeelle siirtyneen henkilön oman työeläkkeen ja hänen eläkettä edeltäneen kahden ja kolmen vuoden takaisen keskiarvon suhdetta. Rajaus karsii eläkkeelle siirtyneistä pois noin puolet.

18 Tutkimuksessa korvaussuhteita nimitettiin tulosuhteiksi.

Kuvio 2.6.

Vuosina 2000, 2003 ja 2007 eläkkeelle siirtyneiden ekvivalenttirahatuloon perustuvat korvaussuhteet, %.

Lähde: Rantala (2014) ja laskelmat vuosien 2000 ja 2007 korvaussuhteista.

Erlaisilla kyselytutkimuksilla on myös selvitetty ihmisten odotuksia ja toiveita toimeentulon tasosta eläkkeelle siirtymisen jälkeen (TELA 2007; Forma ym. 2007; Maunu 2007). Odotukset tulevasta eläkkeen tasosta vaihtelevat, mutta bruttomääräisen työeläkkeen uskotaan olevan keskimäärin noin puolet bruttopalkasta (Maunu 2007). Sopivana eläketasona on pidetty noin 65–70 prosenttia palkasta.

Tutkimuksia hypoteettisista korvaussuhteista on runsaasti (esim. Scruggs ym. 2014; Kangas & Hussain 2014; OECD 2018c; 2019). Hypoteettiset korvaussuhteet ovat usein esimerkkilaskemia, joissa oletetaan tietyn tyyppinen, säännöllinen keskipalkan mukainen työura. Laskelmat ovat usein eteenpäin katsovia ja perustuvat kulloinkin voimassa olevaan tai eläkereformin seurauksena muuttuvaan lainsäädäntöön. Korvaussuhteita on raportoitu myös niin sanottuina kvasikorvaussuhteina, joissa yksittäisen eläkeryhmän keskitulo on suhteutettu vastaavan tyyppisen työssäkäyvän ryhmän keskituloon. Esimerkiksi Eurostat määrittelee korvaussuhteen 65–74-vuotiaiden bruttomääräisten mediaanieläketulon ja 50–59-vuotiaiden bruttomääräisten mediaaniansiotulojen suhteena (Eurostat 2020a). Korvaussuhteita on laskettu myös suhteuttamalla tietyn tyyppisten teoreettisten eläkkeensaa-jaryhmien vallitsevan lainsäädännön mukaiset eläketasot keskivertotyöntekijän ansiotuloihin. Tehtyjen erilaisten hypoteettisten vertailujen valossa Suomen eläketurva ja -järjestelmä on eurooppalaista keskitasoa.

Teoreettisten tai kvasikorvaussuhteiden yhtenä keskeisenä lähtökohtana on eri maiden eläketurvan ja eläkejärjestelmille asetettujen sosiaalisten tavoitteiden onnistumisen arvioiminen ja tätä kautta erilaisten eläkereformien vaikutusten analysointi. Esimerkkilaskelmiin perustuvien korvaussuhteiden kiinnostuksen kohteena on yleensä ansiosidonnaisen eläkejärjestelmän antama korvaus työuran aikana saaduista ansioista. Näkökulma koko eläketurvan huomioon ottamiseksi on kuitenkin yleistynyt (Kangas & Hussein 2014; OECD 2019). Eläkeläisten pienituloisuutta ja tuloeroja tarkastellaan lisäksi muilla keinoin (esim. OECD 2018b; 2018c; 2019. Ks. myös myöhemmin tässä jaksossa).

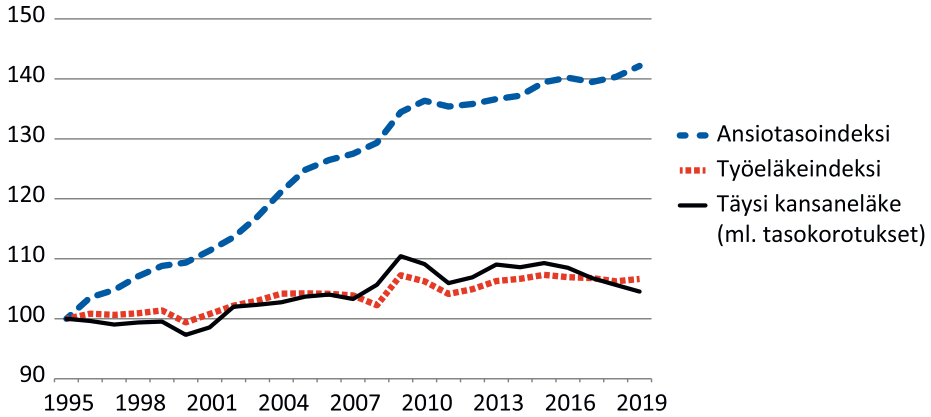
Toimeentulon muuttumista eläkeaikana on usein kuvattu eläkeindeksien avulla (esim. Tuominen ym. 2006; 2011; Rantala ym. 2017). Kuviossa 2.7 on esitetty työeläkeindeksiin ja täyden kansaneläkkeen reaalikehitys vuosina 1995–2015. Täyden kansaneläkkeen reaalikehitys sisältää kansaneläkkeen indeksikorotusten lisäksi vuosien 2001, 2005, 2006 ja 2008 tasokorotukset ja kansaneläkkeen kuntaluokituksesta luopumisen vuonna 2008. Tarkastelujakson aikana maksussa olleet täydet työ- ja kansaneläkkeet ovat reaalisesti nousseet melko samaa tahtia, työeläkkeet noin seitsemän prosenttia ja kansaneläkkeet viisi prosenttia. 1990-luvulla työeläkkeet nousivat kansaneläkkeitä hieman enemmän, kun taas 2000-luvulla kansaneläkkeisiin tehtyjen tasokorotusten seurauksena kehitys oli päinvastainen.

Eläkeindeksien kehitystä on usein verrattu ansiotasoindeksiin ja tätä kautta suhteutettu eläkeläisten toimeentulon kehitystä ja palkansaajien tulokehitykseen (esim. Kuivalainen ym. 2017). Vuosien 1995–2019 aikana ansiotasoindeksi on reaalisesti noussut eläkeindeksiä selvästi enemmän, yhteensä noin 40 prosenttia. Vertaaminen ansiotasoindeksiin on kuitenkin ongelmallista, koska palkankorotusten lisäksi ansiotasoindeksi sisältää myös palkansaajakunnan rakenteen muutoksen. Eläkeindeksit eivät sen sijaan sisällä eläkkeensaajien rakenteellisia muutoksia kuten uuden eläkkeiden keskimääräistä korkeampaa ja päättäneiden eläkkeiden keskimääräistä matalampaa tasoa.¹⁹ Yksittäisen palkansaajan tai palkansaajaryhmän oma ansiokehitys on eri asia kuin poikkileikkausvuosien perusteella laskettu ansiotasoindeksin kehitys.

¹⁹ Väite ei aivan pidä paikkansa, sillä eläkeläisten rakenteen muuttuminen voi jossain määrin vaikuttaa eläkeläisten kulutukseen ja kuluttajahintaindeksiin ja tätä kautta eläkeindeksiin.

Kuvio 2.7.

Työeläkeindeksin, puoliväli-indeksin, ansiotasoindeksin ja täyden kansaneläkkeen reaalikehitys vuosina 1995–2015, 1995=100.

Lähde: Eläketurvakeskus (2020e).

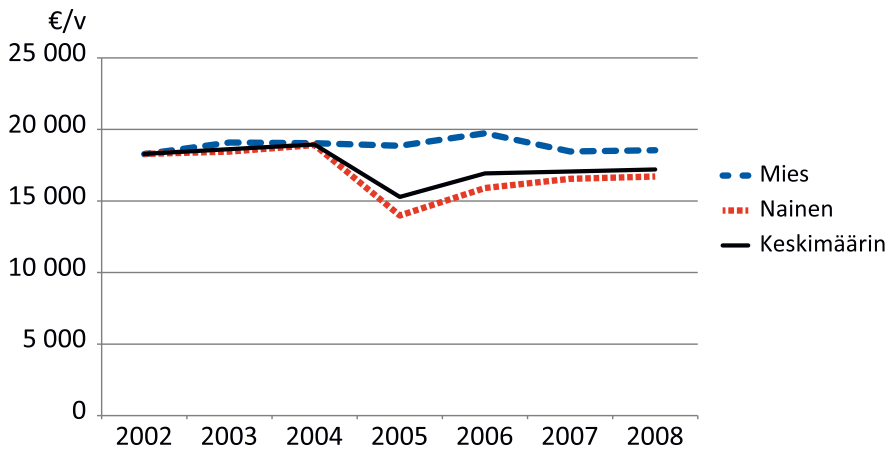
Kokonaiseläkkeen kehityksestä työ- ja kansaneläkeindeksit eivät suoraan kerro, sillä eläkkeen kehitys riippuu siitä, milloin eläkkeelle siirtyminen on tapahtunut, ja siitä miten kokonaiseläke on jakautunut kansan-, takuu- ja työeläkkeen kesken. Indeksit eivät myöskään ota huomioon leskeksi tulo aiheuttamaa muutosta kokonaiseläkkeeseen, sillä leskeksi tulo tapahtuu yleensä eläkeaikana. Esimerkiksi vuonna 2018 kaikista alkaneista leskeneläkkeistä noin 90 prosenttia oli alkanut 60 vuoden iässä tai myöhemmin. Tästä naisten osuus oli lähes 80 prosenttia (Eläketurvakeskus 2019c). Kansaneläkeindeksi ei lisäksi huomioi takuueläkkeen voimaantuloa vuonna 2011 ja eläkeläisten asumistuen ja hoitotuen poistumista kansaneläkkeen määritelmästä vuonna 2008. Takuueläkkeen on havaittu parantaneen pienituloisten eläkeläisten taloudellista toimeentuloa (Honkanen & Tervola 2012). Asumistuen ja hoitotuen poistuminen kansaneläkkeen määritelmästä ei vaikuta eläkeläisten toimeentuloon, sillä näitä tukimuotoja maksetaan edelleen.

Tutkimuksia käytettävissä olevan tulo kehityksestä eläkeaikana ei tietävästi ole tehty. Rantala (2013) ja Hietaniemi & Rantala (2014) ovat kuitenkin tarkastelleet tulojaon kokonaisuineiston (väitöskirjan toisen ja kolmannen artikkelin tutkimusaineisto, ks. jakso 3.2.1) avulla, miten vuonna 2005 leskeksi jääneiden eläkeläisten toimeentulo vuosien 2002 ja 2008 välisenä aikana muuttui. Tulosten perusteella toimeentulo laski leskeksi tu-

lon seurauksena keskimäärin kymmenen prosenttia (kuvio 2.8).²⁰ Muutos koski lähinnä naisia, joilla puolison tulojen merkitys leskeyttä edeltävästä tulosta on keskimäärin suurempi kuin miehillä. Naisleskien toimeentulon laskua vaimensi leskeneläke, mutta myös kotitalouden koon ja tätä kautta kulutusyksikköluvun pienentyminen. Leskeneläkkeen korvaussuhde eli leskeneläkkeen suhde perheen muiden jäsenten ansio- ja eläketulon summaan ennen leskeksi tuloa vaihteli. Leskistä noin 30 prosentilla leskeneläkkeen korvaussuhde oli 40–60 prosenttia. Noin viidenneksellä korvaussuhde oli nolla prosenttia, toisin sanoen he eivät saaneet lainkaan leskeneläkettä. Naisleskillä korvaussuhde oli selvästi korkeampi kuin miehillä.

Kuvio 2.8.

Vuonna 2005 leskeksi jääneiden eläkeläisten käytettävissä oleva ekvivalenttirahatulo vuosina 2002–2008 keskimäärin ja sukupuolen mukaan, vuoden 2008 rahassa, keskiarvo.

Lähde: Rantala (2013).

Köyhyyden dynamiikasta 1990-luvun puolesta välistä lähtien Suomessa on tehty muutama tutkimus. Köyhyydellä (tai pienituloisuudella) tarkoitetaan näissä tutkimuksissa yleensä tuloköyhyyttä ja/tai subjektiivista sosiaalista syrjäytymistä.²¹ Penttilä ym. (2003) selvittivät ECHP:n paneeliaineis-

²⁰ Vuosi 2005 on toimeentulon kannalta poikkeuksellinen, sillä se sisältää tuloa ennen ja jälkeen leskeksi joutumisen.

²¹ Tuloköyhyydestä käytetään vaihtelevia nimityksiä. Tuloköyhyyden lisäksi sitä voidaan nimittää köyhyydeksi (köyhysriskiksi) tai pienituloisuudeksi (pienituloisuusasteeksi). Yleensä tuloköyhyys määritellään 60 prosentin pienituloisuusrajan perusteella.

ton²² avulla köyhyyden kehitystä Suomessa vuosina 1996–1999. Tutkimuksen mukaan yksinasuvilla naisilla, erityisesti vanhemmalla iällä, pitkäaikaisköyhyyden riski on suuri. Eläkkeelle siirtymisen ei katsottu olleen köyhyyttä laukaiseva tekijä, sillä eläkkeelle siirtyneiden köyhyyteen ajautumisen todennäköisyys oli pienempi kuin vastaava todennäköisyys koko väestön tasolla. Eläkkeelle siirtyminen ei köyhyyttä kuitenkaan poista. Eläkeajan köyhyyden tilanteesta subjektiivinen lähestymistapa antoi tuloköyhyyttä selvästi positiivisemmän kuvan eli subjektiivisesti koettu köyhyys oli vähäisempää kuin tuloköyhyyden perusteella arvioituna. Köyhyyden dynamiikkaa tutkittiin vuosien 1997 ja 1998 pienituloisuusasteita/köyhyyskokenemuksia vertaamalla.

Moision (2004) niin ikään ECHP:n 1996–1999 aineistoihin perustuvan tutkimuksen mukaan noin kolmannes köyhyysjakson kokeneista kotitalouksista oli tilapäisköyhiä, kolmannes toistuvaisköyhiä ja kolmannes pitkäaikaisköyhiä. Keskimääräistä yleisempää pitkäaikaisköyhyys oli yksin asuvilla iäkkäillä, mutta myös yksin asuvilla nuorilla. Haapola (2004) tutki toimeentulon ja köyhyyden dynamiikkaa 1990-luvun Suomessa Kansaneläkelaitoksen ja Tilastokeskuksen rekisteritietojen avulla. Myös tässä tutkimuksessa huono-osaisuuden kasautumista ja pitkäaikaisköyhyyttä ennakoiki kuuluminen joko nuoriin tai yli 64-vuotiaiden ikäryhmään. Lisäksi perheettömillä, yksihuoltajilla, pitkäaikaistyöttömillä ja yrittäjillä pitkäaikaisköyhyyden riski oli suuri. Lyytikäinen (2003) tutki pienituloisuusasteissa tapahtuneita muutoksia Tilastokeskuksen työssäkäyntitilaston noin 250 000 henkilöä käsittävän yksilötason paneeliaineiston avulla vuosina 1993–1998. Työttömyys ja se, onko henkilöllä puolisoa vai ei, vaikuttivat suuresti henkilön mahdollisuuksiin päästä pois pienituloisuudesta ja riskiin joutua pienituloiseksi. Ei-pienituloisella eläkeläisillä pienituloiseksi joutumisen vaara oli melko vähäinen. Pienituloisuuden vaaraa kasvatti myös edellisen vuoden pienituloisuus.

Suoniemi (2013) tarkasteli köyhyyden dynamiikkaa vuosina 1995–2008 kolmen viiden vuoden pituisen paneelin, 1995–1999, 2000–2004 ja 2004–2008 avulla. Tutkimusaineisto oli tulonjaon kokonaisuaineisto (väitöskirjan toisen ja kolmannen artikkelin tutkimusaineisto ks. jakso 3.2.1). Köyhyysriskissä havaittiin selvä tilariippuvuus. Edellisen vuoden köyhyys lisäsi kuluvan vuoden köyhyysriskiä. Eläkeläisillä köyhyyden tilariippuvuus oli muuta väestöä voimakkaampaa. Myös perheaseman muutos ku-

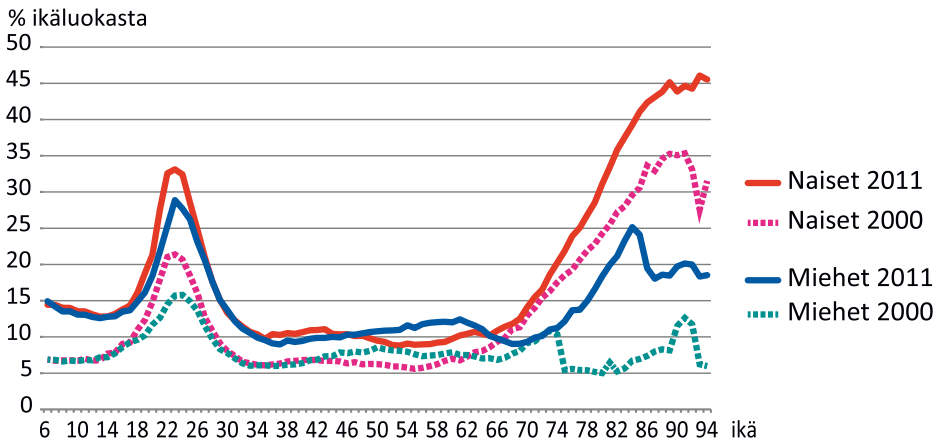
22 ECHP ja sen myöhemmin korvannut EU-SILC ovat Euroopan unionin eri maiden elinoloja ja toimeentuloa kuvaavia neljän vuoden mittaisia paneeliaineistoja (ks. jakso 3.2.3).

ten puolison kuolema tai ero lisäsi, etenkin naisilla, köyhyysriskiä. Kauhasen ym. (2020) niin ikään edellä mainittuun tulojaon kokonaisuuteen perustuvan tutkimuksen mukaan köyhyysriskin kasvu Suomessa vuosien 1995–2014 aikana selittyy pitkälti pitkittyneen köyhyyden kasvusta. Sosioekonomisessa ryhmityksessä pitkäaikaistyöttömät erottuvat selvästi sekä köyhyysriskin tason että sen kasvun perusteella. Eläkeläisten köyhyysriski ei sen sijaan seitsemän vuoden seurannan perusteella eronnut merkittävästi koko väestön kehityksestä, etenkin jos pienituloisuutta arvioidaessa otettiin huomioon pienituloisuuden syvyys (köyhyyskuilu).

Köyhyyden (pienituloisuuden) pysyvyyttä tulonjakotilaston paneelien avulla on tarkastellut myös Ruotsalainen (2013). Pysyvä tai toistuva pienituloisuus on yleisintä nuorilla ja ikääntyneillä (kuvio 2.9). Ikääntyneistä erottuvat erityisesti naiset. Sekä nuorten että ikääntyneiden pysyvä tai toistuva pienituloisuus on 2000-luvun jälkeen yleistynyt. Ikääntyneistä suurin muutos on tapahtunut yli 75-vuotiaiden miesten keskuudessa. Pysyväisluonteisesti tai toistuvasti pienituloisia olivat tutkimuksessa henkilöt, jotka kuuden vuoden seurannan aikana olivat olleet pienituloisia vähintään kolmena vuotena.

Kuvio 2.9.

Pienituloisuutta pysyvästi tai toistuvasti kokeneen väestön osuus asuntoväestöstä kuuden vuoden seurantajaksoissa iän ja sukupuolen mukaan vuosina 2000 ja 2011.

Lähde: Ruotsalainen 2013.

Kangas & Hussain (2014) vertailivat EU-SILC-aineiston avulla työstä eläkkeelle siirtyneiden pienituloisuuden dynamiikkaa EU-15-maissa vuosina 2004–2009. Työstä eläkkeelle siirtyminen merkitsi yleisesti ottaen pienituloisuusasteen kasvamista, sillä työstä eläkkeelle siirtyneiden pienituloisuusaste oli yleensä suurempi kuin työssä jatkavien pienituloisuusaste. Päätelemät perustuivat kahden peräkkäisen vuoden tilanteiden vertaamiseen. Kangas & Hussain (2014) tarkastelivat myös vuonna 2004 eläkkeellä olleiden pienituloisuuden kehitystä vuosina 2005–2009. Seurannan perusteella pienituloisuus näyttäisi Suomessa, kuten myös Ruotsissa ja Tanskassa, nousevan eläkkeelläoloajan myötä. Toisissa maissa, kuten Englannissa, köyhyysriski oli korkea jo lähtötilanteessa eikä suurta muutosta seurannan aikana tapahtunut. Vaalavuo (2015) tutki EU-SILC-aineiston avulla köyhyyden dynamiikkaa Euroopan eri maissa vuosina 2008–2018. Pienituloiseksi tulon, pienituloisuudesta poistumisen ja pienituloisuuden pysyvyyden suhteen maiden välillä oli selviä eroja. Nämä erot näkyivät myös iän mukaan tehdyissä tarkasteluissa. Suomessa pitkäaikaisköyhyyden riski oli keskimääräistä korkeampi ikääntyneillä, mutta esimerkiksi Alankomaissa nuoret erottuivat ikääntyneitä enemmän.

Kaiken kaikkiaan tutkimuksia eläkeläisten toimeentulon dynamiikasta eläkkeelle siirryttäessä ja eläkeaikana on vähän ja niiden antama kuva hajainen. Osa tutkimuksista tarkastelee eläkeläisten toimeentulon kehitystä esimerkkilaskelmien avulla. Lähtökohtana niissä on usein eläkejärjestelmä ja tulomittana eläke. Järjestelmäkeskeisyys on tyypillistä myös empiiriin yksilötason aineistoihin perustuvissa tutkimuksissa. Eniten tutkimusta on tehty toimeentulon muuttumisesta eläkkeelle siirtymisen yhteydessä. Nämä tutkimukset ovat pitkälti olleet jatkotöitä tämän väitöskirjan ensimmäisestä artikkelista. Tutkimustietoa eläkeläisköyhyyden dynamiikasta on myös rajoitetusti. Eläkeläisiä käsitellään näissä tutkimuksissa yleensä yhtenä väestöryhmänä tai karkeasti esimerkiksi sukupuolen mukaan. Eläkeläisiä on kuitenkin yli puolitoista miljoona. Tarkempia analyyseja rajoittaa usein empiiristen aineistojen pieni koko.

3 Tutkimuksen toteutus

3.1 Tutkimuskysymykset

Tietämys eläkeläisten taloudellisesta toimeentulosta perustuu pitkälti poikakeikkausaineistoihin perustuviin tutkimuksiin. Tämän väitöskirjan artikkeleissa tutkitaan eläkeläisten toimeentulon muuttumista eläkeaina. Eläkepolitiikan päämääränä on turvata kaikille eläkeläisille eläkettä edeltävän toimeentulon kohtuullinen säilyminen ja estää köyhyys. Eläkepolitiikalle asetettujen tavoitteiden toteutumisen arvioimiseksi on oleellista, että eläkeläisten omakohtainen tulokehitys ja siihen vaikuttavat tekijät saadaan erotettua eläkeläisten joukon rakenteen muutoksesta aiheutuvasta tulokehityksestä. Väitöskirja tutkimustehtävä voidaan tiivistää seuraavan tutkimuskysymyksen ympärille:

Miten eläkeläisten toimeentulo muuttuu eläkkeelle siirryttäessä ja eläkeaikana?

Tutkimuskysymys jakaantuu edelleen kolmeen alakysymykseen. Näistä ensimmäisessä eläkettä edeltävä aika kytketään eläke aikaan. Eläkettä edeltävän ajan toimeentulo vaikuttaa paitsi eläkeajan toimeentulon tasoon myös toimeentulon muutoksen suuruuteen eläkkeelle siirryttäessä. Toisessa alakysymyksessä tarkastellaan tulorakennetta eli sitä missä määrin eläkeajan toimeentulo ja siinä tapahtuneet muutokset ovat tulonsiirtojen ja tätä kautta eri instituutioiden, missä määrin omien tuotannontekijätulojen ja missä määrin muiden perheenjäsenten tulojen tuottamaa. Kolmannessa alakysymyksessä tutkitaan miten erilaiset sosioekonomiset ja sosiodemografiset tekijät vaikuttavat eläkeläisten toimeentulon kehitykseen.

- i) Mikä on eläkettä edeltävän tulotason merkitys eläkeajan toimeentuloon ja köyhyyteen?
- ii) Mikä on tulorakenteen merkitys toimeentuloon ja köyhyyteen eläkeajan eri vaiheissa?
- iii) Mikä on sosioekonomisten ja -demografisten erojen merkitys eläkeläisten toimeentulosta ja köyhyydestä saatavaan kuvaan?

Väitöskirja sisältää neljä artikkelia. Artikkeleiden tutkimuskysymykset ja niiden täsmennetyt alatavoitteet on esitetty taulukossa 3.1. Ensimmäisessä artikkelissa tutkitaan toimeentulon muuttumista eläkkeelle siirtymisajankohdan yhteydessä. Muutosta mitataan vertaamalla eläkeaikais-tuloa eläkettä edeltävään muutaman vuoden takaiseen vakiintuneeseen tuloon. Tämä antaa mahdollisuuden tarkastella eri syistä ja eri tulotasoilta eläkkeelle siirtyneiden toimeentulon muutoksia yhdenmukaisella ja vertailukelpoisella tavalla.

Toisessa artikkelissa eläkkeelle siirtyneiden toimeentulon kehitystä seurataan kahden eläkettä edeltävän vuoden ja kymmenen ensimmäisen eläkevuoden ajan. Artikkelit täydentää ensimmäistä artikkelia, sillä eläkkeen alkuvaiheessa henkilön tai hänen mahdollisen puolisonsa työnteosta saadut ansiotulot voivat vielä olla osa eläkeajan toimeentuloa. Kymmenen ensimmäisen eläkevuoden jälkeen eläkkeellä olon voi olettaa olevan melko koko-aikaista. Toimeentulon ajallista muutosta arvioidaan sekä euromääräisesti että suhteessa eläkeajan lähtötasoon ja eläkettä edeltävään tulotasoon.

Kolmannessa artikkelissa tarkastellaan työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden pienituloisuutta. Työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyminen nähdään osana työkyvyn heikkenemiseen liittyvää monivaiheista prosessia. Artikkelissa selvitetään, missä vaiheessa työkyvyn heikkenemisen prosessia pienituloisuus saa alkunsa, miten työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyminen tähän vaikuttaa ja missä työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden ryhmissä pienituloisuus on erityisen yleistä.

Neljännessä artikkelissa selvitetään perherakenteen yhteyttä 75–84-vuotiaiden naisten ja miesten pienituloisuuteen ja pienituloisuuseroon. Takautuvien seurantatietojen avulla voidaan tarkastella pienituloisuuden toistuvuutta, eläkettä edeltävän tilanteen ja perherakenteen merkitystä pienituloisuuden syntyyn ja kehitykseen. Omana kysymyksenä tarkastellaan leskeneläkkeen kohdentumista ja merkitystä naisten ja miesten pienituloisuuden ehkäisijänä.

Taulukko 3.1.

Väitöskirjan artikkeleiden tutkimuskysymykset ja kohderyhmät.

Artikkeli	Pääkysymys	Alakysymykset	Kohderyhmä
Artikkeli 1. Rantala, J. & Suonemi, I. (2011) Toimeentulon muuttaminen eläkkeelle siirtäessä. Yhteiskuntapolitiikka 76(1) 3–16.	Missä määrin toimeentulo muuttuu eläkkeelle siirtymisen yhteydessä?	i) Miten eläkkeelle siirtyneiden tulosuhte on jakautunut? ii) Mikä on eläkettä edeltävän tulotason merkitys tulosuhteeseen? iii) Mikä on tulokäsitteen ja tulostruktuurin merkitys tulosuhteeseen?	Vuonna 2003 eläkkeelle siirtyneet. Paneeli 1995–2004, 10 %:n väestöotos.
Artikkeli 2. Rantala, J. (2014) Eläkeläisten toimeentulon kehitys ensimmäisten eläkevuosien aikana. Yhteiskuntapolitiikka 79(2) 125–139.	Missä määrin toimeentulo muuttuu eläkkeelle siirtymisen jälkeen?	i) Miten eläkettä edeltävä toimeentulo ja sosioekonominen asema näkyy eläkeajan tulokehityksessä? ii) Miten tulostruktuuri muuttuu eläkeajan eri vaiheissa? iii) Miten eläkkeelle siirtyneiden toimeentulo ja köyhyysriski muuttuvat koko väestön ja kaikkien eläkeläisten tulokehitykseen verrattuna?	Vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneet. Paneeli 1997–2008, 10 %:n väestöotos.
Artikkeli 3. Rantala, J. & Gould, R. (2015) Työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden pienituloiseksi tulo. Yhteiskuntapolitiikka 80(3) 233–246.	Miten pienituloisuusriski muuttuu työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymisen prosessin eri vaiheissa?	i) Mitkä tekijät selittävät työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden pienituloiseksi tuloa? ii) Miten pienituloisuusriski muuttuu ennen ja jälkeen työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymisen?	Vuonna 2002 työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneet. Paneeli 1995–2008, 10 %:n väestöotos.
Artikkeli 4. Rantala, J. & Kuivalainen, S. & Pyy-Martikainen, M. & Riihelä, M. (2019) Samankaltaistuu ikäihmisten köyhyys? Yhteiskuntapolitiikka 84(2) 165–178.	Mikä on perherakenteen ja siinä tapahtuneiden muutosten yhteys 75–84-vuotiaiden naisten ja miesten pienituloisuuden ja pienituloisuuseroon?	i) Miten ikäihmisten pienituloisuus on muuttunut sukupuolen ja perherakenteen mukaan tarkasteltuna? ii) Missä määrin perherakenne ja siinä tapahtuneet muutokset ovat vaikuttaneet ikäihmisten pienituloisuuden toistuvuuteen? iii) Missä määrin leskeneläke vähentää ikäihmisten pienituloisuusastetta?	75–84-vuotiaat. Paneeli 1995–2014, koko väestö.

Tiivistäen väitöskirjan kahdessa ensimmäisessä artikkelissa toimeentulon kehitystä tutkitaan eläkettä edeltävän ajasta lähtien aina vanhuusvaiheeseen asti. Artikkeleiden keskiössä on eläkepolitiikan tavoite toimeentulon säilyttämisestä kohtuullisena eläkettä edeltävään aikaan verrattuna sekä eläkeläisköyhyyden torjunta eläkeajan ensimmäisten vuosien aikana. Koska molemmissa artikkelissa huomion kohteena on myös eläkeläisten tulorakenne, tulorakenteen muuttuminen ja eläkeläisten väliset sosiodemografiset ja sosioekonomiset erot, tutkimuskohteena ovat kaikki väitöskirjan alakysymykset.

Väitöskirjan kahdessa jälkimmäisessä artikkelissa tarkastelun kohteena ovat työkyvyttömyyseläkeläiset ja 75–84-vuotiaat eli ryhmät, joissa eläkeajan pienituloisuuden tiedetään olevan keskimääräistä selvästi vakavampi ongelma. Väitöskirjan alakysymyksistä huomion kohteena on siten eläkeläisköyhyys sekä sen yhteys eläkettä edeltävän ajan toimeentuloon. Eläkeajan eri vaiheiden osalta työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneet tarkentaa eläkkeelle siirtyneiden ja 75–84-vuotiaat vanhuusajan toimeentulosta saatavaa kuvaa.

3.2 Tutkimusaineistot, keskeiset muuttajat ja tutkimusmenetelmät

3.2.1 Tutkimusaineistot

Väitöskirjan kaikissa artikkeleissa hyödynnetään Tilastokeskuksen rekistereihin perustuvia mittavia ja kansanvälisestikin ainutlaatuisia paneelidataneistoja Suomessa asuneesta asuntokuntaväestöstä (taulukko 3.2). Asuntokunnan muodostavat kaikki samassa asuinhuoneistossa vakinaisesti asuvat henkilöt (Tilastokeskus 2020c). Ensimmäinen artikkeli perustuu Tilastokeskuksen väestöaineistosta muodostettuun noin 500 000 henkilön eli kymmenen prosentin otokseen Suomessa asuneesta asuntokuntaväestöstä vuosilta 1995–2004. Otoksen perusjoukko on vuoden 2000 lopussa Suomessa asunut väestö, jota on täydennetty kymmenen prosentin otoksilla sekä ajassa eteen että taaksepäin niistä ryhmistä, joista vuosittainen väestömuutos muodostuu. Esimerkiksi vuonna 2001 täydennysotos on

poimittu sekä tuona vuonna syntyneistä että maahanmuuttajista. Toisen ja kolmannen artikkelin paneeliaineistot on muodostettu vastaavalla periaatteella siten, että toisen artikkelin aineisto kattaa vuodet 1997–2008 ja kolmannen vuodet 1995–2008. Neljännen artikkelin aineistona on Tilastokeskuksen etäkäytössä ollut koko väestön kattava kokonaisaineisto vuosilta 1995–2014.²³

Aineistojen ”perusrunko” on kaikissa artikkeleissa sama ja käytännössä kyse on saman aineiston päivittämisestä ja täydentämisestä uusilla tiedoilla.²⁴ Aineistoissa on runsaasti yksityiskohtaista henkilötason tietoa Tilastokeskuksen tulonjaon kokonaisaineistosta (Tilastokeskus 2020d), Tilastokeskuksen muista rekistereistä ja työeläkejärjestelmän rekistereistä (Eläketurvakeskus 2020e). Tulonjaon kokonaistilaston tiedot kattavat kaikki keskeiset rekisteripohjaiset vuositason tulotiedot. Tulotiedot ovat saatavilla sekä henkilö- että asuntokuntatasolla. Tilastokeskuksen muista rekistereistä ja työeläkejärjestelmän rekistereistä yhdistetyt tiedot sisältävät tietoja henkilön työmarkkina-asemasta sekä sosiodemografisista ja sosioekonomisista ominaisuuksista.

Väitöskirjan neljännessä artikkelissa hyödynnetään myös SISU-mikrosimulointimalliin (Tilastokeskus 2020e) kytkettyä rekisteriaineistoa vuodelta 2014. Aineisto on tietosisällöltään ja luokitteluperusteiltaan samankaltainen kuin Tilastokeskuksen tulonjaon kokonaisaineisto ja kattaa noin 15 prosenttia vuoden 2014 lopussa Suomessa asuneista henkilöistä. Taulukkoon 3.2 on koottu artikkeleissa varsinaisen analyysin kohteena olevien väestöryhmien otoskoot. Kaikissa artikkeleissa on tarvittu myös koko väestön kattavia tietoja.

23 Artikkeleiden 1–3 aineistoissa Tilastokeskus on tietosuojaan liittyvistä syistä korvannut ylimpiin palkka- ja omaisuustuloprosentteihin kuuluvien henkilöiden palkka- ja omaisuustulot näiden muuttujien ylimpien tuloprosenttien jakaumista lasketuilla keskiarvoilla. Koska huipputulosten toimeentuloa ei salauksen vuoksi voida laskea, he eivät ole mukana suurituloisia (ylimpään tulokymmenykseen kuuluvat) koskevilla tarkasteluilla.

24 Kyseessä ei kuitenkaan ole sama aineisto, sillä aineistojen päivitykset ja täydennykset oli helpoin toteuttaa uusien otosten kautta.

Taulukko 3.2.

Väitöskirjan artikkeleiden kohderyhmät ja otoskoot.

	Kohderyhmä*	Paneeli, vuodet	Otos, lkm
Artikkeli 1	Vuonna 2003 eläkkeelle siirtyneet	1995–2004	5 358
Artikkeli 2	Vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneet	1997–2008	4 521
Artikkeli 3	Vuonna 2002 työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneet	1995–2008	2 016
Artikkeli 4	75–84-vuotiaat	1995–2014	325 763**

*Kohderyhmän lisäksi kaikissa artikkeleissa hyödynnettiin koko asuntokuntaväestön tietoja.

**Kokonaisaineisto vuosilta 1995–2015. Lukumäärä esitetty vuodelta 2014. Täydentävänä aineistona SISU-mikrosimulointimallin noin 15 % otosaineisto Suomessa asuvasta väestöstä vuodelta 2014.

3.2.2 Keskeiset muuttajat

Väitöskirjan artikkeleiden yhteiset muuttajat tiivistyvät kolmeen asiakokonaisuuteen. Näistä ensimmäinen liittyy henkilön työmarkkina-asemaan. Toinen ulottuvuus liittyy käytettävissä olevaan rahatuloon sekä rahatulon perusteella laskettavaan pienituloisuusasteeseen ja köyhyysvajeeseen. Kolmas ulottuvuus koskee perheasemaa eli pelkistäen sitä, onko henkilö perheellinen vai yksin asuva. Tutkimusaineiston (tutkimusaineistojen) suuren havaintomäärän ja kattavien seurantatietojen ansiosta edellä mainituissa ulottuvuuksissa tapahtuneita muutoksia on mahdollista tutkia. Artikkelin näkökulmasta riippuen nämä muutokset liittyvät työmarkkinasiirtymiin, kuten eläkkeelle siirtymisiin, toimeentulossa tai sen rakenteessa tapahtuneisiin muutoksiin, pienituloisuudessa tapahtuneisiin muutoksiin, tai perheen rakenteessa tapahtuneisiin muutoksiin. Seuraavassa käydään läpi artikkeleissa käytettyjen keskeisten muuttajien määritelmät. Muuttajien tarkkuustaso vaihtelee artikkelista toiseen.

Työmarkkina-asema

Taulukossa 3.3 on esitetty henkilön työmarkkina-aseman luokitus. Siinä henkilöt on aluksi luokiteltu kalenterivuoden lopun tilanteen perusteella ei-eläkeläisiin ja eläkeläisiin. Ei-eläkeläiset on edelleen jaettu työllisiin, työttömiin, muihin työikäisiin ja lapsiin. Työlliset on vielä jaettu yksityisen ja julkisen sektorin palkansaajiin sekä yrittäjiin. Eläkeläisiä ovat kaikki omaa eläkettä saavat. Heidät on edelleen jaettu vanhuuseläkeläisiin, työkyvyttömyyseläkeläisiin, työttömyyseläkeläisiin ja muihin eläkeläisiin. Työmarkkina-asemien luokittelu on tehty henkilön kalenterivuoden lopun pääasiallista toimintaa, työsuhteen eläkeläisiä ja eläkeoikeutta kuvaavan eläkelajimuuttujan perusteella. Jos eläkkeellä oleva henkilö on samanaikaisesti ei-eläkkeellä, hän on ensisijaisesti eläkkeellä. Siten esimerkiksi eläkettä saava, mutta myös ansiotyössä oleva henkilö on eläkeläinen. Osa-aikaeläkkeellä olevat ovat kuitenkin yleisen tilastointikäytännön mukaisesti työllisiä, eivätkä siis eläkkeellä. Jos henkilö on samanaikaisesti työssä ja työttömänä, hän on ensisijaisesti työtön.

Taulukko 3.3.

Työmarkkina-asetat vuoden lopun mukaan.

Ei eläkkeellä	Työssä Palkansaaja Yksityinen sektori Julkinen sektori Yrittäjä tai maatalousyrittäjä Työtön Muu työikäinen Lapset (alle 16-vuotiaat)
Eläkkeellä (oma eläke)	Vanhuuseläkkeellä Työkyvyttömyyseläkkeellä Täydellä työkyvyttömyyseläkkeellä Osatyökyvyttömyyseläkkeellä Yksilöllisellä varhaiseläkkeellä Työttömyyseläkkeellä Muulla eläkkeellä

Eläkkeelle siirtyminen

Henkilö on tietyntä vuonna eläkkeelle siirtynyt, jos hän kyseisenä ja sitä seuraavana vuonna on eläkkeellä ja kahtena eläkettä edeltävänä vuonna hän ei ole ollut eläkkeellä. Kaikki ensimmäistä kertaa eläkettä saavat ovat siten eläkkeelle siirtyneitä riippumatta eläkkeen suuruudesta tai muusta toiminnasta. Käytäntö vastaa eläkejärjestelmän tapaa tilastoida eläkkeiden alkavuuksia (Eläketurvakeskus 2020b). Eläkkeelle siirtyminen ei siis estä työnteoa eläkeaikana. Osa-aikaeläkkeelle siirtyneitä ei kuitenkaan lasketa eläkkeelle siirtyneiksi, vaan he ovat edelleen työllisiä.

Käytettävissä oleva rahatulo

Käytettävissä oleva rahatulo on ryhmitelty eläkeläisten toimeentulon kannalta keskeisiin tuloeriin (taulukko 3.4). Katkoviivan yläpuolella olevat kuusi tuloerää muodostavat asuntokunnan bruttotulot. Näistä kaksi ensimmäistä ovat henkilön itsensä saamia tuloeria, joita ovat eläke tai työtulo. Seuraavat kaksi ovat asuntokunnan muiden jäsenten saamat eläke- ja työtulot. Viides tuloerä on asuntokunnan muut tulonsiirrot yhteensä ja kuudes asuntokunnan omaisuustulot yhteensä. Kun bruttotulosta vähennetään asuntokunnan jäsenten maksamat verot ja maksut, saadaan asuntokunnan käytettävissä oleva tulo eli asuntokunnan nettotulo. Bruttotulo, nettotulo ja käytettävissä oleva tulo voidaan laskea myös henkilötasolla käyttämällä vain henkilön tuloja.²⁵ Kaikki tulot on mitattu vuositasolla.

Taulukko 3.4.

Asuntokunnan käytettävissä olevan tulon komponentit.

Henkilön eläke (työeläke + kansaneläke)
+ henkilön työtulo (palkkatulo + yrittäjätulo)
+ asuntokunnan muiden jäsenten eläke (työeläke+ kansaneläke)
+ asuntokunnan muiden jäsenten työtulo (palkkatulo + yrittäjätulo)
+ muut tulonsiirrot yhteensä (työttömyysturva, asumistuki ym.)
+ omaisuustulot yhteensä (korot + osingot ym.)
= asuntokunnan bruttotulot yhteensä
– (henkilön ja kotitalouden muiden jäsenten) maksamat verot ja maksut yhteensä
= asuntokunnan käytettävissä oleva tulo yhteensä (=asuntokunnan nettotulo)

²⁵ Aivan kaikkien tuloerien osalta erottelua ei voida tehdä. Esimerkiksi eläkeläisten asumistuki on asuntokuntakohtainen. Tällaisissa tapauksissa tuloerä lasketaan sen henkilön eduksi, jolle kyseinen tuloerä maksetaan.

Ekvivalenttirahatulo

Jotta kooltaan ja rakenteeltaan erilaisia asuntokuntia voidaan verrata toisiinsa, asuntokunnan yhteenlasketut tulot on jaettava kulutusyksikköluvulla jäsenkohtaiseksi ekvivalenttituloksi. Väitöskirjan kaikissa artikkeleissa käytetään OECD:n muunneltua kulutusyksikköasteikkoa, jossa asuntokunnan ensimmäinen jäsen saa painon yksi, muut aikuiset saavat painon 0,5 ja lapset (alle 14-vuotiaat) saavat kukin painon 0,3. Yksin asuvien osalta asuntokunnan käytettävissä oleva ekvivalenttitulo on sama kuin henkilön oma käytettävissä oleva tulo (eli nettotulo). Kulutusyksikköasteikko laskettiin tutkimusaineiston asuntokunnan koon, lasten lukumäärän ja lasten ikätietojen perusteella.

Eläkkeelle siirtymisen tulosuhde

Eläkkeelle siirtymisen tulosuhde lasketaan vertaamalla eläkkeelle siirtyneen henkilön ensimmäisen täyden eläkevuoden tuloa hänen eläkettä edeltävään vakiintuneeseen tuloonsa. Eläkettä edeltävänä vuonna vakiintunut tulo on eläkkeelle siirtymisvuotta edeltävien toisen, kolmannen ja neljännen vuoden keskiarvo. Eläkkeelle siirtymisvuoden tuloa ei oteta mukaan, koska se sisältää sekä eläkeajan että eläkettä edeltävän ajan tuloa. Eläkkeellesiirtymisvuotta välittömästi edeltävän vuoden tuloa ei myöskään oteta huomioon, koska työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden kohdalla eläkettä edeltää pääsääntöisesti vuoden mittainen sairauspäiväraha-aika.

Tulosuhteet lasketaan kolmella tulokäsitteellä. Bruttotulosuhde on eläkkeelle siirtyneen henkilön eläkeajan ja eläkettä edeltävän vakiintuneen bruttotulon suhde. Nettotulosuhde lasketaan henkilön nettotulojen perusteella eli verojen ja maksujen vaikutus tuloihin otetaan huomioon. Ekvivalenttitulosuhde lasketaan ekvivalentin rahatulon perusteella. Tulomuutosta arvioitaessa otetaan siis huomioon myös asuntokunnan (perheen) tulot. Ekvivalenttitulon skaalatekijä (kulutusyksikköluku) vaikuttaa tulosuhteeseen vain silloin, kun eläkkeelle siirtyneen henkilön perherakenne muuttuu. Mikäli perherakenne ei muutu, supistuu skaalatekijä ekvivalenttitulosuhdetta laskettaessa pois.

Pienituloisuusaste, köyhyysvaje, pienituloisuuden muutos ja pienituloisuuden kesto

Suhteellista pienituloisuutta tutkitaan pienituloisuusasteen ja siitä johdetun köyhyysvajeen avulla. Pienituloisuusrajana käytetään sekä 60 pro-

senttia että 50 prosenttia koko väestön ekvivalentista mediaanirahatuloista. Kolmatta artikkelia lukuun ottamatta tuloksia raportoidaan pääasiassa 60 prosentin pienituloisuusrajan mukaan. Pienituloisuudessa (pienituloisuusasteissa) tapahtuneita muutoksia tutkitaan pienituloiseksi tulon, pienituloisuudesta poistumista ja pienituloisuuden toistuvuutta kuvaavien siirtymien avulla. Pienituloisuuden kestoja mitataan pitkittyneen pienituloisuusasteen avulla (Tilastokeskus 2020f). Sen mukaan henkilö on pitkittyneesti pienituloinen, jos hän on tarkasteluvuonna ja vähintään kahtena kolmesta edellisestä vuodesta ollut pienituloinen. Pienituloisuusasteen laskemisessa tarvittava koko väestön ekvivalenttirahatulon mediaani lasketaan tutkimusaineistosta.

Perheasema

Tutkimusaineiston siviilisäädyn, perheeseen, eläkelajin ja euromääräisen leskeneläkkeen perusteella muodostettiin artikkeleissa käytetty perheasema (taulukko 3.5). Luokittelun lähtökohtana olivat eläkeläiset tai eläkeikää lähellä olevat henkilöt. Aluksi asuntokunnat jaettiin yksin asuviin ja vähintään kahden aikuisen muodostamiin talouksiin ja seuraavaksi vielä kahden alaryhmään, sen mukaan oliko näissä ryhmissä myös lapsia. Toimeentulon kannalta yksin asumisen ”syy” on tärkeä ja siksi yksin asuvat luokiteltiin tarkasti. Ensin yksin asuvat jaettiin leskiin ja muihin yksin asuviin. Leskien osalta tarkasteltiin lisäksi saavatko he leskeneläkettä ja muiden yksin asuvien osalta sitä ovatko he aiemmin olleet avioliitossa.

Taulukko 3.5.

Perhe-aseman luokittelu.

Vähintään kahden aikuisen talous	Lapsia (alle 16-vuotiaita) Ei lapsia (alle 16-vuotiaita)
Yhden aikuisen talous	Lapsia (alle 16-vuotiaita) Ei lapsia (alle 16-vuotiaita) Leski Saa leskeneläkettä Ei saa leskeneläkettä Muu yksin asuva Ollut avioliitossa Ei ole ollut avioliitossa

Muut muuttajat

Artikkelissa käytetyt muut muuttajat ovat sukupuoli, ikä, koulutus (Tilastokeskus 2020g), sosioekonominen asema (Tilastokeskus 2020h), työkyvyttömyyseläkkeen myöntämisen perusteena oleva diagnoosiluokka (Terveystieteiden tutkimuskeskus ja hyvinvoinnin laitos 2011). Muuttajat luokiteltiin kunkin artikkelin kannalta soveltuviin ryhmiin.

3.2.3 Menetelmät

Väitöskirjan artikkeleiden tutkimuskysymyksiä analysoidaan vakiintuneita tilastotieteen menetelmiä soveltaen. Tavoitteena on tätä kautta huomioida eläkeläisten yksilöllinen vaihtelu niin toimeentulon tason, rakenteen kuin toimeentulon ajallisen kehityksen osalta. Vastaavalla periaatteella analysoidaan myös pienituloisuuteen ja sen muuttumiseen liittyviä kysymyksiä. Toimeentulossa/pienituloisuudessa tapahtuneita muutoksia tutkitaan kahdella tavalla: sekä yksilötasolla että seuraamalla eläkkeelle siirtyneiden kohortin tulokehitystä eri vuosien ajalta. Eräässä mielessä menetelmänä voidaan pitää myös edellä kuvattujen muuttajien konstruointia ja soveltamista käytäntöön. Taulukossa 3.6 on esitetty artikkeleiden keskeisimmät kuvailevat analyysitavat.

Taulukko 3.6.
Väitöskirjan artikkeleiden keskeiset kuvailevat analyysitavat.

Artikkeli	Selittävä muuttuja	Tulokäsite	Mittari	Taustamuuttujat
Artikkeli 1: Vuonna 2003 eläkkeelle siirtyneet	Kohortin tulokehitys 1995–2004 Tulosuhde 2003 Tulorakenne vuonna 2004	Bruttotulo, nettotulo, ekvivalenttirahatulo Ekvivalenttirahatulosuhde* Ekvivalenttirahatulo	Keskiarvo Keskiarvo, mediaani, ylin ja alin desiiliraja Keskiarvo, mediaani, ylin ja alin desiiliraja	Vuoden 2001 työmarkkina-asema Eläköntä edeltävä työmarkkina-asema, eläkeläki, ikä, perheasema, sukupuoli, eläköntä edeltävä tulokymmenys ja työmarkkina-asema Eläköntä edeltävä työmarkkina-asema, perheasema
Artikkeli 2: Vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneet	Kohortin tulokehitys 1997–2008 Kohortin tulorakenne vuosina 1997, 2000 ja 2008 Kohortin pienituloisuusaste ja köyhyysväje 1997–2008	Ekvivalenttirahatulo Ekvivalenttirahatulo Pienituloisuusaste, 60 % köyhyysraja	Keskiarvo Keskiarvo Keskiarvo	Eläköntä edeltävä työmarkkina-asema, ikä, perheasema, sukupuoli, eläkeläji, tulotasot** vuonna 1997 Vuoden 1997 tulotasot** ja työmarkkina-asema Vertailu koko väestöön ja kaikkiin eläkeläisiin
Artikkeli 3: Vuonna 2002 työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneet	Kohortin pienituloisuusaste 1995–2008 Kohortin pienituloiseksi tulo ja pienituloisuuden pylväisyys 1996–2008 Kohortin pitkittynyt pienituloisuusaste 1998–2008	Pienituloisuusaste, 60 ja 50 % köyhyysrajat Pienituloisuusaste, 60 ja 50 % köyhyysrajat Pienituloisuusaste, 60 ja 50 % köyhyysrajat	Keskiarvo Keskiarvo Keskiarvo	Ikä, sukupuoli, perheasema, koulutusaste, ammattiasema, sairausryhmä ja vuoden 1995 työmarkkina-asema Vuoden 1995 työmarkkina-asema Vuoden 1995 työmarkkina-asema
Artikkeli 4: 75–84-vuotiaat vuosina 1995–2014	Pienituloisuusaste 1995–2014, poikkeikkaustarkastelu Pienituloisuuden toistuvuus****	Pienituloisuusaste, 60 % köyhyysraja*** Pienituloisuusaste, 60 % köyhyysraja***	Keskiarvo Keskiarvo	Sukupuoli ja perheasema Sukupuoli ja perheasema

* Osin myös bruttotulo- ja nettotulosuhde.

** Alin ja ylin tulokymmenys sekä keskituloiset (tulokymmenys prosenttipisteiden 45 ja 55 välissä).

*** Laskettu myös 50 prosentin pienituloisuusrajoilla. Tulokset raportoitu lyhyesti sanallisesti.

**** Vuonna 2014 pienituloisina olleiden 75–84-vuotiaiden pienituloisuusaste vuonna 2005 ja vuonna 1995.

Proportionaalisen riskin malli

Artikkelissa 3 työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden pienituloiseksi tulon riskiä tarkastellaan myös elinaikamalleihin kuuluvan diskreetin suhteellisen riskin mallin avulla (Prentice & Gloeckler 1978). Mallin avulla selvitetään, miten pienituloiseksi tulon riski muuttuu työkyvyttömyyseläkeprosessin eri vaiheissa ja mitkä tekijät tätä riskiä nostavat. Havaitsemattomien tekijöiden aiheuttaman harhan vähentämiseksi mallia on täydennetty heterogeenisuuskomponentilla (Meyer 1990).

Pelkistään henkilön i , $i=1, \dots, n$, riskifunktio $h_j(X_{ij})$ diskreetille aikaperiodille j , $j=1, \dots, n$, voidaan esittää muodossa

$$h_j(X_{ij}) = 1 - \exp\{-\exp[X_{ij}'\beta + \gamma_j + \log(\varepsilon_i)]\},$$

missä X_{ij} on selittävien muuttujien vektori, β niihin liittyvä parametrivektori, γ_j riskifunktion ajallista kehitystä kuvaava eli aikaperiodiin j liittyvä vakiotermi ja ε_i gammajakautunut satunnaistermi odotusarvolla 1 ja varianssilla v . Yhtälön tuntemattomat parametrit estimoidaan suurimman uskottavuuden menetelmällä binomijakaumaan perustuvaa yleistettyä lineaarista mallia hyödyntäen (ks. esim. Aitkin ym. 1989; Jenkins 2011).

Mallissa otetaan huomioon mahdolliset aikariippuvat muuttujat, oikealta sensurointi eli se, että henkilö on seurannan päättyessä edelleen ei-pienituloisen, ja kilpailevat riskit eli kuolevuus ja maastamuutto työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymisen jälkeen. Parametrien γ_j avulla riskifunktion muoto voidaan myös esittää ajassa.

SISU-mikrosimulointimalli

Artikkelissa 4 tutkitaan leskeneläkkeen poistamisen vaikutusta 75–84-vuotiaiden pienituloisuusasteeseen niin sanotun SISU-mikrosimulointimallin avulla. Pienituloisuusasteet lasketaan kahdella eri tavalla: sekä perustuen havaittuihin käytettävissä oleviin tuloihin että poistamalla näistä tuloista leskeneläkkeet. SISU-mallia tarvitaan, jotta leskeneläkkeen poistamisen välittömät vaikutukset muuhun sosiaaliturvaan ja verotukseen tulevat otetuksi huomioon.

SISU-malli (Tilastokeskus 2020e) on henkilöverotuksen ja sosiaaliturvan suunnitteluun ja seurantaan tarkoitettu, Tilastokeskuksen ylläpitämä laskentaväline. SISU-mallin ja siihen kytketyn yksilötason rekisteriaineiston

avulla voidaan arvioida erilaisten reformien vaikutuksia väestön tuloeroihin ja pienituloisuusasteeseen, sosiaaliturvamenoihin sekä verotuloihin.

3.2.4 Tutkimusaineiston vertailukelpoisuus ja luotettavuus

Suomessa tulonjakotutkimukset perustuvat yleensä yksilö- ja kotitalouskohtaisia tulotietoja sisältäviin tulonjakotilaston palveluaineistoihin (Tilastokeskus 2020i). Palveluaineistot kuvaavat edustavasti yhden vuoden poikkileikkaustietoja kerrallaan, toisin sanoen otoksen henkilökoko muuttuu vuodesta toiseen (rajoitetusti otoshenkilöitä voi seurata kahden vuoden ajalta). Valtaosa tulotiedoista saadaan rekistereistä, mutta osa on saatu otoshenkilöitä haastattelemalla. Aineiston vuotuinen otoskoko on 9 000–12 000 kotitalouden välillä, mikä vastaa noin 25 000–32 000 henkilön tietoja.

Väitöskirjassa käytetyn tutkimusaineiston ja palveluaineiston käsitteet ovat lähellä toisiaan, mutta eräiltä osin on eroja. Väitöskirjassa ekvivalenttirahtulo lasketaan asuntokunnan (rekisterikotitalouden) tulojen perusteella, kun taas palveluaineistossa se lasketaan kotitalouden tulojen perusteella. Asuntokunta sisältää ”ydinperheen” lisäksi muut samassa osoitteessa asuvat henkilöt. Eläkeläisten kohdalla määritelmien välisen eron voi kuitenkin olettaa olevan melko vähäinen.

Tutkimusaineiston kattavuutta vähentää se, että laitospöestö on tarkastelun ulkopuolella. Eläkeiässä laitoshoidossa asuminen yleistyy ja koska naiset elävät miehiä pitempään, rajaus koskee enemmän naisia kuin miehiä.²⁶ Laitoshoidossa olevien toimeentulon arviointi ei siten ole mahdollista. Ongelma on sama myös tulonjakotilaston palveluaineistossa. Käytännössä laitoshoidossa taloudellisia toimeentuloeroja ei juuri ole, koska laitoshoidon palvelumaksu ulosmittaa lähes kaiken tulon tulojen määrästä riippumatta.

Henkilön työmarkkina-asema määritellään väitöskirjan artikkeleissa hänen oman työmarkkina-asemansa perusteella. Määrittelyn etu on se, että eläkkeelle siirtyneet henkilöt tulevat kattavasti, samanarvoisesti ja asuntokunnan muiden jäsenten tuloista riippumatta otettua huomioon. Henkilön työmarkkina-asema ei myöskään muutu asuntokunnan muiden jäsenten tulo-

²⁶ Vuonna 2014 yli 64-vuotiaista naisista 1,2 prosenttia, yli 74-vuotiaista 2,3 prosenttia ja yli 84-vuotiaista 4,8 prosenttia asui vanhainkodissa (THL 2015). Miesten osuudet näissä ikäryhmissä olivat 0,7, 1,5 ja 3,6 prosenttia.

jen perusteella. Palveluaineistossa henkilön työmarkkina-asema määritellään usein kotitalouden eniten ansaitsevan jäsenen sosioekonomisen aseman perusteella. Tällöin eläkeläinen, jonka parempituloinen puoliso on vielä työssä jää eläkeläisten ryhmän ulkopuolelle.²⁷ Pienituloisuuteen liittyvät tarkastelut perustuvat palveluaineistossa kuitenkin henkilön omaan sosioekonomiseen asemaan.

Kansainvälisissä vertailuissa eläkkeellä olo määritellään usein iän perusteella siten, että eläkeläisiä ovat 65 vuotta täyttäneet henkilöt (esim. Bettio ym. 2013). Tämä käytäntö rajaa puolestaan varhaiseläkkeellä olevat tarkastelun ulkopuolelle. Esimerkiksi Suomessa vuonna 2015 joka viides omaa eläkettä saava oli alle 65-vuotias (SVT 2015).

Palveluaineistot ja siinä käytetyt määritelmät ovat osa kansainvälistä tulonjakotutkimuksen tietovarantoa (EU-SILC 2020). EU-SILC-aineistot ovat vuosittain toistuvia Euroopan unionin eri maiden elinoloja ja toimeentuloa selvittäviä neljän vuoden mittaisia haastatteluihin ja rekisterilähteisiin perustuvia rotatoivia paneeleja.²⁸ Suomessa aineistojen vuotuinen otoskoko on noin 5 000–6 000 henkilöä sisältäen noin 3 000–4 000 kotitaloutta (Eurostat 2020b). Tulotietojen lisäksi aineistossa on tietoja myös väestön elinoloista ja subjektiivisista kokemuksista. EU-SILC-paneeleja on muodostettu vuodesta 2002 lähtien. EU-SILC:n edeltäjiä olivat niin sanotut ECHP-aineistot, jotka myös sisälsivät seurantatietoja vuodesta 1994 (Suomi vuodesta 1996). EU-SILC sopii parhaiten eri maiden elinolosuhteiden vertailuun. Tämän väitöskirjan tutkimuskysymysten kannalta EU-SILC-aineistojen seuranta-aika on kuitenkin varsin lyhyt. Myös havaintojen lukumäärä rajoittaa eläkeläisten toimeentulon tarkempaa selvittämistä.

Väitöskirjan artikkeleissa tutkitaan eläkkeelle siirtyneiden kohorttien toimeentuloa tai pienituloisuuden kehitystä ajassa. Näissä tarkasteluissa

27 Rantala & Suoniemi (2007) vertailivat neljää eri määritelmää toisiinsa: i) henkilö on eläkettä saava, jos hän saa eläkettä, ii) henkilö on eläkeläinen, jos hänen sosioekonominen asemansa on eläkeläinen, iii) henkilö asuu eläkettä saavassa kotitaloudessa, jos yksikin kotitalouden jäsen saa eläketuloa ja iv) henkilö asuu eläkeläiskotitaloudessa, jos kotitalouden eniten ansaitsevan henkilön sosioekonominen asema on eläkeläinen. Määritelmästä riippuen eläkkeellä olevia oli vuosina 1990–2004 noin 20–30 prosenttia kotitalousväestöstä. Eniten heitä oli eläkettä saavien kotitalouksien joukossa ja vähiten eläkeläiskotitalouksissa ja eläkeläisten ryhmässä. Eläkettä saavat sijoittuvat näiden ryhmien puoliväliin. Eläkeläisten toimeentulosta saatava kuva ei kuitenkaan merkittävästi riippunut siitä, mitä edellä mainituista määritelmästä käytettiin.

28 Rotatoivassa paneelissa sama henkilö on otoksessa useamman kerran, mutta otosjoukko vaihtuu asteittain. Kun henkilö jättää paneelin, hänen tilalleen otetaan uusi.

henkilöjoukko pysyy samana toisin sanoen seuranta-aikana kuolleet tai muusta seurannasta poistuneet eivät ole mukana. Sosioekonomiselta asemaltaan hyvässä asemassa olevien elinaika on kuitenkin keskimääräistä eläkeläistä pidempi (Tarkiainen 2016; Tarkiainen ym. 2017). Tätä valikoitumista ei artikkeleissa ole otettu huomioon. Väitöskirjan kolmessa ensimmäisessä artikkelissa valikoitumisen merkityksen voi olettaa olevan melko pieni, sillä niissä seuranta alkoi eläkkeelle siirtymisen ajankohdasta sekä eteen että taaksepäin. Pisimmillään seuranta-aika oli kuusi vuotta eteenpäin ja seitsemän vuotta taaksepäin. Artikkelissa neljä kohderyhmänä olivat 75–84-vuotiaat ja seuranta-aika oli 19 vuotta taaksepäin. Kuolleisuuden merkitys nostettiin artikkelissa esiin tarkemmaksi tutkimuskohteeksi.²⁹

Kokonaisuutena väitöskirjan tutkimusaineiston laatua ja kattavuutta voidaan pitää erinomaisena. Suuren otoskoon ja seurantatietojen ansiosta eläkeläisten tulokehitystä voidaan seurata hyvin yksityiskohtaisesti eivätkä havaitut puutteet ja erot palveluaineistoon verraten ole tämän tutkimuksen kannalta merkittäviä (Rantala & Suoniemi 2007a). Yksityiskohtaisemmin tulonjaon kokonaistilaston ja palveluaineiston välistä eroja on tarkastellut Ruotsalainen (2004). Rantala & Suoniemi (2007b) vertasivat artikkelin 1 aineistoa myös eläkejärjestelmän rekisteritietoihin. Vertailun perusteella eläkeläisten ja eläkkeelle siirtyneiden lukumääristä vastasivat varsin tarkasti toisiaan. Ainoastaan alle 50-vuotiaita eläkeläisiä oli tässä aineistossa jonkin verran rekisteritietoa vähemmän.

Väitöskirjan artikkeleiden käsitteet ja mittaustavat ovat yhtenäiset, mutta niistä käytetyt nimitykset voivat vaihdella. Asuntokuntaa voidaan kutsua myös rekisterikotitaloudeksi, kotitaloudeksi tai perheeksi. Käytettävissä olevaa kulutusyksikköä kohden laskettua rahatuloa voidaan kutsua myös ekvivalentiksi tuloksi, ekvivalentiksi rahatuloksi, ekvivalentti tuloksi tai toimeentuloksi. Pienituloisuusastetta voidaan nimittää myös köyhyysriskiksi tai köyhyydeksi ja köyhyysvajetta köyhyyskuiluksi. Jatkossa asuntokunnasta käytetään nimitystä kotitalous, käytettävissä olevaa kulutusyksikköä kohden laskettua rahatuloa nimitetään ekvivalenttirahatuloksi tai lyhyem-

²⁹ Rantala ym. (2017) seurasivat vuonna 1995 vanhuuseläkkeelle siirtyneiden kokonaiseläkkeen keskimääräistä kehitystä vuoteen 2015 asti sekä antamalla henkilöjoukon kuolleisuuden tai muun syyn vuoksi pienentyä että pitämällä sen samana. Koska seurannan aikana poistuneet eläkeläiset olivat ensimmäisessä tavassa tarkastelun ulkopuolella, hyvätuloisten eläkeläisten osuus oli lähtötilanteessa jälkimmäistä 2,4 prosenttia suurempi. Seurannan lopussa kokonaiseläkkeet olivat määritelmällisesti yhtä suuret.

min toimeentuloksi, suhteellista pienituloisuutta pienituloisuusasteeksi ja köyhyysvajetta köyhyysvajeeksi.

Teoreettisessa viitekehikossa toimeentulon kehitystä kuvattiin neljän ajanjakson – eläkettä edeltävän, eläkkeelle siirtymisen, ensimmäisten eläkevuosien ja vanhuusajan – avulla. Näistä eläkkeelle siirtymisen ajanjakso on noin kolmen vuoden ja sitä seuraavat ensimmäiset eläkevuodet noin viiden vuoden mittainen ajanjakso. Artikkeleiden kuvioissa ajanjaksoja visualisoidaan myös eri värein.

4 Vertaisarvioitujen liiteartikkelien keskeisimmät tulokset

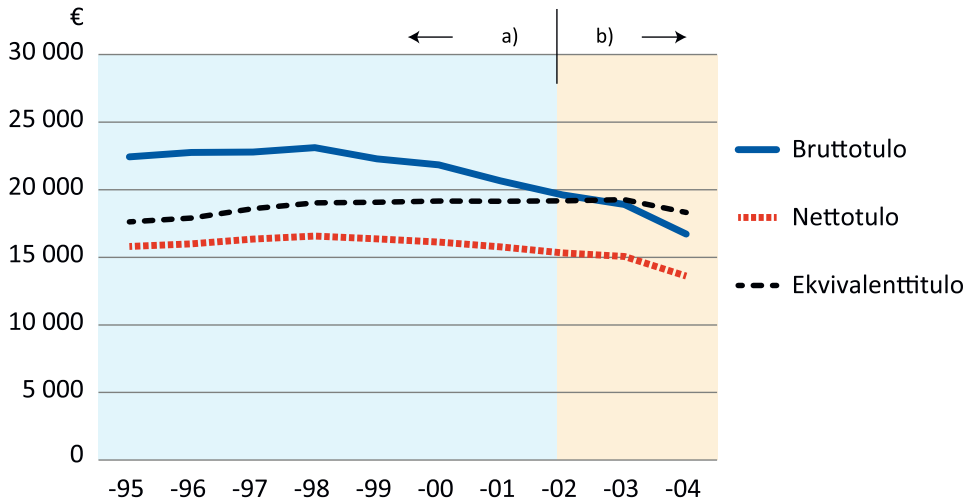
4.1 Toimeentulon muuttuminen eläkkeelle siirryttäessä – ekvivalenttitulosuhteen tarkastelua

Ensimmäisessä artikkelissa analysoitiin taloudellisen toimeentulon muutosta eläkkeellesiirtymisajankohdan yhteydessä. Eläkeajan toimeentulon vertaaminen eläkettä edeltään aikaan on perusteltua paitsi toimeentulon kohtuullisen säilymisen myös köyhyyden torjunnan kannalta. Tulokäsittelynä käytettiin henkilön omia brutto- ja nettotuloja sekä erityisesti taloudellisen toimeentulon ja sen muutoksen arvioimisen kannalta laajinta asuntokuntakohtaista ekvivalenttirahatuloa. Tarkastelu kohteena oli vuonna 2003 eläkkeelle siirtyneiden tulokehitys vuosina 1995–2004. Seuranta-aikana oli siten työuran viimeiset vuodet aina ensimmäiseen täyteen eläkevuoteen asti.

Tulokäsite vaikutti merkittävästi sekä tulotasoon että sen kehityksestä saatavaan kuvaan (kuvio 4.1). Bruttotulojen perusteella eläkkeelle siirtyneiden kohortin keskimääriset tulot olivat ennen eläkkeelle siirtymistä käytetyistä tulomitoista korkeimmat, mutta tulojen lasku eläkkeelle siirtymisen yhteydessä jyrkintä. Nettotulojen kehitys oli ennen eläkettä bruttotuloja hitaampi ja muutos eläkkeelle siirtymisen yhteydessä loivempi. Ekvivalenttitulo oli brutto- ja nettotulojen välissä ja käytetyistä tulomitoista sen kehitys oli vakain. Verotuksen ja muiden perheenjäsenten tulojen huomioon ottaminen vaimentaa merkittävästi eläkkeelle siirtymisen aiheuttamaa muutosta toimeentulossa.

Kuvio 4.1.

Vuonna 2003 eläkkeelle siirtyneiden brutto-, netto- ja ekvivalenttitulot vuosina 1995–2004, mediaani, €/v, vuoden 2008 rahassa.

a) Eläkettä edeltävä ajanjakso, b) eläkkeelle siirtymisen ajanjakso.

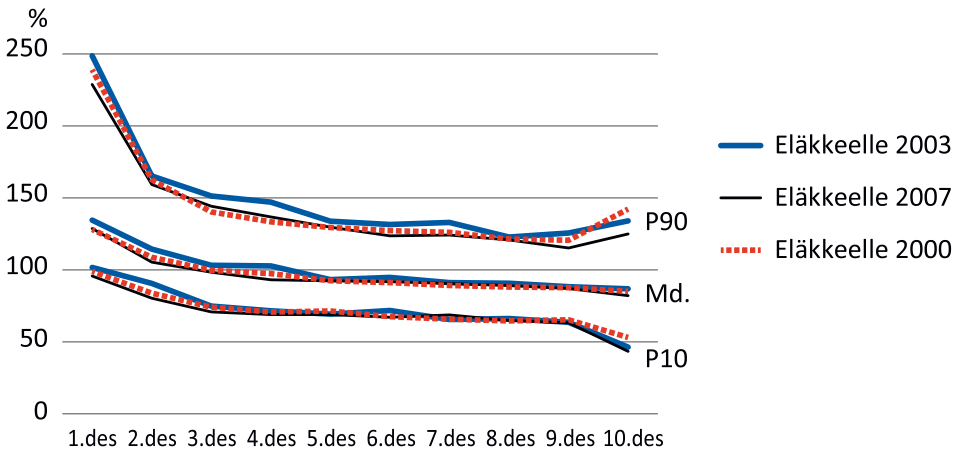
Työstä ja työttömyydestä eläkkeelle siirtyneiden tulokehitykset poikkesivat kuitenkin toisistaan. Tulokäsitteestä riippumatta työstä eläkkeelle siirtyneiden tulot nousivat aina eläkkeelle siirtymiseen saakka ja laskivat vasta tämän jälkeen. Työttömänä olleiden tulot sen sijaan vähenivät eläkkeelle siirtymiseen saakka, jonka jälkeen ne hieman nousevat. Eläkkeelle siirtyminen siis keskimäärin alensi työllisten mutta hieman nosti työttömien toimeentuloa. Työttömänä olleiden tulot olivat työssä olleiden tuloja selvästi matalammat.

Artikkelissa toimeentulon muutosta yksilötasolla mitattiin tulosuhteella (korvaussuhteella), jossa henkilön ensimmäisen täyden eläkevuoden tuloa verrattiin eläkettä edeltäneeseen muutamaan vuoden takaiseen vakiintuneeseen tuloon. Aiemmin kuviossa 2.6 esitettiin artikkeliin 1 perustuvan tulosuhteen jakautuminen vuonna 2003 eläkkeelle siirtyneille. Tulosuhteet laskettiin myös erikseen kussakin tulokymmenyksessä, joista tuloksia raportoitiin lähinnä ekvivalenttitulosuhteista (kuvio 4.2). Valtaosalla toimeentulo säilyi ennallaan, laski korkeintaan kolmanneksella tai joillakin jopa nousivat. Kaikille eläkkeelle siirtyneille laskettu ekvivalenttitulosuhteen mediaani oli keskimäärin 99 prosenttia ja 80 prosentilla tulosuhde oli välillä 70–149 prosenttia. Kuviossa P90 viittaa tulosuhteen arvoon, jonka alle jää 10 prosenttia kaikista tulosuhteista ja P10 arvoon, jonka 90 prosent-

tia puolestaan ylittää. Artikkelin toisen ja kolmannen aineiston avulla tehtiin vastaavia tarkasteluja myös vuosilta 2000 ja 2007. Tulokset eivät käytännössä eroa 2003 eläkkeelle siirtyneistä koskevista tuloksista. Artikkelin tulokset ovat siten yleistettävissä ainakin ajanjaksolle 2000–2007.

Kuvio 4.2.

Vuonna 2003 eläkkeelle siirtyneiden ekvivalenttitulosuhteet eläkettä edeltävän tulokymmenyksen mukaan, ekvivalenttitulosuhteen mediaani (Md), alin kymmenys (P10) ja ylin kymmenys (P90), %.

Lähde: Rantala (2014) ja laskelmat vuosilta 2000 ja 2007.

Yksilöllinen vaihtelu tulosuhteissa oli kuitenkin merkittävää ja erityisesti korkeita suhdelukuja oli melko paljon. Tutkimuksen taustamuuttujat selittivät osan tulosuhteiden vaihtelusta. Esimerkiksi työstä eläkkeelle siirtyneiden tulosuhteen mediaani oli 94 prosenttia ja työttömyydestä eläkkeelle siirtyneiden 107 prosenttia. Alle 35vuoden iässä eläkkeelle siirtyneiden tulosuhteiden mediaani oli 120 eli noin viidenneksen muita ikäryhmiä korkeampi. Työttömyydestä eläkkeelle siirtyneiden ja nuorten työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden tulotaso siis parani. Yksin asuvien ja kahden aikuisen perheissä tulosuhteen mediaanit olivat saman suuruiset, mutta hajonta oli yksinasuvilla selvästi suurempaa kuin perheellisillä. Sukupuolten välillä toimeentulosuhteissa ei havaittu eroa.

Parhaiten korkeita tulosuhteita selitti pienituloisuus, sillä pienituloisten tulot yleensä nousivat eläkkeelle siirryttäessä. Kun alimpaan tulokymmenyksen ennen eläkkeelle siirtymistä kuuluneiden ekvivalenttirahatulosuhteen mediaani oli lähes 150 prosenttia, niin se oli ylimmässä hieman yli 90 prosenttia. Tulotason noustessa myös tulosuhteen hajonta pieneni.

Vaikka pienituloisten tulotaso eläkkeelle siirtymisen jälkeen ei yleensä ole kovin korkea, ei toimeentulo ainakaan merkittävästi eläkkeelle siirtymisen seurauksena laske. Tässä mielessä eläkkeelle siirtyminen tasaa tuloeroja ja vähentää pienituloisuutta. Eniten pienituloisia oli työttömien joukossa. Toisaalta artikkelista kävi hyvin ilmi, että toimeentulon taso määräytyy pitkälti eläkettä edeltävän tulotason perusteella. Siten eri ryhmien väliset toimeentuloerot säilyvät yleensä samansuuntaisina myös eläkkeelle siirtymisen jälkeen.

Artikkelissa tarkasteltiin myös eri tuloerien merkitystä eläkeajan toimeentulon tasoon. Taloudellisesti heikoimmassa asemassa olivat työttömyydestä eläkkeelle siirtyneet yksinasuvat henkilöt. Heidän ekvivalenttiskaalatut bruttotulonsa olivat eläkkeelle siirtymisen jälkeen keskimäärin 15 000 euroa vuodessa (vuoden 2008 rahassa), josta eläkkeen osuus oli yli 80 prosenttia. Toisessa ääripäässä olivat työstä eläkkeelle siirtyneet kahden aikuisen taloudet reilun 30 000 euron bruttovuosituloilla. Heillä toimeentuloon vaikuttivat eniten puolison tulot, sillä oman eläkkeen osuus bruttotulosta oli 36 prosenttia ja puolison osuus 50 prosenttia.

Tuloerien tarkastelu osoitti, kuinka moni-ilmeinen ja monivaiheinen tapahtuma on eläkkeelle siirtyminen. Toimeentulo muodostuu monesta palasta, jolloin ne tulolajit, jotka eläkkeelle siirryttäessä säilyvät ennallaan, taasaavat tulonmuutosta ja nostavat tulosuhdetta. Tällaisia tulolajeja ovat omaisuustulot ja erityisesti puolison ansio- ja eläketulot. Tulosuhdetta nostaa myös progressiivinen verotus, joka tulojen pienentyessä kevenee, sekä mahdollinen työnteon jatkuminen eläkeaikana.

4.2 Eläkeläisten toimeentulon kehitys ensimmäisten eläkevuosien aikana

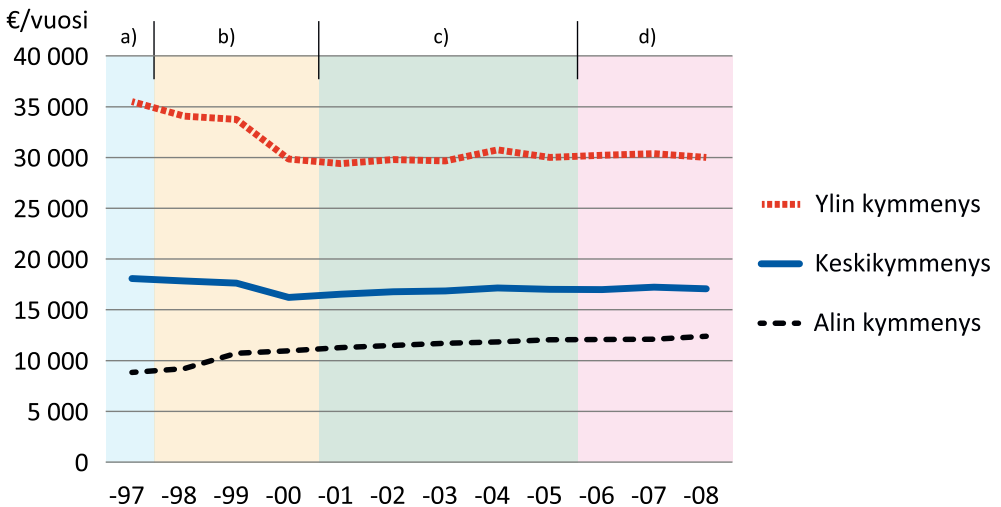
Toisessa artikkelissa tutkittiin minkälaisia taloudellisen toimeentulon muutoksia eläkkeelle siirtymisen yhteydessä ja kymmenen ensimmäisen eläkevuoden aikana on tapahtunut. Tutkimus on jatkoa ensimmäiselle artikkelille, jossa ensimmäisen täyden eläkevuoden tuloa verrattiin muutaman eläkettä edeltäneeseen vakiintuneeseen tuloon. Eläkkeen alkuvaiheessa henkilön tai hänen mahdollisen puolisonsa työnteosta saadut ansiotulot voivat kuitenkin vielä olla osa eläkeajan toimeentuloa. Kymmenen ensimmäisen eläkevuoden jälkeen eläkkeellä olon voi tältä osin olettaa olevan va-

kiintuneempaa. Analyysin kohteena oli vuonna 1999 asutokunnassa asuneet eläkkeelle siirtyneiden kohortti, jonka toimeentulon kehitystä seurattiin vuosien 1997–2008 ajan.

Tutkimuksen perusteella euromääräinen toimeentulo ei reaalisesti muuttunut merkittävästi eläkkeelle siirryttäessä eikä myöskään kymmenen ensimmäisen eläkevuoden aikana. Eläkkeen alkaessa vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneiden keskituloisten toimeentulo laski jonkin verran, mutta nousi sitten vähitellen (kuvio 4.3). Vuoteen 2008 mennessä ryhmän toimeentulo oli parantunut reaalisesti noin neljä prosenttia ja oli lähes samalla tasolla kuin ennen eläkettä.

Kuvio 4.3.

Vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneiden toimeentulo (ekvivalenttirahatulo) alimmasa, keskimmaisessä ja ylimmässä tulokymmenyksessä vuosina 1997–2008, mediaani, €/vuosi, vuoden 2008 rahassa.

a) Eläkettä edeltävä ajanjakso, b) eläkkeelle siirtymisen ajanjakso, c) ensimmäiset eläkevuodet, d) vanhuusaika.

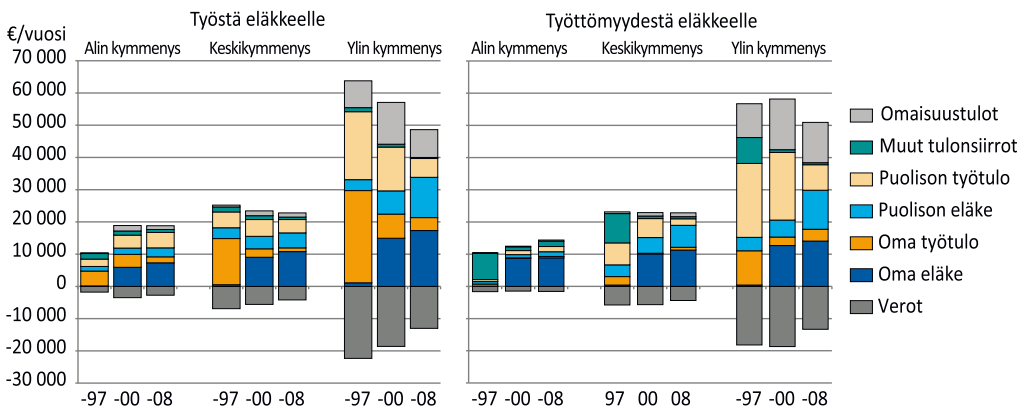
Eläkkeelle siirtyneet eivät ole toimeentulon tason tai sen kehityksen suhteen yhtenäinen ryhmä. Esimerkiksi ensimmäisenä tätenä eläkevuonna ylämpään tulokymmenykseen kuuluneiden toimeentulo oli 1,8 kertaa suurempi kuin keskituloisten ja 2,7 kertaa suurempi kuin alimpaan kymmenykseen kuuluvien toimeentulo. Tuloerot näkyivät myös taustamuuttujien suhteen tarkasteltuna. Pienituloisissa erottuvat yksin asuvat ja hyvätuloisissa työstä eläkkeelle siirtyneet.

Toimeentuloerot heijastavat työiässä syntyneitä eroja, mutta eläkkeelle siirryttäessä tuloerot hieman kaventuivat. Tuloerot kaventuivat, koska hyvä- ja keskituloisten toimeentulo keskimäärin laski ja pienituloisten toimeentulo hieman nousi eläkkeelle siirryttäessä. Tuloerot kaventuivat hieman myös eläkeaikana, sillä alimpaan tulokymmenykseen kuuluvien toimeentulon hieman nousi.

Eri tulokymmenyksiin kuuluneiden tuloerakenteet vuosilta 1997, 2000 ja 2008 osoittivat, mistä toimeentuloerot ennen eläkkeelle siirtymistä, eläkkeen alkaessa ja kymmenen ensimmäisen eläkevuoden jälkeen johtuvat (kuvio 4.4). Tulokymmenykset laskettiin kaikkien eläkkeelle siirtyneiden joukosta eläkettä edeltäneiden vuosien 1995–1997 ekvivalenttitulojen keskiarvon perusteella. Tarkastelu tehtiin kuitenkin erikseen työstä ja työttömyydestä eläkkeelle siirtyneille, sillä etenkin alimmassa tulokymmenyksessä toimeentulon muutos eläkkeelle siirtymisen yhteydessä oli näissä ryhmissä hyvin erilainen. Tarkastelu osoitti eläkettä edeltävän taustan ja erilaisten tulojen merkityksen eläkeläisten toimeentulolle ja sen muutokselle.

Kuvio 4.4.

Työstä ja työttömyydestä vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneiden ekvivalenttibруттоtulot ja verot tulolajeittain alimmassa, keskimmaisessä ja ylimmässä tulokymmenyksessä vuosina 1997, 2000 ja 2008, keskiarvo, €/v, vuoden 2008 rahassa.*

*Tulokymmenykset laskettu kaikkien eläkkeelle siirtyneiden joukosta. Puolison tulot sisältää myös muiden perheenjäsenten tulot.

Tulosten tulkinnassa on tärkeä pitää mielessä, että tulotason noustessa työssä olleiden osuus kaikista eläkkeelle siirtyneistä nousee ja työttömänä olleiden osuus vastaavasti laskee. Kaikissa tuloluokissa on kuitenkin sekä

työstä että työttömyydestä eläkkeelle siirtyneitä. Esimerkiksi alimpaan tulokymmenykseen kuuluneista joka kolmas oli siirtynyt työstä eläkkeelle ja ylimpään tulokymmenykseen kuuluneista 15 prosenttia oli puolestaan ollut työttömänä ennen eläkkeelle siirtymistä. Keskituloisten kymmenyksessä vajaa 60 prosenttia oli siirtynyt työstä ja 40 prosenttia työttömyydestä eläkkeelle.

Työstä eläkkeelle siirtymisen yhteydessä henkilön työtuloa korvaa eläketulo. Eläkkeet (ekvivalenttiskaalatut) vaihtelevat 6 000–15 000 euron välillä ja kaikissa tuloryhmissä ne ovat reaalisesti nousseet. Vaikka toimeentulon kannalta oma eläke on useimmille tärkein tulolaji, tuloerot eläkeaikana muodostuvat myös muista syistä. Erityisen suuri merkitys on puolison (tai muiden perheenjäsenten) tuloilla ja omaisuustuloilla. Nämä tuloerät myös vaimentavat merkittävästi toimeentulossa tapahtuvia muutoksia eläkkeelle siirryttäessä ja kymmenen ensimmäisen eläkevuoden aikana. Tulomuutoksia lieventää lisäksi progressiivinen verotus. Vuonna 2008 omien työtuolojen merkitys on kaikissa tuloryhmissä jo melko vähäinen ja eläkkeellä olo on tässä mielessä kokoaikaistunut.

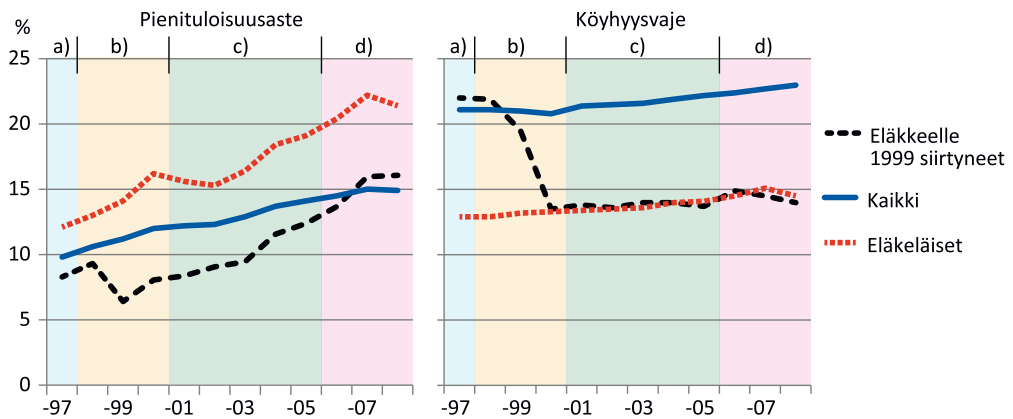
Työttömien siirtyessä eläkkeelle muut tulonsiirrot (kuten työttömyyskorvaus) korvautuvat omalla eläkkeellä. Muilta osin työttömyydestä eläkkeelle siirtyneiden keski- ja hyvätuloisten tulorakenne ja siinä tapahtuneet muutokset olivat samantapaiset kuin vastaavissa työstä eläkkeelle siirtyneiden tuloryhmissä. Puolison tulojen merkitys toimeentulon osana korostui heillä työstä eläkkeelle siirtyneitä hieman enemmän. Työttömien alimmassa tulokymmenyksessä puolison tuloilla oli sen sijaan varsin vähäinen merkitys ja tästä syystä ryhmän toimeentulo eläkeaikana oli sen hienoisesta noususta huolimatta matala. Yksin asumisen merkitys pienituloisuuteen näkyy erityisen selvästi työttömyydestä eläkkeelle siirtyneiden joukossa.

Pienituloisuutta tutkittiin pienituloisuusasteen avulla. Sen perusteella noin kymmenen prosenttia vuoden 1999 eläkkeelle siirtyneistä oli ennen eläkettä ollut pienituloinen (kuvio 4.5). Tämä oli hieman vähemmän kuin koko väestössä ja noin kolmanneksen pienempi kuin kaikille eläkeläisillä keskimäärin. Vuoden kuluttua pienituloisuusaste oli edelleen samalla tasolla kuin ennen eläkettä, vaikka se samaan aikaan oli kaikilla eläkeläisillä ja koko väestössä noussut. Pienituloisuus ei siis eläkkeelle siirtymisen yhteydessä lisääntynyt. Kymmenen ensimmäisen eläkevuoden aikana eläkkeelle siirtyneiden pienituloisuusaste nousi kuitenkin keskimääräistä enemmän ja vuonna 2008 se oli jo hieman koko väestöä korkeampi. Kaikkiin eläkeläisiin verrattuna se oli kuitenkin vielä selvästi matalampi.

Pienituloisuus väheni eläkkeelle siirryttäessä myös köyhyysvajeen perusteella (kuvio 4.5). Ennen eläkkeelle siirtymistä pienituloisina olleiden köyhyysvaje oli vielä koko väestön tasolla, mutta eläkkeelle siirtymisen jälkeen se laski kaikkien eläkeläisten tasolle. Eläkeaikana köyhyysvaje säilyi melko muuttumattomana.

Kuvio 4.5.

Pienituloisuusaste ja köyhyysvaje vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneillä, kaikilla eläkeläisillä ja koko väestössä vuosina 1997–2008, 60 prosentin köyhyysriskiraja.

a) Eläkettä edeltävä ajanjakso, b) eläkkeelle siirtymisen ajanjakso, c) ensimmäiset eläkevuodet, d) vanhuusaika.

4.3 Pienituloisuuden dynamiikka työkyvyttömyyseläkkeelle siirryttäessä

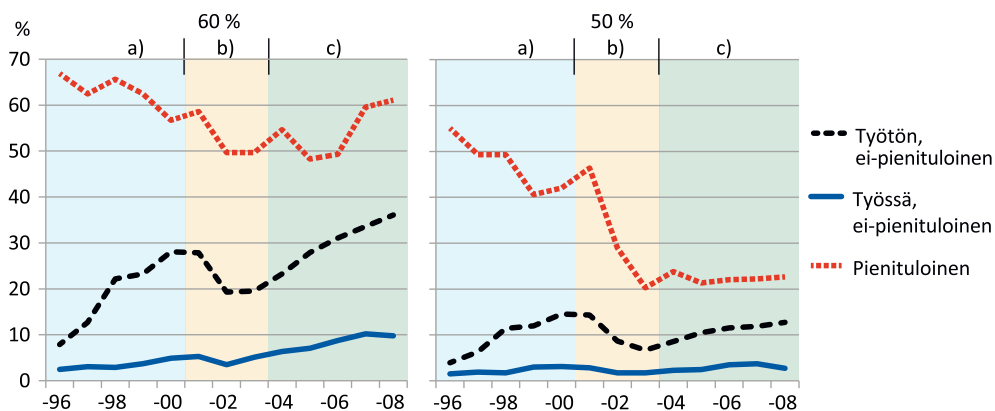
Väitöskirjan kolmannessa artikkelissa analysoitiin vuonna 2002 työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden pienituloisuuden kehitystä vuosina 1996–2008 eli kuusi vuotta ennen ja kuusi vuotta jälkeen eläkkeelle siirtymisen. Tutkimuksen pontimena oli havainto työkyvyttömyyseläkkeellä olevien matalasta toimeentulon tasosta. Työn viitekehystenä oli työkyvyttömyyseläkeprosessin kolme vaihetta: eläkettä edeltävä työkyvyn heikkeneminen, työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyminen ja ensimmäiset eläkevuodet. Artikkelin tavoitteena oli selvittää, väheneekö, kasvaako vai säilyykö pienituloisuus tai pienituloiseksi tulon riski ennallaan työkyvyttömyyseläkeprosessin eri vaiheissa ja vastata kysymykseen, keiden työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden joukossa pienituloiseksi tulon uhka on erityisen yleistä.

Tutkimuksessa vuonna 2002 työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneet jaettiin aluksi kolmeen ryhmään sen mukaan, olivatko he vuonna 1995 olleet ei-pienituloisia työllisiä, ei-pienituloisia työttömiä vai jo lähtötilanteessa pienituloisia. Tutkimuksen kohderyhmästä valtaosa, noin 70 prosenttia, oli vuonna 1995 ollut ei-pienituloinen työllinen. Ei-pienituloisia työttömiä oli runsas viidennes ja pienituloisia työttömiä (tai muita) vajaa kymmenesosa. Pienituloisuuden dynamiikkaa tutkittiin pienituloisuuden yleisyyden, pienituloiseksi tulon, pienituloisuuden pysyvyyden ja toistuvuuden kautta. Tarkemman analyysin kohteeksi otettiin seurannan alussa ei-pienituloiset, joiden pienituloiseksi tulon riskiä tutkittiin proportionaalisen riskin mallin avulla (ks. jakso 3.2.3).

Artikkelin kolme keskeisintä havaintoa olivat seuraavat: Ensiksi työkyvyttömyyseläkettä edeltävän ajan työttömyydellä on voimakas yhteys pienituloisuuteen (kuvio 4.6). Työttömänä seurannan alussa olleiden pienituloisuusaste oli työssä olleisiin verrattuna moninkertainen kaikissa työkyvyttömyyseläkeprosessin vaiheissa. Korkein pienituloisuusaste oli niillä työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneillä, jotka olivat pienituloisia jo vuonna 1995. Tässä ryhmässä työttömien osuus oli varsin korkea. Työttömyyden ohella myös matala koulutustaso, yksin asuminen, nuori ikä, naissukupuoli ja yrittäjänä toimiminen selittivät työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden pienituloisuuden uhkaa (ks. kuvio 4.7).

Kuvio 4.6.

Vuonna 2002 työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden pienituloisuusasteet (60 % ja 50 %) vuosina 1996–2008 vuoden 1995 tilanteeseen perustuvissa ryhmissä: ei-pienituloinen työllinen, ei-pienituloinen työtön, pienituloinen, %.

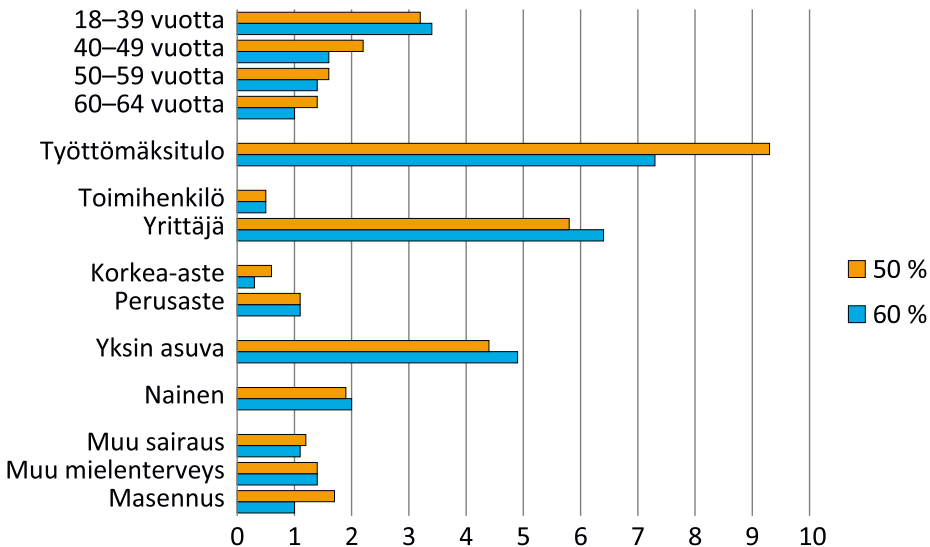

a) Eläkettä edeltävä ajanjakso, b) eläkkeelle siirtymisen ajanjakso, c) ensimmäiset eläkevuodet.

Toiseksi pienituloisuusrajan valinta vaikuttaa sekä pienituloisuuden yleisyydestä että sen kehityksestä saatavaan kuvaan. Pienituloisuuden riski oli 60 prosentin rajaa käytettäessä noin kaksi kertaa yleisempi kuin 50 prosentin rajaa käytettäessä. Myös pienituloisuuskehitys näyttäytyi eri rajojen mukaan erilaiselta: 60 prosentin rajan mukaan pienituloisuusaste nousi selvästi eläkkeelle siirtymisen jälkeen, kun taas 50 prosentin rajan mukaan se säilyi melko ennallaan tai nousi vähemmän, ja vuonna 1995 pienituloisena olleiden osalta pienituloisuusaste jopa puolittui eläkettä edeltävään tilanteeseen nähden.

Kuvio 4.7.

Vuonna 2002 työstä työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden pienituloiseksi tulon riskisuhteet* vuoden 1995 työmarkkina-aseman mukaan, 60 prosentin ja 50 prosentin pienituloisuusrajat.

*Vertailuryhmä: 55–59 vuotta, mies, vähintään kahden hengen talous, keskiasteen koulutus, työntekijä, tuki- ja liikuntaelinten sairaus.

Kolmanneksi kohderyhmästä ja valitusta pienituloisuusrajasta riippuen pienituloisuus voi työkyvyttömyyseläkkeelle siirryttäessä lisääntyä, vähentyä tai säilyä ennallaan. Kohderyhmän lisäksi vastaus riippui pienituloisuusrajasta sekä siitä, tarkastellaanko koko työkyvyttömyyseläkeprosessia vai yhtä sen osaa kuten eläkkeellesiirtymisvaihetta tai ensimmäisiä eläkevuosia. Artikkelin kohderyhmistä niillä, jotka jo lähtötilanteessa olivat pienituloisia, pienituloisuus oli koko seurannan ajan yleisintä. Tässä ryhmässä pienituloisuus kuitenkin selvästi väheni työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymi-

sen yhteydessä ja pysyi sen jälkeen melko ennallaan. Vähiten pienituloisia oli puolestaan niiden joukossa, jotka seurannan alussa olivat työssä. Tässä ryhmässä pienituloisuusaste ei eläkkeellesiirtymisvaiheessa oleellisesti muuttunut, mutta ensimmäisten työkyvyttömyyseläkevuosien aikana pienituloisten osuus kasvoi. Niillä, jotka vuonna 1995 eivät olleet pienituloisia, mutta olivat työttömänä, oli piirteitä molempien edellä mainittujen ryhmien kehityksestä: eläkkeelle siirryttäessä pienituloisuusaste laski, mutta eläkeaikana se uudelleen nousi.

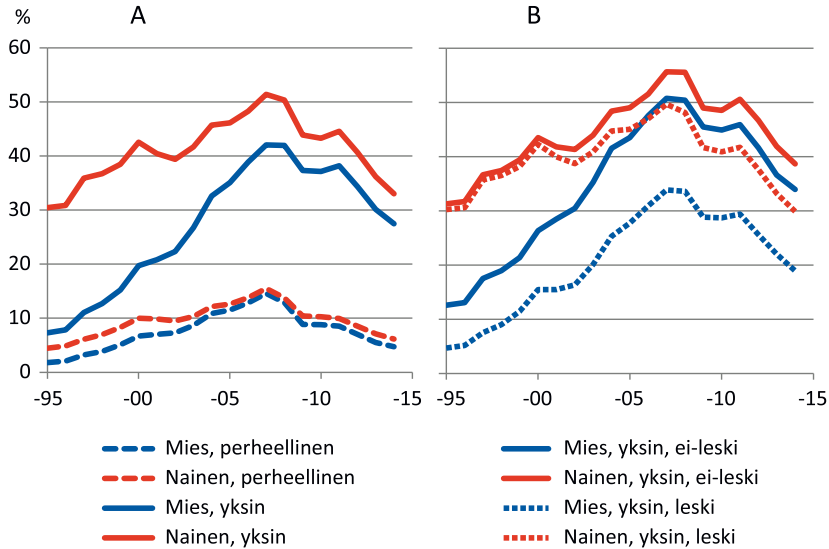
4.4 Samankaltaistuuko ikäihmisten köyhyys? – Näkökulmia 75–84-vuotiaiden naisten ja miesten pienituloisuuteen

Neljännessä artikkelissa analysoitiin ikäihmisten eli 75–84-vuotiaiden pienituloisuutta kolmesta sukupuolten väliseen tasa-arvoon liittyvästä näkökulmasta. Ensiksi selvitettiin, miten kotitalousrakenne vaikuttaa ikäihmisten eli 75–84-vuotiaiden naisten ja miesten pienituloisuuteen vuosina 1995–2014. Seuraavaksi tarkasteltiin takautuvasti, miten kotitalouden rakenne vaikuttaa vuonna 2014 pienituloisten ikäihmisten pienituloisuuden toistuvuuteen vuosina 2005 ja 1995. Lopuksi arvioitiin, miten leskeneläke vaikuttaa ikäihmisten pienituloisuuteen vuonna 2014. Ikäihmiset jaettiin sukupuolen lisäksi asutokunnan rakenteen mukaan perheellisiin, yksin asuviin leskiin ja muihin yksin asuviin (ei-leskiin). Tutkimuksen taustalla oli havainto sukupuolten pienituloisuuseron kaventumisesta ikäihmisillä (Rantala & Riihelä 2016).

Tulosten mukaan pienituloisuuden riski oli sukupuolesta riippumatta yksin asuvilla moninkertainen perheellisiin verrattuna (kuvio 4.8A). Tarkastelujakson aikana yksin asuvien 75–84-vuotiaiden naisten pienituloisuusaste on ollut koko ajan korkea, kun taas yksin asuvilla miehillä se on kasvanut voimakkaasti. Yksin asuvien miesten pienituloisuusasteen kasvu on ollut merkittävä syy naisten ja miesten pienituloisuuseron kaventumiselle. Miesten kohdalla ongelmallisin ryhmä on erityisesti yksin asuvat ei-lesket (kuvio 4.8B). Leskimiesten pienituloisuus on vähäisempää. Naisilla erottuvat molemmat yksin asuvien ryhmät, joskin leskinaisten pienituloisuus ei ole aivan yhtä yleistä kuin muiden yksin asuvien naisten.

Kuvio 4.8.

75–84-vuotiaiden naisten ja miesten pienituloisuusasteet (%) kotitalouden rakenteen mukaan vuosina 1995–2014, pienituloisuusraja 60 prosenttia mediaanitulosta.

Määrällisesti yksin asuvia naisia on kuitenkin selvästi enemmän kuin yksin asuvia miehiä ja siksi pienituloisuus on yleisempää 75–84-vuotiaiden naisten kuin miesten keskuudessa. Naisilla merkittävien pienituloisten ryhmä olivat lesket, kun taas pienituloiset miehet olivat useimmiten joko yksin asuvia ei-leskiä tai perheellisiä. Tarkastelujakson aikana ja sukupuolesta riippumatta yksin asuvien ei-leskien osuus on kasvanut ja leskien pienentynyt. Vaikka sukupuolten väliset erot kotitalouden rakenteessa ovat edelleen suuret, samankaltaistumista on tapahtunut myös kotitalouden rakenteen suhteen.

Tarkastelut pienituloisuuden toistuvuudesta ja epäsuorasti pienituloisuuden pitkäkestoisuudesta tehtiin takautuvasti seuraamalla, kuinka moni vuoden 2014 pienituloisista ikäihmisistä oli ollut pienituloinen myös vuonna 2005 ja edelleen vuonna 1995. Takautuvassa seurannassa huomioitiin myös kotitalouden rakenteessa tapahtuneet mahdolliset muutokset. Keskimäärin vuonna 2014 pienituloisina olleista 75–84-vuotiaista kaksi kolmasosaa oli sukupuolesta riippumatta ollut pienituloinen vuonna 2005 ja noin joka viides myös vuonna 1995 (taulukko 4.1). Yleisintä pitkäkestoinen pienituloisuus oli koko seuranta-ajan yksinasuvien ei-leskien joukossa. Kaikista vuoden 2014 pienituloisista joko neljäs kuului tähän ryhmään. Kotitalou-

den rakenteen muuttuminen vaikutus toimeentuloon näkyi, että kummankin sukupuolen osalta pienituloisuusasteet moninkertaistuivat leskeksi tulo tai muun yksin jäämisen seurauksena.

Taulukko 4.1.

Vuonna 2014 pienituloisina olleiden 75–84-vuotiaiden miesten ja naisten pienituloisuusasteet (%) vuosina 2005 ja 1995 keskimäärin ja eräissä yksin asuvien ryhmissä.

	Pienituloisuusaste			Ryhmän osuus*
	2014	2005	1995	
Leski14 - Perhe05 - Perhe95				
Miehet	100	32	6	12
Naiset	100	27	5	22
Muu yksin14 - Muu yksin05 - Perhe95				
Miehet	100	79	13	11
Naiset	100	84	11	8
Muu yksin14 - Muu yksin05 - Muu yksin95				
Miehet	100	82	40	25
Naiset	100	85	31	23
Keskimäärin				
Miehet	100	65	20	100
Naiset	100	67	17	100

*Ryhmän osuus vuoden 2014 pienituloisista miehistä/naisista.

Vuonna 2014 kaikista pienituloisista 75–84-vuotiaista naisista puolet oli yksin asuvia leskiä. Naisille leskeneläkkeelle on suuri merkitys, sillä ilman leskeneläkettä 75–84-vuotiaiden leskeneläkettä saaneiden naisten pienituloisten määrä olisi kaksinkertainen (kuvio 4.9). Tässä otettiin huomioon vaikutukset muuhun sosiaaliturvaan ja verotukseen. Naisille leskeneläkkeen merkitys on myös kokonaisuuden kannalta tärkeä, sillä ilman leskeneläkettä pienituloisten 75–84-vuotiaiden naisten lukumäärä olisi 38 000 henkilön sijaan lähes 60 000 henkilöä. Pienituloisuusaste nousisi tällöin 20 prosentista 31 prosenttiin.

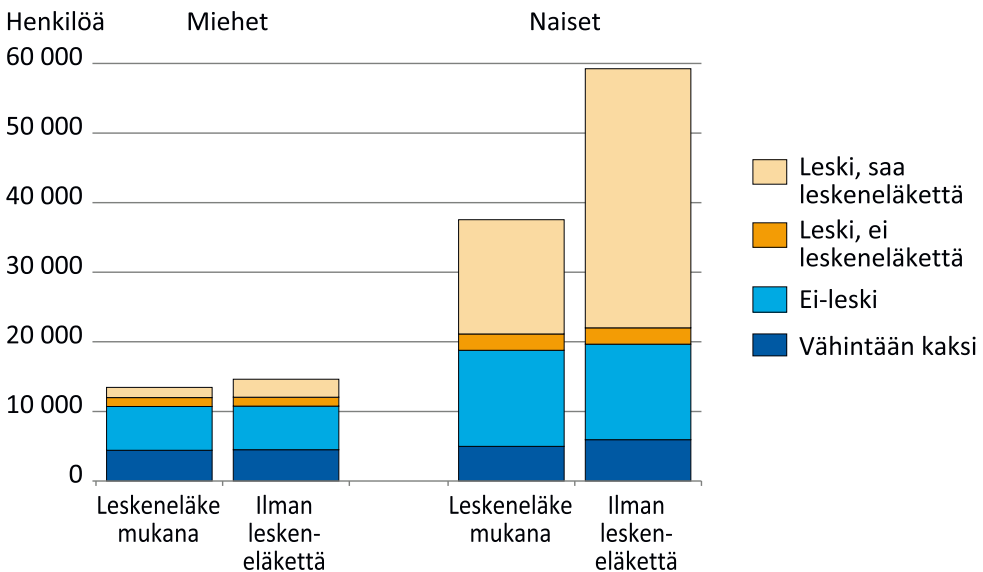
Leskeneläkettä saaneille yksin asuville 75–84-vuotiaille miehille leskeneläke on toimeentulon kannalta myös tärkeä, sillä ilman leskeneläkettä sitä saaneiden miesten pienituloisuus niin ikään kaksinkertaistuisi. Kokonaisuutena miesten pienituloisuuden leskeneläkkeen merkitys on vähäinen,

koska pienituloisista 75–84-vuotiaista miehistä vain joka kymmenes sai leskeneläkettä.

Suuri osa pienituloisista ikäihmisistä ei toisaalta saa lainkaan leskeneläkettä. Osa ei ole ollut lainkaan avioliitossa, osa on eronnut tai sitten lesken ja edesmenneen puolison välinen tuloero ei ole ollut riittävän suuri, jotta leskeneläkettä olisi jäänyt maksettavaksi. Kaikista 75–84-vuotiaista pienituloisista naisista 56 prosenttia ja miehistä noin 90 prosenttia ei saanut leskeneläkettä vuonna 2014. Yksinasuvien ei-leskien osuus on lisäksi kasvanut.

Kuvio 4.9.

75–84-vuotiaiden pienituloisten miesten ja naisten lukumäärät leskeneläkkeellä ja ilman leskeneläkettä, pienituloisuusraja 60 prosenttia mediaanituloista.

5 Keskeisimmät johtopäätökset

Tutkimuksessa tarkasteltiin eläkeikaan liittyvää toimeentulon dynamiikkaa. Päämääränä oli selvittää miten eläkettä edeltävä aika vaikuttaa eläkeajan toimeentuloon ja pienituloisuuteen ja miten toimeentulo ja pienituloisuus eläkeaikana muuttuvat. Tutkimuksessa hyödynnettiin paneeliaineistoa, joiden avulla eläkeläisten toimeentulon kehitystä ennen ja jälkeen eläkkeelle siirtymisen oli mahdollista seurata useiden vuosien ajan. Tutkimuksen keskeiset havainnot olivat seuraavat:

Eläkeläisten toimeentulon arvioinnissa tarvitaan pitkittäistarkasteluja

Eläke aika on usein vuosien tai vuosikymmenten mittainen ajanjakso, jonka aikana toimeentulo voi muuttua. Osa muutoksista voi olla toivottavia, joissa taloudellinen tilanne paranee, ja osa ei-toivottavia, joissa taloudellinen tilanne heikkenee. Mahdolliset muutokset voivat olla hitaita tai äkillisiä ja niiden suuruus riippuu vertailuajankohdasta. Toimeentulon muuttumattomuus voi olla myös myönteinen tilanne, sillä vakaa ja riittävän tasainen toimeentulo antaa varmuutta toimeentulon jatkuvuudesta. Ongelma toimeentulon muuttamattomuus on toisaalta silloin, kun kyseessä on pitkäkestoinen pienituloisuus. Pitkäkestoinen pienituloisuus on merkittävästi vakavampi ongelma kuin ohimenevä pienituloisuus.

Eläkeläisten toimeentuloa on perinteisesti tarkasteltu vuosittain muodostettujen poikkileikkausaineistojen pohjalta. Edellä mainittujen kysymysten selvittämiseen poikkileikkausaineistot eivät kuitenkaan sovellu, sillä ne kuvaavat vain yhden vuoden keskimääräistä tilannetta kerrallaan. Eläkeläisten toimeentulon kehityksen kuvaaminen edellyttää pitkittäistarkasteluja, joiden hyöty ja tarve tuli väitöskirjan kaikissa neljässä artikkelissa selvästi esiin.

Eläkkeelle siirtyminen ei romahduta toimeentuloa

Tulosten mukaan toimeentulo ei eläkkeelle siirtymisen yhteydessä romahda, sillä valtaosalla, 90 prosentilla, toimeentulo laski korkeintaan kolmanneksella, säilyi ennallaan tai jopa nousi. Eläkkeelle siirtyneet eivät kuitenkaan ole toimeentulon muutoksen suhteen yhtenäinen ryhmä. Keski- ja

suurituloisilla käytettävissä olevat tulot yleensä jonkin verran laskivat, kun taas pienituloisilla ne säilyivät ennallaan ja erityisen pienituloisilla hieman nousivat. Eläkkeelle siirtymisen yhteydessä tuloerot tästä syystä hieman kaventuvat. Toimeentulon muutosta mitattiin sekä tulosuhteena (korvaussuhteena) eli vertaamalla henkilön ensimmäisen täyden eläkevuoden tuloa hänen eläkettään edeltävään muutamaa vuoden takaiseen vakiintuneeseen tuloon (artikkeli 1) että seuraamalla eläkkeelle siirtyneiden kohortin tulokehitystä ennen ja jälkeen eläkkeelle siirtymisen (artikkelit 1 ja 2).

Myöskään eläkeaikana toimeentulo ei muutu merkittävästi. Kymmenen ensimmäisen eläkevuoden jälkeen eläkkeelle siirtyneiden keskimääräinen toimeentulo oli reaalisesti samalla tasolla kuin eläkkeen alkaessa (artikkeli 2). Eläkkeen alkuvaiheessa vallinneet tuloerot säilyvät eläkkeellä olon aikana. Kaiken kaikkiaan muutokset eläkeläisten toimeentulossa eläkkeelle siirryttäessä ja sen jälkeen tapahtuvat hitaasti.

Eläkeajan toimeentulo eläkettä edeltävän ajan perua

Eläkettä edeltävällä tuloasemalla on vahva yhteys eläkeajan toimeentulon tasoon (artikkelit 1, 2, 3 ja 4). Vaikka eläkkeelle siirtymisessä pienituloisten toimeentulo hieman paranee ja tuloerot kaventuvat, toimeentulon taso määräytyy pitkälti eläkettä edeltävän tuloaseman perusteella. Esimerkiksi vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneiden toimeentulo ennen eläkkeelle siirtymistä oli ylimmässä tulokymmenyksessä 1,9 kertaa suurempi kuin keskituloisten ja 3,7 kertaa suurempi kuin alimpaan kymmenykseen kuuluvien toimeentulo (artikkeli 2). Kymmenen eläkevuoden jälkeen nämä luvut olivat 1,8 ja 2,4.

Eläkettä edeltävän ajan tuloerot tulivat esiin myös käytettyjen taustatekijöiden suhteen tarkasteltuna. Eläkettä edeltävä toiminta, perhetilanne, ikä ja sukupuoli heijastavat henkilön työuran pituuden, ansiokehityksen, työttömyyden ja muiden perheenjäsenten merkitystä toimeentulon tasoon. Tarkastelluista ryhmistä parhaiten tulivat toimeen suoraan työstä (vanhuus-) eläkkeelle siirtyneet, kun taas heikommassa asemassa olivat yksin asuvat ja työttömänä olleet (artikkelit 1 ja 2). Eläkettä edeltävän yksin asumisen yhteys pienituloisuuteen näkyi erityisen selvästi työttömyydestä eläkkeelle siirtyneiden (artikkeli 1) ja työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden ryhmissä kuin myös perherakenteen muuttumista koskevien tarkastelujen yhteydessä (artikkeli 4).

Puolison tulot, omaisuustulot ja verotus vaimentavat eläkkeelle siirtymisessä tapahtuvaa tulojen muutosta ja vaikuttavat myös tuloeroihin

Tutkimuksista kävi ilmi, kuinka toimeentulo muodostuu monesta palasta, jolloin ne tulolajit, jotka eläkkeelle siirryttäessä säilyvät ennallaan, vaimentavat toimeentulon muutosta ja nostavat samalla eläkkeelle siirtymisen tulosuhdetta (artikkelit 1 ja 2). Tällaisia säilyviä tulolajeja ovat erityisesti puolison ansio- ja eläketulot sekä omaisuustulot. Työstä eläkkeelle siirtyneillä niiden osuus eläkettä edeltävästä bruttotulosta oli noin puolet (artikkeli 2). Tulomuutosta eläkkeelle siirryttäessä vaimentaa myös progressiivinen verotus, joka tulojen pienentyessä kevenee, sekä mahdollinen työn teon jatkuminen eläkeaikana.

Eläkeaikana oma eläke on toimeentulon kannalta yleensä tärkein tulolaji, ja siksi eläkeläisten väliset tuloerot liitetään usein eläkkeiden välisiin tuloeroihin. Puolison ansio- ja eläketulot ja pääomatulot selittivät kuitenkin merkittävässä määrin eläkeläisten välisiä tuloeroja (artikkelit 1 ja 2). Eläkeajan tulorakenteiden tarkastelu osoitti, että työtuloja voi saada myös eläkeaikana. Kymmenen vuoden kuluttua eläkkeelle siirtymisestä omien työtulojen merkitys toimeentulosta on kuitenkin jo melko vähäinen, ja eläkkeellä olo on tässä mielessä kokoaikaistunut. Tulorakenteista näkyy myös keskeinen eläkeajan pienituloisuuden syy: alimmasta tulokymmenyksestä eläkkeelle siirtyneiden työttömien toimeentulo eläkeaikana koostuu käytännössä omasta eläketulosta (artikkeli 2).

Eläkkeelle siirryttäessä suhteellinen pienituloisuus lieventyy, mutta nousee eläkkeellä olon myötä

Pienituloisuutta tutkittiin myös suhteellisena ilmiönä. Tulosten perusteella pienituloisuus lieventyi eläkkeelle siirtymisen yhteydessä (artikkelit 2 ja 3). Tämä tuli esiin köyhyysvajeen kautta, sillä eläkkeelle siirtymisen jälkeen köyhyysvaje laski koko väestön tasolta kaikkien eläkeläisten tasolle (artikkeli 2). Selvimmin pienituloisuusasteen lasku eläkkeelle siirtymisen yhteydessä näkyi työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneitä koskevissa tarkasteluissa (artikkeli 3).

Eläkkeelle siirtymisen jälkeen pienituloisuusaste nousi kuitenkin keskimääräistä enemmän ja oli kymmenen ensimmäisen eläkevuoden jälkeen jo hieman koko väestöä korkeampi (artikkeli 2). Vaikka eläkkeelle siirryttäes-

sä pienituloisuusaste siis vähenee, pienituloisuus ei kuitenkaan poistu ja eläkeaikana pikemminkin hitaasti yleistyy (artikkeli 2 ja 3). Kaikkiin eläkeläisiin verrattuna eläkkeelle siirtyneiden pienituloisuusaste on kymmenen ensimmäisen eläkevuoden jälkeen kuitenkin vielä selvästi matalampi (artikkeli 2).

Eläkeläisten pienituloisuus on pitkäkestoista

Eläkeajan pienituloisuus on pitkäkestoista ja on alkanut usein jo ennen eläkkeelle siirtymistä. Pienituloisilla työkyvyttömyyseläkeläisillä eläkettä edeltävän ajan yhteys näkyi siten, että pienituloiseksi tulo oli heillä tapahtunut jo useita vuosia ennen eläkkeelle siirtymistä (artikkeli 3). Monella oli työttömyystausta. Pienituloisuuden pitkäkestoisuus tuli esiin myös seuraamalla alimpaan tulokymmenykseen ennen eläkkeelle siirtymistä kuuluneiden kohortin tulokehitystä kymmenen ensimmäisen eläkevuoden ajan (artikkeli 2).

Erityisen selvästi pienituloisuuden pitkäkestoisuus ilmeni 75–85-vuotiaita koskevien tarkastelujen yhteydessä, sillä kaikista tämän ikäryhmän pienituloista joka viides oli ollut pienituloinen yhdeksän vuotta ja myös 19 vuotta aikaisemmin (artikkeli 4). Yleisintä pitkäkestoinen pienituloisuus oli yksin asuvien joukossa (artikkelit 2, 3 ja 4). Pienituloiseksi voi tulla myös eläkeaikana, sillä yksin jääminen leskeksi tulon tai avioeron seurauksena lisäsi pienituloiseksi tulon riskiä (artikkeli 4).

Eläkeläisnaisten ja -miesten välinen pienituloisuusero on kaventunut

Yksin asuvien ikääntyneiden eläkeläisnaisten pienituloisuus on eläkeläismiehiä selvästi yleisempää, mutta ero sukupuolten välillä on kaventunut (artikkeli 4). Merkittävin muutos tapahtui vuosina 1995–2005 ja koski etenkin 75–84-vuotiaita. Pienituloisuuseron kaventumisen taustalla on etenkin yksin asuvien miesten pienituloisuusasteen kasvu. Pienituloisuuden sukupuolittaisessa tarkastelussa yksin asumisella on muutoinkin keskeinen merkitys, sillä pienituloisuuden riski on sukupuolesta riippumatta yksin asuvilla moninkertainen perheellisiin verrattuna (artikkelit 2, 3 ja 4).

Eläkeläismiehillä ongelmallisin ryhmä niin pienituloisuuden yleisyyden kuin toistuvuuden suhteen olivat yksin asuvat leskiä lukuun ottamatta (artikkeli 4). Naisilla erottuvat niin lesket kuin muutkin yksin asuvat. Leski-

naisten pienituloisuus ei kuitenkaan ole yhtä yleistä kuin muiden yksin asuvien naisten. Ilman leskeneläkettä ikääntyneiden naisten pienituloisuus olisi nykyistä selvästi yleisempää (artikkeli 4). Iso osa pienituloisista ikäihmisistä ei toisaalta saa lainkaan leskeneläkettä ja yksin asuvien ei-leskien osuus on lisäksi kasvanut.

Toimeentulon mittaustavalla on iso merkitys

Eläkkeelle siirtyneiden kohortin tulokehityksen vertaaminen poikkileikkausperiaatteella muodostettujen väestöryhmien tulokehitykseen osoitti aineiston muodostamistavan vaikutuksen toimeentulon kehityksestä saatavaan kuvaan (artikkeli 2). Esimerkiksi vuosina 2000–2008 koko väestön, työllisten ja työttömien toimeentulo nousi keskimäärin vajaalla neljänneksellä ja kaikkien eläkeläisten noin viidenneksellä, kun se vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneiden kohortissa nousi vain neljä prosenttia. Poikkileikkausasetelmaan perustuva mittaustapa antaa selvästi myönteisemmän kuvan eläkeläisten toimeentulon kehityksestä, koska poikkileikkausasetelma sisältää eläkeläisten oman tulokehityksen lisäksi eläkeläisväestön rakenteessa tapahtuneet muutokset.

Väitöskirjan tarkastelut osoittivat myös tulokäsitteen merkityksen toimeentulosta ja toimeentulon muutoksesta saatavaan kuvaan. Eläkeläisten toimeentulon muutosta eläkkeelle siirtymisen yhteydessä tutkittiin pääsääntöisesti ekvivalentin rahatulon perusteella (artikkelit 1 ja 2). Tämän tulokäsitteen perusteella toimeentulo ei keskimäärin eläkkeelle siirtymisen yhteydessä juuri muuttunut. Kun muutosta mitattiin henkilön omien brutto- tai nettotulojen perusteella, toimeentulo aleni 20–40 prosenttia (artikkeli 1). Myös eläkeläisten välisiin tuloeroihin tulokäsitteellä oli vaikutusta, sillä omaisuustulot ja etenkin perheen tulot muodostivat merkittävän osan eläkeläisten välisistä tuloeroista (artikkeli 2).

Pienituloisuusasteen herkkyys pienituloisuusrajan valinnalle eläkeläisten kohdalla on yleisesti tiedossa, mutta pienituloisuuden kehitystä koskeviin päätelmiin sillä oli myös merkitystä. Artikkelissa 3 ilmeni, kuinka 60 prosentin pienituloisuusrajan mukaan pienituloisuus kasvoi eläkkeelle siirtymisen jälkeen, mutta 50 prosentin rajan mukaan se säilyi ennallaan tai väheni. Erilaiset tulokset johtuivat siitä, että eläkeläisten tulojakauma on muuta väestöä enemmän keskittynyt 60 prosentin pienituloisuusrajan tuntumaan ja siitä, että kansaneläkkeen taso oli 50 ja 60 prosentin pienituloisuusrajojen välissä. Myös kulutusyksikköasteikolla on vaikutusta tulotasoi-

hin ja eri väestöryhmien sijoittumiseen tulojakaumassa. Esimerkiksi yksin asuvilla pienituloisuuden riski oli selvästi korkeampi kuin perheellisillä. Kulutusyksikköasteikon merkitys tähän eroon jäi avoimeksi.

Väitöskirjan artikkeleissa toimeentuloa ja köyhyyttä tarkasteltiin käytävissä olevan tulon pohjalta rekisteritietoja hyödyntäen. Toimeentuloa ja köyhyyttä voidaan kuvata ja mitata monin eri tavoin eikä oikeaa tapaa ole. Eri tavat voivat antaa myös toisistaan poikkeavan kuvan eläkeläisten taloudellisesta tilanteesta. Toimeentuloa ja köyhyyttä voidaan arvioida objektiivisesti tai subjektiivisesti, tarpeiden tai niiden hankkimiseen tarvittavien resurssien pohjalta, kokonaisvaltaisesti tai taloudellisen hyvinvoinnin eri osatekijöitä yhdistelemällä.

Ovatko väitöskirjan artikkeleiden päätelmät ajankohtaisia?

Väitöskirjassa eläkeläisten toimeentuloa koskevat tarkastelut alkoivat vuodesta 2003 ja päättyivät vuoteen 2014. Takautuvien seurantatietojen avulla käsiteltiin myös eläkettä edeltävää aikaa aina 1990-luvun puolivälistä alkaen. Ajanjaksoon mahtuu niin 1990-luvun lama, eläkejärjestelmän kiristykset kuin muutokset väestö- ja perherakenteessa. Väitöskirjassa esitettyjen päätelmien voi silti olettaa kuvaavan myös nykypäivää, sillä muutokset eläkeläisten toimeentulossa tapahtuvat hitaasti. Eläkeajan toimeentuloon vaikuttaa koko työhistoria. Esimerkiksi eläkkeen lähtötaso määräytyy eri vuosien aikana voimassa olleiden sääntöjen eikä vain viimeisen eläkeuudistuksen sääntöjen perusteella. Ratkaisevaa on koko työuran aikana saadut ansiot.

Tärkeä kysymys, johon väitöskirjan artikkelit eivät anna vastausta, on valinnanvaran selvä lisääntyminen eläkkeelle siirtymisen ajoittumisen ja tätä kautta eläkkeen suuruuden suhteen. Vanhuuseläkkeelle on perinteisesti siirrytty ennalta määrättyssä, yleensä 65 vuoden iässä. Vanhuuseläkkeen muuttuminen joustavaksi 63–68 vuoden ikävälille vuonna 2005 ja etenkin vuoden 2017 alussa voimaan tullut osittainen varhennettu vanhuuseläke lisäsi valinnanvaraa merkittävästi. Nykyään ansaitusta eläkkeestä joko 25 prosenttia tai 50 prosenttia voi ikävuodesta 61 lähtien ottaa maksuun ennen täydelle eläkkeelle siirtymistä. Tällä hetkellä osittaisen vanhuuseläkkeen alaikäraja on 61 vuotta. Eläke on pysyvästi sitä pienempi mitä aikaisemmin eläkkeen ottaa. Vanhuuseläkkeelle siirtymistä voi myös lykätä, jolloin eläke on puolestaan korkeampi. Vuoden 2017 eläkeuudistuksessa vanhuuseläkkeen alaikäraja päätettiin myös nostaa asteittain takaisin

65 vuoteen ja sitoa ikäraja tämän jälkeen elinajanodotteen kehitykseen. Tämän seurauksena myös osittaisen vanhuuseläkkeen ikäraja tulee asteittain nousemaan. Tutkimustietoa eläkkeelle siirtymisen ”endogenisoitumisen” vaikutuksista eläkeläisten toimeentuloon ei juuri ole.

Ovatko eläkepolitiikalle asetetut tavoitteet onnistuneet?

Tässä väitöskirjassa eläkeläisten toimeentuloa tarkasteltiin kahden keskeisen eläkepolitiikalle asetetun sosiaalisen tavoitteen – eläkettä edeltävän toimeentulon tason kohtuullisen säilyttämisen ja köyhyyden estämisen – näkökulmista. Tavoitteena oli selvittää, miten eläkeläisten toimeentulo muuttuu eläkkeelle siirryttäessä ja tämän jälkeen eläkeaikana. Eläkettä edeltävän tulotason, eläkeajan tulorakenteen sekä sosioekonomisten ja -demografiset erojen merkitys eläkeläisten toimeentuloon, pienituloisuuteen ja tuloeroihin olivat erityisen huomion kohteena.

Tulokset eläkepolitiikan tavoitteiden onnistumisesta ovat pääosin myönteiset. Tuloksista käy samalla ilmi eläkeaikaisen toimeentulon voimakas riippuvuus ajasta ennen eläkettä. Eläkeläisten toimeentulo ei eläkkeelle siirryttäessä merkittävästi heikkene ja pienituloisilla toimeentulo jopa hieman paranee. Eläkeaikana toimeentulo säilyy melko vakaana. Lakisääteisten eläkkeiden merkitys eläkeajan toimeentulon tason ja säilymisen kannalta on keskeinen. Toimeentulo on kuitenkin kokonaisuus, jossa ansio- ja omaisuustulojen mutta etenkin perheen merkitys on tärkeä. Yleisintä eläkeläisköyhyys onkin yksinasuvien joukossa.

Lakisääteinen eläketurva on rakennettu perinteisen, täysipäiväisen ja eheän työuran varaan. Jos työtuloja ei työuran aikana ole kertynyt riittävästi eikä muitakaan tuloja ole, eläkeajan toimeentulo jää matalaksi. Eläkepolitiikalle asetettujen sosiaalisten tavoitteiden kannalta ongelmana on pitkäkestoinen köyhyys, joka monen kohdalla on periytynyt jo eläkettä edeltävältä ajalta. Pitkäaikaistyöttömyys, ei-tyypillisten työsuhteiden kasvu sekä yksin asumisen yleistymisen ovat muun muassa tekijöitä, jotka tähän tilanteeseen ovat johtaneet. Osaltaan nämä tekijät myös haastavat eläkepolitiikan kolmannen keskeisen sosiaalisen tavoitteen, sukupolvien sisäisen ja välisen oikeudenmukaisuuden edistäminen, onnistumisen.

KIRJALLISUUS

Ahonen, K. (2006) Eläkeläisten toimeentulo kansainvälisessä vertailussa. Teoksessa Uusitalo, H. (toim.) Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo. Kehitys vuosina 1990–2005. Eläketurvakeskuksen raportteja 2006:2, Helsinki.

Ahonen, K. (2018) Kotitalouden rakenteen vaikutus ikääntyneiden sukupuolten välisiin köyhyysriskieroihin EU15-maissa ja Norjassa. Topsos – Sosiaalivakuutuksen ammatillinen lisensiaattitutkimus, Turun yliopisto.

Ahonen, K. & Kuivalainen, S. & Liukko, J. & Nivalainen, S. & Palomäki, L.-M. & Polvinen, A. (toim.) (2019) Tutkimuksia eläkeläisten toimeentulokokemuksista ja taloudellisesta hyvinvoinnista. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 02/2019. Helsinki.

Ahonen, K. & Kuitto, K. & Palomäki, L.-M. (2017) Eläkeikäisten toimeentulo ja pienituloisuus eurooppalaisessa vertailussa. Teoksessa Kuivalainen, S. & Rantala, J. & Ahonen, K. & Kuitto, K. & Palomäki, L.-M. (toim.) Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo 1995–2015. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 01/2017: Helsinki.

Ahonen, K. & Vaittinen, R. (2015) Eläkeikäisten kulutus Suomessa 1985–2012. Eläketurvakeskuksen raportteja 06/2015. Eläketurvakeskus: Helsinki.

Airio, I. & Blomberg, H. & Kangas, O. & Kroll, C. & Niemelä, M. (2013) Täyden kansaneläkkeen saajien tulot ja kokemukset toimeentulosta. Teoksessa Airio, I. (toim.) Toimeentuloturvan verkko kokemassa. Kansalaisten käsitykset ja odotukset. Kela: Helsinki.

Aitkin, M. & Anderson, D. & Francis, B. & Hinde, J. (1989) Statistical modelling in GLIM. Oxford: Oxford University Press.

Allardt, E. (1976) Hyvinvoinnin ulottuvuuksia. WSOY: Porvoo, Helsinki, Juva.

Andersen, S. N. & Ringdal, K. (2012) Welfare Regimes and Personal Risks. Teoksessa Ervasti, H. & Andersen, J. G. & Fridberg, T. & Ringdal, K. (toim.) The Future of the Welfare state. Social Policy Attitudes and Social Capital in Europe. Edward Elgar.

- Atkinson, A. B. (1970) On the measurement of inequality, *Journal of Economic Theory*, 2.
- Atkinson, A. B. & Bourguignon, F. & Morrison, C. (1988) Income Distribution and Wealth Inequalities, Earnings Mobility, *European Economic Review*, 32, 619–632.
- Atkinson, A. B. (1998) *Poverty in Europe*, Blackwell: Oxford.
- Barr, N. (2001) *The Welfare State as a Piggy Bank*. Oxford University Press: Oxford.
- Barr, N. & Diamond, P. (2006) The Economics of Pensions. *Oxford Review of Economic Policy* 22(1).
- Barr, N. & Diamond, P. (2008) *Reforming pensions: Principles and Policy Choices*, New York and Oxford: Oxford University Press.
- Bettio, F. & Tinios, P. & Betti, G. (2013) *The Gender Gap in Pensions in the EU*. European Commission, European Union 2013.
- Blundell, R. & Preston, I. (1998) Consumption Inequality and Income Uncertainty. *Quarterly Journal of Economics*, 113(2): 603–40.
- Bonoli, G. (2006) *New Social Risks and the Politics of Post-Industrial Social Policies*. Teoksessa Armingeon, K. & Bonoli, G. (toim.) *The Politics of Post-Industrial Welfare States. Adapting Post War Social Policies to New Social Risks*. Routledge, 3–26.
- Bonoli, G. (2007) Time Matters. Postindustrialization, New Social Risks, and Welfare State Adaptation in Advanced Industrial Democracies. *Comparative Political Studies* 40(5), 495–520.
- Carone, G. & Eckefeldt, P. & Giamboni, L. & Laine, V. & Pamies Sumner, S. (2016) *Pension Reforms in the EU since the Early 2000's: Achievements and Challenges Ahead*. European Commission, Discussion Papers 42.
- Deaton, A. (1998) *The Analysis of Household Survey. A Microeconomic Approach to Development Policy*. Published for the World Bank. The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Deaton, A. (2003) Household Surveys, Consumption and the Measurement of Poverty. *Economic Systems Research* 15 (2), 135–159.

- Dewilde, C. (2003) A life-course perspective on social exclusion and poverty. *British Journal of Sociology* 2003, 54(1).
- Ebbinghaus, B. (toim.) (2011) *The Varieties of Pension Governance: Pension Privatization in Europe*, Oxford: Oxford University Press, UK: 2011.
- Ebbinghaus, B. (2012) Europe's Transformations Towards a Renewed Pension System. Teoksessa Bonoli, G. & Natali, D. (toim.) *The Politics of the New Welfare State*. Oxford: Oxford University Press. 182–205.
- Ebbinghaus, B. & Nelson, K. & Nieuwenhuis, R. (2019) *Poverty in Old Age*. LIS Working Paper Series Luxembourg Income Study (LIS), No. 777.
- Eläketurvakeskus (2019a) Työeläkeindikaattorit 2019. Eläketurvakeskuksen raportteja 05/2019: Helsinki (verkkojulkaisu), <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2019091227990>
- Eläketurvakeskus (2019b) SVT, Suomen eläkkeensaajien yhteistilastorekisteri.
- Eläketurvakeskus (2020a) Eläkkeellesiirtymisikä työeläkejärjestelmässä, Tilastotietokanta. <https://tilastot.etk.fi/pxweb/fi/ETK>
- Eläketurvakeskus (2020b). Tilasto Suomen eläkkeensaajista. Käsitteet ja määritelmät. Saantitapa: <https://www.etk.fi/tutkimus-tilastot-ja-ennusteet/tilastot/kaikki-elakkeensaajat/>
- Eläketurvakeskus (2020c) Eläkesanasto. Saantitapa: <https://www.tyoelake.fi/sanasto/karttumisprosentti/>
- Eläketurvakeskus (2020d) Tilastotietokanta. Saantitapa: <https://tilastot.etk.fi/pxweb/fi/ETK>
- Eläketurvakeskus (2020e) Indeksien kehitys. Saantitapa: <https://www.etk.fi/suomen-elakejarjestelma/elaketurva/elakkeiden-indeksointi/indeksien-kehitys/>
- Eläketurvakeskus (2020f) ETK:n perustilastorekisteri.
- Erikson, R. & Uusitalo, H. (1987) *The Scandinavian Approach to Welfare Research*. Teoksessa Erikson, R. & Erik Hansen, J. & Ringen, S. & Uusitalo, H. (toim.) *The Scandinavian Model. Welfare States and Welfare Research*. Armonk: M.E. Sharpe, Inc.

Esping-Andersen G. (1990) Three worlds of welfare capitalism. Cambridge: Polity Press, 1990: Oxford.

Esping-Andersen, G. (1999) Social Foundations of Postindustrial Economies. Oxford University Press.

Euroopan komissio (2012) White Paper: An Agenda for Adequate, Safe and Sustainable Pensions; European Commission: Brussels. COM 2012.

Eurostat (2020a) Aggregate replacement ratio for pensions. Saantitapa: <https://data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/MrQhP8p6Y7UC78QkLhYKUw>

Eurostat (2020b) EU-SILC sample size. Saantitapa: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/1012329/4462345/EU-SILC-sample-size.pdf/1d70e0a7-5761-4adf-8ecb-e464d253b845>

EU-SILC (2020) EU Statistics on Income and Living Conditions. Saantitapa: <https://www.eui.eu/Research/Library/ResearchGuides/Economics/Statistics/DataPortal/EU-SILC>

Fields, G. S. & Oak, E. A. (1996) The Meaning and Measurement of Income Mobility. Journal of Economic Theory, 71:349-77.

Friedman, M. (1957) A Theory of the Consumption Function. Princeton University Press: Princeton.

Fritzell, J. & Bäckmann, O. & Ritakallio, V.-M. (2012) Income inequality and poverty: do the Nordic countries still constitute a family of their own? Teoksessa Kvist, J. & Fritzell, J. & Hvinden, B. & Kangas, O. (toim.) Changing Social Inequality: The Nordic Welfare Model in the 21st Century. Policy Press. P. 165–185.

Fritzell, J. & Ritakallio, V.-M. (2004) Societal Shifts and Changed Patterns of Poverty. LIS Working Paper No. 393. Luxembourg Income Study: Luxembourg.

Forma, P. & Kallio, J. & Pirttilä, J. & Uusitalo R. (2007) Kuinka hyvinvointivaltio pelastetaan? Kelan tutkimusosasto, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 89.

Gustafsson, B. & Pedersen, P. (toim.) (1999) Poverty and Low Income in the Nordic Countries. Ashgate: Wiltshire.

- Haapola I. (2004) Köyhyyden kynnyksellä. Toimeentulon dynamiikka 1990-luvun Suomessa. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 79. KELA.
- Hagfors, R. & Hellsten, K. & Ilmakunnas, S. & Uusitalo, H. (toim.) (2003) Eläkeläisten toimeentulo 1990-luvulla. Eläketurvakeskus, Tutkimuksia 2003:1.
- Hannikainen, M. & Vauhkonen, J. (2012) Ansioiden mukaan. Yksityisalojen työeläkkeiden historia. Eläketurvakeskus/Työeläkevakuuttajat, Suomen kirjallisuuden seuran toimituksia 1343. Helsinki: Karisto.
- Havakka, P. (2018) Sosiaaliset riskit – määritelmiä ja merkitys yhteiskunnassa. Teoksessa Ahteensivu, A. & Koskinen, L. & Kulmala, J. & Havakka, P. (toim.) Riskienhallinnan ajankohtaisia teemoja. Tampere University Press.
- Henkens, K. & van Solinge, H. (2014). Bridge employment in the Netherlands: Who, what and why? Teoksessa Alcover, C. & Topa, G. & Parry, E. & Fraccaroli, F. & Depolo, M. (toim.) Bridge employment: A research handbook. London: Routledge. Google Scholar.
- Hellsten, K. & Helne, T. (toim.) (2004) Vakuuttava sosiaalivakuutus? Kela.
- Hinrichs, K. & Lynch, J. (2012) Old-Age Pensions, in The Oxford Handbook of the Welfare State. Oxford: Oxford University Press.
- Hietaniemi, M. (2014a) Perhe-eläkkeeseen vaikuttavat muutossuuntaukset. Teoksessa Hietaniemi, M. & Ritola, S. (toim.) Näkökulmia perhe-eläkkeen kehittämistarpeisiin. Eläketurvakeskuksen raportteja 04/2014; Helsinki.
- Hietaniemi, M. (2014b) Työkyvyttömyyseläkkeen määräytyminen ja sen muutokset 1990-luvulta lähtien. Teoksessa Hietaniemi, M. & Ritola, S. (toim.) Näkökulmia perhe-eläkkeen kehittämistarpeisiin. Eläketurvakeskuksen raportteja 04/2014.
- Hietaniemi, M. & Rantala, J. (2014) Lesken käsite, leskeneläkkeen kohdentuminen ja leskeneläkkeen merkitys. Teoksessa Hietaniemi, M. & Ritola, S. (toim.) (2014) Näkökulmia perhe-eläkkeen kehittämistarpeisiin. Eläketurvakeskuksen raportteja 04/2014.
- Hietaniemi, M. & Uusitalo, H. (2006) Työeläkelehti 2/2009.
- Hinrichs, K. (2000) Elephants on the move. Patterns of public pension reform in OECD countries. European Review, 2000, vol. 8, issue 3.

- Honkanen, P. & Tervola, J. (2012) Vuoden 2012 perusturvamuutoksien vaikutukset. *Nettityöpapereita* 35. Helsinki: Kela.
- Jalovaara, M. & Fasang, A. (2020) Family Life Courses, Gender, and Mid-Life Earnings, *European Sociological Review*, 2020, Vol. 36, No. 2.
- Jenkins, S. P. & Van Kerm, P. (2011) Patterns of Persistent Poverty: Evidence from EU-SILC. Institute for Social & Economic Research, ISER Working Paper Series 2011–30.
- Jenkins, S. (2011) *Changing fortunes. Income mobility and poverty dynamics in Britain*. Oxford: Oxford University Press.
- Julkunen, R. (2001) *Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa*. Vastapaino: Tampere.
- Johanson, J. & Lassila, J. & Niemelä, H. (toim.) (2011) *Eläkevalta Suomessa. Elinkeinoelämän Tutkimuslaitos ETLA. Unigrafia Oy: Helsinki*.
- Jäntti, M. & Kangas, O. & Ritakallio, V.-M. (1997) From marginalism to institutionalism: distributional consequences of the transformation of the Finnish pension regime'. *Review of Income and Wealth* 42 (4), 473–491.
- Jäntti, M. & Ritakallio, V.-M. (1999) *Inkomstrelaterad fattigdom i Finland 1971–1995* *Ekonomiska Samfundets Tidskrift*.
- Jäntti M. & Danziger S. (2000) *Poverty in Advanced Countries*. Teoksessa Atkinson & Bourguignon F. (toim.) *Handbook of Income Distribution*, Amsterdam.
- Jäntti, M. & Jenkins, S. (2013) *Income mobility*. Discussion Paper no. 7730. Bonn: IZA.
- Kakwani, N. (1986) *Analyzing redistribution policies. A study using Australian data*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Kangas, O. (2006) *Politiikka ja sosiaaliturva Suomessa*. Teoksessa Paavonen, T & Kangas, O. (toim.) *Eduskunta hyvinvointivaltion rakentajana*. Helsinki: Edita.
- Kangas, O. (2008) *Pohjoismaat – maailman paras kolkka? Yhteiskuntapolitiikka* 73 (2008):4.

- Kangas, O. & Hussain, M. A. (2014) Eläketurva ja eläkeläisten tuloköyhyysriski Euroopassa. Teoksessa Niemelä, M. (toim.) Eurooppalaiset elinolot. Kelan tutkimusosasto: Helsinki.
- Kangas, O. & Niemelä, M. (2017) Riskit, vakuutus ja sosiaalivakuutus. Teoksessa Havakka, P. & Niemelä, M. & Uusitalo, H. (toim.) Sosiaalivakuutus. Helsinki: Finva.
- Kangas, O. & Palme, J. (2000) Does Social Policy Matter? Poverty Cycles in OECD Countries. *International Journal of Health Services* 30 (2), 335–352.
- Kangas, O. & Ritakallio, V.-M. (1998) Different Methods – Different Results. Approaches to Multidimensional Poverty. Teoksessa Andress, H.-J. (toim.) *Empirical Poverty Research in a Comparative Perspective*. Ashgate, Aldershot. 167–203.
- Kangas O. & Ritakallio V.-M. (2008) Köyhyyden mittaustavat, sosiaaliturvan riittävyys ja köyhyyden yleisyys Suomessa. Sosiaali- ja terveysturvan selosteita 61/2008. KELA.
- Kanninen, O. & Ravaska, T. (2019) Towards an Agile and Evidence-based Pension System. *Palkansaajien tutkimuslaitos, Raportteja* 40, 2019.
- Kannisto, J. (2006) Eläkkeellesiirtymisiän mittaaminen. *Eläketurvakeskuksen tutkimuksia* 2006:1.
- Kannisto, J. (2019) Eläkkeellä ja työssä. Tilasto eläkeläisten työnteosta vuosina 2007–2018. *Eläketurvakeskuksen tilastoja* 14/2019.
- Karisto, A. (toim.) (2005) *Suuret ikäluokat*. Vastapaino; Tampere.
- Kauhanen, A. & Riihelä, M. & Tuomala, M. (2020) Köyhyys ja köyhyyden pitkittyminen Suomessa. *Kansantalouden aikakauskirja* 1/2010.
- Kautto, M. (2006) Suomalaisten hyvinvointi uuden kyselytutkimuksen valossa. Teoksessa Kautto, M. (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi* 2006.
- Kautto, M. & Palomäki, L.-M. & Rantala, J. & Tuominen, E. (2009) Eläkeläisten tulot ja kokemukset toimeentulosta. *Yhteiskuntapolitiikka* 74 (3).
- Kautto M. (toim.) (2011) *Eläkkeet ja eläkkeensaajien toimeentulo 2000–2010*. Eläketurvakeskus, Raportteja 2011:4.
- Kautto M. (2016) Eläkeaika parikymmentä vuotta. Eläketutka. <https://elaketutka.fi/2016/01/07/>

Kiander, J. (2001) Laman opetukset: Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset. VATT-julkaisuja 27:5, Valtion taloudellinen tutkimuskeskus ja Suomen akatemia.

Kiander, J. & Lönnqvist, H. (2002) Hyvinvointivaltio, sosiaalipolitiikka ja taloudellinen kasvu. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen julkaisuja 2002:20.

Kiander, J. & Vartia, P. (1998) Suuri lama: Suomen 1990-luvun kriisi ja talouspoliittinen keskustelu. Elinkeinoelämän tutkimuslaitos, Sarja B 143.

Korkman, S. & Lassila, J. & Määttä, N. & Valkonen, T. (2007) Hyvinvointivaltion rahoitus – riittävätkö rahat, kuka maksaa? ETLA B 230, Taloustieto, Helsinki.

Kuivalainen, S. & Rantala, J. & Ahonen, K. & Kuitto, K. & Palomäki, L.-M. (toim.) (2017) Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo 1995–2015. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 01/2017: Helsinki.

Kuivalainen, S. (2017) Johdanto. Teoksessa Kuivalainen, S. & Rantala, J. & Ahonen, K. & Kuitto, K. & Palomäki, L.-M. (toim.) Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo 1995–2015. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 01/2017: Helsinki.

Kyyrä, T. & Wilke, A. (2007) Reduction in the long-term unemployment of the elderly: A success story from Finland. Journal of the European Economic Association 5(1).

Laaksonen, M. & Rantala, J. & Nyman, H. & Kuivalainen, S. & Lampi, J. (2017) Työkyvyttömyyseläkkeellä olevan väestön rakenne ja kehitys. Teoksessa Rantala, J. & Hietaniemi, M. & Nyman, H. & Laaksonen, M. & Kuivalainen, S. (toim.) Työkyvyttömyyseläkkeensaajien eläketurva ja toimeentulo 2000-luvulla. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 04/2017: Helsinki.

Laesvuori, A. (2006) Eläkeläisten brutto- ja nettotulot. Teoksessa Uusitalo, H. (toim.) Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo 2000–2010. Kehitys vuosina 1990–2005. Eläketurvakeskus, Raportteja 2/2006: Helsinki.

Laihiala, T. (2019) Eläkeläiset hyväntekeväisyysruoka-avun asiakkaina. Yhteiskuntapolitiikka 84 (2019):4.

Laitinen-Kuikka, S. & Lundqvist, B. & Salminen, K. & Vanamo, J. (1997) Eläkejärjestelmien kansainvälisten vertailu. Teoksessa Varoma, P. (toim.) Eläkepolitiikka 2000-luvulle. Eläketurvakeskus, Työeläkelaitosten liitto.

Laitinen-Kuikka, S. (2001) Avoimen koordinaation menetelmän soveltaminen eläkepolitiikassa. Teoksessa Saari, J. (toim.) Euroopan sosiaalinen malli. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto: Helsinki 2002.

Lassila, J. & Määttä, N. & Valkonen, T. (2015) Työeläkeuudistus 2017: vaikutukset työuriin, tulonjakoon ja julkisen talouden kestävyys. Publications of the Government's analysis, assessment and research activities, 1/2015.

Laslett, P. (1989) A Fresh Map of Life: The Emergency of the Third Age. London: Weidenfeld and Nicolson.

Lehto (2020) Älä anna eläkepommisi räjähtää. Ryhdy sijoittamaan asuntoihin! Blogi. Saantitapa: <https://asunnot.lehto.fi/fi/blogi/artikkeli/ala-anna-elakepommisi-rajahda-ryhdy-sijoittamaan-asuntoihin>

Maunu, T. (2007) How well can individuals approaching retirement estimate their future pension benefits? Finnish Centre for Pensions, Working Papers 2007:2.

Mäenpää, E. & Jalovaara, M. (2015) Changes in homogamy in education and social class origins in Finland, Advances in Life Course Research. Vol. 26.

Lyytikäinen, T. (2003) Pienituloisuuden dynamiikka Suomessa. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, VATT-keskustelualoitteita 293.

Meyer, B. (1990) Unemployment insurance and unemployment spells. Econometrica 58 (1990): 4, 757–782.

Modigliani, F. & Brumberg, R. (1954) Utility Analysis and the Consumption Function: An Interpretation of Cross-section Data. Teoksessa Kenneth K. Kurihara (toim.) Post-Keynesian Economics. Rutgers University Press: New Brunswick.

Moisio, P. (2004) Poverty Dynamics According to direct, Indirect and Subjective Measures. Stakes, Research Report 145.

Moisio, P. (2010) Tuloerojen, köyhyyden ja toimeentulo-ongelmien kehitys. Teoksessa Vaarama, M. & Moisio, P. & Karvonen, S. (toim.) Suomalaisten hyvinvointi. Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos. Yliopistopaino. Helsinki.

Mäkinen, L. (2017) Viitebudjetti köyhyyden mittarina – muuttuuko köyhyyden kuva? Yhteiskuntapolitiikka 82 (2017):2.

Niemelä, H. (1994) Suomen kokonaiseläkejärjestelmän muotoutuminen. Paino 2. Kansaneläkelaitoksen julkaisuja.

Nivalainen, S. (2019) Eläkeläisten taloudellinen hyvinvointi – alueellinen tarkastelu. Teoksessa Ahonen, K. & Kuivalainen, S. & Liukko, J. & Nivalainen, S. & Palomäki, L.-M. & Polvinen, A. (toim.) Tutkimuksia eläkeläisten toimeentulokokemuksista ja taloudellisesta hyvinvoinnista. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 02/2019. Helsinki.

Nivalainen, S. & Tenhunen, S. (2019) Yrittäjien eläkeaiheet – työolojen ja eläketurvan merkitys. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 01/2019.

OECD (2005) Babies and Bosses. Reconciling Work and Family Life. Volume 4. Paris: OECD.

OECD (2018a) OECD Pensions Outlook 2018, OECD Pensions Outlook, OECD Publishing, Paris. https://doi.org/10.1787/pens_outlook-2018-en

OECD (2018b) Pensions Adequacy Report 2018, Luxemburg.

OECD (2018c) Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries.

OECD (2019) Pensions at a Glance 2015, Paris.

Ohisalo, M. (2014) Kuka tahansa meistä? Sosioekonominen asema ruokaavussa. Teoksessa Ohisalo, M. & Saari, J. (toim.) Kuka seisoo leipäjonossa? Ruoka-apu 2010-luvun Suomessa. Kunnallisanalan kehittämissätiö: Helsinki.

Palomäki, L.-M. (2018) Pensioners' subjective economic well-being in European countries. Comparisons behind the income satisfaction paradox. Finnish Centre for Pension studies 04/2018: Helsinki.

Pentikäinen, T. (1997) Muisteluja ja kommentteja työeläkejärjestelmästä. Teoksessa Varoma, P. (toim.) Eläkepolitiikka 2000-luvulle. Eläketurvakeskus, Työeläkelaitosten liitto.

Penttilä, I. & Kangas, O. & Nordberg, L. & Ritakallio, V.-M. (2003) Suomalainen köyhyys 1990-luvun lopulla – väliaikaista vai pysyvää. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 7.

Pierson, P. (toim.) (2001) New Politics of the Welfare State. Oxford: Oxford University Press.

Piirainen, T. & Saari, J. (toim.) (2002) Yhteiskunnalliset jaot. 1990-luvun perintö? Gaudeamus. Helsinki.

Piketty, T. & Saez, E. (2014) Inequality in the Long Run. *Science* 344(6186): 838–43.

Pintelon, O. & Cantillon, B. & Van den Borch, K. & Whelan, C. T. (2013) The Social Stratification of Social Risks: The Relevance of Class for Social Investment Strategies. *Sage. Journal of European Social Policy* 23(1), 52–67.

Polvinen, A. (2018) Working While on a Disability Pension in Finland: Association of Diagnosis and Financial Factors to Employment. *Scandinavian Journal of Public Health* 2018.

Polvinen, A. & Kuivalainen, S. (2019) 63–74-vuotiaat vanhuuseläkkeellä työssäkäyvät – työssäkäynnin motiivit ja taloudellinen hyvinvointi. Teoksessa Ahonen, K. & Kuivalainen, S. & Liukko, J. & Nivalainen, S. & Palomäki, L.-M. & Polvinen, A. (toim.) Tutkimuksia eläkeläisten toimeentulokokemuksista ja taloudellisesta hyvinvoinnista. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 02/2019. Helsinki.

Polvinen, A. & Rantala, J. & Kuivalainen, S. (2019) Vanhuuseläkkeellä ja työssä. Tutkimus vanhuuseläkeläisten työssäkäynnin yleisyydestä ja sosio-ekonomisista eroista. *Yhteiskuntapolitiikka* 84:80–91.

Prentice, R. & Gloeckler, L. A. (1978) Regression analysis of grouped survival data with application to breast cancer data. *Biometrika* 34 (1978):57–67.

Pulkkinen, T. (1969) Eläketurva ja toimeentulo. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisuja 8.

Rantala, J. (2003) Tulojen muuttuminen siirryttäessä eläkkeelle. Teoksessa Hagfors, R. & Hellsten, K. & Ilmakunnas, S. & Uusitalo, H. (toim.) Eläkeläisten toimeentulo 1990-luvulla. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2003:1.

Rantala, J. (2008) Varhainen eläkkeelle siirtyminen. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2008:1. Helsinki.

Rantala, J. (2013) Eläkeläisleskien toimeentulo. Teoksessa Takala, M. (toim.) Katsaus perhe-eläkkeeseen. Eläketurvakeskuksen raportteja 03/2013.

Rantala, J. (2014) Artikkelin 1 päivitetty laskelma artikkelien 2 ja 3 tutkimusaineiston pohjalta.

Rantala, J. & Kuivalainen, S. & Nyman, H. & Lampi, J. (2017) Eläkkeiden reaalin kehitys. Teoksessa Kuivalainen, S. & Rantala, J. & Ahonen, K. & Kuitto, K. & Palomäki, L.-M. (toim.) Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo 1995–2015. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 01/2017: Helsinki.

Rantala, J. & Kuivalainen, S. & Nyman, H. & Laaksonen, M. & Lampi, J. (2017) Työkyvyttömyyseläkkeellä olevan väestön rakenne ja kehitys. Teoksessa Rantala, J. & Hietaniemi, M. & Nyman, H. & Laaksonen, M. & Kuivalainen, S. (toim.) Työkyvyttömyyseläkkeensaajien eläketurva ja toimeentulo 2000-luvulla. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 04/2017: Helsinki.

Rantala, J. & Riihelä, M. (2016) Eläkeläisnaisten ja -miesten toimeentuloerot vuosina 1995–2013. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1/2016; Helsinki.

Rantala, J. & Suoniemi, I. (2007a) Eläkeläisten toimeentulo tulonjaon kokonaisuudessa. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2007:2. Helsinki.

Rantala, J. & Suoniemi, I. (2007b) Tulojen muuttuminen eläkkeelle siirryttäessä. Eläketurvakeskuksen keskustelualoitteita 2007:6. Helsinki.

Rauhala, P.-L. & Simpura, J. & Uusitalo, H. (2000) Hyvinvoinnin tutkimusperinteet, hyvinvointipolitiikka ja 1990-luvun uudet avaukset. Yhteiskuntapolitiikka 65(3): 191–207.

Rawls, J. (1971) *A Theory of Justice*. Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press.

Ritakallio, V.-M. (1991) Köyhyys ei tule yksin. Tutkimus hyvinvointipuutteiden kasautumisesta toimeentuloasiakkailta. Tutkimuksia 11/1991. Sosiaali- ja terveyshallitus: Vapokustannus, Helsinki.

Ritakallio, V.-M. (1994) Köyhyys Suomessa 1981–1990. Tutkimus tulonsiirtojen vaikutuksista. Tutkimuksia 39. Stakes: Jyväskylä.

Ritakallio, V.-M. (2001) Tilastointikäytännön muutos muuttaa kuvaa eurooppalaisesta köyhyydestä. Hyvinvointikatsaus 4/2001. Tilastokeskus: Helsinki.

- Ritakallio V.-M. (2003) The importance of housing costs in cross-national comparisons of welfare (state) outcomes. *International Social Security Review*, Vol. 56, 2/2003, 81–101.
- Ritola, S. & Knuuti, J. (2020) Kokonaiseläke 2020. Katsaus työeläkkeen, kansaneläkkeen ja verotuksen määräytymiseen. Eläketurvakeskuksen raportteja 02/2020.
- Rovny, A. E. (2014) The Capacity of Social Policies to Combat Poverty among New Social Risk Groups. *Sage. Journal of European Social Policy* 24(5), 405–423.
- Rowntree, S. (1901) *Poverty: A study of town life*. London: Macmillan and Co.
- Ruotsalainen, P. (2004) Kotitalous haastattelusta vai rekisteristä. Selvitys kotitalouskäsitteiden vaikutuksista keskeisimpiin tulonjakomittareihin. Muistio, Tilastokeskus 2004.
- Ruotsalainen, P. (2013) Pienituloisuus on pitkittynyt Suomessa 2000-luvulla. *Hyvinvointikatsaus* 3/2013.
- Saari, J. (2011) Hyvinvoinnin kentät. Teoksessa Saari, J. (toim.) *Hyvinvointi. Suomalaisen yhteiskunnan perusta*. Gaudeamus: Helsinki.
- Saari, J. (toim.) (2011) *Hyvinvointi. Suomalaisen yhteiskunnan perusta*. Gaudeamus: Helsinki.
- Salonen, J. & Lampi, J. (2013) Perhe-eläkkeensaajien eläketurva. Teoksessa Takala, M. (toim.) *Katsaus perhe-eläkkeisiin*. Eläketurvakeskuksen raportteja 03/2013. Helsinki.
- Sauli, H. (1998) *Minun, sinun ja meidän kulutusmenot*. Hyvinvointikatsaus, spesiaali 1998. Hyvä, paha kulutus. Tilastollinen aikakauslehti, Tilastokeskus.
- Scruggs, L. & Jahn, D. & Kuitto, K. (2014) *Comparative Welfare Entitlements Dataset 2. Version 2014-03*. University of Connecticut/University of Greifswald: Storrs/Greifswald.
- Sen A. K. (1973) *On Economic Inequality*, Oxford University Press, Oxford.
- Sen, A. (1976) *Poverty: An Ordinal Approach to Measurement*. *Econometrica* 44.

Smeeding, T. & Sandström, S. (2005) Poverty and Income Maintenance in Old Age: A Cross-National View of Low Income Older Women. *Feminist Economics* 11(2).

Shorrocks, A. (1978) Income inequality and income mobility. *Journal of Economic Theory*. 19 (2): 376–393.

STM (2005) Suomen kansallisen eläkestrategiaraportti 2005. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö, työryhmämuistiota 2005:11.

Suoniemi, I. (2013) Köyhyyden dynamiikka Suomessa 1995–2008. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 01/2013, Palkansaajien tutkimuslaitoksen tutkimuksia 114.

The Social Protection Committee (2018) The 2018 Pension Adequacy Report: current and future income adequacy in old age in the EU, Volume I, Joint Report prepared by the Social Protection Committee (SPC) and the European Commission (DG EMPL).

SVT (Suomen virallinen tilasto) (2015) Tilasto Suomen eläkkeensaajista 2014. Helsinki: Eläketurvakeskus ja Kansaneläkelaitos, 2015.

Takala, M. & Uusitalo, H. (2002) Varhaiseläkkeet muuttuvat – mutta miten? Eläketurvakeskuksen raportteja 2002:30.

Tarkiainen, L. (2016) Income and mortality – the dynamics of disparity: a study on the changing association between income and mortality in Finland. *Publications of the Faculty of Social Sciences* 16. Sociology. University of Helsinki.

Tarkiainen, L. & Martikainen, P. & Peltonen, R. & Remes, H. (2017) Sosiaaliryhmien elinajanodote-erojen kasvu on pääosin pysähtynyt. *Suomen lääkirilehti* 9/2017, 588–593.

Taylor-Gooby, P. (2004) New Social Risks in Postindustrial Society: Some Evidence on Responses to Active Labour Market Policies from Eurobarometer. *International Social Security*.

TELA (2007) Työeläkeasenteet 2007. Helsinki.

Tenhunen, S. (2016) Eläkejärjestelmien tavoitteet ja ominaisuudet. Teoksessa Tenhunen, S. & Vaittinen, R. (toim.) *Eläketalous*. Turenki: Finva.

Tenhunen, S. & Vaittinen, R. (toim.) (2017) *Eläketalous*. Turenki: Finva.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (2011) Tautiluokitus ICD-10. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. StMichel Print, Mikkeli.

THL (2015) Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL). Sotkanet tietokanta.

Tilastokeskus (2020a) StatFin-tilastotietokanta. Saantitapa: <https://www.stat.fi/tup/statfin/index.html>

Tilastokeskus (2020b) Asuntokuntaväestö, Määritelmä 1. Saantitapa: <https://www.stat.fi/meta/kas/asuntokunta.html>

Tilastokeskus (2020c) Suomen virallinen tilasto (SVT): Tulonjaon kokonaistilasto [verkkajulkaisu]. ISSN=1797-3279. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 2.4.2020]. Saantitapa: <http://www.stat.fi/til/tjkt/index.html>

Tilastokeskus (2020d) SISU-malli. <http://tilastokeskus.fi/tup/mikrosimulointi/index.html>

Tilastokeskus (2020e) Pitkittänyt pienituloisuus, Määritelmä 1. Saantitapa: https://www.stat.fi/meta/kas/pysyva_pienitul.html#tab1

Tilastokeskus (2020f) Koulutusluokitus. Saantitapa: <https://www.tilastokeskus.fi/meta/luokitukset/koulutus/001-2011/index.html>

Tilastokeskus (2020g) Sosioekonominen asema. Saantitapa: https://www.stat.fi/meta/luokitukset/sosioekon_asema/001-1989/index.html

Tilastokeskus (2020h) Suomen virallinen tilasto (SVT): Tulonjakotilasto [verkkajulkaisu]. ISSN=1795-8121. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 2.4.2020]. Saantitapa: <http://www.stat.fi/til/tjt/>

Titmuss, R. (1958) Essays on The Welfare State. Allen & Unwin. London.

Townsend, P. (1979) Poverty in the United Kingdom: a survey of household resources and standards of living, Harmondsworth: Penguin Books.

Tuomala, M. (2017) Sosiaalivakuutus ja uudelleenjako. Teoksessa Havakka, P. & Niemelä, M. & Uusitalo, H. (toim.) Sosiaalivakuutus. Helsinki: Finva.

Tuominen, E. & Kannisto, J. & Nyman, H. (2006) Eläkkeiden reaalikehitys ja taso suhteessa ansioihin. Teoksessa Uusitalo, H. (toim.) Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo. Kehitys vuosina 1990–2005. Eläketurvakeskuksen raportteja 2006:2, Helsinki.

Tuominen, E. & Nyman, H. & Lampi, J. (2011) Eläkkeiden reaalin kehitys vuosina 2000–2010. Teoksessa Kautto, M. (toim.) Eläkkeet ja eläkkeensaajien toimeentulo 2000–2010. Eläketurvakeskuksen raportteja 04/2011.

United Nations Economic Commission for Europe: The Canberra Group handbook on household income statistics, Second edition. Geneva: United Nations, 2011.

Uusitalo, H. (1988) Muuttuva tulonjako. Hyvinvointivaltion ja yhteiskunnan rakennemuutoksen vaikutukset tulonjakoon 1966–1985. Tilastokeskus, Tutkimuksia, 148, Helsinki.

Uusitalo, H. (2002) Sukupolvien välinen oikeudenmukainen tulonjako ja eläkepolitiikka. Yhteiskuntapolitiikka 1/2002.

Uusitalo, H. (toim.) (2006) Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo. Kehitys vuosina 1990–2005. Eläketurvakeskuksen raportteja 2006:2, Helsinki.

Uusitalo, H. (2007) Sukupolvien välinen oikeudenmukaisuus ja eläkepolitiikka. Teoksessa Saari, J. & Lagerspetz, E. & Yeung, A. B. (toim.) Oikeudenmukaisuus hyvinvointivaltiossa. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia; Vuosikerta 63. Helsinki. Gaudeamus.

Uusitalo, H. (2014) Sosioekonomiset erot eläkejärjestelmässä. Teoksessa Järnefelt, N. & Nivalainen, S. & Salokangas, S. & Uusitalo, H. (toim.) Sosioekonomiset erot – työurat, eläkkeelle siirtyminen ja eläkejärjestelmä. Eläketurvakeskuksen raportteja 01/2014.

Uusitalo, H. (2017) Eläkevakuutus. Teoksessa Havakka, P. & Niemelä, M. & Uusitalo, H. (toim.) Sosiaalivakuutus. Helsinki: Finva.

Uusitalo, R. & Nivalainen, S. (2013) Vuoden 2005 eläkeuudistuksen vaikutus eläkkeellesiirtymisikään. Valtioneuvoston kanslian raporttisarja 5/2013.

Uusitalo, H. & Sallila, S. & Hagfors, R. (2003) Eläkeläiskotitalouksien toimeentulo. Teoksessa Hagfors, R. & Hellsten, K. & Ilmakunnas, S. & Uusitalo, H. (toim.) Eläkeläisten toimeentulo 1990-luvulla. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2003:1. Helsinki.

Vaalavuo, M. (2014) Tulonjako ja sosiaalipalvelut elinkaaren ääripäissä. Teoksessa Niemelä, M. (toim.) Eurooppalaiset elinolut. Kelan tutkimusosasto.

Vaalavuo, M. (2015) Poverty Dynamics in Europe: From What to Why. European Commission Working Paper 03/2015.

Vaalavuo, M. (2018) Sosiaali- ja terveystalouden merkitys eläkeläisten toimeentulolle. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 02/2018.

Zaidi, A. (2006) Poverty of Elderly People in EU25. Policy Brief 8/2006. Vienna: European Centre.

Yle (2016) Puoli miljoonaa eläkeläistä kituuttaa köyhyysrajan alapuolella. Saantitapa: <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2016/11/03/puoli-miljoonaa-elakelaista-kituuttaa-koyhyysrajan-alapuolella>

ARTIKKELIT 1-4

ARTIKKELIT

1

Toimeentulon muuttuminen eläkkeelle siirryttäessä – ekvivalenttitulosuhteen tarkastelua

JUHA RANTALA & ILPO SUONIEMI

Johdanto

Hyvinvointivaltio muodostuu kokoelmasta julkisen sektorin sosiaaliohjelmia, joiden avulla ensinnäkin tavoitellaan yksilön turvaa eri riskeiltä ja elinkaaren aikaisilta, ennakoituilta elämänmuutoksilta, toiseksi tarjotaan sosiaaliapua sitä tarvitseville ja lisäksi kannustetaan tiettyjen palveluiden käyttöön, esimerkkeinä koulutus, asumispalvelut, lastenhoito ja vanhustenhoiva (Pestieau 2006). Hyvinvointivaltion tärkeimmät tavoitteet ovat yksilön taloudellisen turvan ylläpito sekä tulonjaon tasaaminen ja erityisesti köyhyyden lievittäminen (esim. Atkinson 1999; Barr 2004; Pestieau 2006). Eläkkeistä muodostuu mittakaavaltaan laajin, lähes kaikkia koskettava sosiaaliohjelma. Suomessa eläkejärjestelmän keskeisiksi hyvinvointitavoitteiksi on asetettu eläkeläisten aikaisemman, totutun kulutustason säilyttäminen kohtuullisena ja toisaalta köyhyyden torjuminen turvaamalla riittävä kulutustaso.

Suomessa on tehty aiemmin tutkimusta siitä, mikä on eläkeläisten asema tulojaon kokonaisuudessa, mikä on heidän köyhyysriskinsä muihin väestöryhmiin verrattuna (Rantala & Suoniemi 2007a; Uusitalo 2006; Hagfors & al. 2003; Kangas & Ritakallio 2008) ja miten eläkeläisten tulo- ja elämäntilanne eroaa muusta väestöstä (Suoniemi & Rantala 2010). Tässä artikkelissa tarkastelemme taloudellisen toimeentulon muutosta eläkkeelle siirtymisajankohdan yhteydessä. Muutosta mitataan tulosuhteella vertaamalla eläkeajasta toimeentuloa eläkettä edeltävään vakiintuneeseen toimeentulon tasoon. Eläkejärjestelmälle asetun hyvinvointitavoitteen kannalta tulosuhde ei

saisi olla liian matala. Arvioimme, miten tässä on onnistuttu.

Yksilön näkökulmasta eläkkeellelähtö on merkittävä elämänvaihe, jossa kyse on niin toimeentuloon, vapaa-aikaan kuin kulustarpeisiinkin liittyvistä muutoksista. Toisille eläkkeelle lähtö on äkillinen tapahtuma, toisille se on tapahtumaketju, jossa esimerkiksi kokoaikainen työnteko muuttuu vaiheittain kokoaikaiseksi eläkkeellä oloksi. Myös eläkkeelle siirtymisen syy vaihtelee. Eläkkeelle lähtö voi olla odotetun ja terveen vapaa-ajan alku tai se voi olla sairaudesta tai työttömyydestä johtuva välttämättömyys. Huomion arvoista on se, että eläkkeelle lähtö koskettaa koko perhettä. Toimeentulon kannalta ei ole yhdenkään eläkeläisen onko eläkkeelle jäävä yksinasuva vai onko hänen puolisonsa eläkkeellä vai vielä työelämässä.

Tarkasteltaessa toimeentuloa ja julkisten sosiaaliohjelmien hyvinvointivaikutuksia siihen ei ole järkevää pitää vero- ja etuusjärjestelmiä liian erillään. Siksi vertailussa päähuomion saavat käytettävissä olevat tulot, joissa on otettu huomioon sekä maksetut tulonsiirrot että eläkkeiden lisäksi kaikki muut saadut tulonsiirrot. Vaikka maksetut tulonsiirrot sisältävät välittömien verojen lisäksi työntekijän eläke- ja sosiaaliturvamaksut, niin sosiaalihojelmia rahoitetaan myös muiden verojen ja maksujen avulla. Näillä on vaikutusta toimeentuloon ja tulojen uudelleenjakoon. Toimeentulo- ja tulonjakotutkimuksen normaalikäytäntöä noudattaen otamme myös huomioon sen, että yksilön taloudellinen toimeentulo, hänen mahdollisuutensa ostaa hyödykkeitä kuluksi, muodostuu yhteisin päätöksin osana

kotitaloutta. Siihen, mihin tuloja käytetään, ei kiinnitetä huomiota.¹

Taloudelliseen toimeentuloon vaikuttavat henkilön omien tulojen lisäksi myös kotitalouden muiden jäsenien saamat tulot ja heidän kulutusvaatimuksensa. Nämä tekijät otetaan huomioon käyttäen yhdelle aikuiselle laskettuja vertailukelpoisia ekvivalenttitulokäsitteitä, joissa kotitalouden yhteenlasketut käytettävissä olevat tulot korjataan yhteismitallisiksi jakamalla ne suhdeluvulla (kotitalouden jäsenten lukumäärä ekvivalenttiauikuisina), joka huomioi suuremman kotitalouden saamat kulutuksen mittakaavaedut. Aiempia tutkimuksia, joissa eläkkeelle siirtyvien tulonmuutoksia tarkastellaan käyttäen käytettävissä olevan tulon ekvivalenttitulokäsitteitä, ei ole tietääksemme Suomessa tehty.

Ei pidä myöskään unohtaa, että eläke on yksilön saama etuus. Eläkejärjestelmän vakuutusluonteen kannalta on myös tärkeää että eläkkeen riittävyttä ja saatua korvausta tarkastellaan suhteessa henkilön aiempiin aktiivijajan tuloihin tai palkkaan, joiden perusteella eläkemaksut ja -etuudet yleensä määrättyvät. Tarkastelun kohteena ovat pelkästään ne tuloerät, joihin eläkepolitiikalla vaikutetaan.² Tämä korvaussuhdenäkökulma onkin ollut tutkimuskohteena jo aiemmin (esimerkiksi Rantala 2003; Rantala & Suoniemi 2007b; Rantala & Suoniemi 2010). Näissä raportoitiin tulosuhteita, joissa eläketuloa verrataan eläkettä edeltävään palkkaan ja tuloihin.³

1 Valittavasti käytössämme ollut aineisto estää kulumenoihin ja luontaismuotoisten sosiaalisten etuuskien saantiin perustuvien mittareiden käytön.

2 Marjukka Hietaniemi ja Hannu Uusitalo (2006) ovat käsitelleet korvaussuhteen merkitystä eläkejärjestelmän näkökulmasta.

3 Eläkkeen tulo- ja/tai korvaussuhteita voidaan määritellä ja laskea eri tavoin (Rantala & Suoniemi 2007a). Vakiintuneita mittaustapoja ei ole. Suhdeluvut voidaan laskea eri tulokäsitteillä, esimerkiksi brutto- tai nettomääräisenä. Laskelmien taustalla voivat olla joko henkilöiden todelliset tulonmuutokset ennen ja jälkeen eläkkeen, meneillään olevien työurien perusteella tehdyt skenaariot henkilöiden työurien jatkumisesta ja tulevasta eläkkeestä, henkilöiden käsitykset tulevasta korvaustasostaan tai hypoteettiset esimerkkilaskelmat. Tulo- tai korvaussuhteen korvikkeena voi olla myös kvasisuhde, jossa yksittäisen eläkeläisryhmän tulot on suhteutettu samankaltaiseen työssä olevan väestöryhmän tuloon.

Tutkimusaineisto ja keskeiset määritelmät

Tilastokeskuksen muodostama rekisteritietoihin perustuva paneeliaineisto perustuu kymmenen prosentin otokseen (noin 500 000 henkilöä) kohdejoukkonaan vuoden 2000 lopussa Suomessa asunut väestö. Tätä on täydennetty vuosille 1995–2004 vastaavilla kymmenen prosentin otoksilla ajassa sekä eteen että taaksepäin niistä ryhmistä, joista vuosittainen väestönmuutos muodostuu. Esimerkiksi vuonna 2001 täydennysotos on poimittu tuona vuonna syntyneistä ja maahanmuuttajista. Aineiston suuren koon ansiosta se edustaa hyvin Suomen väestöä aikajänneellä 1995–2004.

Toimeentulon muuttumista käsittelevän analyysin kohteena ovat vuonna 2003 eläkkeelle siirtyneet henkilöt, joille on kerätty myös kotitalouskohtaisia tietoja. Laitoksessa asuvat ovat otoksen ulkopuolella. Tutkimusaineisto mahdollisti myös vuosina 1999–2002 eläkkeelle siirtyneiden analysoimisen. Kun vertasimme tuloksia vuonna 2003 eläkkeelle siirtyneisiin, eivät eri vuodet poikenneet toisistaan juuri lainkaan. Siksi tässä työssä esiteltävät vuotta 2003 koskevat tulokset vastaavat varsin hyvin 2000 luvun taitteessa vallinnutta tilannetta.

Käytössämme on tietoja Tilastokeskuksen henkilötason tulonjaon kokonaisaineistosta ja työssäkäyntitilaston pitkittäisaineistosta vuosilta 1995–2004. Työssäkäyntitilastosta peräisin olevat muuttajat sisältävät tietoja henkilön työllisyydestä, työttömyydestä ja eläkkeellä olosta. Henkilön sosioekonomisesta asemasta tiedetään muun muassa henkilön ikä, koulutus ja siviilisääty. Tulonjaon kokonaistilaston tiedot kattavat kaikki keskeiset rekisteripohjaiset tulotiedot (ks. Ruotsalainen 2004). Tärkeimpänä erona tulonjaon palveluaineistoon (Tilastokeskus 2009) on se, että haastattelutietoon perustuvat tuloerät, lähdeveron alaiset korkotulot ja palveluaineistoon muodostettu omistusasunnosta saatu laskennallinen asuntotulo puuttuvat. Käytössä on vuosittain tiedot eri tulolajeista, esimerkiksi palkka-, yrittäjä- ja omaisuustuloista ja saaduista tulonsiirroista. Mukana ovat myös maksetut tulonsiirrot (välittömät verot ja eläke- ja sosiaalivakuutusmaksut). Lakisääteisiä eläkkeitä koskevat tiedot ovat aineistossamme erityisen yksityiskohtaiset. Tulotiedot ovat saatavilla sekä henkilö- että kotitaloustasolla, joista jälkimmäisten avulla muo-

dostetaan kotitalouden rakenteen huomioivat ekvivalenttia aikuista kohti lasketut tulokäsitteet.

Suuren otoskoon ja seurantatietojen ansiosta eläkkeelle siirtyneiden tulokehitystä voidaan seurata yksityiskohtaisesti ensimmäisten eläkevuosien aikana sekä kokonaisuutena että eläkejärjestelmän institutionaalisten sääntöjen edellyttämällä tarkkuudella. Laajuudeltaan ja yksityiskohtaisuudeltaan aineisto on kansainvälisestikin varsin harvinainen. Aineistossa on puutteita huipputulosten osalta.⁴ Kaikista eläkkeelle siirtyneistä noin 1,5 prosentilta tulotiedot oli näin katkaistu. Koska huipputulosten tuloa, tuloa rakennetta ja tulojen muuttumista ei palkka- ja omaisuustulosten salauksen vuoksi voida luotettavasti laskea, he eivät ole mukana suurituloisia (ylimpään tulokymmenyksen kuuluvat) koskevilla tarkastelemissa. Tämä alentaa jonkin verran suurituloisuuden määrittelyrajaa poistaen kaikkein suurituloisimmat, mutta muita tuloryhmiä koskeviin johtopäätelmiin tällä ei ole vaikutusta.

Eläkkeen korvaussuhteen laskeminen edellyttää eläkkeelle siirtymisen yksiselitteistä määrittelyä. Tässä artikkelissa henkilö on tietynä vuonna eläkkeelle siirtynyt, jos hän kyseisenä ja sitä seuraavana vuonna on eläkkeellä ja kahtena eläkettä edeltävänä vuonna ei ole ollut eläkkeellä. Eläkkeellä olo, kuten muutkin työmarkkina-asemat, määräytyy henkilön kalenterivuoden lopun pääasiallista toimintaa ja eläkeoikeutta kuvaavan eläkelajimuuttujan perusteella. Jos henkilöllä on samanaikaisesti monta työmarkkinatilaa, hänen työmarkkinatilansa määräytyy siten, että omaa eläkettä saava on aina ensisijaisesti eläkkeellä. Siten esimerkiksi eläkettä saava, mutta myös ansiotyössä oleva henkilö on eläkeläinen. Tästä syystä kaikki ensimmäistä kertaa omaa eläkettä saavat ovat eläkkeelle siirtyneitä riippumatta eläkkeen suuruudesta tai heidän muusta toiminnastaan. Käytäntö vastaa eläkejärjestelmän tapaa tilastoida eläkkeiden alkavuuksia. Osa-aikatyössä ja samanaikaisesti osa-aika-eläkkeellä olevat ovat yleisen tilastointikäytännön tapaan työllisiä.

Tutkimusaineiston tulotietojen pohjalta voidaan muodostaa eri tulokäsitteitä (ks. tarkem-

min taulukko 1).⁵ Näistä laajin bruttotulo, sisältää kaikki henkilön saamat tulot. Tuotannon tekijätulojen, so. palkkojen, yrittäjätulojen ja omaisuustulojen, lisäksi bruttotuloihin luetaan henkilön saamat tulonsiirrot. Tulonsiirtoja ovat muun muassa eläkkeet, työttömyysturvaetuudet ja toimeentulotuki. Eläkeläiselle tärkein tulolaji on omaeläke.⁶ Bruttotuloista saadaan käytettävissä olevat tulot, kun niistä vähennetään maksetut tulonsiirrot (välittömät verot ja eläke- ja sosiaalivaikutusmaksut).

Kotitalouden kulutustarpeet riippuvat sekä sen jäsenten lukumäärästä että kotitalouden rakenteesta. Kulutuksessa on mittakaavaetuja, sillä esimerkiksi kaksi aikuista tulee toimeen yhdessä halvemmalla kuin erikseen. Toimeentulon arvioimiseksi rakenteeltaan eroavat taloudet tehdään vertailukelpoisiin jakamalla kotitalouden yhteenlasketut käytettävissä olevat tulot kulutusyksiköiden (ekvivalenttien aikuisten) lukumäärää mittaavalla skaalatekijällä, joka yhdenmukaistaa rakenteeltaan eroavat kotitaloudet toimeentulon osalta.

Eläkkeelle siirtyneiden tulosuhteita laskettaessa lähtökohtana on vakiintuneen eläkeajan tulojen suhde vakiintuneeseen eläkettä edeltävään tuloon. Tästä syystä eläkeajan tulo mitataan eläkkeelle siirtymisvuotta seuraavalta vuodelta, jolloin henkilö on ollut eläkkeellä täyden kalenterivuoden. Eläkettä edeltävänä tulona on puolestaan eläkkeelle siirtymisvuotta edeltävien toisen, kolmannen ja neljännen vuoden tulojen keskiarvo. Eläkkeelle siirtymisvuotta välittömästi edeltävän vuoden tuloa ei oteta huomioon, koska

⁵ Tulokäsitteet määritellään noudattaen tulojakotutkimuksessa vakiintuneita periaatteita (esim. Tilastokeskus 2009). Toimeentulon kattavaa arviointia rajoittaa se, ettei sitä arvioitaessa voida ottaa mukaan yhteiskunnan tarjoamia hyvinvointipalveluita, kuten terveydenhoitoa ja sosiaalipalveluja. Nämä ovat käyttäjälle joko maksuttomia tai ne tarjotaan käyttäjämaksuina, jotka ovat selvästi alle niiden tuotantokustannusten. Hyvä esitys eri tulokäsitteistä ja niiden mittaamisesta tilastotuotannossa on The Canberra Group (2001).

⁶ Omaeläkkeitä ovat työ-, yrittäjä- ja kansaneläke (työttömyyseläkkeet, osa-aika-eläkkeet, työttömyyseläkkeet ja vanhuuseläkkeet), maatalouden erityiseläkkeet (luopumis- ja sukupolvenvaihdoseläkkeet, luopumiskorvaukset ja luopumistuet) ja muut työnantajan maksamat lisäeläkkeet. Omaeläke sisältää Kansaneläkelaitoksen maksamat mahdolliset lisät, esimerkiksi eläkeläisen asumistuen. Omaeläkkeen lisäksi eläkkeiksi luetaan myös perhe-eläkkeet (leskeneläke- ja lapseneläke). Yksityisiin vapaaehtoisin vakuutuksiin perustuvia eläkkeitä ja korvauksia ei sen sijaan lasketa eläkkeisiin, vaan ne ovat pääomatuloa.

⁴ Tilastokeskus on tietosuojasyyistä korvannut ylimpään palkka- ja omaisuustuloprosenttiin kuuluvien henkilöiden palkka- ja omaisuustulot näiden muuttujien ylimpien tuloprosenttien jakaumista lasketuilla keskiarvoilla.

Taulukko 1. Keskeisiä määritelmiä

Tuotannotekijätulot: $T = \text{ansiotulot} + \text{omaisuustulot}$
Ansiotulot (työtulot): palkkatulot + yrittäjätulot Palkkatulot: rahapalkka pl. palkkatulojen hankkimiskustannukset ja työsuhteeseen perustuvien kustannusten korvaus Yrittäjätulot: maataloudesta, metsätaloudesta ja elinkeinon harjoittamisesta saadut tulot, yrittäjätulo yhtymistä, patentit ja tekijänoikeudet yms. Omaisuustulot (pääomatulot): korko- ja osinkotulot, yksityisiin vakuutuksiin perustuvat eläkkeet ja korvaukset, vuokratulo osakehuoneistosta ja kiinteistöistä, veronalainen myyntivoitto sekä muut pääomatulot
Bruttotulot = $T + S$, jossa $T = \text{Tuotannotekijätulot} = \text{ansiotulot} + \text{omaisuustulot}$ $S = \text{Kotitalouden saamat tulonsiirrot: yleiset sosiaaliturvaetuudet (esim. kansaneläke), työsuhteeseen perustuvat sosiaaliturvaetuudet (esim. työeläke), sosiaalivastukset (esim. toimeentulotuki), muut käytettävissä oleviin tuloihin laskettavat tulonsiirrot (esim. tulonsiirrot ulkomailta ja lakkoavustukset)}$
Käytettävissä olevat tulot (Nettotulot) = $T + S - V$, jossa $T = \text{Tuotannotekijätulot}$ $S = \text{Saadut tulonsiirrot}$ $V = \text{Maksetut tulonsiirrot: verot, sosiaaliturvamaksut, työ- ja yrittäjäeläkevakuutusmaksut}$
Kotitalous: Muodostuu henkilöistä, jotka asuvat yhdessä (rekisterikotitalous).
Toimeentulo: Kotitalouden jäsenten käytettävissä olevat tulot yhteensä / ekvivalenttien aikuisten lukumäärä. Ekvivalenttituloa laskettaessa tarkastelun kohteena on henkilö, mutta toimeentuloa laskettaessa otetaan huomioon kotitalous, johon hän kuuluu.
Kulutussyksiköiden lukumäärä: Skaalatekijä, joka ottaa huomioon kotitalouden rakenteen kotitalouden ostovoimaa ja toimeentuloa arvioitaessa. OECD:n uudessa asteikossa kotitalouden ensimmäisen jäsenen paino on yksi, muiden yli 13-vuotiaiden paino on 0,5 ja lasten (0–13-vuotiaat) paino on 0,3. Näiden painojen summa on ekvivalenttien aikuisten lukumäärä (kulutusyksikköluku).
Vuonna 2003 eläkkeelle siirtyneiden tulosuhteet (tulot vuoden 2008 rahassa): Bruttotulosuhde = $(\text{Henkilön bruttotulot 2004}) / (\text{Henkilön bruttotulot 1999–2001 keskiarvo})$ Nettotulosuhde määritellään vastaavasti nettotulojen perusteella Ekvivalenttitulosuhde = $(\text{Ekvivalenttitulo 2004}) / (\text{Ekvivalenttitulo 1999–2001 keskiarvo})$

esimerkiksi työkyvyttömyyseläkettä edeltää pääsääntöisesti vuoden mittainen sairauspäiväraha-aika. Bruttotulosuhde ja nettotulosuhde lasketaan henkilön saamista bruttotuloista ja käytettävissä olevista (netto-)tuloista. Ekvivalenttitulosuhdetta laskettaessa huomioidaan kotitalouden kaikkien jäsenten yhteenlasketut tulot. Eläkkeelle siirryttäessä ekvivalenttitulon skaalatekijä vaikuttaa tulosuhteeseen vain silloin, kun eläkkeelle siirtyneen henkilön perherakenne muuttuu. Mikäli perherakenne ei muutu, supistuu skaalatekijä tulosuhdetta laskettaessa pois.

Vuonna 2003 eläkkeelle siirtyneet

Arkiajattelussa ja esimerkkilaskelmissa eläkkeelle siirtyminen esitetään usein tapahtumana, jossa kokoaikatyö muuttuu suoraan vanhuuseläk-

keeksi. Yksinkertaistus voi johtaa harhaan, sillä todellisuudessa eläkkeelle siirrytään yleensä ennen vanhuuseläkettä joko työkyvyttömyyden tai työttömyyden vuoksi tai sitten työntekoa jatketaan osittain esimerkiksi osa-aikaeläkkeen rinnalla. Eläkkeelle lähdön moni-ilmeisyys käy ilmi tarkasteltaessa vuonna 2003 omalle eläkkeelle siirtyneitä henkilöitä heidän taust ominaisuuksiensa mukaan (taulukko 2).

Vuonna 2003 eläkkeelle siirtyi yhteensä noin 54 000 henkilöä.⁷ Valtaosa heistä siirtyi eläkkeelle ennen 65 vuoden ikää, yleensä 55–64 vuo-

⁷ Aineistossa eri vuosina eläkkeelle siirtyneiden lukumäärät vastaavat hyvin eläkerekisteritietoja. Työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden määrä on kuitenkin rekisteritietoa pienempi. Yhtenä syyinä on, että tässä työssä tarkastelun kohteena on kotitalousväestö. Eläkerekisterit kattavat luonnollisesti myös laitoksissa asuvat eläkkeensaajat. Tarkemmin tutkimusaineiston ja eläkerekisteritietojen välisistä eroista ks. Rantala ja Suoniemi (2007b).

Taulukko 2. Vuonna 2003 eläkkeelle siirtyneiden taust ominaisuuksia*

	Kaikki	Työstä eläkkeelle	Työttömyydestä eläkkeelle
Eläkelaji, %			
Vanhuuseläke	25	35	6
Varhennettu vanhuuseläke	7	10	1
Täysi työkyvyttömyyseläke	36	35	32
Osatyökyvyttömyyseläke	3	5	0
Yksilöllinen varhaiseläke	4	7	0
Työttömyyseläke	21	1	60
Muut (mela, muut)	5	7	1
Edeltävä työmarkkina-asema, %			
Työ (pl. osa-aikaeläke)	52	88	0
Osa-aikatyö (ja osa-aikaeläke)	7	12	0
Työtön	33	0	100
Muu (kotityö, opiskelu ym.)	7	0	0
Työsuhteen eläkelaji, %			
Palkansaaja, yksityinen	25	45	0
Palkansaaja julkinen	21	36	0
Yrittäjät (ml. maatalousyrittäjät)	11	19	0
Ikä, %			
15–34 vuotta	4	1	3
35–54 vuotta	19	19	17
55–59 vuotta	19	24	10
60–64 vuotta	45	39	64
65+ vuotta	14	17	6
Perheasema, %			
Yksin asuva	25	21	31
Kaksi aikuista	54	57	52
Muu	21	22	16
Sukupuoli, %			
Nainen	50	49	49
Mies	50	51	51
Kotitalouden keskimääräinen koko	2,10	2,16	1,93
Lasten (0–13 v.) lkm.	0,08	0,09	0,05
Ekvivalentteja aikuisia, lkm (oecd uusi)	1,53	1,56	1,46
Henkilöä väestössä	53 580	31 870	17 580

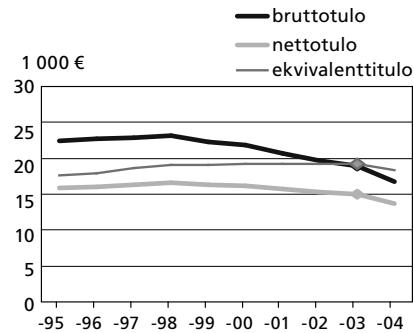
* Eläkettä edeltävä työmarkkina-asema ja viimeisen työsuhteen eläkelaji kaksi vuotta ennen eläkkeelle siirtymistä, eläkelaji vuosi eläkkeelle siirtymisen jälkeen, muut tiedot eläkkeelle siirtymisvuodelta. Ryhmää muut eläkkeelle siirtyneet ei esitetty.

den iässä. Suoraan vanhuuseläkkeelle siirtyi neljännes kaikista eläkkeelle lähtijöistä. Työkyvyttömyyseläkkeille (täysityökyvyttömyys-, osatyökyvyttömyys- ja yksilöllinen varhaiseläke) siirtyneiden osuus oli yhteensä 43 prosenttia, työttömyyseläkkeen 21 prosenttia ja muiden eläkkeiden 11 prosenttia.⁸

Työssä ennen eläkettä oli ollut noin 60 prosenttia. Heistä vajaa puolet oli yksityisen sektorin ja reilu kolmannes julkisen sektorin palkansaa- jia. Yrittäjien (ml. maatalousyrittäjät) osuus oli viidennes.⁹ Kaikista työstä eläkkeelle siirtyneistä noin joka kymmenes oli aikaisemmin ollut osa-aikaeläkkeellä (ja osa-aikatyössä). Vaikka ikään- tyvien työllisyys kasvoi 1990-luvun alun laman jälkeen poikkeuksellisen nopeasti, oli työttömyydestä eläkkeelle lähteneiden osuus edelleen kolmannes, sillä ikääntyvien pitkäaikaistyöttömyys säilyi korkealla tasolla.

Eläkettä edeltävän työmarkkina-aseman mukaan tarkasteltuna työssä käyvät siirtyvät työttömiä vanhempina eläkkeelle, sillä 65 vuoden iässä tai myöhemmin eläkkeelle siirtyneiden osuus eläkkeelle siirtyneistä oli työssä olleilla muita korkeampi. Työstä ja työttömyydestä eläkkeelle siirtyneet eroavat toisistaan myös siinä, että työttömien eläke on käytännössä työttömyyseläke tai täysi työkyvyttömyyseläke. Työssä olleilla eläkereittejä on enemmän, joskin heidän kannaltaan selvästi tärkeimmät eläkelajit ovat vanhuus- ja täysi työkyvyttömyyseläke.¹⁰ Työttömyydestä eläkkeelle siirtyneiden joukossa on selvästi enemmän yksinasujia kuin työstä eläkkeelle siirtyneiden ryhmässä.

Tulokäsittelyn valinta vaikuttaa sekä tulotasota että sen kehityksestä saatavaan kuvaan. Tämä käy ilmi kuviossa 1, jossa on esitetty vuonna 2003 eläkkeelle siirtyneiden brutto-, netto- ja ekvivalenttitulojen mediaanien kehitys 1995–

Kuvio 1. Vuonna 2003 eläkkeelle siirtyneiden brutto-, netto- ja ekvivalenttitulot vuosina 1995–2004, mediaani, euroa vuoden 2008:n rahassa

2004. Kaikki tulot ovat vuoden 2008 rahassa ja eläkkeelle siirtymisvuotta on merkitty pisteellä. Tarkastelujakson ensimmäisten vuosien aikana eläkkeelle siirtyneiden bruttotulot ovat keskimäärin noin 23 000 euroa vuodessa. Tämän jälkeen bruttotulot laskevat aina ensimmäiseen täyteen eläkevuoteen 2004 asti, josta alkaen ne vakiintuvat vajaan 17 000 euroon. Eläkkeelle siirtyneiden keskimääräiset reaalitytulot alkavat siis alentua jo muutamaa vuotta ennen eläkkeelle lähtöä. Nettotulojen kehitys myötäilee bruttotulojen vastaavaa, mutta on veroasteen verran bruttotuloja matalammalla tasolla. Progressiivisen tuloverotuksen seurauksena brutto- ja nettotulojen välinen ero on eläkkeellä pienempi kuin ennen eläkettä.

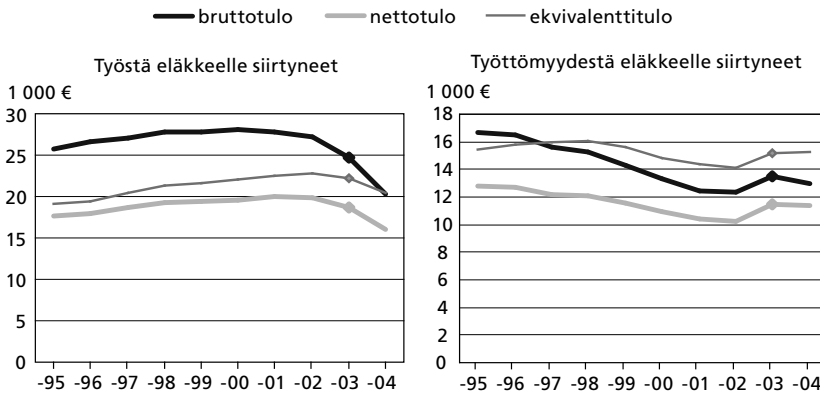
Ennen eläkettä ekvivalenttitulot ovat hieman yli 19 000 euroa ja eläkkeellä noin 1 000 euroa tätä vähemmän. Voi olla yllättävää, että toimeentuloa kuvaava keskimääräinen ekvivalenttitulo alenee näin vähän eläkkeelle siirryttäessä. Jos kotitalouden tulot ovat yhteiset ja jaetaan tasapuolisesti, niin yhdessä asuminen antaa taloudellista suojaa verrattuna tilanteeseen, jossa henkilön toimeentuloa arvioitaisiin pelkästään hänen omien nettotulojensa perusteella. Eläkkeelle siirryttäessä muiden perheenjäsenten tulot eivät yllättämättä muutu. Tämä vaimenta eläkkeelle siirtymisen aiheuttamaa muutosta toimeentulossa. Tuloksia tulkittaessa on hyvä muistaa, että tarkastelussa ovat mukana kaikki vuonna 2003 eläkkeelle siirtyneet, sekä perheelliset että yksinasuvat.

Eläkettä edeltänyt työmarkkina-asema vaikuttaa selvästi tulokehitykseen (kuvio 2). Työstä eläkkeelle siirtyneiden bruttotulot nousevat eläk-

8 Nykyään tilanne on muuttunut, sillä vuonna 2008 kaikista eläkkeelle siirtyneistä vanhuuseläkkeen osuus oli 41 prosenttia, täyden työkyvyttömyyseläkkeen 32 prosenttia ja työttömyyseläkkeen 16 prosenttia.

9 Yrittäjien ja julkisen sektorin osuutta työstä eläkkeelle siirtyneistä nostaa jonkin verran se, että työttömyydestä eläkkeelle siirtyneet ovat usein työskennelleet ennen työttömyyttään yksityisellä sektorilla.

10 Myös osa-aikaeläke voidaan tulkita eläkereitiksi (vaihtoehdotna kokoaikaiselle eläkkeelle). Jos osa-aikaeläkkeellä olevat henkilöt laskettaisiin eläkeläisiksi, olisi työstä osa-aikaeläkkeelle siirtyneiden osuus kaikista työstä eläkkeelle siirtyneistä vuonna 2003 ollut noin 13 prosenttia. Varhaiseläkkeiden tai niiden kaltaisten järjestelyjen käytöstä tarkemmin ks. Rantala (2008).

Kuvio 2. Vuonna 2003 työstä ja työttömyydestä eläkkeelle siirtyneiden brutto-, netto- ja ekvivalenttitulot vuosina 1995–2004, mediaani, euroa vuoden 2008 rahassa

keelle lähtöön saakka, jonka jälkeen ne laskevat selvästi. Sama kehitys, mutta loivempaa, näkyy myös netto- ja ekvivalenttituloon perustuvissa tarkasteluissa. Sen sijaan työttöminä olleiden tulot vähenevät aina eläkkeelle siirtymisen asti, jonka jälkeen ne hivenevät nousevat.¹¹ Eläkkeelle siirtyminen siis keskimäärin alentaa työllisten, mutta hieman nostaa työttömien bruttotuloja.

Työttömyydestä eläkkeelle siirtyneiden reaaliset mediaanitulot ovat tulokäsitteestä ja ajankohdasta riippuen 30–50 prosenttia työstä eläkkeelle siirtyneiden mediaanituloista. Eläkkeellä ero kaventuu. Huomion arvoista on myös se, että aivan tarkastelujakson alkua lukuun ottamatta toimeentulotaso on työttömillä korkeampi kuin bruttotulo. Koska työttömien omat tulot ovat keskimääräistä pienemmät, niin perheenjäsenten tulot vaikuttavat keskimääräistä enemmän heidän toimeentuloonsa. Tämä pätee myös työttömien siirtyttyä eläkkeelle. Työstä eläkkeelle siirtyneillä merkitys ja järjestys ovat päinvastaiset, ja vastaavasti heidän toimeentulonsa jää bruttotuloja matalammaksi.

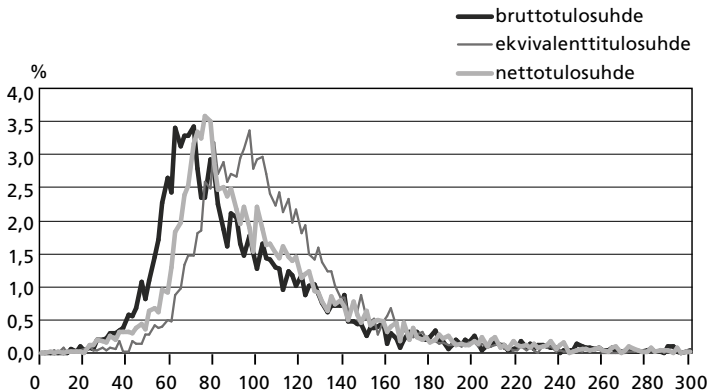
¹¹ Vuonna 2003 työttömyydestä eläkkeelle siirtyneiden tulojen lasku vuosina 1995–2002 johtuu pitkälti siitä, että työttömiksi määritellään vuoden 2001 lopussa työttöminä olleet. Tätä ennen osa työttömistä on ollut ansiotyössä ja siksi tuloissa näkyy kasvua ajassa taaksepäin mentäessä. Toisaalta ikääntyvien työttömien ongelmana on pitkäaikaistyöttömyys. Tämä näkyy siinä, että työttömyydestä eläkkeelle siirtyneiden tulot ovat työssä olleita matalammat myös vuosina 1995–2000.

Vuonna 2003 eläkkeelle siirtyneiden ekvivalenttitulosuhteet

Edellä verrattiin eläkkeelle siirtyneiden ryhmien keskimääräistä tulokehitystä. Seuraavaksi tarkastellaan yksilöllisiä tulosuhteita, siis sitä, missä määrin eläkkeelle siirtyneiden tulot ovat muuttuneet heidän omaan eläkettä edeltäneisiin tuloihinsa nähden. Kuviossa 3 on esitetty vuonna 2003 eläkkeelle siirtyneiden brutto- ja netto- ja ekvivalenttisuhteiden jakaumat. Odotetusti nettotulosuhteet ja etenkin ekvivalenttitulosuhteet saavat suurempia arvoja kuin bruttotulosuhteet, sillä sekä verotus että muiden perheenjäsenten samat tulot tasoittavat eläkkeelle siirtymisen yhteydessä tapahtuvaa muutosta.

Yleisimmin brutto- ja nettotulosuhteet ovat 70–80 prosentin tuntumassa. Ekvivalenttitulosuhteen jakauma on kaksihuippuinen siten, että ensimmäinen huippu on noin 85 prosentin ja toinen noin 100 prosentin kohdalla. Kaikkien tulosuhteiden yksilöllinen vaihtelu on kuitenkin suurta. Jakaumat ovat lisäksi oikealle vinoja, toisin sanoen suuria suhdelukuja on suhteellisen paljon.

Henkilön eläkettä edeltävä toiminta, perhetilanne, ikä tai sukupuoli vaikuttaa siihen, kuinka paljon hänen toimeentulonsa muuttuu eläkkeelle siirtymisen yhteydessä, sillä muodossa taikka toisessa ne heijastavat henkilön työuran pituuden, ansiokehityksen, työttömyys- tai työkyvyttömyysriskin, eläkkeen tason ja muiden per-

Kuvio 3. Vuonna 2003 eläkkeelle siirtyneiden brutto-, netto- ja ekvivalenttitulosuhteet, %

heenjäsenten merkitystä toimeentulon tasoon sekä ennen että jälkeen eläkkeelle siirtymisen. Koska ekvivalenttitulo on tärkein tekijä taloudellisen toimeentulon ja sen muutoksen arvioimisen kannalta, keskityimme siihen, miten vuonna 2003 eläkkeelle siirtyneiden ekvivalenttitulosuhteet vaihtelevat edellä mainittujen taustatekijöiden suhteen (taulukko 3). Osaltaan tarkastelu selittää, miksi toimeentulosuhteet vaihtelevat ja erityisesti mistä jokin ehkä intuitiivisesti liian korkeat arvot johtuvat.

Keskiarvon ja mediaanin lisäksi on kuvattu toimeentulosuhteen jakauman hajontaa käyttäen desiiilirajoja. Korkein desiiiliraja (P90) viittaa suhdeluvun arvoon, jonka alle jää 90 prosenttia ja vastaavasti alin desiiiliraja (P10) viittaa arvoon, jonka alle jää 10 prosenttia eläkkeelle siirtyneistä. Ylimmän ja alimman desiiilirajan väliin sijoittuu siis 80 prosenttia eläkkeelle siirtyneistä.

Kaikista eläkkeelle siirtyneistä laskettu toimeentulosuhteen mediaani on 99 prosenttia ja 80 prosentilla tulosuhde on välillä 70–149 prosenttia. Mediaanilla mitattu keskimääräinen toimeentulo ei siis juuri muutu eläkkeelle siirtymisessä, ja valtaosalla tulot nousevat, säilyvät ennallaan tai laskevat korkeintaan kolmasosalla. Muistutamme, että käyttämämme tulosuhde on vakiintuneen eläkeajan ekvivalenttitulon suhde muutaman vuoden takaiseen vakiintuneeseen ekvivalenttituloon. Tämä on eri asia, kuin jos tuloonmuutos laskettaisiin henkilön omien tulojen perusteella juuri ennen ja heti jälkeen eläkkeelle siirtymisen. Koska keskiarvon laskenta on herkkä poikkeuksellisen korkeille arvoille, on toimeen-

tulosuhteen keskiarvo, 109 prosenttia, selvästi suurempi kuin mediaani.¹² Yleensäkin mediaani kuvaa paremmin tyypillistä keskimääräistä kehitystä ja suosimme sitä.

Työstä eläkkeelle siirtyneiden toimeentulosuhteen mediaani on 94 prosenttia ja työttömydestä eläkkeelle siirtyneiden 107 prosenttia. Työstä eläkkeelle siirryttäessä toimeentulo siis laskee keskimäärin kuusi prosenttia ja työttömydestä eläkkeelle siirryttäessä nousee seitsemän prosenttia.¹³ Viitteitä tähän suuntaan saatiin jo aiemmista keskimääräiseen tulokehitykseen liittyvistä tarkasteluista (kuvio 2). Työttömien toimeentulotaso jää toki työssä olleita selvästi matalammalle. Toimeentulosuhteen jakauman hajonta on työstä ja työttömydestä eläkkeelle siirtyneillä likimain samansuuruinen.

Työstä eläkkeelle siirtyneistä ryhmistä yrittäjät erottuvat selvimmin, sillä heidän keskimääräinen toimeentulosuhteensa on noin viidenneksen korkeampi kuin palkansaajien vastaava. Heillä on enemmän myös erityisen korkeita tulosuhteita, sillä joka kymmenennen yrittäjän tulosuhde on vähintään 191 prosenttia (palkansaajilla 130 prosenttia). Osa yrittäjistä voi jatkaa yritystoimin-

¹² Ekvivalenttitulosuhteen arvo on poikkeuksellisen korkea pääasiassa vähäisten eläkettä edeltävien tulojen vuoksi. Eläkettä edeltävä tulot ovat vähäiset, jos henkilö siirtyy eläkkeelle esimerkiksi työvoiman ulkopuolelta.

¹³ Työstä eläkkeelle siirtyneet sisältävät myös osa-aika-eläkkeeltä (ja osa-aikatyöstä) eläkkeelle siirtyneet. Kokonaisluvon kannalta ei ole merkitystä, luetaanko osa-aika-eläkkeeltä eläkkeelle siirtyneet työstä eläkkeelle siirtyneisiin vai ei, ja taulukossa esitetyt luvut ovat lähes samoja ilman osa-aika-eläkeläisiä.

Taulukko 3. Vuonna 2003 eläkkeelle siirtyneiden ekvivalenttitulosuhteen jakauman tunnuslukuja eräissä ryhmissä (vuoden 2004 ekvivalenttitulo suhteessa vuosien 1997–2001 keskituloihin), prosenttia*

	P90	Mediaani	p10	Keskiarvo	lkm.
kaikki	149	99	70	109	5 034
Työmarkkina-asema					
Työssä (ml. osa-aikaeläke)	144	94	67	104	3 004
Työtön	149	107	74	111	1 716
Muut	133	122	94	117	13
Työsuhteen eläkelaki					
Yksityinen, tyel,	132	89	67	97	1 204
Julkinen (kvitel, vel)	129	92	70	97	1 119
Yrittäjät (yel, myel)	191	116	63	135	570
Muut	144	98	58	105	111
Ikä					
16–34 v.	179	120	78	124	171
35–54 v.	161	108	70	113	946
55–59 v.	147	98	66	107	897
60–64 v.	135	96	70	103	2 346
65+	169	103	70	123	674
Perheasema					
Yksin	157	96	65	115	1 275
Kaksi aikuista	141	97	72	104	2 712
Muu	158	110	76	115	1 047
Sukupuoli					
Mies	155	100	70	112	2 511
Nainen	143	99	70	105	2 496

* Eläkettä edeltävä työmarkkina-asema ja viimeisen työsuhteen eläkelaki kaksi vuotta ennen eläkkeelle siirtymistä, eläkelaji vuosi eläkkeelle siirtymisen jälkeen, muut tiedot eläkkeelle siirtymisvuodelta. Ryhmää muut eläkkeelle siirtyneet ei esitetty.

taa myös eläkkeelle siirtymisen jälkeen. Yrittäjät ovat palkansaajia epäyhtenäisempi ryhmä. Tämä näkyy tulosuhteen suurena hajontana, ja yrittäjillä on palkansaajia enemmän myös matalia tulosuhteita. Palkansaajaryhmien väliset erot ovat aika pieniä, ja julkisella sektorilla työskennelleiden keskimääräinen toimeentulosuhde on vain kolme prosenttiyksikköä korkeampi kuin vastaava yksityisen sektorin arvo. Ero selittyy sillä, että julkisella sektorilla eläkettä karttui yksityistä sektoria nopeammin. Nykyään karttumasäännöt ovat samat.¹⁴

14 Juha Rantala ja Ilpo Suoniemi (2010) analysoivat työstä eläkkeelle siirtyneiden brutto- ja omaeläkesuhteita (korvaussuhteita). Näissä tarkasteluissa ero julkisen sektorin hyväksi oli noin kuusi prosenttiyksikköä.

Nuorena eläkkeelle siirtyneiden ekvivalenttitulosuhteet ovat muita ikäryhmiä korkeammat, ja heillä on myös muita enemmän poikkeuksellisen korkeita tulosuhteita. Tulokset ovat ymmärrettävät, sillä osa nuorista on ollut käytännössä ilman ansiotuloja ajanjaksolla 1998–2001. Vanhimmassa, yli 65-vuotiaiden ikäryhmässä erotuu poikkeuksellisen korkeiden ekvivalenttitulosuhteiden suuri osuus, onhan ikäryhmän mediaani vain hieman keskimääräistä korkeampi. Tuloksen taustalla on valikoituminen, sillä tarkempi analyysi osoitti, että vanhimmassa ikäryhmässä oli keskimääräistä enemmän yrittäjiä, ja yrittäjien joukossa on poikkeuksellisen korkeita tulosuhteita.

Perheasemaa kuvaava jako paljastaa selviä eroja. Vaikka yksinasuvien ja kahden aikuisen per-

heissä tulosuhteen mediaanit ovat samansuuruiset, on hajonta yksinasuvilla selvästi suurempaa kuin kahden aikuisen perheissä. Muissa perheissä, yleensä vähintään kolmen henkilöä, ovat tulosuhteet puolestaan sekä mediaaniltaan että taulukon 2 desiilirajoiltaan korkeammat kuin yksinasuvien tai kahden aikuisen vastaavat arvot.

Perheaseman merkitys ekvivalenttitulosuhteen on moniselitteinen.¹⁵ Monen henkilön perheissä on usein enemmän tulonsaajia tasaamassa eläkkeelle siirtymisestä aiheutuvaa toimeentulon muutosta. Tämä nostaa tulosuhdetta. Toisaalta näissä perheissä siirrytään eläkkeelle myös keskimääräistä nuorempina ja nuorten tulosuhteet ovat keskimääräistä korkeammat (taulukko 3).¹⁶ Yksinasuvien toimeentulo on pelkästään hänen omien tulojensa varassa, mikä lisää tulosuhteen hajontaa. Tekemämme tarkempi analyysi osoitti, että yksinasuvien tulosuhteet ovat myös työstä eläkkeelle siirryttäessä keskimääräistä matalammat ja työttömyydestä eläkkeelle siirryttäessä keskimääräistä korkeammat (ks. kuvio 5 tuonnempana). Pelkistään voidaan todeta, että erot perheasemassa ja eläkettä edeltävässä työmarkkinatilassa selittävät hyvin ekvivalenttitulosuhteen kaksihuippuisuutta.

Sukupuolten välillä toimeentulosuhteissa ei havaittu eroa. Tämä ei yllätä, sillä ekvivalenttituloa laskettaessa perheenjäsenten tulot jaetaan yhtäläisesti.

Ekvivalenttitulosuhteisiin vaikuttaa aiempi eläkettä edeltävä tulotaso. Pienituloisille, kuten työttömille ja nuorille, ovat tyypillisiä muita korkeammat ekvivalenttitulosuhteet.¹⁷ Tämä käy ilmi kuvioista 4, jossa toimeentulosuhteita tarkastellaan jakamalla eläkkeelle siirtyneet eläkettä

edeltäviin tulokymmenyksiin, siis ekvivalenttitulojen suuruusjärjestyksen perusteella muodostettuun kymmeneen yhtä suureen väestöosaan, ja laskemalla kullekin tulokymmenykselle erikseen sekä tulosuhteen mediaani että korkein ja matalin desiiliraja.

Eläkettä edeltävän tulotason noustessa ekvivalenttitulosuhteen mediaani laskee aina viidenteen tulokymmenykseen asti. Tästä alkaen se tasaantuu 90 prosentin tuntumaan. Alimmassa tulokymmenyksessä mediaani on lähes 140 prosenttia, siis kaikkein pienituloisimpien tulot nousevat voimakkaasti eläkkeelle siirryttäessä. Tulotason noustessa myös tulosuhteen hajonta pienenee. Alimmassa tulokymmenyksessä 80 prosenttia tulosuhteista on välillä 104–224 prosenttia, mutta ylimmässä tulokymmenyksessä vastaava väli on 61–116 prosenttia. Näin tarkasteltuna eläkkeelle siirtyminen näyttää tasaavan tuloja ja vaikutus on suurimmillaan alimmissa tulokymmenyksissä.

Eläkettä edeltävä tulotaso vaikuttaa samansuuntaisesti sekä työstä että työttömyydestä eläkkeelle siirtyneitä tarkasteltaessa (kuvio 4). Työssä olleiden tulosuhteen mediaanin lasku taittuu kuitenkin jo toiseksi alimman tulokymmenyksen jälkeen, sillä eläkettä edeltävä toimeentulo on keskimääräistä korkeampi. Sitä vastoin työttömyydestä eläkkeelle siirtyneiden toimeentulo on keskimääräistä matalampi eikä tulosuhteen mediaani ehdi heillä lainkaan vakiintua, vaan lasku jatkuu koko jakauman mitalta.

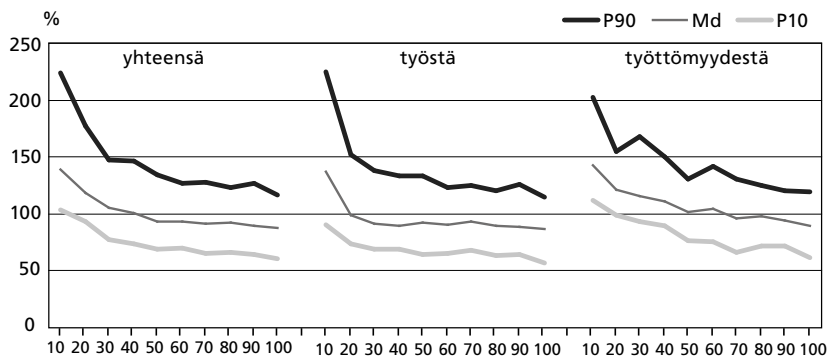
Eläkkeelle siirryttäessä tuloerot näyttävät siis jonkin verran pienenevän. Keski- ja suurituloisilla toimeentulo jonkin verran laskee, kun taas pienituloisilla se säilyy ennallaan tai jopa nousee. Suhteellisesti eniten pienituloisia on työttömiä, nuorten ja yksinasuvien joukossa, mutta pienituloisuus ei paljastu vain yhden taustaominaisuuden kautta. Tätä ja euromääräisiä toimeentuloeroja havainnollistaa kuvio 5, jossa on esitetty vuonna 2003 eläkkeelle siirtyneiden vuoden 2004 (ekvivalenttiskaalattu) tulo rakenne jaoteltuna sekä perheaseman että aiemman työmarkkina-asema mukaan.¹⁸ Akseliston positiivisella arvoalueella esitetään bruttotulo kolmeen tulo-

¹⁵ Perheasema vaikuttaa sekä tulotason että käyttämämme ekvivalenssiskaalatekijään. Skaalatekijällä on merkitystä vain silloin, kun eläkkeelle siirtyneen henkilön perherakenne muuttuu. Mikäli perherakenne ei muutu, supistuu skaalatekijä tulosuhdetta laskettaessa pois.

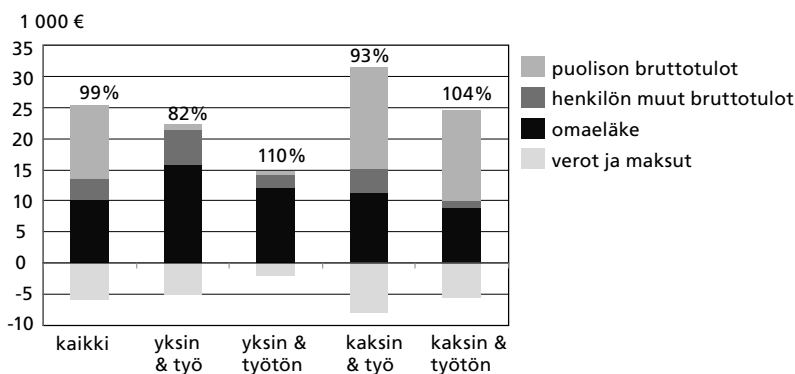
¹⁶ Myös perherakenne muuttuu näissä perheissä muita yleisemmin, joskin muutoksen vaikutus tulosuhteisiin on epäselvä. Keskimääräistä suurempi perhekoko, matala eläkkeelle siirtymisikä ja perherakenteen muutos eläkkeelle siirryttäessä merkitsee usein sitä, että ennen vanhuuseläkeikää eläkkeelle siirtyneiden perheissä asuu myös aikuisikää lähestyviä lapsia.

¹⁷ Eläkettä edeltänyt, matala tulotaso voi johtua monesta syystä. Eläkettä edeltä vakiintunut tulo lasketaan tässä työssä kolmen vuoden ajalta. Osan tästä ajasta henkilö on voinut olla osa-aikatyössä, työttömänä, sairaana, opiskelemissa, vuorotteluvapaalla tai muusta syystä ansiotyön ulkopuolella. Yrittäjien osalta kyse voi olla yritystoiminnan vähäisyydestä.

¹⁸ Yksinkertaisuuden vuoksi emme tarkastele tässä yli kahden hengen perheitä tai työmarkkinatilasta "muu" eläkkeelle siirtyneitä. Yksinasuvien keskiarvossa on jonkin verran myös puolison tuloa, sillä osa yksinasuvista on jäänyt leskeksi tai eronnut vuoden 2004 aikana.

Kuvio 4. Vuonna 2003 eläkkeelle siirtyneiden ekvivalenttitulosuhteet eläkettä edeltävän tulokymmenyksen mukaan, %

Kuvio 5. Vuonna 2003 eläkkeelle siirtyneiden ekvivalenttitulojen rakenne perheaseman ja eläkettä edeltävän toiminnan mukaan vuonna 2004 (keskiarvot, euroa vuoden 2008 rahassa)

lajiin, eläkkeeseen, henkilön muihin tuloihin ja muiden perheenjäsenten tuloihin jaettuna. Akseleiston negatiivisella arvoalueella esitetään maksetut tulonsiirrot. Kun nämä vähennetään bruttotulosta, saadaan kunkin ryhmän ekvivalenttitulon keskiarvo.

Taloudellisesti heikoimmassa asemassa ovat työttömyydestä eläkkeelle siirtyneet yksinasuvat henkilöt. Heidän bruttotulonsa ovat keskimäärin 15 000 euroa vuodessa. Toisessa ääripäässä ovat työstä eläkkeelle siirtyneet kahden aikuisen taloudet reilun 30 000 euron bruttovuosituloilla. Muut esitetyt ryhmät, työstä eläkkeelle siirtyneet yksinasuvat ja työttömyydestä eläkkeelle siirtyneet kahden henkilön perheessä asuvat ovat lähellä keskimääräistä tasoa. Verotuksen tuloja uu-

delleenjakava vaikutus näkyy siinä, että työttömyydestä eläkkeelle siirtyneet yksinasuvat maksavat veroja 2 000 ja työstä eläkkeelle siirtyneet kahden aikuisen perheet lähes 8 000 euroa.

Eri tuloerien merkitys toimeentuloon vaihtelee ryhmästä toiseen. Työttömyydestä eläkkeelle siirtyneiden yksinasuvien toimeentulo on eläkkeen varassa, sillä sen osuus bruttotuloista on yli 80 prosenttia. Eläke on tärkein tulolaji myös yksinasuville työssä olleille, mutta heillä on yksinasuvia työttömiä enemmän myös muita tuloja, kuten pääomatuloja ja eläkeaikana ansaittuja tuloja. Kahden aikuisen talouksissa toimeentuloon vaikuttavat eniten puolison tulot, sillä heillä eläkkeen osuus bruttotulosta on 36 prosenttia ja puolison osuus on eläkettä edeltävästä työ-

markkinatilasta riippuen 50–60 prosenttia. Kuviosta näkyy hyvin myös, kuinka työstä eläkkeelle siirtyneiden eläkkeet, mutta myös muut tulot ovat työttömyydestä eläkkeelle siirtyneitä korkeammat.

Kuviossa kunkin ryhmän ekvivalenttitulosuhteen mediaanit on esitetty suluissa. Yksin asuvien työttömien tulosuhde on 110 prosenttia, toisin sanoen keskimäärin heidän toimeentulonsa nousee eläkkeelle siirryttäessä. Myös kahden henkilön perheissä asuvien työttömien toimeentulo nousee jonkin verran. Työttömyyden lisäksi heidän tulosuhdettaan nostavat perheen muut tulot. Perheen merkitys tulosuhteeseen käy hyvin ilmi myös verrattaessa työstä eläkkeelle siirtyneiden tulosuhteita, sillä yksinasuvien työllisten tulosuhde on 82 prosenttia ja perheellisten 93 prosenttia.

Lopuksi

Tarkastelimme taloudellisen toimeentulon muutosta eläkkeelle siirtymisajankohdan yhteydessä. Muutosta mitattiin ekvivalenttitulosuhteella vertaamalla eläkeaikaista toimeentuloa eläkettä edeltävään muutaman vuoden takaiseen vakiintuneeseen toimeentulon tasoon. Tällä tavoin pystyimme tutkimaan eri syistä ja eri tavoin 2000-luvun alussa eläkkeelle siirtyneiden toimeentulomuutoksia yhdenmukaisella ja vertailukelpoisella tavalla.

Tulosten perusteella toimeentulo ei eläkkeelle siirryttäessä merkittävästi muutu, sillä valtaosalla tulot säilyivät ennallaan, laskivat korkeintaan kolmanneksella tai jopa nousivat. Tulosuhteet ovat korkeat, jos niitä vertaa esimerkiksi kaskelmien antamaan mielikuvaan, jonka mukaan eläkkeelle siirryttäessä tulot puolittuvat tai pahimmassa tapauksessa romahtavat. Tutkimuksen (Rantala & Suoniemi 2010) mukaan eläke on palkkatyöstä eläkkeelle siirryttäessä hieman alle 60 prosenttia muutaman vuoden takaisesta vakiintuneesta ansiotulosta. Myös tähän nähden muutos toimeentulossa on melko vähäinen.

Eläkkeelle lähdön toimeentulomuutosta arvioidessa unohtuu helposti kuinka moni-ilmeisestä ja monivaiheisesta tapahtumasta on kysymys. Tutkimuksestamme kävi hyvin ilmi, kuinka toimeentulo muodostuu monesta palasta, jolloin ne tulolajit, jotka eläkkeelle siirryttäessä säilyvät ennallaan, tasaavat tulonmuutosta ja nostavat tulosuhdetta. Tällaisia tulolajeja ovat pääomatulot ja

puolison ansio- ja eläketulot. Tulosuhdetta nostaa myös progressiivinen verotus, joka tulojen pienentyessä kevenee, sekä mahdollinen työnteen jatkuminen eläkeaikana.

Parhaiten korkeita tulosuhteita selittää pienituloisuus, sillä pienituloisten tulot usein nousevat eläkkeelle siirryttäessä. Eniten pienituloisia oli työttömien ja muiden työelämän ulkopuolella olevien joukossa. Vaikka heidän eläkkeen jälkeinen tulotasonsa ei välttämättä ole kovin korkea, eivät toimeentulovaikkeudet näyttäisi ainakaan lisääntyvän eläkkeelle siirtymisen seurauksena. Tässä mielessä eläkkeelle siirtyminen tasaa tuloeroja.

Toisaalta tutkimuksesta käy hyvin ilmi, että toimeentulon taso määräytyy pitkälti eläkettä edeltävän tulotason perusteella. Siten eri ryhmien väliset toimeentuloerot säilyvät yleensä samansuuntaisina myös eläkkeelle siirtymisen jälkeen.

Kokonaisuutena arvioiden hyvinvointitavoitteissa on onnistuttu ensimmäisten eläkevuosien osalta suhteellisen hyvin. Vaikka artikkelissa esitettiin tuloksia vain vuoden 2003 osalta, ei vertailuvuoden valinnalla näytä juuri olevan vaikutusta tuloksiin. Tulokset ovat yleistettävissä ajankaksolle 1999–2004.

Vuodesta 2005 lähtien vanhuuseläkkeelle on voinut siirtyä oman valinnan mukaan 63–68 vuoden iässä siten, että eläkkeelle lähdön myöhentäminen nostaa kuukausieläkettä selvästi. Eläkkeelle lähdön myöhentäminen tarkoittaa mahdollisuutta jatkaa työntekoa. Kun kokemuksesta ja aineistosta tästä aikanaan karttuu, on tärkeä selvittää, minkälaisia muutoksia joustava vanhuuseläkeikä aiheuttaa eläkkeiden tasoon ja eläkeläisten toimeentuloon.

Analyysin ulkopuolelle jää muita tärkeitä näkökulmia, jotka vaativat jatkotutkimusta. Ensinnäkin tarkastelumme rajoittui lyhyen ajan muutokseen eläkkeelle siirtymisajankohdan yhteydessä. Eläkkeellä olon jatkuessa toimeentulo muuttuu. Indeksoinnista johtuen työeläkkeiden taso nousee reaalisesti, mutta jää vähitellen jälkeen ansiotason kehityksestä. Lisäksi ekvivalenttituloon vaikuttavat perheen koossa ja sen jäsenten tuloissa tapahtuneet muutokset, kuten esimerkiksi eläkkeellä olevan henkilön puolison siirtyminen ansiotyöstä eläkkeelle. Ikääntymisen myötä yhä useampi eläkeläinen jää yksin ja pelkästään omien tulojen varaan. Nämä ovat selviä toimeentuloriskejä. Eläkeläisten toimeentulosuhteen kehitystä pitäisikin tarkastella pidemmällä kuin tässä käytetyllä seurantaajaksella.

Eläkkeiden ohella eläkeläisten toimeentuloon vaikuttaa koko joukko muita sosiaaliohjelmia. Näistä useat liittyvät julkiseen palvelutarjontaan, esimerkiksi asumispalvelut, terveyden- ja sairaanhoito ja vanhustenhoiva. Kokonaisvaikutuksen arvioimiseksi mukaan pitäisi liittää myös näiden tekijöiden vaikutus eläkeläisten toimeentuloon.

Hyvinvointipäämääriä tavoiteltaessa joudutaan aina tasapainottelemaan talouden tehokkuusvaatimusten kanssa. Eurooppalainen hyvinvointivaltio on joutunut kritiikin ja jopa hyökkäysten kohteeksi (ks. Atkinson 1995 & 1999). Yhtäältä sitä on syytetty epäonnistumisesta hyvinvointitavoitteiden suhteen. Toisaalta se on nähty taloudellisena taakkana taloudellisen suorituskyvyn heikentäessä ja Euroopan väestön ikääntytessä. Hyvinvointivaltiolle asetetun tavoitteen kannalta tulosuhde ei saisi olla liian matala. Toisaalta tulosuhde ei saisi olla liian korkeakaan, jotta taloudelliset kannustimet eivät lisäisi eläkehakuisuutta ja heikentäisi tätä kautta eläketurvan rahoituspohjaa.

Lopuksi kiinnitämme huomiota niihin etuihin, joita käyttämämme toimeentuloon perustuva näkökulma tarjoaa perinteisiin taloustieteen tarkastelukulmiin verrattuna. Tulokäsite, joka perustuu taloudelliseen toimeentuloon, on luonteva lähtökohta myös arvioitaessa eläkepäättöstä harkitsevan henkilön taloudellisia kannustimia siirtyä eläkkeelle. Taloustieteessä eläkkeelle siirtymistä kuvataan yksilön optimointiongelmaksi, jossa hänen on ratkaistava eri, osin eläkejärjestelmän antamien, rajoitusten puitteissa, milloin ja miten eläkkeelle lähtö on kannattavinta. Tulevaisuuden näkymät ovat epävarmat, ja siksi hän vertaa keskenään eri vaihtoehtojen tuottamia odotettuja nykyarvoja.¹⁹ Tällaisissa vertailuissa ratkaisevaa on koko odotettu toimeentulo, ei pelkästään yksilön tulot.

¹⁹ Hyvän esimerkin antaa Peter Diamond (2003), jonka teoksessa vaihdellaan oletusta siitä, miten johdonmukaisesti yksilöiden tulevaisuuden arviointi on.

KIRJALLISUUS

- Atkinson, Anthony Barnes: The Welfare State and Economic Performance. *National Tax Journal* 48 (1995): 2, 171–198
- Atkinson, Anthony Barnes: The Economic Consequences of Rolling Back the Welfare State. Cambridge Ma.: The MIT Press, 1999
- Barr, Nicholas: Economics of the Welfare State 4th edition, Oxford: Oxford University Press, 2004
- The Canberra Group Expert Group on Household Income Statistics: Final Report and Recommendations. Ottawa, 2001
- Diamond, Peter Arthur: Taxation, Incomplete Markets, and Social Security. Muncich Lectures in Economics. Cambridge, Ma.: The MIT Press, 2003
- Hagfors, Roope & Hellsten, Katri & Ilmakunnas, Seija & Uusitalo, Hannu (toim.) Eläkeläisten toimeentulo 1990-luvulla. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2003:1. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2003
- Hietaniemi, Marjukka & Uusitalo, Hannu: Toimeentulon kohtuullisuus ja eläkkeiden korvausaste. *Työeläkelehti* (2006): 2
- Kangas, Olli & Ritakallio, Veli-Matti: Köyhyyden mittaustavat, sosiaaliturvan riittävyys ja köyhyyden yleisyys Suomessa. Sosiaali- ja terveysturvan selosteita 61. Helsinki: Kela, 2008
- Pestieau, Pierre: The Welfare State in the European Union: Economic and Social Perspectives. Oxford: Oxford University Press, 2006
- Rantala, Juha: Tulojen muuttuminen siirryttäessä eläkkeelle. Teoksessa: Hagfors, Robert & Hellsten, Katri & Ilmakunnas, Seija & Uusitalo, Hannu (toim.): Eläkeläisten toimeentulo 1990-luvulla. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2003:1. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2003
- Rantala, Juha & Suoniemi, Ilpo: Eläkeläisten toimeentulo tulonjaon kokonaisuudessa. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2007:2 (Palkansaajien tutkimuslaitoksen tutkimuksia 105). Helsinki: Eläketurvakeskus, 2007a
- Rantala, Juha & Suoniemi, Ilpo: Tulojen muuttuminen eläkkeelle siirryttäessä. Eläketurvakeskuksen keskustelualoitteita 2007:6 (Palkansaajien tutkimuslaitoksen työpapereita 237). Helsinki: Eläketurvakeskus, Palkansaajien tutkimuslaitos, 2007b
- Rantala, Juha: Varhainen eläkkeelle siirtyminen. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2008:1. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2008
- Rantala, Juha & Suoniemi, Ilpo: Työstä eläkkeelle – tulokehitys ja korvaussuhteet, Eläketurvakeskuksen raportteja 2010:3. Helsinki: Eläketurvakes-

- kus, 2010
- Ruotsalainen, Pekka: Kotitalous haastattelusta vai rekisteristä. Selvitys kotitalouskäsitteiden vaikutuksista keskeisimpiin tulonjakomittareihin. Muistio, Tilastokeskus 2004
- Suoniemi, Ilpo & Rantala, Juha: Income mobility, persistent inequality and age, recent experiences from Finland. Työpapereita 263. Helsinki: Palkansaajien tutkimuslaitos, 2010
- Tilastokeskus: Tulonjakotilasto 2007. SVT, Tulot ja Kulutus, 2009
- Uusitalo, Hannu (toim.): Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo. Kehitys vuosina 1990–2005. Eläketurvakeskuksen raportteja 2006:2. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2006.

Eläkeläisten toimeentulon kehitys ensimmäisten eläkevuosien aikana

Analyysi vuonna 1999 eläkkeelle jääneiden ekvivalentti-rahatulosta vuosina 1997–2008

JUHA RANTALA

Eläkepolitiikan tavoitteena on turvata kaikille eläkeläisille kohtuullinen, totuttu kulutustaso ja estää köyhyys. Miten hyvin asetetut tavoitteet toteutuvat kymmenen ensimmäisen eläkevuoden aikana?

Johdanto

Eläkepolitiikan tavoitteena on turvata kaikille eläkeläisille kohtuullinen kulutustaso ja estää köyhyys. Tämän tavoitteen onnistumisen arvioimiseksi eläkeläisten toimeentuloa ja tulorakennetta on tarkasteltava eläkeläisten koko tulojakauman osalta sekä verrattava eläkeläisten toimeentuloa muihin väestöryhmiin. Köyhyyden vähentämiseksi on tärkeää selvittää köyhyyden yleisyys ja tunnistaa erityisesti ne eläkeläisryhmät, joissa köyhyys on ongelmallisinta. Toimeentulon riittävyttä on arvioitava myös suhteessa eläketä edeltäneeseen toimeentulon tasoon, sillä työeläkkeen yhtenä keskeisenä tavoitteena on aikaisemman, totutun kulutustason säilyttäminen kohtuullisena eläkkeelle siirtymisen jälkeen.

Eläkeläisten toimeentuloa tarkasteltaessa voi unohtua, että eläkeaika jakautuu hyvin erilaisiin vaiheisiin. Eläkkeen alkuvaiheessa työnteko voi jatkua osittaisena ja mahdollinen puoliso voi olla vielä työelämässä. Muutaman eläkevuoden jälkeen eläkkeellä olo on usein kokoaikaista ja leskeytyminen yleistyy. Vähitellen myös erilaisten hoivapalvelujen tarve lisääntyy. Näin eläkeläisten toimeentulo vaihtelee, kun tulot, tulorakenne tai kotitalouden koko muuttuvat. Tässä artikkelissa tutkitaan, kuinka hyvin eläkepolitiikalle asetetut tavoitteet ovat toteutuneet, kun seurannan koh-

teena on vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneen kohortin toimeentulo vuosina 1997–2008. Tutkimuksen ydin on valottaa keskeisiä taloudellisen toimeentulon muutoksia, joita eläkkeelle siirtymisen yhteydessä ja ensimmäisten eläkevuosien aikana tapahtuu. Toimeentulon ajallista muutosta arvioidaan sekä euromääräisesti että suhteellisenä ilmiönä. Jälkimmäisessä eläkeläisten toimeentuloa tarkastellaan suhteessa muihin väestöryhmiin kuin myös pienituloisuuden kautta. Euromääräisissä tarkasteluissa erityistä huomiota kiinnitetään toimeentulon koostumukseen tulo- ja tulotason erilaisissa ryhmissä. Vastaavaa tarkastelua ei tietävästi ole aiemmin tehty.

Eläkepolitiikan ja laajemmin koko sosiaalipolitiikan kannalta on oleellista erottaa toimeentulon lähtötaso eläkkeelle siirryttäessä ja toimeentulon kehittyminen eläkeaikana. On tärkeä tietää, missä määrin esimerkiksi eläkeläisten toimeentulo-ongelmat johtuvat toimeentulon pienuudesta eläkkeelle siirryttäessä ja missä määrin eläkeajan kehityksestä. Ensin mainitussa tilanteessa kyse on aktiivijajan pienituloisuuden periytymisestä eläkeajalle, johon eläkejärjestelmä osaltaan vaikuttaa eläkkeiden karttumasaännösten kautta. Jälkimmäisessä on kyse köyhtymisestä eläkeaikana, johon eläkejärjestelmä vaikuttaa muun muassa eläkkeiden indeksoinnin määräytymistä koskevien sääntöjen kautta.

Poikkileikkaustietoihin perustuvaa tutkimustietoa eläkeläisten taloudellisesta toimeentulosta on Suomessa runsaasti (Hagfors & al. 2003; Uusitalo 2006; Rantala & Suoniemi 2007a; Kautto 2011; Barr 2013). Niiden perusteella on havaittu, että eläkeläiskotitalouksissa asuvien toimeentulo on hieman yli 80 prosenttia koko väestön toimeentulosta ja että viime vuosikymmenen aikana eläkeläistalouksien toimeentulo kasvoi reaalisesti noin neljänneksellä. Tiedetään myös, että eläkeläisten köyhyys on hieman keskimääräistä korkeampi ja että yksinasuvien alle 55-vuotiaiden sekä yli 74-vuotiaiden eläkeläisten köyhyysriski on selvästi korkeampi kuin koko väestössä keskimäärin. Kotitalouden tulot, koostumus ja sosioekonominen asema eivät kuitenkaan säily vuodesta toiseen samana. Koska tätä dynamiikkaa ei poikkileikkaustarkasteluissa havaita, niiden perusteella ei voida sanoa, miten eläkeläisten toimeentulo on eläkeaikana muuttunut. Tähän tarvitaan yksilötason seurantatietoja, jota vain harvoin on saatavilla.

Yhdessä Ilpo Suoniemen kanssa olemme tutkineet aiemmin laajan yksilötason seurantaaineiston avulla vuosina 1999–2003 työstä eläkkeelle siirtyneiden korvaussuhteita, sitä kuinka suuren osan vakiintuneesta eläkettä edeltävästä työtulosta henkilön omaeläke korvaa hänen siirtymässään eläkkeelle (Rantala & Suoniemi 2010, ks. myös Rantala 2003; Rantala & Suoniemi 2007b). Eläkkeelle siirtyneiden tulotasoa ja -rakennetta tarkasteltiin henkilön omien bruttotulojen avulla. Tulosten perusteella eläkkeen korvaussuhde oli keskimäärin 60 prosenttia. Melko harvoin suhde oli alle 50 prosenttia. Kun eläkettä edeltävä tulotaso otettiin huomioon, korvaussuhteet olivat samantasoiset eläkeläin, eläkelajin, iän, sukupuolen ja perheaseman mukaan. Pienituloisten korvaussuhteet olivat kuitenkin keskimääräistä korkeammat. Tutkimuksessa painotettiin eläkejärjestelmän näkökulmaa, jonka vuoksi erityisen huomion kohteena olivat eläkkeen määritymiseen liittyvät tekijät, kuten eläkelaji ja eläkettä edeltävä eläkelaki.

Tarkasteltaessa eläkeläisten toimeentuloa ja eläkepolitiikan vaikutuksia toimeentuloon ei ole järkevää pitää erilaisia julkisia etuus- ja verojärjestelmiä liian erillään. Toimeentulo on kokonaisuus, johon liittyy olennaisesti myös perhe. Näihin kysymyksiin liittyen analysoimme samalla tutkimusaineistolla, kuinka paljon eläkkeelle siirtyminen vaikuttaa henkilön toimeen-

tuloon kokonaisuudessaan (Rantala & Suoniemi 2011). Toimeentuloa mitattiin kotitalouden käytettävissä olevan ekvivalenttirahatulon avulla, jossa henkilön toimeentuloa arvioitaessa otetaan huomioon henkilön omien tulojen lisäksi hänen perheenjäsentensä tulot ja perherakenne. Tutkimuksessa kävi ilmi kuinka toimeentulo koostuu monesta palasta, ja ne tulolajit, jotka säilyvät ennallaan tasaavat tulomuutosta. Tällaisia tulolajeja ovat muun muassa puolison ansio- ja eläketulot ja omaisuustulot. Tulomuutosta tasaa myös progressiivinen verotus. Tutkimuksen perusteella toimeentulo laski eläkkeelle siirryttäessä melko vähän ja työttömillä sekä muilla pienituloisilla se usein jopa hieman nousi. Yksilöllinen vaihtelu oli kuitenkin suuri.

Toimeentulon muuttumista eläkkeelle siirtymisen jälkeen edellä mainitut tutkimukset eivät koskeneet. Tässä artikkelissa tarkasteltua laajennetaan koskemaan myös kymmentä ensimmäistä eläkevuotta. Tutkimusaineisto on päivitetty vuoteen 2008 asti, mikä mahdollistaa aikaisempaa pidemmän seurannan. Aluksi tarkastellaan, miten eläkkeelle siirtyneiden toimeentulo on kehittynyt sekä muihin väestöryhmiin, erityisesti kaikkiin eläkeläisiin, että eläkettä edeltävään tulosuoraan verrattuna. Sen jälkeen selvitetään eläkkeelle siirtyneiden välisiä eroja niin toimeentulon tason kuin sen kehityksen osalta ja tarkastellaan, mistä tuloeristä eläkkeelle siirtyneiden toimeentulo muodostuu. Lopuksi tutkitaan, kuinka yleistä eläkkeelle siirtyneiden pienituloisuus on ja yleistykö se eläkeaikana.

Toimeentuloa, tuloeroja ja pienituloisuutta arvioidaan käytettävissä olevan ekvivalenttirahatulon avulla vakiintuneita tulonjakotutkimuksen käsitteitä ja menetelmiä hyödyntäen (Atkinson 1970; Sen 1973; Townsend 1979; Kakwani 1986; Uusitalo 1988; Suoniemi 1999). Ekvivalenttirahatulo koostuu useasta tulolähteestä, ja sitä arvioitaessa nämä lähteet on otettava mahdollisimman kattavasti huomioon. Eläkkeen lisäksi eläkeläinen voi saada esimerkiksi ansio- tai omaisuustuloa. Ekvivalenttirahatuloon vaikuttavat myös muiden perheenjäsenten tulot sekä verotus. Tematiikaltaan artikkeli liittyy myös tuloikkuvuustutkimukseen, jossa etenkin köyhyyteen ja köyhyyden pysyvyyteen liittyvät kysymykset ovat olleet keskeisessä roolissa (Jääntti & Danziger 2000; Jenkins 2011; Penttilä & al. 2003; Moisio 2004; Ruotsalainen 2013; Suoniemi 2013). On huomattava, että toimeentulol-

la tai täsmällisemmin taloudellisella toimeentulolla tarkoitetaan tässä artikkelissa aina käytettävissä olevaa ekvivalenttia rahatuloa. Yleisellä tasolla toimeentulo on laaja käsite, joka voidaan ymmärtää, määritellä ja mitata hyvin eri tavoin.¹

Tutkimusaineisto ja keskeiset käsitteet

Tutkimusaineistona on Tilastokeskuksen muodostama rekisteritietoihin perustuva 10 prosentin otos (noin 500 000 henkilöä) Suomessa asuneesta väestöstä vuoden 2000 lopussa. Tätä on täydennetty vuosille 1995–2008 vastaavilla kymmenen prosentin otoksilla ajassa eteenpäin ja taaksepäin niistä ryhmistä, joista vuosittainen väestömuutos muodostuu. Esimerkiksi vuoden 2001 täydennysotos on poimittu tuona vuonna syntyneistä ja maahanmuuttajista. Aineiston suuren koon ansiosta se edustaa varsin hyvin Suomen väestöä aikajänteellä 1995–2008.

Kaikista otoshenkilöistä on runsaasti yksityiskohtaista seurantatietoa Tilastokeskuksen henkilötason tulonjaon kokonaisaineistosta ja työssäkäyntitilaston pitkittäisaineistosta vuosilta 1995–2008. Työssäkäyntitilastosta peräisin olevat muuttajat sisältävät tietoja henkilön työllisyydestä, työttömyydestä ja eläkkeellä olosta. Esimerkiksi työssäoloajalta käytössä on työsuhteen eläkelaki ja eläkeajalta eläkelaji. Tulonjaon kokonaistilaston tiedot kattavat puolestaan kaikki keskeiset rekisteripohjaiset vuositason tiedot eri tulolajeista, esimerkiksi palkka-, yrittäjä- ja omaisuustuloista ja saaduista tulonsiirroista. Tulonsiirtoihin lukeutuvia lakisääteisiä eläkkeitä koskevat tiedot ovat yksityiskohtaiset. Mukana ovat myös maksetut tulonsiirrot (välittömät verot ja eläke- ja sosiaalivakuutusmaksut). Tulotiedot ovat saatavilla sekä henkilö- että asuntokuntatasolla.

Varsinaisen analyysin kohteena ovat vuonna 1999 asuntokunnassa asuneet eläkkeelle siirtyneet henkilöt, joiden toimeentulon kehitystä seurataan vuosien 1997–2008 ajan, kaksi täyttä kalenterivuotta ennen eläkkeelle siirtymistä ja yhdeksän täyttä kalenterivuotta eläkkeelle siirtymisen jälkeen. Eläkkeelle siirtyneiden ryhmä on koko seuranta-ajan sama (paneeli), toisin sanoen

seuranta-aikana kuolleet, laitoshoitoon siirtyneet tai maasta muuttaneet eivät ole tarkastelussa mukana. Myös puuttuvat tulotiedot on karsittu. Kaikista vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneistä (5 366) yhteensä 15 prosenttia jäi analyysin ulkopuolelle jostain edellä mainitusta syystä, jolloin lopulliseksi otoskooksi tuli 4 521 henkilöä. Tässä artikkelissa aineistokadon merkitys on vähäinen, sillä kun vastaavat tarkastelut tehtiin lyhyeen paneelin perustuvalla aineistolla, tulokset eivät oleellisesti muuttuneet.²

Jatkossa vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneillä tarkoitetaan vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneiden paneelia.

Henkilö voidaan määritellä eläkkeelle siirtyneeksi usealla eri tavalla. Tässä työssä henkilö on tietynä vuonna eläkkeelle siirtynyt, jos hän kyseisenä ja sitä seuraavana vuonna on eläkkeellä ja kahtena eläkettä edeltävänä vuonna ei ole ollut eläkkeellä. Eläkkeellä olo määrittäytyy henkilön kalenterivuoden lopun toiminnan ja eläkeoikeutta kuvaavan eläkelajin perusteella siten, että omaa eläkettä saava on aina eläkkeellä.³ Tästä syystä kaikki ensimmäistä kertaa omaa eläkettä saavat ovat eläkkeelle siirtyneitä riippumatta eläkkeen suuruudesta tai heidän muusta toiminnastaan. Käytäntö vastaa eläkejärjestelmän tapaa tilastoida eläkkeiden alkavuuksia. On huomattava, että eläkkeelle siirtyminen ei estä työntekoa eläkeaikana. Esimerkiksi yrittäjillä ja osa-työkyvyttömyyseläkkeellä olevilla työntekoa eläkeaikana on melko yleistä.

Yhdenmukaisuuden vuoksi henkilön eläkettä edeltävä työmarkkinatila (työssä, työtön ja muu) määrittäytyy vuoden 1997 lopun pääasiallisen toi-

2 Aineistokadon merkitystä tutkittiin muodostamalla vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneistä aineisto, jossa ehtona oli asuntokuntaväestöön kuuluminen pelkästään vuosina 1997–2000. Tällä rajauksella otoskooksi tuli 5 149 henkilöä. Vuonna 1997 ryhmän ekvivalenttirahatulo oli alimman tulokymmenyksen kohdalla 9 800 euroa, mediaani oli 17 700 euroa ja ylimmän tulokymmenyksen kohdalla 30 000 euroa. Ryhmän köyhyysriski oli 9,4 prosenttia. Vastaaavat euromäärät tämän artikkelin otoksella (N = 4521) olivat 10 200, 17 900, 30 000. Köyhyysriski oli 8,3 prosenttia. Aineistokadon merkitys on suurimmillaan seurannan alkuvaiheessa. Seurannan edetessä otokset lähestyvät toisiaan.

3 Omaeläkkeitä (pl. osa-aikaeläke) ovat kaikki vuoden 1999 työ- ja kansaneläkelakien mukaiset omaeläkkeet eli vanhuuseläke (varsinainen vanhuus- ja varhennettu vanhuuseläke), työkyvyttömyyseläke (täysi työkyvyttömyys-, osa-työkyvyttömyys- ja yksilöllinen varhaiseläke), työttömyyseläke sekä maatalouden erityiseläkkeet. Nykyään varhennettu vanhuuseläke, yksilöllinen varhaiseläke ja työttömyyseläke ovat poistuneet.

1 Toimeentulon muuttamista eläkkeelle siirryttäessä voidaan tutkia esimerkiksi subjektiivisten kokemusten kautta (esim. Kautto & al. 2009 ja Palomäki 2013).

minnan perusteella. Eläkkeelle siirtymistä välitömmästi edeltäneen vuoden työmarkkinatilaa ei käytetä, koska työkyvyttömyyseläkettä edeltää pääsääntöisesti vuoden mittainen sairauspäiväraha. Muiden eläkeläisten osalta oleellista merkitystä ei ole sillä, mitataanko eläkettä edeltävää työmarkkinatilaa yhden vai kahden vuoden takaa. Osa-aikaeläkkeellä olevat ovat yleisen tilastointikäytännön tapaan työllisiä.

Artikkelissa kotitalouden käytettävissä olevaa ekvivalenttirahatuloa kutsutaan toimeentuloksi. Ekvivalenttia rahatuloa laskettaessa kotitalouden kaikki eri rekistereistä saatavat tulot otetaan kattavasti huomioon.⁴ Tuotannon tekijätulojen, kuten palkkojen, yrittäjätulon ja omaisuustulojen, lisäksi mukaan luetaan kotitalouden saamat tulonsiirrot ja niistä vähennetään sen maksamat tulonsiirrot. Jotta kooltaan ja rakenteeltaan erilaisia kotitalouksia voidaan verrata toisiinsa, kotitalouden yhteenlasketut tulot jaetaan kulutusyksikköluvulla jäsenkohtaiseksi ekvivalenttituloksi. Näin tarkastelun kohteena on aina henkilö, mutta toimeentulon osalta otetaan huomioon kotitalous, johon hän kuuluu. On olemassa erilaisia kulutusyksikkölujuja. Tässä kulutusyksikkö lasketaan vakiintuneella tavalla OECD:n uudella kulutusyksikköasteikolla, jossa kotitalouden ensimmäinen jäsen saa painon yksi, muut aikuiset saavat painon 0,5 ja lapset (alle 13-vuotiaat) saavat kukin painon 0,3. Eri vuosien tulot on muunnettu elinkustannushintaindeksillä vuoden 2008 rahaksi. Tarkemmin tutkimusaineistoa ja eläkeläiskäsitteiden välisiä eroja ovat kuvanneet (Rantala & Suoniemi 2007a; 2007b; 2010; 2011), tulojaon kokonaistilastoa (Ruotsalainen 2004) ja käytettävissä olevan tulon määrittelyä (The Canberra Group 2001).

Köyhyyttä ja pienituloisuutta voidaan kuvata monella tavalla, absoluuttisena, suhteellisenä tai subjektiivisena ilmiönä, eikä yhtä oikeaa tapaa ole (ks. Moisio 2004; Kangas & Ritakallio 2008). Artikkelissa pienituloisuuden yleisyyttä mittaa köyhyysriski. Siinä henkilön tuloa (kulutusyksikköä kohden) verrataan koko väestön mediaanituloon, ja henkilöt, joiden tulot ovat alle

mediaanitulon avulla määritellyn köyhyysriskirajan, luokitellaan pienituloisiksi. Köyhyysriski saadaan, kun lasketaan pienituloisten osuus väestöstä. Köyhyysriskiraja on suhteellinen. Jos väestön mediaanitulo nousee, köyhyysriskirajakin nousee, ja jos se alenee, köyhyysriskiraja vastavasti laskee. Nykyään EU-alueen virallisena köyhyysriskirajana on 60 prosenttia mediaanitulosta. Köyhyysriskin ohella pienituloisuutta arvioidaan köyhyysvajeen (köyhyyskuilun) avulla. Köyhyysvaje kuvaa köyhyyden ”syvyyttä”, sitä kuinka paljon pienituloisten henkilöiden tulot keskimäärin alittavat köyhyysriskirajan. Köyhyysvaje lasketaan pienituloisten keskimääräisten tulojen suhteellisenä etäisyytenä köyhyysriskirajasta. Jos vaje kasvaa, pienituloiset köyhtyvät tai ainakin jäävät aikaisempaa enemmän jälkeen keskimääräisestä tulokehityksestä.

Eläkkeelle siirtyneiden väestörakenteesta

Tutkimusaineiston mukaan vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneistä (n = 4 521) 40 prosenttia siirtyi eläkkeelle ennen 60 vuoden ikää, puolet 60–64-vuoden iässä ja joka kymmenes 65-vuoden iässä (taulukko 1). Naisten osuus oli miehiä hieman suurempi, ja noin viidennes eläkkeelle siirtyneistä asui yksin. Lähes 60 prosenttia eläkkeelle siirtyneistä oli vuonna 1997 ollut työssä ja kolmannes työttömänä. Eläkelajeista merkittävimmät olivat vanhuus- ja työkyvyttömyyseläke.

Eläkettä edeltävän työmarkkinatilan mukaan työttömyydestä eläkkeelle siirtyneet olivat pääsääntöisesti 60–64-vuotiaita. Yksin asuvien osuus oli heillä lisäksi korkeampi kuin työssä olleilla ja merkittävin eläkelaji odotetusti työttömyyseläke. Työstä eläkkeelle siirtyneiden osalta nähdään, että osa-aikatyöstä (ja osa-aikaeläkkeeltä) siirtyneiden osuus kaikista työstä eläkkeelle siirtyneistä oli yli 6 prosenttia. Työnteon jatkuminen eläkeaikana näkyy siinä, että noin 12 prosenttia työstä eläkkeelle siirtyneistä oli vuoden kuluttua ainakin osittain työssä. Vanhuuseläkkeelle siirtyneiden osuus eläkelajeista oli työstä siirtyneillä 45 prosenttia, hieman suurempi kuin työkyvyttömyyseläkkeen.

Taulukon tuloksia tulkittaessa on muistettava, että eläkkeelle siirtymistä on mitattu vuonna 1999. Tällä on merkitystä siksi, että 2000-luvulla työstä eläkkeelle siirtyneiden osuus eläk-

⁴ Rahatulo ei sisällä haastattelutietoon perustuvia tuloeria, kuten omistusasunnosta saatua laskennallista asuntotuloa. Eläkeläisillä velattomassa omistusasunnossa asuminen on keskimääräistä yleisempää, ja siksi asuntotulon puuttuminen laskee etenkin eläkeläisten tulotasausta. Tilastovuodesta 2011 alkaen tulonjakotilaston tuloikäsiiteenä on ollut rahatulo, mutta aikaisemmin se sisälsi myös haastattelutietoon perustuvat tuloerat.

keelle siirtyneistä on noussut ja työttömyydestä eläkkeelle siirtyneiden osuus vastaavasti on laskenut. Esimerkiksi vuonna 2007 eläkkeelle siirtyneillä nämä osuudet olivat 77 ja 13 prosenttia. Uudistuksen yhteydessä työttömyyseläke lisäksi lakkautettiin niin, että työttömyydestä siirrytään suoraan vanhuuseläkkeelle. Tämän kaltaisista syistä tulevissa toimeentulotarkasteluissa erityistä huomiota kiinnitetään eläkettä edeltävään työmarkkina-asemaan.

Eläkkeelle siirtyneiden toimeentulon kehitys keskimäärin

Kuviossa 1 on esitetty, miten vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneiden, kaikkien eläkeläisten, työllisten, työttömien ja koko väestön keskimääräinen toimeentulo on kehittynyt vuosina 1997–2008. Keskimääräisellä toimeentulolla tarkoitetaan kunkin ryhmän ekvivalenttitulon mediaania vuoden 2008 rahassa. Tulkintojen kannalta on huomioitava, että ainoastaan eläkkeelle siirtyneiden ryhmä on tarkasteluvuosien aikana sama, kun taas muiden ryhmien koostumus vaihtuu vuodesta toiseen. Koko väestön, työllisten ja työttömien toimeentulon esittämistä puoltaa se, että näihin ryhmiin eläkkeelle siirtyneiden toimeentuloa on luonnollista verrata. Myöhemmin käsiteltävä köyhyysriski määritellään lisäksi koko väestön mediaanitulon kautta. Näin eläkkeelle siirtyneiden suhteellinen köyhyys on koko väestön toimeentulosta riippuvainen.

Vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneiden toimeentulo oli tarkastelujakson lopussa vuonna 2008 keskimäärin 17 700 euroa ja eläkkeen alkaessa vuonna 2000 noin 17 000 euroa. Yhdeksän ensimmäisen täyden eläkevuoden aikana ryhmän keskimääräinen toimeentulo on reaalisesti parantunut vajaat 4 prosenttia. Kuviosta näkyy myös, kuinka eläkkeelle siirtymisen yhteydessä toimeentulo laskee noin 800 eurolla. Näin ollen eläkkeelle siirtyneiden toimeentulo oli keskimäärin vuonna 2008 reaalisesti lähes samalla tasolla kuin mitä se oli ennen eläkettä.

Uusien eläkeläisten toimeentulon taso on korkeampi kuin jo eläkkeellä olevien, sillä eläkkeen alkaessa eläkkeelle siirtyneiden mediaanitulo on noin kolmanneksen korkeampi kuin kaikilla eläkeläisillä keskimäärin. Tämän jälkeen ero kaventuu ja kymmenen vuoden kuluttua ero on jo niin pieni, että vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneiden

Taulukko 1. Työstä ja työttömyydestä eläkkeelle siirtyneiden sekä kaikkien eläkkeelle siirtyneiden taustaominaisuuksia vuonna 1999, % kustakin ryhmästä.

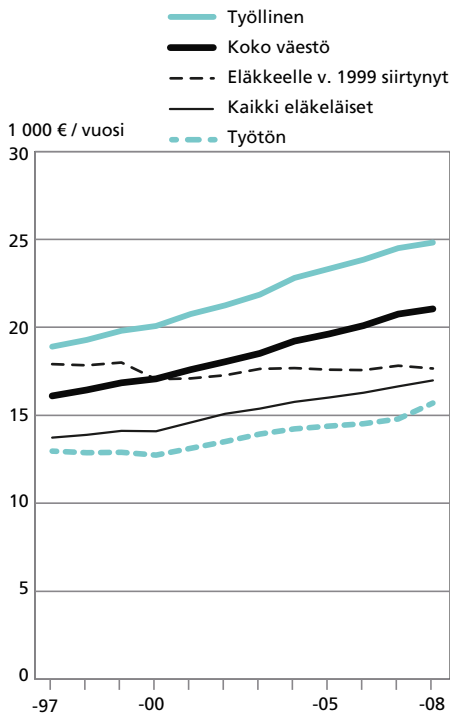
	Kaikki	Työstä	Työttömyydestä
mies	46	46	48
nainen	54	54	52
18–49	14	12	11
50–54	9	11	6
55–59	18	25	8
60–64	50	40	73
65+	9	12	3
yksin	20	17	24
kaksi aikuista	48	48	52
muut	32	35	24
työssä 1997	59	100	0
työtön 1997	34	0	100
muu asema 1997*	6	0	0
osa-aikaeläkkeellä 1998	3	6,4	0
työssä ja eläkkeelle 2000	8	12	3
vanhuuseläke	31	45	6
työkvyttömyyseläke	36	40	25
työttömyyseläke	24	1	67
muut eläkkeet	9	14	2
asuntokunnan koko, keskiarvo	2,24	2,32	2,04
oecd-skaala, keskiarvo	1,6	1,63	1,51
osuus eläkkeelle siirtyneistä, %	100	59	34
osuus kaikista eläkeläisistä, %	4,1	2,4	1,4
henkilöä otoksessa, lkm.	4 521	2 683	1 560

* Opiskelijat, kotitaloustyötä tekevät ja tuntemattomat.

toimeentulo oli käytännössä sama kuin kaikilla eläkeläisillä keskimäärin.

Väestöryhmistä parhaiten tulevat toimeen työlliset ja heikoimmin työttömät. Eläkeläiset, eläkkeelle siirtyneet mukaan lukien, sijoittuvat tähän väliin. Koko väestön, työllisten ja työttömien toimeentulo on vuosien 2000–2008 välisenä aikana noussut vajaalla neljänneksellä ja kaikkien eläkeläisten noin viidenneksellä. Kuviosta näkyy hyvin myös, kuinka tarkastelujakson alussa eläkkeelle siirtyneiden toimeentulo on lähellä työllisten toimeentuloa, mutta tämän jälkeen ero kasvaa työssä olevien eduksi.

Eläkkeelle siirtyneiden vertaaminen poikkeileikkausperiaatteella mitattujen koko väestön, työllisten ja työttömien toimeentuloon kertoo

Kuvio 1. Vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneiden, kaikkien eläkeläisten, työllisten, työttömien ja koko väestön toimeentulo (ekvivalenttirahatulo) vuosina 1997–2008, mediaani, euroa vuoden 2008 rahassa.

mittaustavan vaikutuksesta toimeentulon kehityksestä saatavaan kuvaan. Esimerkiksi vuosien 2000–2008 aikana kaikkien eläkeläisten toimeentulo nousi keskimäärin 20 prosenttia, siis 16 prosenttiyksikköä enemmän kuin vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneillä. Kaikkien eläkeläisten kohdalla kyse on ensi sijassa siitä, että eläkeläisten joukkoon tulee vuosittain uusia eläkeläisiä, joiden toimeentulo on keskimäärin korkeampi kuin jo eläkkeellä olevien, ja vastaavasti sieltä poistuu keskimääräistä pienituloisempia eläkeläisiä. Vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneiden osalta kanta ei vaihdu toisin sanoen kyseessä on samaan ryhmään kuuluvien henkilöiden toimeentulon muutoksista.

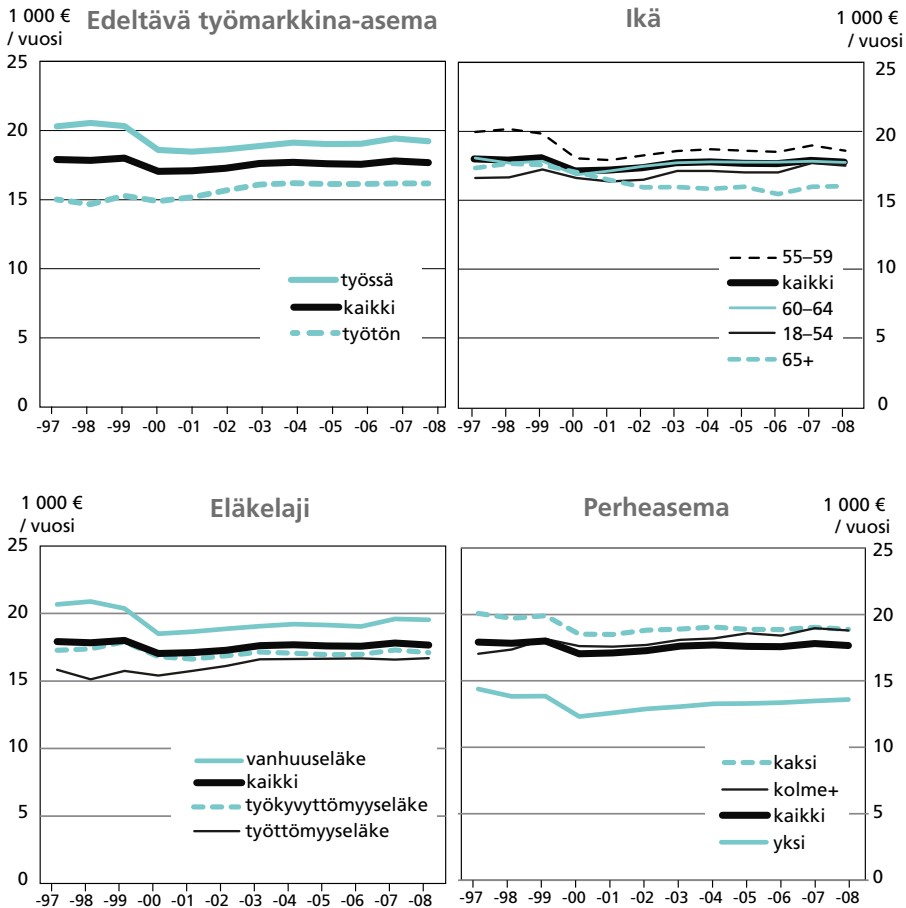
Eläkkeelle siirtyneet eivät suinkaan ole toimeentulon suhteen yhtenäinen ryhmä. Tämä käy ilmi kuviosta 2, jossa vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneiden toimeentulon kehitys on esitetty erikseen eläkettä edeltävän työmarkkina-aseman,

ian, perheaseman ja eläkelajin mukaan. Aiempien tutkimusten perusteella näiden ryhmien välillä on havaittu olevan eroja (Rantala & Suoniemi 2007; 2010; 2011; Kautto 2011).

Eläkettä edeltävän työmarkkina-aseman perusteella parhaiten tulevat toimeen työstä eläkkeelle siirtyneet, joiden tulot vuonna 2008 olivat noin 19 000 euroa. Työn merkitys näkyy myös eläkelajin kautta, sillä vanhuuseläkkeelle siirtyneiden tulotaso on samaa tasoa kuin työstä eläkkeelle siirtyneillä. Suoraan vanhuuseläkkeelle siirtytään yleensä työelämästä. Keskimääräistä korkeampi toimeentulo on myös 55–59-vuotiailla sekä vähintään kahden hengen asutokunnissa asuvilla. Heikommassa asemassa ovat puolestaan yksin asuvat, joiden tulotaso on noin neljänneksen keskimääräistä pienempi. Keskimääräistä matalampi toimeentulon taso on myös työttömänä olleilla sekä 65-vuoden iässä tai alle 55-vuotiaana eläkkeelle siirtyneillä. Eläkelajeista työttömyyseläkkeelle siirtyneiden tulotaso on samaa tasoa kuin työttömänä olleilla, sillä vuonna 1999 valtaosa työttömistä siirtyi työttömyyseläkkeelle. Nykyään työttömyyseläke on poistunut.⁵

Ryhmien väliset toimeentuloerot ovat suurelta osin peräisin eläkettä edeltävästä tuloasemasta. Jonkin verran tuloerot eläkkeelle siirtymisen yhteydessä kuitenkin tasoittuvat. Tämä näkyy erityisesti eläkettä edeltävän työmarkkina-aseman kautta, sillä eläkkeelle siirryttäessä työllisten toimeentulo laskee, kun taas työttömien toimeentulo säilyy ennallaan tai jopa hieman nousee. Yksinasuvien kohdalla tuloero vähintään kahden hengen talouksiin nähden kuitenkin kasvaa eläkkeelle siirryttäessä, sillä vaikka yksinasuvien eläkettä edeltävä toimeentulo on keskimääräistä selvästi matalampi, ryhmän toimeentulo laskee muita eläkkeelle siirtyneitä enemmän. Yksin asuvien ryhmässä toimeentulo laskee eläkkeelle siirryttäessä perheellisiä enemmän, koska heillä ei ole puolison tuloja tasaamassa eläkkeelle siirtymisen aiheuttamaa tulomuutosta (Rantala & Suo-

⁵ Eläkkeelle siirtyneiden tulokehitystä arvioitiin myös sukupuolen ja vuoden 1995 sosioekonomisen aseman mukaan. Sukupuolen osalta naisten ja miesten välinen toimeentuloero oli vähäinen, sillä yhdessä asuessaan heidän oletetaan jakavan tulonsa tasan. Tästä syystä tuloeroihin naisten ja miesten välillä vaikuttavat sekä erot yksin asu- misen yleisyydessä että tuloerot yksin asuvien naisten ja miesten välillä. Sosioekonomista asemaa koskeissa tarkasteluissa erottui ylemmät toimihenkilöt, joiden tulotaso oli selvästi keskimääräistä korkeampi.

Kuvio 2. Eläkkeelle siirtyneiden toimeentulo (ekvivalenttirahatulo) vuosina 1997–2008 eläkettä edeltävän työmarkkina-aseman, iän, perheaseman ja eläkelajin mukaan, mediaani, euroa vuoden 2008 rahassa. (Ikä, sukupuoli, perheasema ja eläkelaji vuoden 1999 ja työmarkkina-asema vuoden 1997 mukaan. Työmarkkina-asemaa muut ja eläkelajia muut ei esitetty.)

niemi 2011).⁶ Myöhemmin ero yksin asuvien ja muiden välillä kaventuu.

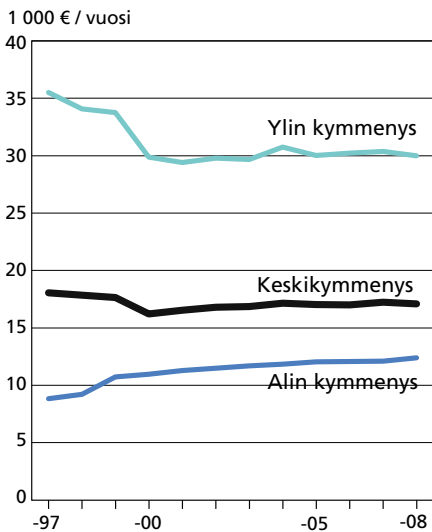
Erot toimeentulon kehityksessä ensimmäisten eläkevuosien aikana ovat melko vähäiset, sillä lähes kaikissa eläkkeelle siirtyneiden ryhmissä toimeentulo on noussut vuosien 2000–2008 aikana reaalisesti noin 3–5 prosenttia. Poikkeuksia ovat 65-vuotiaat, joiden toimeentulo on hie-

lo eläkeaikana on noussut perheellisiä nopeammin. Taustalla saattavat vaikuttaa niin muutokset perhekoossa, leskeytyminen kuin eläkeikäisen työskentelyn väheneminenkin. Näiden tekijöiden vaikutuksista olisi tärkeää saada tietoa jatkokutkimuksilla.

Eläkkeelle siirtyneiden toimeentulon jakautuminen ja tulo rakenne

Edellä tarkasteltiin eläkkeelle siirtyneiden toimeentuloeroja. Tuloeroista ryhmäkeskiarvoihin perustuvat vertailut antavat kuitenkin vain

⁶ Perheaseman merkitys toimeentuloon on moniselitteinen. Puolison tulojen lisäksi merkitystä on myös eläkettä edeltävällä työmarkkina-asemalla, tulotasolla ja sillä, asuuko taloudessa aikuisia lapsia (Rantala & Suonemi 2011).

Kuvio 3. Vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneiden toimeentulo (ekvivalenttirahatulo) alimmassa, keskimmaisessä ja ylimmässä tulokymmenyksessä vuosina 1997–2008, mediaani, euroa 2008 rahassa.

osittaisen kuvan. Esimerkiksi työttömänä olleiden joukossa on myös hyvätuloisia ja vastaavasti työssä olleiden joukossa on pienituloisia. Kuviossa 3 tuleroja tutkitaan seuraamalla, miten tulotasoltaan erilaisten eläkkeelle siirtyneiden toimeentulo on vuosien 1997–2008 aikana kehittynyt. Tarkastelun kohteet ovat tulojakauman ääripää, alin ja ylin tulokymmenys sekä keskituloisia edustava keskimäinen kymmenys (prosenttipisteväli 45–55). Tulokymmenyksiin jako on tehty henkilön eläkettä edeltäneen vakiintuneen tulon perusteella (vuosien 1995–1997 ekvivalenttitulojen keskiarvo).⁷

Ennen eläkkeelle siirtymistä ylimpään tulokymmenyksen kuuluneiden toimeentulo on keskimäärin (mediaani) noin 35 000 euroa, lähes kaksi kertaa korkeampi kuin keskituloisten ja neljä kertaa korkeampi kuin alimpaan tulokymmenyksen kuuluvien toimeentulo. Eläkkeelle siirryttäessä ryhmien väliset tuloerot kuitenkin kaventuvat, sillä vuonna 2000 ylim-

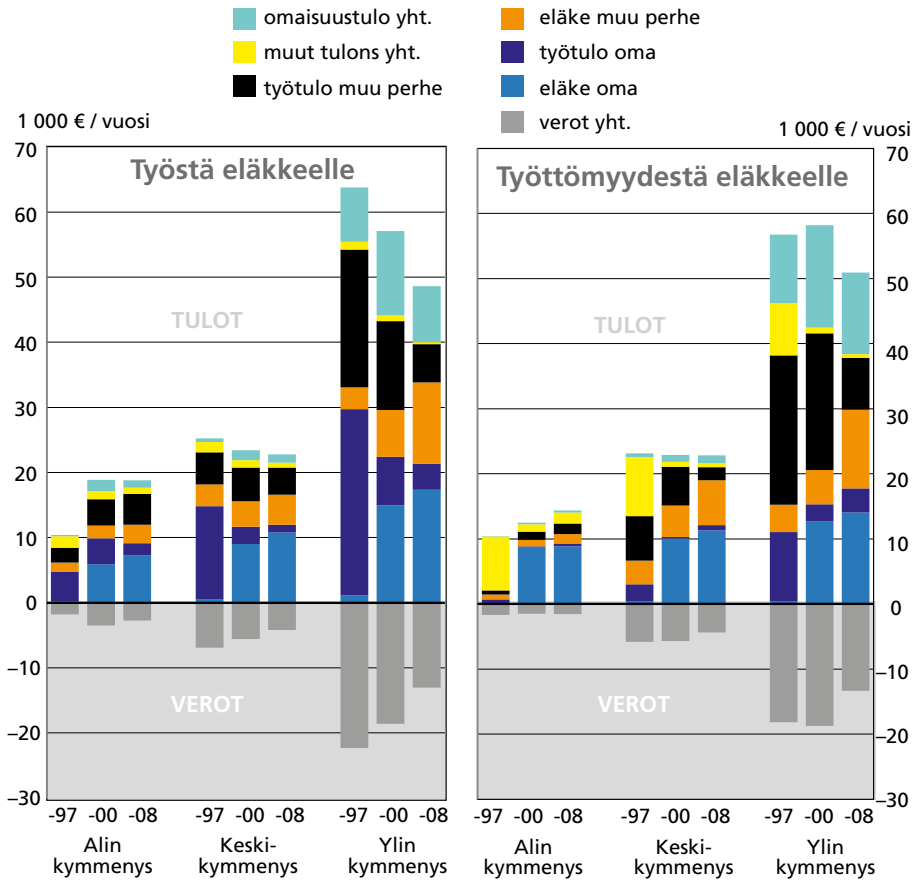
pään tulokymmenyksen kuuluvien toimeentulo on 1,8-kertainen keskituloisten ja 2,7-kertainen alimpaan kymmenyksen kuuluvien toimeentuloon verrattuna. Muutos johtuu siitä, että ylimmän ja keskimäisen tulokymmenyksen ryhmässä toimeentulo eläkkeelle siirryttäessä laskee, kun se alimpaan kymmenyksen kuuluvilla puolestaan nousee (ks. myös Rantala & Suonemi 2011). Tuloerot tasoittuvat hieman myös eläkevuosien aikana. Taustalla on alimpaan kymmenyksen kuuluvien toimeentulon nousu, joka vuosina 2000–2008 nousi yhteensä 13 prosenttia. Keskituloisten ja ylimmän tulokymmenyksen ryhmässä toimeentulo säilyi melko ennallaan.

Seuraavassa tutkitaan, miten eri tulokymmenyksiin kuuluneiden tulorakenteet ovat muuttuneet. Tämä selvittää, miksi toimeentulo nousee eläkkeelle siirtymisen yhteydessä alimman tulokymmenyksen ryhmässä, kun se muissa säilyy melko ennallaan. Tarkastelu tehdään erikseen työstä ja työttömyydestä eläkkeelle siirtyneille ja tuloksia tulkittaessa on tärkeä pitää mielessä, että tulotason noustessa työssä olleiden osuus nousee ja työttömänä olleiden osuus vastaavasti laskee.⁸ Kaikissa tuloluokissa on kuitenkin sekä työstä että työttömyydestä eläkkeelle siirtyneitä. Esimerkiksi alimpaan tulokymmenyksen kuuluneista joka kolmas on siirtynyt työstä eläkkeelle ja ylimpään tulokymmenyksen kuuluneista 15 prosenttia on ollut työttömänä ennen eläkkeelle siirtymistä. Keskituloisten kymmenyksen kuuluneista vajaa 60 prosenttia oli siirtynyt eläkkeelle työstä ja noin 40 prosenttia työttömyydestä.

Kuviossa 4 on esitetty työstä ja työttömyydestä vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneiden ekvivalenttibruttotulot tulolajeittain alimmassa, keskimmaisessä ja ylimmässä tulokymmenyksessä vuosina 1997, 2000 ja 2008. Akseliston positiivisella arvoalueella ekvivalenttibruttotulo on ryhmitelty kuuteen osaan. Näistä kaksi alinta ovat henkilön oma eläketulo (työeläke, kansaneläke ja perhe-eläke) ja ansiotulot, seuraavat kaksi perheen muiden jäsenten, käytännössä puolison eläke- ja ansiotulot ja kaksi ylintä kotitalouden muut tulot eli saadut tulonsiirrot (pl. eläketulo) ja omaisuustulot. Akseliston negatiivisella arvoalueella on maksetut tulonsiirrot eli verot ja veroluonteit-

⁷ Artikkelin lopussa tarkastellaan pienituloisia eläkkeelle siirtyneitä köyhyysriskirajan avulla. Tämä vastaa pitkälti analyysiä alimpaan tulokymmenyksen kuuluvista henkilöistä.

⁸ Tulokymmenysten rajat on laskettu kaikkien eläkkeelle siirtyneiden joukosta. Ryhmää ”muu eläkettä edeltävä asema” ei sen pienen koon ja heterogeenisuuden vuoksi analysoida.

Kuvio 4. Työstä ja työttömyydestä vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneiden ekvivalentibruttotulot tulolajeittain alimmassa, keskimmaisessä ja ylimässä tulokymmenyksessä vuosina 1997, 2000 ja 2008, keskiarvo, euroa 2008 rahassa.

set maksut. Kun ne vähennetään bruttotulosta, saadaan ekvivalenttirahatulon keskiarvo.

Työstä eläkkeelle siirtyneillä omien ansiotulojen osuus eläkettä edeltävästä bruttotulosta on noin puolet, mutta myös puolison ja muiden perheenjäsenten ansio- ja eläketuloilla on tärkeä merkitys. Se, että alimpaan tulokymmenykseen kuuluvilla ja keskituloisilla puolison eläketulojen osuus eläkettä edeltävästä bruttotuloista on lähes 15 prosenttia, viittaa siihen, että eläköityminen alkaa usein epäsuorasti puolison kautta. Ylimpään tulokymmenykseen kuuluvilla vastaava eläkeosuus on vain 5 prosenttia, mutta puolison ansiotulojen osuus eläkettä edeltävästä bruttotulosta on heillä noin kolmannes. Ylimpään tu-

lokymmenykseen sijoittuminen näyttäisi vaativan sekä puolison työssäkäyntiä että korkeita ansiotuloja. Alimmassa tulokymmenyksessä eläkettä edeltävää bruttotuloa täydentävät myös muut tulonsiirrot, lähinnä työttömyyskorvaus, ja ylimässä tulokymmenyksessä omaisuustulo.

Työstä eläkkeelle siirryttäessä henkilön ansiotulon korvaa eläketulo. Bruttotulot eivät kuitenkaan merkittävästi laske, koska muut tulot, käytännössä puolison ansio- ja eläketulot, eivät juuri muutu. Alimmassa tulokymmenyksessä tulot jopa nousevat selvästi. Nousua selittää oma eläketulo, joka on eläkettä edeltävää ansiotuloa suurempi. Tässä ryhmässä lienee muita enemmän osa-aikatyöstä eläkkeelle siirtyneitä, jolloin koko

työuraan perustuva eläke voi hyvinkin olla suurempi kuin eläkettä edeltävä osa-aikatyön palkka.⁹ Ylimpään tulokymmenyksen kuuluvilla bruttotulot laskevat eniten, mutta jäävät puolison työ- ja ansiotulojen sekä omaisuustulojen ansiosta keskituloisia selvästi korkeammalle tasolle.

Kymmenen ensimmäisen eläkevuoden aikana muutokset työstä eläkkeelle siirtyneiden toimeentulossa ovat melko vähäiset. Merkittävin muutos on ylimpään tulokymmenyksen kuuluvien bruttotulojen lasku. Taustalla vaikuttaa puolisoiden eläkkeelle siirtyminen, mikä ilmenee puolison ansiotulojen korvautumisena eläketulolla vuosien 2000 ja 2008 välillä. Vastaava muutos, mutta lievempänä, näkyy myös keskituloisten tulorakenteessa. Alimpaan tulokymmenyksen kuuluvilla puolison ansiotulojen merkitys säilyi sen sijaan melko suurena koko eläkeajan.

Työttömyydestä eläkkeelle siirtyneiden eläkettä edeltävät tulot koostuvat odotetusti muista kuin ansiotuloista. Alimpaan tulokymmenyksen kuuluvien osalta tämä tarkoittaa lähinnä muita tulonsiirtoja, keskituloisilla muita tulonsiirtoja ja puolison tuloja, ja ylimpään tulokymmenyksen kuuluvilla puolison tuloja, omaisuustuloja ja jonkin verran myös muita tulonsiirtoja. Tulonsiirroista merkittävin erä on työttömyyskorvaus. Alimmassa tulokymmenyksessä puolison tulojen osuus bruttotuloista on viidennes, kun se muissa on lähempänä 40 prosenttia. Omin ansiotulojen ”pienuutta” ylimässä tulokymmenyksessä kompensoi puolison korkeat ansiotulot. Vaikka ylimpään tulokymmenyksen kuuluvilla on yleensä korkeat ansiotulot, aivan välttämättä se ei ole. Työttömien siirtyessä eläkkeelle muut tulonsiirrot (työttömyyskorvaus) korvautuu omalla eläkkeellä. Muilta osin työttömänä olleiden tulorakenne ja muutokset tulorakenteessa eläkeaikana ovat samantapaiset kuin vastaavissa työstä eläkkeelle siirtyneiden tuloryhmissä.

Aikaisempien tarkastelujen perusteella yksin asuvien toimeentulo on keskimääräistä selvästi matalampi (kuvio 2). Puolison tulojen ”puuttuminen” käy ilmi myös eläkkeelle siirtyneiden tulorakenteissa, vaikka yksin asuvia ei niissä olekaan tarkasteltu omana ryhmänään. Erityisen hyvin yksinasuminen näkyy pienituloisten työttö-

mänä olleiden kohdalla – sekä ennen eläkkeelle siirtymistä että sen jälkeen. Tässä ryhmässä yksinasuvien osuus kaikista pienituloisista työttömistä on korkea (60 prosenttia) ja muiden perheenjäsenten merkitys toimeentuloon on hyvin vähäinen.

Julkisessa keskustelussa eläkeläisten väliset tuloerot liitetään usein eläkkeiden välisiin tasoeroihin.

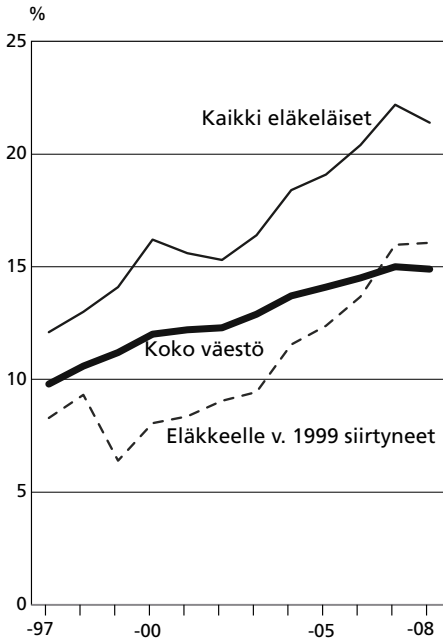
Kuviosta 4 näkyy kuinka eläkkeet (ekvivalenttiskaalatut) vaihtelevat 6 000–15 000 euron välillä ja kuinka kaikissa tuloryhmissä eläkkeet ovat reaalisesti nousseet. Vaikka eläke on tärkeä ja useimmille tärkein yksittäinen toimeentulon lähde, toimeentuloerot ensimmäisten eläkevuosien aikana muodostuvat pitkälti muista kuin eläkkeisiin tai esimerkiksi niiden indeksointiin liittyvistä syistä.¹⁰ Erityisen suuri merkitys on puolison tuloilla ja omaisuustuloilla. Vuonna 2008 niiden osuus työstä eläkkeelle siirtyneiden bruttotulosta oli alimpaan ja keskimääräiseen tulokymmenyksen kuuluvilla 45 prosenttia ja ylimpään tulokymmenyksen kuuluvilla 54 prosenttia. Myös verotus vaikuttaa. Vuonna 2008 alimpaan tulokymmenyksen kuuluneiden bruttotuloja verotus alensi keskimäärin 15 prosenttia, keskituloisten 18 prosenttia ja ylimpään tulokymmenyksen kuuluneiden 27 prosenttia.

Eläkkeelle siirtyneiden pienituloisuus

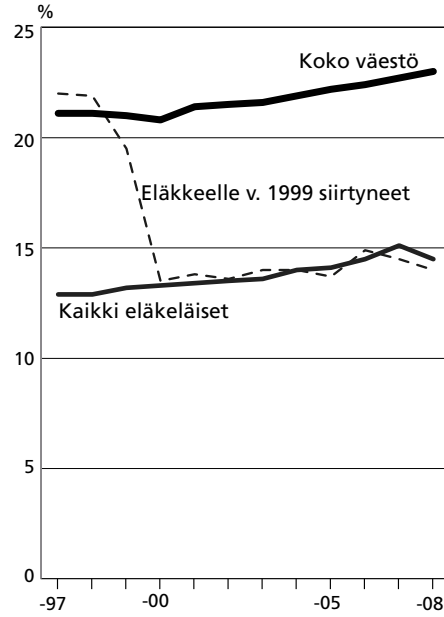
Eläkkeelle siirtyneiden köyhyysriskissä on piirteitä sekä koko väestön että eläkeläisten kehityksessä, mutta eräiltä osin sen kehitys on molemmista ryhmistä poikkeava. Tämä käy ilmi kuviosta 5, jossa on esitetty köyhyysriskit vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneille, kaikille eläkeläisille ja koko väestölle. Ennen eläkettä 10 prosenttia eläkkeelle siirtyneistä jää alle köyhyysriskirajan. Tämä on hieman vähemmän kuin koko väestössä ja noin kolmanneksen pienempi kuin kaikille eläkeläisillä keskimäärin. Vuonna 2000, siis ensimmäisenä täytenä eläkevuotena, eläkkeelle siirtyneiden köyhyysriski on edelleen samalla tasolla kuin ennen eläkettä. Koska samaan aikaan köyhyysriski on kaikilla eläkeläisillä ja myös koko väestössä

9 Osa-aikaiseen työntekoon viittaa myös se, että ansiotulojen osuus bruttotulosta eläkeaikana on tässä ryhmässä korkea (20 prosenttia vuonna 2000 ja 10 prosenttia vuonna 2008).

10 Vuosien 2000 ja 2008 välisenä aikana työstä eläkkeelle siirtyneiden keskituloisten eläkkeet nousivat reaalisesti noin 14 prosenttia. Suuruusluokka vastaa työeläkeindeksin perusteella tehtyjä eläkekorotuksia.

Kuvio 5. Köyhyysriskit vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneillä, kaikilla eläkeläisillä ja koko väestössä vuosina 1997–2008, 60 prosentin köyhyysriskiraja.

Kuvio 6. Vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneiden, kaikkien eläkeläisten ja koko väestön köyhyysvajeet vuosina 1997–2008, 60 prosentin köyhyysriskirajan perustuva.

noussut, pienituloisuus ei eläkkeelle siirtymisen yhteydessä ole ainakaan lisääntynyt.

Ensimmäisten eläkevuosien aikana eläkkeelle siirtyneiden köyhyysriski nousee kuitenkin keskimääräistä enemmän ja vuonna 2008 se on jo vähän korkeampi kuin koko väestössä. Kaikkiin eläkeläisiin verrattuna eläkkeelle siirtyneiden köyhyysriski nousee vain hieman enemmän ja on tarkastelujakson lopussa vielä selvästi matalampi kuin eläkeläisillä keskimäärin. Toisin kuin keskimääräisen toimeentulon kehityksen osalta havaittiin (vrt. kuvio 1), köyhyysriskin suhteen eläkkeelle siirtyneet eivät ole kymmenen ensimmäisen eläkevuoden aikana ”siirtyneet” kaikkien eläkeläisten tasolle. Tämä voi kuvastaa (eläkeläis) köyhyyden pysyvyyttä ja keskittymistä samoille ihmisille (Suoniemi 2013).

Köyhyysriskin ohella pienituloisuutta on hyvä arvioida köyhyysvajeen avulla (kuvio 6). Sen perusteella pienituloisten eläkeläisten joukossa taloudelliset toimeentulo-ongelmat eivät ole niin merkittävät kuin pienituloisilla keskimäärin. Vuonna 2008 sekä kaikkien eläkeläisten että

eläkkeelle siirtyneiden eläkeaikainen köyhyysvaje on noin 13 prosenttia eli keskimäärin tämän verran pienituloiset eläkeläiset jäävät köyhyysrajan alapuolelle. Koko väestössä vaje on 23 prosenttia.

Kuviosta näkyy hyvin myös kuinka pienituloisten toimeentulo-ongelmat lievenivät eläkkeelle siirryttäessä koko väestön tasolta eläkeläisten tasolle ja kuinka köyhyysvaje on 2000-luvulla jonkin verran yleistynyt.

Johtopäätelmät

Eläkepolitiikan tavoitteena on turvata kaikille eläkeläisille kohtuullinen, totuttu kulutustaso ja estää köyhyys. Tässä artikkelissa tutkittiin, kuinka hyvin eläkepolitiikalle asetetut tavoitteet ovat toteutuneet, kun tarkastelun kohteena on vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneen kohortin toimeentulon kehitys vuosina 1997–2008. Kun eläkeläisten toimeentuloa ja eläkepolitiikan vaikutuksia siihen arvioidaan, ei ole järkevää eikä edes mah-

dollista pitää erilaisia julkisia etuus- ja verojärjestelmiä liian erillään. Toimeentulo on kokonaisuus, johon liittyy olennaisesti myös perhe. Näistä syistä artikkelin toimeentulokäsitteenä on kotitalouden ekvivalenttiskaalattu käytettävissä oleva rahatulo, jossa henkilön toimeentuloa arvioidessa otetaan huomioon henkilön omien tulojen lisäksi hänen perheenjäsentensä tulot sekä perherakenne. Saadut tulokset täydentävät aikaisempia havaintoja (Rantala & Suoniemi 2011).

Toimeentulon ajallista muutosta arvioitiin sekä euromääräisesti että suhteellisenä ilmiönä. Analyysin perusteella absoluuttinen toimeentulo ei muutu merkittävästi eläkkeelle siirryttäessä eikä myöskään ensimmäisten kymmenen eläkevuoden aikana. Kaksi vuotta ennen eläkettä eläkkeelle siirtyneiden keskimääräinen mediaanilla mitattu toimeentulo oli 17 900 euroa, eläkkeen alkaessa 17 000 euroa ja tarkastelujakson lopussa lähes 17 700 euroa. Eläkkeelle siirtymisen yhteydessä toimeentulo siis hieman laski, mutta kymmenen ensimmäisen eläkevuoden jälkeen se oli noussut takaisin eläkettä edeltävälle tasolle.

Kaikkiin eläkeläisiin verrattuna eläkkeelle siirtyneiden toimeentulo oli eläkkeen alkaessa kolmanneksen korkeampi, mutta kymmenen vuoden kuluttua lähes samalla tasolla. Työssä oleviin nähden kehitys on päinvastainen; eläkkeen alkaessa eläkkeelle siirtyneiden toimeentulo oli lähellä työllisten toimeentuloa, mutta tämän jälkeen ero työssä olevien eduksi kasvaa. Eläkkeelle siirtyneiden toimeentulon vertaaminen poikkileikkauseriaaiteella mitattujen väestöryhmien toimeentuloon on ymmärrettävää, mutta se voi johtaa harhaan. Esimerkiksi vuosina 2000–2008 välisenä aikana kaikkien eläkeläisten toimeentulo nousi keskimäärin 20 prosenttia, siis 16 prosenttiyksikköä enemmän kuin vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneillä. Ero johtuu siitä, että kaikkien eläkeläisten joukkoon tulee vuosittain uusia eläkeläisiä, joiden toimeentulo on keskimäärin korkeampi kuin jo eläkkeellä olevien, ja vastaavasti sieltä poistuu keskimääräistä pienituloisempia eläkeläisiä. Eläkkeelle siirtyneiden osalta kyse on pelkästään samaan ryhmään kuuluvien henkilöiden toimeentulon muutoksesta.

Eläkkeelle siirtyneet eivät ole toimeentulon suhteen kuitenkaan yhtenäinen ryhmä. Eläkettä edeltävän työmarkkina-aseman perusteella parhaiten tulevat toimeen työstä eläkkeelle siirtyneet ja eläkeläjin mukaan suoraan vanhuuseläkkeelle siirtyneet. Tarkastelluista ryhmistä selvästi hei-

kommassa asemassa ovat yksin asuvat, joiden toimeentulon taso on noin neljänneksen keskimääräistä matalampi. Eläkkeelle siirtyneitä verrattiin toisiinsa myös tulotason perusteella. Vuonna 2000 ylimpään tulokymmenyksen kuuluneiden toimeentulo oli 1,8-kertaa suurempi kuin keskituloisten ja 2,7-kertaa suurempi kuin alimpaan kymmenyksen kuuluvien toimeentulo. Tuloerot ovat seurausta eläkettä edeltävältä ajalta, sillä eläkkeelle siirryttäessä ne kaventuvat. Tuloerot kaventuvat, koska ylimpään ja keskimääräiseen tulokymmenyksen kuuluvilla toimeentulo eläkkeelle siirryttäessä keskimäärin laskee, kun se alimpaan tulokymmenyksen kuuluvilla, kuten työttömillä, hieman nousee.

Julkisessa keskustelussa tuloerot liitetään usein eläkkeiden välisiin tasoeroihin. Toimeentulon kannalta oma eläke on tärkein tulolaji, mutta tuloerot eläkkeelle siirtyneiden välillä muodostuvat myös muista syistä. Erityisen suuri merkitys on puolison tai muiden perheenjäsenten tuloilla ja omaisuustuloilla. Nämä tuloterät vaimentavat merkittävästi toimeentulossa tapahtuvia muutoksia sekä eläkkeelle siirryttäessä että ensimmäisten eläkevuosien aikana.

Pienituloisuutta koskevista tarkasteluista kävi ilmi, että köyhyysriski ei eläkkeelle siirtymisen yhteydessä lisääntynyt. Ennen eläkettä köyhyysriski oli lisäksi hieman matalampi kuin koko väestössä ja noin kolmanneksen matalampi kuin kaikille eläkeläisillä keskimäärin. Kymmenen ensimmäisen eläkevuoden aikana köyhyysriski kuitenkin nousee selvästi, mutta on tarkastelujakson lopussa vielä matalampi kuin kaikilla eläkeläisillä keskimäärin. Kun pienituloisuutta arvioitiin köyhyysvajeen avulla, ilmeni, että pienituloisten toimeentulo-ongelmat lievenivät eläkkeelle siirryttäessä koko väestön tasolta eläkeläisten tasolle.

Pelkistäen eläkepolitiikan tavoite toimeentulon kohtuullisesta säilymisestä näyttää eläkeajan alkupuolella enimmäkseen toteutuvan, sillä mitään romahdusta toimeentulossa ei eläkkeelle siirryttäessä tai kymmenen ensimmäisen eläkevuoden aikana tapahdu. Eläkeajan toimeentulo jää hitaasti jälkeen koko väestön kehityksestä, mutta nousee silti reaalisesti. Eläkeajan toimeentulon kannalta suurimpana ongelmana on pienituloisuuden priiytyminen eläkettä edeltävältä ajalta.

Analyysin ulkopuolelle jäi useita tärkeitä jatkotutkimuksia vaativia näkökulmia. Pienituloisuutta –sen yleisyyttä ja syitä – on tutkittava tar-

kemmin. Aikaisempien tutkimusten perusteella pienituloisuuden riski on erityisen korkea yksin asuvien keskuudessa (Rantala & Suoniemi 2007; Rantala 2011; Suoniemi 2013). Tämän artikkelin tulokset tukevat näitä havaintoja, mutta tarkempaa tietoa tarvitaan siitä, missä määrin yksin asuvien pienituloisuus periytyy eläkettä edeltävältä ajalta ja missä määrin se on seurausta esimerkiksi leskeksi tulosta eläkeaikana?

Artikkelissa kotitalouden käytettävissä olevan ekvivalenttirahatuloa kutsuttiin toimeentuloksi. Ekvivalenttiin rahatuloon perustuvaa toimeentulokäsitettä olisi tärkeä laajentaa. Mikä on julkisesti tuettujen tai tuotettujen palvelujen merkitys eläkeläisten toimeentuloon ja miltä toimeentulo näyttää kulutuksen kautta mitattuna? Myös toimeentulokokemuksilla on eläkeläisten hyvinvoinnin kannalta tärkeä merkitys (Kautto & al. 2009; Palomäki 2013).

Toimeentuloon ja tulonjakoon liittyy myös erot kuolleisuudessa ja tätä kautta erot koko eläkeajan toimeentulossa eri väestöryhmien välillä. Tässä artikkelissa kuolleisuuden huomiotta jättäminen on perusteltua, koska eläkeajan toimeentulon kehitystä seurattiin eläkkeen alkuvaiheessa. Tilanne voi olla toinen tutkittaessa pitkään eläkkeellä olevien toimeentuloa.

Joustavan vanhuuseläkeiän vaikutukset toimeentuloon ja tulonjakoon olisi niin ikään hyvä selvittää. Vuoden 2005 eläkeuudistuksen jälkeen eläkkeelle on voinut siirtyä 63–68-vuoden iässä siten, että työnteon jatkaminen nostaa tulevaa kuukausieläkettä selvästi. Työkyvyttömyyseläkeläisillä ja työttömillä mahdollisuudet työnteoon

vanhuuseläkeiässä ovat kuitenkin vähäiset (Järnefelt & al. 2014). Eläkkeelle siirtymisen kannustavuutta työnteon jatkamiseen verrattuna on arvioitu eläkkeen ja palkan suhteen kautta (Nivalainen & Uusitalo 2013; Määttänen 2013), mutta kannustavuuteen voi vaikuttaa myös muutos koko perheen toimeentulossa.

Artikkelissa tutkittiin eläkkeelle siirtyneiden toimeentuloa kymmenen ensimmäisen eläkevuo-
vuoden aikana. Tarkasteltua tulisi laajentaa koskemaan pitkään vanhuus- tai työkyvyttömyyseläkkeellä olleita, sillä monet edellä mainitut jatkotutkimusta vaativat kysymykset koskevat erityisesti heitä. Eläkeajan pidentyessä yksin asumisen, eläkkeiden indeksoinnin sekä erilaisien terveys- ja sosiaalipalvelujen, kuten laitoshoidon, merkitys toimeentuloon lisääntyy. Iän myötä kasvaa myös kuolleisuus ja sen mahdollisesti aiheuttama valikoitumisharha.

Lopuksi on hyvä kiinnittää huomiota siihen, että artikkelissa seurattiin yksittäisen väestöryhmän, eli vuonna 1999 eläkkeelle siirtyneen kohortin, tulomuutoksia ajassa. Kohortin sisäiset tulomuutokset eivät tässä tarkastelussa käyneet ilmi. Seurannan kohteena voisivat olla myös yksilöt, jolloin erilaisia tilastollisia menetelmiä hyödyntäen eläkeläisten tuloliikkuvuuteen, kuten toimeentulon vähittäiseen alentumiseen, tulorakenteen muutoksiin, köyhyden pysyvyyteen ja kuolleisuuteen, liittyviä kysymyksiä voitaisiin selvittää. Myös äkillisten tapahtumien, kuten työkyvyttömäksi tai leskeksi tulon, toimeentulovaikutuksista saataisiin tarkempi kuva (ks. esim. Jenkins 2011).

KIRJALLISUUS

- Atkinson, Anthony Barnes: On the measurement of inequality. *Journal of Economic Theory* 2 (1970): 244-263.
- Barr, Nicholas: The pension system in Finland. Adequacy, sustainability and system design. Evaluation of the Finnish Pension System / Part 1. Helsinki: Finnish Centre for Pensions, 2013.
- The Canberra Group: Expert Group on Household Income Statistics: Final Report and Recommendations. Ottawa, 2001.
- Hagfors, Roope & Hellsten, Katri & Ilmakunnas, Seija & Uusitalo, Hannu (toim.): Eläkeläisten toimeentulo 1990-luvulla. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2003:1. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2003.
- Jenkins Stephen: *Changing Fortunes. Income Mobility and Poverty Dynamics in Britain*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Järnefelt, Noora & Nivalainen, Satu & Salokangas, Sampsa & Uusitalo, Hannu: Sosioekonomiset erot – työurat, eläkkeelle siirtyminen ja eläkejärjestelmä. Eläketurvakeskuksen raportteja 1/2014, Helsinki: Eläketurvakeskus, 2014.
- Jännti Markus & Danziger Sheldon: *Poverty in Advanced Countries*, teoksessa Atkinson & Bourguignon F. (toim.) 2000. *Handbook of Income Distribution*, Vol II Amsterdam, 2000: Elsevier, 2000.
- Kakwani, Nanak: *Analyzing redistribution policies. A study using Australian data*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

- Kangas, Olli & Ritakallio, Veli-Matti: Köyhyyden mitaustavat, sosiaaliturvan riittävyys ja köyhyyden yleisyys Suomessa. Sosiaali- ja terveysturvan selosteita 61. Helsinki: Kansaneläkelaitos, 2008.
- Kautto, Mikko (toim.): Eläkkeet ja eläkkeensaajien toimeentulo 2000–2010. Eläketurvakeskuksen raportteja 04/2011. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2011.
- Kautto, Mikko & Palomäki, Liisa-Maria & Rantala, Juha & Tuominen, Eila: Eläkeläisten tulot ja kokemukset toimeentulosta. Yhteiskuntapolitiikka 74 (2009):3, 290–302.
- Moisio, Pasi: Poverty Dynamics According to Direct, Indirect and Subjective Measures. Modelling Markovian processes in a discrete time and space with error. *Stakes Reserch Reports* 145. Helsinki: Stakes, 2004.
- Määttänen, Niku: Eläkepoliittisten uudistusvaihtojen arviointia stokastisen elinkaarimallin avulla. Teoksessa Lassila, Jukka & Määttänen, Niku & Valkonen, Tarmo: Eläkeiän sitominen elinaikaan – miten käy työurien ja tulojaoon? Eläketurvakeskuksen raportteja 05/2013. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2013.
- Nivalainen, Satu & Uusitalo, Roope: Vuoden 2005 eläkeuudistuksen vaikutus eläkkeellesiirtymisikään. Valtioneuvoston kanslian raporttisarja 5/2013. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 2013.
- Palomäki, Liisa-Maria: Eläkkeelle siirtyminen ja subjektiivinen taloudellinen hyvinvointi. Tulomuutosten ja toimeentulokokemusten tarkastelua. Yhteiskuntapolitiikka 78 (2013):4, 378–393.
- Penttilä, Irmeli & Kangas, Olli & Nordberg, Leif & Ritakallio, Veli-Matti: Suomalainen köyhyys 1990-luvun lopulla – välikaista vai pysyvää? Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimusraportti 2003:7. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimusraportti, 2003.
- Rantala, Juha: Tulojen muuttuminen siirryttäessä eläkkeelle. Teoksessa Hagfors, Robert & Hellsten, Katri & Ilmakunnas, Seija & Uusitalo, Hannu (toim.): Eläkeläisten toimeentulo 1990-luvulla. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2003:1. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2003.
- Rantala, Juha & Suoniemi, Ilpo: Eläkeläisten toimeentulo tulojaoon kokonaisuudessa. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2007:2 (Palkansaajien tutkimuslaitoksen tutkimuksia 105). Helsinki: Eläketurvakeskus, 2007a.
- Rantala, Juha & Suoniemi, Ilpo: Tulojen muuttuminen eläkkeelle siirryttäessä. Eläketurvakeskuksen keskustelualoitteita 2007:6 (Palkansaajien tutkimuslaitoksen työpapereita 237). Helsinki: Eläketurvakeskus, 2007b.
- Rantala, Juha & Suoniemi, Ilpo: Työstä eläkkeelle – tulokehitys ja korvaussuhteet, Eläketurvakeskuksen raportteja 2010:3. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2010.
- Rantala, Juha & Suoniemi, Ilpo: Toimeentulon muuttuminen eläkkeelle siirryttäessä – ekvivalenttitalosuhteen tarkastelua. Yhteiskuntapolitiikka 76 (2011):1, 3–16.
- Rantala, Juha: Eläkeläisten toimeentulo. Teoksessa Kautto, Mikko (toim.): Eläkkeet ja eläkkeensaajien toimeentulo 2000–2010. Eläketurvakeskuksen raportteja 04/2011. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2011.
- Ruotsalainen, Pekka: Kotitalous haastattelusta vai rekisteristä. Selvitys kotitalouskäsitteiden vaikutuksista keskeisimpiin tulonjakomittareihin. Muistio, Tilastokeskus 2004.
- Ruotsalainen, Pekka: Pienituloisuus on pitkittynyt Suomessa 2000-luvulla. Hyvinvointikatsaus 3/2013 (2013): 3, 48–52.
- Sen Amartya: *On Economic Inequality*, Oxford University Press, Oxford, 1973.
- Suoniemi, Ilpo: Tulojaoon kehitys Suomessa ja siihen vaikuttavista tekijöistä 1971–1996. Palkansaajien tutkimuslaitos, Tutkimuksia 76, Helsinki: Palkansaajien tutkimuslaitos, 1999.
- Suoniemi, Ilpo: Köyhyyden dynamiikka Suomessa 1995–2008. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 01/2013. Jyväskylä: Eläketurvakeskus, 2013.
- Tilastokeskus, 2013. <http://tilastokeskus.fi/til/tjt> (luettu 01.10.2013).
- Townsend, Peter: *Poverty in the United Kingdom*. London: Penguin, 1979.
- Uusitalo, Hannu: Muuttuva tulojako. Hyvinvointivaltion ja yhteiskunnan rakennemuutoksen vaikutukset tulojakoon 1966–1985. Tutkimuksia, 148. Helsinki: Tilastokeskus, 1988.
- Uusitalo, Hannu (toim.): Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo. Kehitys vuosina 1990–2005. Eläketurvakeskuksen raportteja 2006:2. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2006.

Pienituloisuuden dynamiikka työkyvyttömyyseläkkeelle siirryttäessä

JUHA RANTALA & RAIJA GOULD

Miten pienituloisuuden uhka muuttuu ennen ja jälkeen työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymisen? Jotta pienituloisuutta ja sen pitkittymistä voidaan ehkäistä, tarvitaan tietoa siitä, miten pienituloisuuden uhka liittyy työkyvyttömyysprosessin eri vaiheisiin.

Johdanto

Kaikki eivät pysty jatkamaan työelämässä vanhuuseläkeikään asti. Viime vuosina noin 23 000 työikäistä on vuosittain siirtynyt työkyvyttömyyseläkkeelle, ja 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä siirtyneiden määrä oli muutamaa tuhatta suurempi. Taloudellisen toimeentulon suhteen työkyvyttömyyseläkkeen saajat ovat yksi huono-osaisimmista ryhmistä. Heidän eläketasonsa on matalampi kuin muilla eläkeläisillä. Vuonna 2013 työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden keskimääräinen kuukausieläke oli 1 070 euroa, kun samana ajankohtana vanhuuseläkkeelle siirtyneiden keskieläke oli 1 850 euroa (SVT 2014). Myös koko väestöön nähden työkyvyttömyyseläkeläisten tulotaso on matala. OECD:n (2010) selvityksen mukaan 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä työkyvyttömiä pienituloisuusaste oli Suomessa lähes kaksinkertainen muuhun työkäiseen väestöön verrattuna.

Työkyvyttömyyseläkettä saavien pienituloisuuden merkitystä lisää se, että työkyvyttömyyseläke-aika voi kestää jopa useita vuosikymmeniä ja jatkaa vielä sen jälkeen vanhuuseläkkeenä. Eläkeaikana mahdollisuudet toimeentulon tason parantamiseen ovat niukat. Pienituloisuuden kesto voi lisäksi pidentää sen alkaminen jo ennen työkyvyttömyyseläkettä: työkyvyn heikentyessä ansaintamahdollisuudet vähenevät. Toisaalta säännöllinen työkyvyttömyyseläketulo voi vähentää pienituloisuutta.

Ovatko pienituloiset työkyvyttömyyseläkeläiset olleet pienituloisia jo ennen eläkettä, onko pienituloisuus alkanut eläkkeelle siirryttäessä vai vasta eläkeaikana? Missä työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden ryhmässä pienituloisuus on erityisen yleistä? Näitä kysymyksiä tarkastelemme tässä artikkelissa seuraamalla vuonna 2002 työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden toimeentuloa vuodesta 1995 vuoteen 2008. Ymmärrys siitä, miten pienituloisuuden uhka ilmenee työkyvyttömyysprosessissa, on tarpeen työkyvyttömyyseläkeläisten taloudellisen huono-osaisuuden ehkäisemiseksi.

Pienituloisuutta voidaan kuvata monella tavalla, esimerkiksi absoluuttisena, suhteellisenä tai subjektiivisena ilmiönä (ks. Kangas & Ritakallio 2008). Tässä tutkimuksessa pienituloisuutta kuvaa suhteellinen pienituloisuusaste, joka osoittaa pienituloisten osuuden väestöstä. Pienituloisuuden tarkastelu voi olla staattista, yhteen ajanhetkeen liittyvää, tai dynaamista, pienituloisuuden muutoksista kertovaa (ks. Cappellari & Jenkins 2002; Jenkins 2011). Dynaaminen tarkasteluote, jota artikkelissa sovellamme, antaa mahdollisuuden selvittää, keitä ovat ne, joilla on suuri riski joutua pienituloiseksi, ketkä ovat todennäköisimpiä pienituloisuudesta poistujia ja ovatko pienituloisuuden tulo- ja lähtövirrat muuttuneet.

Pienituloisuuden dynamiikkaa on Suomessa tutkittu melko vähän (esim. Lyytikäinen 2003; Penttilä & al. 2003; Moisio 2004; Ruotsalainen 2013; Suoniemi 2013) eikä työkyvyttömyyseläkeläisiin liittyen tietääksemme lainkaan. Myös ko-

ko eläkeläisväestön toimeentuloa koskeva tutkimus perustuu pääosin poikkileikkausaineistoihin (Hagfors & al. 2003; Uusitalo 2006; Rantala & Suoniemi 2007; Kautto 2011), joskin eläkeläisten tulokehityksen pitkittäistarkastelujakin löytyy (Rantala & Suoniemi 2011; Rantala 2014). Näissä tutkimuksissa on joitakin työkyvyttömyyseläkeläisiä koskevia havaintoja. Ne kertovat esimerkiksi, että etenkin yksin asuvien työkyvyttömyyseläkeläisten pienituloisuus on yleistä ja nuorimmat työkyvyttömyyseläkkeen saajat ovat heikoimmasa asemassa sekä toimeentulon tason että sen kehityksen osalta.

Myös ulkomaisia esikuvia on niukasti. Aihepiiriä sivuavissa ulkomaisissa tutkimuksissa pienituloisuuden dynamiikkaa on tarkasteltu lähinnä pitkäaikaisairastavuuteen ja toimintakyvyn ongelmiin liittyen, ei varsinaisesti työkyvyn näkökulmasta. Tutkimuksissa on muun muassa todettu, että toimintakyvyn heikkeneminen lisää pienituloiseksi joutumisen riskiä ja pienentää pienituloisuudesta poistumisen riskiä (Burchardt 2003; Quintana & Malo 2012). Samoin on todettu, että toimintakyvyn heikkenemisen yhteys pienituloisuuteen liittyy osittain aiempaan huono-osaisuuteen (Jenkins & Rigg 2003; Gannon & Nolan 2007). Tutkimuksemme lienee ensimmäisiä työkyvyttömyyseläkeprosessiin liittyvän pienituloisuuden dynaamisia tarkasteluita.

Pienituloisuus työkyvyttömyyseläkeprosessissa

Työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyminen on osa työkyvyn heikkenemiseen liittyvää monivaiheista prosessia. Työkyvyttömyys voi olla kestoiltaan ohimenevää tai se voi toistua, pitkittyä ja sitkiä (ks. Burchard 2000). Työkyvyttömyyseläke voidaan tässä prosessissa nähdä juridisesti määräytyvänä siirtymänä. Eläke myönnetään, kun työkyvyn heikkeneminen täyttää lain edellyttämät kriteerit.

Vaikka eläkkeelle siirtyminen sinänsä voidaan määritellä päivän tarkkuudella, se on kuitenkin harvoin täysin yllättävä ja nopea tapahtuma. Äkillisiä sairauksia tai vammoja lukuun ottamatta kyse on yleensä vähittäin etenevästä prosessista. Työkyvyttömyyseläketä edeltää tavallisesti noin vuoden mittainen sairauspäivärahaaika, mutta työssä selviytymisen ongelmia on voinut ilmetä jo pitkään ennen sitä. Esimerkiksi Mikko Laaksonen

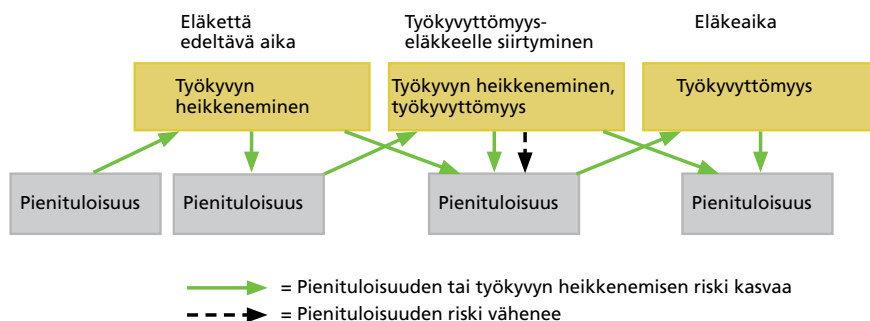
ja kumppanit (2014) havaitsivat, että työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyvillä oli jo kymmenen vuotta ennen eläkkeelle siirtymistä jonkin verran muuta väestöä enemmän sairauspäivärahopäiviä.

Työkyvyttömyyseläkeprosessissa on karkeasti ja otellen kolme vaihetta: eläkettä edeltävä työkyvyn heikkeneminen, eläkkeelle siirtymisvaihe ja eläke-aika (kuvio 1). Toisinaan prosessiin liittyy vielä neljäskin vaihe, työkyvyttömyyseläkkeen päättymisen ja työhön paluu. Pienituloisuus voi alkaa, päättyä, jatkua, toistua tai pitkittyä jossakin näistä vaihteista, kaikissa vaiheissa tai ei lainkaan.

Kaikissa työkyvyttömyyseläkeprosessin vaiheissa työkyvyn heikkenemisen ja pienituloisuuden suhde on kaksisuuntainen: pienituloisuus voi vaikuttaa työkyvyn heikkenemiseen ja toisaalta työkyvyn heikkeneminen ja työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyminen voivat aiheuttaa pienituloisuutta. Hielke Buddelmeyerin ja Lixin Cain (2009) esittämää terveyden ja köyhyyden vuorovaikutusmallia mukaillen työkyvyn heikkeneminen tiettyä ajankohtana voi vaikuttaa sekä saman että tulevan ajankohdan pienituloisuuteen. Sen sijaan pienituloisuuden vaikutus työkyvyn on hitaampaa; tietyt ajankohdan pienituloisuus ei vaikuta saman vaan tulevan ajankohdan työkyvyn heikkenemiseen.

Kuten kuvio 1 havainnollistaa, työkyvyttömyyseläkeajan pienituloisuus voi olla perintöä eläkettä tai ylipäänsä työkyvyn heikkenemistä edeltävältä ajalta. Pienituloisuuteen voi liittyä esimerkiksi ravitsemuksen ja elintapojen ongelmia, terveyspalvelujen käyttömahdollisuuksien puutetta tai hankalia työ- ja muita elinoloja, jotka voivat lisätä työkyvyn heikkenemisen riskiä. Työkyvyn heikkenemisen ja pienituloisuuden suhteessa keskeisimpänä välitysmekanismina on kuitenkin pidetty ansiotyön ulkopuolelle jäämistä (esim. Gannon & Nolan 2007; Pacheco & al. 2014). Ansiotyön väheneminen näkyy jo työkyvyttömyyseläkeprosessin varhaisvaiheissa. Vuonna 2010 tai 2011 työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneistä yli puolet oli ollut ainakin jonkin aikaa työttömänä viiden tai kuuden eläkettä edeltäneen vuoden aikana (Gould & al. 2014; Laaksonen & al. 2014).

Työkyvyttömyyseläkevuosiin ajoittuva pienituloisuus liittyy yleensä eläkkeen pienuuteen, mutta se voi myös paikantua esimerkiksi työkyvyttömyyteen liittyvien terveysongelmien aiheuttamiin lisäkuluihin (ks. Schimmel & Stapleton 2012; Quintana & Malo 2012). Eläkkeen määrä on pienempi kuin sen perusteena olevat ansiotulot, ja erityisen pieneksi eläke voi jäädä silloin, kun eläkettä

Kuvio 1. Työkyvyn heikkenemisen ja pienituloisuuden suhde työkyvyttömyyseläkeprosessissa.

edeltävä työura on lyhyt tai puuttuu kokonaan. Eläkkeen jatkuessa pienituloisuuden riski voi edelleen kasvaa, sillä indeksikorotukset ovat nostaneet eläkkeiden tasoa yleistä ansiokohitusta hitaammin (Laesvuori 2009). Lisäksi työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymisen jälkeen mahdollisuudet tulojen kasvattamiseen ansiotyöllä pienenevät oleellisesti. Ansiotyömahdollisuuksia rajoittavat paitsi työkyvyn ongelmat, myös osatyökykyisten huonot työmahdollisuudet ja työkyvyttömyyseläkkeiden ansaintarajasäännökset.

Työkyvyn heikkenemisen voi olettaa lisäävän pienituloisuuden riskiä, mutta eläkkeelle siirtymisvaihe voi myös lievittää pienituloisuutta. Erittymisesti silloin kun työkyvyn heikkenemiseen on liittynyt pitempiaikainen ansiotyön ja ansiotulojen puuttuminen, työkyvyttömyyseläkkeen saaminen voi lieventää pienituloisuutta, sillä eläkkeelle siirryttäessä pienituloisten tulot usein nousevat (Rantala & Suoniemi 2011).

Edellä esitetyistä tutkimushavainnoista löytyy viitteitä sekä työkyvyttömyyseläkeprosessin pienituloisuutta lisäävästä että pienentävästä vaikutuksesta. Työkyvyttömyyseläkeprosessiin yleensä liittyvä ansiotyön väheneminen tai loppuminen antaa kuitenkin aihetta olettaa, että prosessin aikana pienituloisuuden riski pikemminkin kasvaa kuin vähenee.

Tutkimustehtävä, aineisto ja menetelmät

Etsimme tässä artikkelissa vastausta kahteen tutkimuskysymykseen. Ensiksi pohdimme, väheneekö, kasvaako vai pysyykö pienituloiseksi tulon uhka ennallaan työkyvyttömyyseläkeprosessin eri vaiheissa ja onko pienituloisuus pysyvää. Olemme

kiinnostuneita etenkin siitä, onko mahdollinen pienituloisuus alkanut jo ennen työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymistä vai vasta sen jälkeen. Toiseksi kysymme, missä työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymisten väestöryhmissä pienituloiseksi tulon uhka on erityisen suuri tai pieni ja miten yksilötason tekijöiden huomioon ottaminen näkyy pienituloiseksi tulon riskin kehityksessä.

Aineisto

Tutkimusaineistona on Tilastokeskuksen muodostama rekisteritietoihin perustuva 10 prosentin satunnaisotos Suomessa vuosina 1995–2008 asuneesta väestöstä (noin 500 000 henkilöä). Suuren kokonsa ansiosta aineisto edustaa hyvin Suomen väestöä kultakin otosvuodelta. Tässä tutkimuksessa tarkastelemme niitä väestöotokseen kuuluvia henkilöitä, jotka siirtyivät vuonna 2002 työkyvyttömyyseläkkeelle. Työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneeksi määriteltiin henkilö, joka sai työkyvyttömyyseläkettä vuonna 2002, mutta ei kahtena edeltävänä vuonna. Tutkimusaineisto rajattiin lisäksi niihin, jotka vuosina 1995–2002 asuivat Suomessa, eivät asuneet laitoksessa ja olivat 25–64-vuotiaita vuonna 2002. Vuoteen 2003 asti samat henkilöt olivat aineistossa koko ajan. Eläkkeelle siirtymisen jälkeen henkilö poistui aineistosta, jos hän kuoli, muutti maasta tai siirtyi laitokseen. Vuonna 2002 aineiston koko oli 2 016 henkilöä ja aineiston ikä-, sukupuoli- ja sairausjakaumat vastasivat varsin hyvin eläkerekisteritietoihin perustuvia kaikkien kyseisenä vuonna työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymisten tietoja. Seurannan lopussa vuonna 2008 aineiston koko oli luonnollisesti pienempi, yhteensä 1 820 henkilöä. Vertailun vuoksi raportoimme joitakin tuloksia myös kunkin tarkasteluvuoden 25–59-vuotiaan väestön osalta.

Tämä väestö sisältää kaikki kyseisen ikäkriteerin täyttävät otosaineiston henkilöt, myös työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneet.

Aineiston tiedot perustuvat Tilastokeskuksen ja työeläkejärjestelmän rekistereihin. Kotitalouden tulotietojen avulla kullekin otoshenkilölle laskettiin käytettävissä oleva ekvivalenttirahatulo ja sen perusteella pienituloisuusaste. Käytävissä oleviin tuloihin sisältyvät palkka-, yrittäjä- ja omaisuustulojen lisäksi kotitalouden saamat ja maksamat tulonsiirrot. Ekvivalenttirahatulo saadaan, kun kotitalouden yhteenlasketut tulot jaetaan OECD:n käyttämällä kulutusyksikköluvulla (SVT 2014). Tämä yhdenmukaistaa erityyppiset kotitaloudet toimeentulon osalta.

Pienituloisuutta arvioimme pienituloisuusasteen avulla. Siinä henkilön ekvivalenttirahatuloa verrataan koko väestön mediaanituloon ja henkilöt, joiden tulot ovat alle mediaanitulon avulla määritellyn pienituloisuusrajan, luokitellaan pienituloisiksi. Pienituloisuusaste saadaan, kun lasketaan pienituloisten osuus vastaavasta väestöstä. Mitä matalammaksi raja asetetaan, sitä vähemmän henkilöitä jää pienituloisuusrajan alle ja sitä pienempi pienituloisuusaste on. Euroopan unioni määrittelee pienituloisuusrajaksi 60 prosenttia mediaanitulosta, mutta myös tiukempaa 50 prosentin rajaa käytetään yleisesti. Koska aiemmat tutkimustulokset osoittavat, että eläkeläisten pienituloisuus painottuu 60 ja 50 prosentin pienituloisuusrajojen välille (Penttilä & al. 2003; Rantala & Suoniemi 2007), käytämme aineiston analysoinnissa rinnan 60 ja 50 prosentin rajoja.

Otoshenkilöiden demografisista ja sosioekonomisista tiedoista tarkasteltiin ikää, sukupuolta, asuntokunnan kokoa, koulutusastetta sekä ammatti- ja työmarkkina-asemaa. Työkyvyttömyyseläketiedoista analyyseissa käytettiin tärkeimmän eläkkeen perusteena olevan sairauden diagnoosiluokkaa. Tutkimusaineiston keskeisten muuttujien jakaumat esitetään tulososan taulukossa 1.

Tilastolliset menetelmät

Kuvailevien tarkastelujen lisäksi analysoimme pienituloiseksi tuloa ja siihen vaikuttavia tekijöitä seuraamalla vuonna 2002 työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden toimeentulon kehitystä vuodesta 1996 aina siihen asti kunnes he tulivat pienituloiseksi tai seuranta-aika päättyi vuoden 2008 lopussa. Lyhimmillään seuranta-aika oli siten yksi vuosi (henkilö tuli pienituloiseksi vuonna 1996) ja pisimmillään 13 vuotta. Tilastollisena menetel-

mänä käytimme elinaikamalleihin kuuluvaa Ross Prenticen ja L.A. Gloecklerin (1978) diskreetin suhteellisen riskin mallia, jonka avulla voidaan tutkia pienituloiseksi tulon ehdollisen todennäköisyyden eli riskifunktion kehitystä ja siihen vaikuttavia tekijöitä ajassa. Mallissa seuranta-aika jaetaan vuoden pituisiin jaksoihin siten, että kunkin vuoden ei-pienituloisena vielä olevat muodostavat riskijoukon, josta pienituloiseksi tulon riskifunktion arvo lasketaan. Jos riskifunktio on nouseva (laskeva), pienituloiseksi tulon riski kasvaa (vähenee) seurannan edetessä. Riskifunktio voi olla myös eimonotoninen. Riskifunktiota selittävien muuttujien oletetaan olevan vakiosuhteessa toisiinsa, eli ne nostavat tai laskevat riskifunktiota suhteellisesti saman verran ajanjaksoista riippumatta. Muuttujien arvot voivat kuitenkin seurannan eri vaiheissa vaihdella (ns. aikariippuvat muuttujat).

Kaikkia pienituloiseksi tuloon liittyviä tekijöitä ei havaita. Tämä ns. havaitsematon heterogeisuus tekee riskifunktiosta alaspäin harhaisen sekä voimistaa (heikentää) pienituloiseksi tuloa lisäävien (vähentävien) muuttujien merkitystä (Vaupel & al. 1979). Harhan korjaamiseksi mallia on täydennetty Bruce Meyerin (1990) ehdottamalla gammajakaumaa noudattavalla heterogeisuuskomponentilla. Henkilön i , $i=1, \dots, n$, riskifunktio $h_j(X_{ij})$ diskreetille aikaperiodille j , $j=1, \dots, n$, voidaan pelkistää esittää muodossa

$$h_j(X_{ij}) = 1 - \exp\{-\exp[X_{ij}'\beta + \gamma_j + \log(\varepsilon_i)]\},$$

missä X_{ij} on selittävien muuttujien vektori, β niihin liittyvä parametrivektori, γ_j riskifunktion ajallista kehitystä kuvaava eli aikaperiodiin j liittyvä vakiotermi ja ε_i gammajakautunut satunnaistermi odotusarvolla 1 ja varianssilla ε . Yhtälön tuntemattomat parametrit estimoidaan suurimman uskottavuuden menetelmällä binomijakaumaan perustuvaa yleistettyä lineaarista mallia hyödyntäen (ks. esim. Aitkin & al. 1989; Jenkins 2011). Mallissa otetaan huomioon oikealta sensurointi eli se, että henkilö on seurannan päättyessä edelleen ei-pienituloisen, ja kilpailevat riskit eli kuolevuus ja maastamuutto työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymisen jälkeen. Parametrien γ_j avulla riskifunktion muoto voidaan myös esittää ajassa. Mallin gammatermin varianssia voidaan puolestaan käyttää testinä havaitsemattomalle heterogeisuudelle, sillä varianssin läheystessä nolaa havaitsematonta heterogeisuuden merkitys häviää.

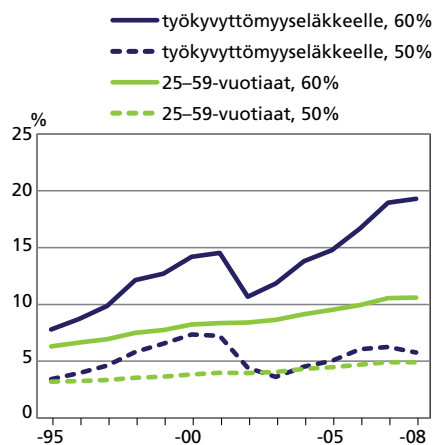
Tulokset

Pienituloisuuden yleisyys

Tarkastelemme aluksi pienituloisuutta staattisena ilmiönä vuosien 1995–2008 poikkileikkaustietoja käyttäen. Kuviossa 2 esitämme työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden pienituloisuusasteet eri tarkasteluvuosina 60 ja 50 prosentin pienituloisuusrajojen mukaan. Suuruusluokkien hahmottamiseksi kuvioon on lisätty myös 25–59-vuotiaan väestön pienituloisuusasteet kunakin tarkasteluvuonna. Valitusta pienituloisuuden rajasta riippuen työkyvyttömyyseläkkeelle vuonna 2002 siirtyneistä oli vuonna 1995 pienituloisia 7,8 tai 3,4 prosenttia. Vastaavat osuudet olivat kunkin vuoden 25–59-vuotiaassa väestössä hiukan pienemmät, 6,3 ja 3,1 prosenttia. Pienituloisuusasteet kasvoivat seuranta-aikana. Koko väestössä kasvu oli tasaista, sen sijaan työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneillä kasvu oli kaksivaiheinen. Pienituloisuusaste kasvoi voimakkaasti ennen eläkettä, pieni eläkkeellesiirtymisvaiheessa, mutta kääntyi pian uudelleen kasvuun. Etenkin 60 prosentin rajan mukaan määritelty pienituloisuusaste kasvoi nopeasti ensimmäisinä työkyvyttömyyseläkevuosina. Kuusi vuotta eläkkeelle siirtymisen jälkeen työkyvyttömyyseläkeläisten pienituloisuusaste oli yli kaksinkertainen seurannan alkuun verrattuna. 50 prosentin rajan mukaan vastaava riski oli lähtötilanteeseen verrattuna noin puolitoistakertainen. Työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden ja 25–29-vuotiaan väestön pienituloisuusasteiden erot olivatkin 60 prosentin rajaa käyttäen huomattavasti suuremmat kuin 50 prosentin rajan mukaiset erot.

Työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden pienituloisuuden kaksivaiheinen kasvu käy ilmi kuviossa 3. Siinä työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneet on ensin jaettu sen mukaan, olivatko he vuonna 1995 pienituloisia vai ei-pienituloisia, ja lisäksi ei-pienituloiset jaettiin vuonna 1995 työssä olleisiin ja työttömiin. Yksinkertaistaen kutsumme kaikkia ei-työllisiä työttömiksi, koska valtaosa, lähes 90 prosenttia, työelämän ulkopuolella olevista oli työttömiä. Kun pienituloisuuden rajana pidettiin 60 prosenttia mediaanitulosta, noin 70 prosenttia työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneistä oli ei-pienituloisia työssä olleita, hieman yli viidennes oli ei-pienituloisia työttömänä olleita, ja lähes joka kymmenes oli ollut jo seurannan alussa pienituloinen.

Ryhmiä tarkastelu osoittaa, että pienituloisuusasteen epätahtisen kehityksen taustalla oli

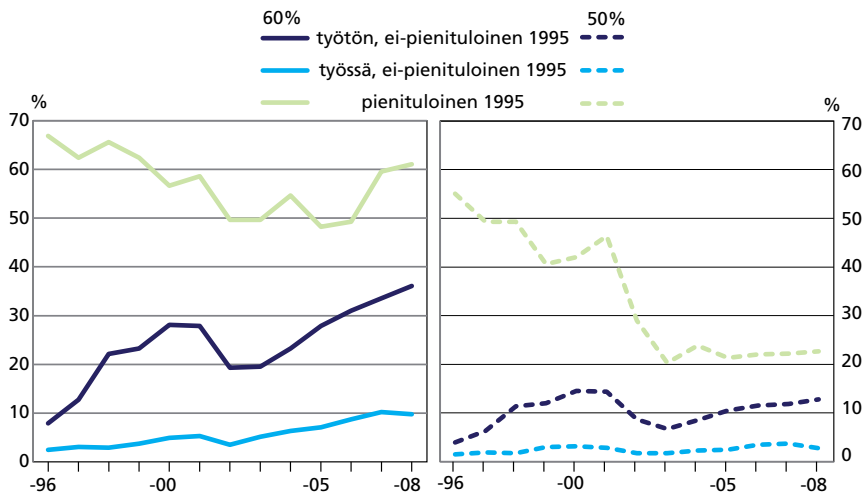
Kuvio 2. Vuonna 2002 työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden pienituloisuusasteet vuosina 1995–2008 ja kunkin vuoden 25–59-vuotiaan väestön pienituloisuusasteet 60 ja 50 prosentin pienituloisuusrajojen mukaan, %.

työttömyys. Lähtötilanteessa työttömänä olleiden ei-pienituloisten pienituloisuusaste kasvoi nopeasti työkyvyttömyyseläkettä edeltävinä vuosina, ja eläkkeen saaminen lievitti pienituloisuutta. Ennen eläkettä työssä olleiden pienituloisuusasteeseen työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymisen sijaan näytti vaikuttavan hyvin vähän. Työssä ja työttömänä olleiden pienituloisuusasteiden erilainen kehitys työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymisen yhteydessä perustelee näiden ryhmien erillistarkastelun myös jatkossa.

Erityisesti ei-pienituloisten työttömien osalta on korostettava, että sitä koskevat tarkastelut ovat ehdollisia alkutilanteelle. Työttömyys lisää pienituloisuuden riskiä ja siksi pienituloisuuden voimakas kasvu seurannan aikana on tässä ryhmässä luonnollista. Kuvio 3 kuitenkin osoittaa selvästi työttömyyden ja tätä kautta pienituloisuuden merkityksen työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymistä edeltävänä ilmiönä.

Vuonna 1995 pienituloisena olleiden pienituloisuusaste oli koko seurannan ajan selvästi suurempi kuin kahdessa muussa ryhmässä. Jo lähtötilanteessa pienituloisena olleiden pienituloisuusaste pieni kuitenkin seuranta-aikana. Erityisesti 50 prosentin rajan mukaisessa tarkastelussa tämän ryhmän pienituloisuus väheni huomattavasti työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymisen yhteydessä.

Taulukossa 1 kuvaamme edellä esitettyjen kol-

Kuvio 3. Vuonna 2002 työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden pienituloisuusasteet (60 ja 50 %) vuosina 1996–2008 vuoden 1995 tilanteeseen perustuvissa ryhmissä: ei-pienituloinen työllinen, ei-pienituloinen työtön, pienituloinen, %.

men ryhmän profiilit. Ei-pienituloisten työllisten ryhmässä vähintään 55-vuoden ikä ja kahden hengen taloudessa asuminen oli tyypillistä. Toimihenkilöitä oli hieman enemmän kuin työntekijöitä ja yksittäisistä eläkkeen perusteena olevista diagnooseista tuki- ja liikuntaelinsairaus oli yleisin. Ei-pienituloisten työttömien ryhmässä erottui etenkin 60–64-vuotiaiden pieni osuus, mikä johtunee siitä, että tutkimusajankohtana moni työtön siirtyi 60 vuoden iässä työttömyyseläkkeelle. Työttömänä olleiden yleisin sairausryhmä oli muu mielen-terveysryhmä, johon sijoittuivat esimerkiksi skitsofrenia ja päihteen aiheuttamat mielenterveysongelmat. Pienituloisten profiilissa – varsinkin sairauksien jakaumassa – oli samoja piirteitä kuin ei-pienituloisten työttömien ryhmässä; lähes kolme neljästä pienituloisesta olikin työmarkkina-asemaltaan työtön. Lisäksi pienituloisten profiilissa erottuivat yksin asuvien ja miesten keskimääräistä korkeammat osuudet ja myös yrittäjiä oli melko paljon. Pienituloisten ryhmä oli lukumääräisesti pieni ($n = 157$), joten tuloksia on sen osalta tulkittava varovasti.

Pienituloiseksi tulo ja pienituloisena pysyminen

Tässä luvussa laajennamme tarkastelua pienituloisuuden dynamiikkaan. Selvitämme missä määrin työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden pienituloisuusasteen kehitykseen ovat vaikuttaneet muutok-

set pienituloiseksi tulossa ja missä määrin muutokset pienituloisuuden pitkittymisessä. Seuranan lähtötilanteessa vuonna 1995 pienituloisina olleet on rajattu analyysin ulkopuolelle.

Kuviossa 4 on esitetty pienituloisiksi tulleiden ja pienituloisena pysyneiden virrat vuoden 1995 työmarkkina-aseman mukaan ryhmiteltyinä. Pienituloiseksi tulleet on suhteutettu edellisen vuoden ei-pienituloisina olleisiin ja pienituloisuudessa pysyneet puolestaan edellisen vuoden pienituloisiin. On huomattava, että pienituloiseksi tuloa kuvaava osuus oli pienituloisena pysymistä kuvaavilla osuuksilla on eri nimittäjät, ne eivät ole toistensa komplementteja.

Työttömänä olleiden riski joutua pienituloiseksi oli moninkertainen työssä olleisiin verrattuna. Myös pienituloiseksi tulon ajallisen kehityksen suhteen ryhmät erosivat selvästi toisistaan, sillä työssä olleiden pienituloiseksi tulon riski nousi vasta eläkeaikana, jos silloinkaan. Työttömänä olleiden pienituloiseksi tuloa kuvaava osuus oli puolestaan korkeimmillaan ennen eläkkeelle siirtymistä, jonka jälkeen se laski. Pienituloisuusrajan vallinnan merkitys ilmenee siinä, että pienituloiseksi tulleiden osuudet olivat 60 prosentin rajaa käytettäessä noin kaksinkertaiset 50 prosentin rajaan verrattuna. Lisäksi pienituloiseksi tulleiden osuus nousi eläkeaikana, kun käytettiin 60 prosentin rajaa, mutta 50 prosentin rajaa käytettäessä se säilyi ennallaan.

Taulukko 1. Vuonna 2002 työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden taustaominaisuuksien jakaumat (%) keskimäärin ja vuoden 1995 tilanteeseen perustuvissa ryhmissä: ei-pienituloisen työllinen, ei-pienituloisen työtön ja pienituloisen.¹

	Tilanne vuonna 1995			
	Ei-pienituloisen työllinen, %	Ei-pienituloisen työtön, %	Pienituloisen, %	Kaikki, %
Ikäryhmä²				
25–39	6	16	11	9
40–49	15	24	20	17
50–54	21	24	22	22
55–59	38	29	29	35
60–64	20	7	18	17
Sukupuoli				
Mies	49	55	60	52
Nainen	51	45	40	48
Asuntokunnan koko²				
Yksin asuva	21	36	54	27
Kaksi tai useampia asukkaita	79	64	45	73
Koulutusaste²				
Perusaste	43	45	53	44
Keskiaste	50	53	41	50
Korkea-aste	7	2	6	6
Ammatti- ja työmarkkina-asema³				
Yrittäjä	14	..	21	12
Työntekijä	39	..	6	28
Toimihenkilö	46	..	9	33
Työtön ⁴	..	100	64	28
Sairausryhmä²				
Masennus	16	15	14	16
Muu mielenterveyssy	10	24	29	14
Tuki- ja liikuntaelinsairaus	36	21	20	31
Muu sairaus	38	40	37	38
Yhteensä	100	100	100	100
Lukumäärä	1 403	456	157	2 016
%-osuus kaikista	70	22	8	

1 Pienituloisuus on määritelty 60 %:n pienituloisuusrajan mukaan. Ryhmien profiilit pysyivät lähes muuttumattomina myös 50 %:n rajaa käyttäen.

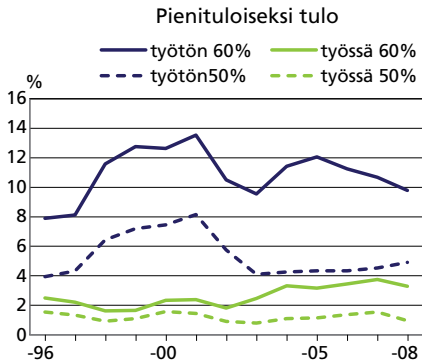
2 Tieto on vuodelta 2002.

3 Tieto on vuodelta 1995.

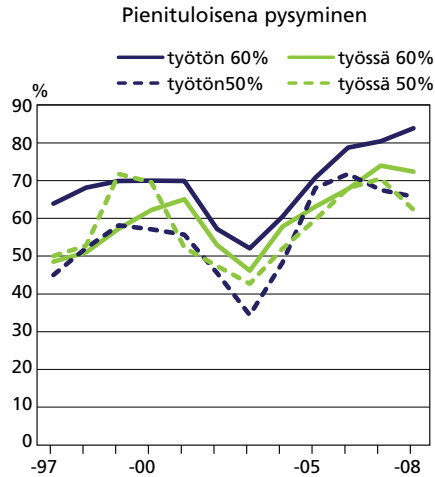
4 Sisältää kaikki ei-työssä olleet.

Kohderyhmästä, ajankohdasta ja pienituloisuusrajasta riippuen noin 50–70 prosenttia pienituloisista oli ollut pienituloisia myös edellisenä vuonna. Työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymisen jälkeen pienituloisuudesta poistuminen näytti vielä vaikeutuvan, sillä vaikka eläkkeelle siirtymisen yhteydessä pienituloisena pysyminen tilapäisesti vä-

heni, se oli jo vuonna 2004 eläkettä edeltävällä tasolla ja tarkastelujakson lopussa tätä korkeammalla tasolla. Pienituloisuusrajan valinnan merkitys näkyi eniten siinä, että etenkin työttömänä olleiden pienituloisuuden pysyvyydessä 60 ja 50 prosentin rajojen mukaiset erot olivat joinakin tarkasteluvuosina lähes 20 prosenttiyksikköä.

Vuonna 1995 pienituloisina olleet eivät ole mukana. Ensimmäisen kalenterivuoden arvo on vain kyseiseltä vuodelta.

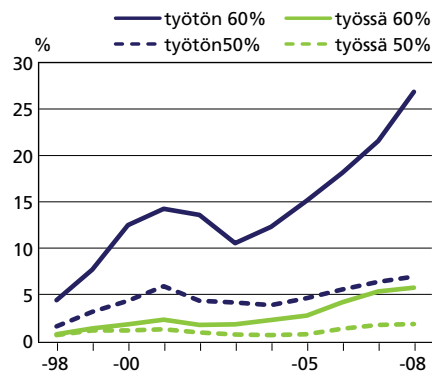
Kuvio 4. Vuonna 2002 työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden pienituloiseksi tulo ja pienituloisena pysyminen eläkettä edeltävän (1995) työmarkkina-aseman sekä 60 ja 50 prosentin pienituloisuusrajan mukaan, kahden vuoden liukuva keskiarvo.

Lukumääräisesti pienituloiseksi tulleita oli 60 prosentin pienituloisuusrajan perusteella yhteensä koko tarkastelujakson aikana noin kolmannes ja 50 prosentin rajan perusteella lähes viidennes enemmän kuin sieltä poistuneita. Nämä erot selittävät, miksi työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden pienituloisuus tarkastelujakson aikana nousi.

Edellä tarkastelimme pienituloisuuden pysyvyyttä kahden peräkkäisen vuoden perusteella. Kuviossa 5 pienituloisuuden pitkittymistä tarkastellaan useamman vuoden jaksoissa. EU:n käytetyn pitkittyneen pienituloisuuden määrittelyn mukaan henkilö on pitkittyneesti pienituloinen, jos hän tarkasteluvuonna ja vähintään kahtena kolmesta edellisestä vuodesta on ollut pienituloinen. Tämän määrittelyn mukainen pitkittynyt pienituloisuus kasvoi jo ennen eläkkeelle siirtymistä, mutta erityisesti eläkeaikana pienituloisuus kroonistui. Pienituloisuuden pysyvyyttä ja pitkittymistä koskevat tulokset säilyivät ennallaan myös silloin, kun aineistossa oli mukana vuonna 1995 pienituloisena olleet.

Yksi pitkittyneen pienituloisuuden muoto on toistuva pienituloisuus. Tämän selvittämiseksi lasimme kuinka monta kertaa työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneet olivat koko tarkastelujakson eli vuosien 1996–2008 aikana tulleet pienituloiseksi. Havaitimme, että työkyvyttömyyseläkkeelle

siirtyneillä pienituloisuuden toistuvuus oli yleisrä. Tiukemman, 60 prosentin pienituloisuusrajan mukaan kaikista seuranta-aikana pienituloisiksi tulleista melkein puolet oli tullut pienituloiseksi vähintään kaksi kertaa ja 50 prosentin rajan perusteella noin kolmannes.

Vuonna 1995 pienituloisina olleet eivät ole mukana.

Kuvio 5. Vuonna 2002 työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden pitkittynyt pienituloisuus 60 ja 50 prosentin pienituloisuusrajan mukaan, %.

Pienituloiseksi tuloon liittyvät tekijät

Työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden pienituloisuutta tutkittiin edellä vuoden 1995 työmarkkina-aseman mukaisissa ryhmissä. Seuraavassa tutkimme pienituloiseksi tulon riskifunktiota mallittamalla pienituloiseksi tuloon liittyvien taustatekijöiden merkitystä laajemmin. Samalla selvitämme, miten pienituloiseksi tulon riski muuttuu ajassa, kun yksilöllisten erojen vaikutus on otettu huomioon. Yksilöllisten taustatekijöiden lisäksi malleissa on mukana havaitsematonta heterogeenisuutta vähentävä gammatermi ja riskifunktion ajallista kehitystä kuvaavat vakiotermit. Pienituloiseksi tuloa selittävien muuttujien estimointitulokset on esitetty riskisuhteina taulukossa 2. Tulokset on ryhmitelty työmarkkina-aseman mukaan. Vuonna 1995 pienituloisena olleet eivät ole tarkastelussa mukana.

Tarkastelemme ensin 60 prosentin pienituloisuusrajaan perustuvia tuloksia. Seurannan alussa työssä olleiden ryhmässä pienituloiseksi tulon riski oli korkein nuorena työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden, yksin asuvien ja naisten joukossa. Korkea koulutustaso puolestaan vähensi pienituloiseksi tulon riskiä. Myös ammattiasema oli yhteydessä pienituloiseksi tulon riskiin: yrittäjien riski oli huomattavasti suurempi ja toimihenkilöiden pienempi kuin vertailuryhmänä olleiden työntekijöiden. Lähtötilanteessa työttömänä olleiden ryhmässä sosiodemografinen asema ei yksinsumista lukuun ottamatta liittynyt pienituloiseksi tulon riskiin. Tärkein pienituloiseksi tuloa selittävä tekijä oli kuitenkin työllisyys sinänsä. Tämä näkyi aikariippuvista muuttujista ”työttömäksi” ja ”työllistyy”. Jos seurannan alussa työssä ollut henkilö oli ennen eläkkeelle siirtymistään joutunut työttömäksi, hänen pienituloiseksi tulon riskinsä moninkertaistui, ja vastaavasti, työttömänä olleiden työllistyminen pienensi riskiä huomattavasti. Lisätarkastelut osoittivat, että näiden aikariippuvien muuttujien lisääminen malliin pienensi useiden muiden muuttujien, esimerkiksi sairausmuuttujan, selityskykyä.

Pienituloisuusrajan valinnalla ei ollut suurta merkitystä mallien tuloksille. Eroja näkyi lähinnä koulutustason ja eläkkeen sairauserusteiden merkityksessä. 50 prosentin rajaan perustuvissa tuloksissa koulutustaso ei ollut tilastollisesti merkitsevä pienituloiseksi tulon riskin selittäjä, sen sijaan työkyvyttömyyseläkkeen sairauseruste oli. Masennuksen sairausryhmässä pienituloiseksi tulon ris-

ki oli suurempi kuin tuki- ja liikuntaelinten sairausryhmässä.

Havaitsemattoman heterogeenisuuden vaikutusta mittaava gammatermi oli useimmissa malleissa tilastollisesti merkitsevä, mikä puolsi sen käyttämistä valikoitumisharhan vähentämiseksi. Erityisesti 50 prosentin pienituloisuusrajaan perustuvassa työttömänä olleiden malleissa gammavarianssin suuruus kuitenkin kertoo malliin sisältyvästä epävarmuudesta.

Pienituloiseksi tulon riskin kehitys

Kuviossa 6 on esitetty taulukon 2 malleihin liittyvien, vuosia 1996–2008 kuvaavien vakiotermin estimointien perusteella lasketut riskifunktiot vertailuryhmille. Näin voimme arvioida pienituloiseksi tuloon liittyvää aitoa ajallista muutosta eli sitä, miten ominaisuuksiltaan samankaltaisten henkilöiden pienituloiseksi tulon riski kehittyi tarkasteluvuosien aikana. Artikkelin alkupuolella arvelimme, että työkyvyn heikkenemisen ja siihen liittyvän ansioiden vähenemisen vuoksi tämä riski olisi enemmän nouseva kuin laskeva.

Työttömien riski tulla pienituloiseksi oli moninkertainen työssä oleviin verrattuna. Tämä näkyi suurina taseroina pienituloiseksi tulon riskissä työssä olleiden ja työttömien välillä. Myös riskifunktioiden muutokset eläkkeelle siirtymisen prosessissa olivat erilaisia. Työttömänä olleiden riskifunktio oli korkeimmillaan ennen eläkkeelle siirtymistä, jonka jälkeen se laski selvästi, mutta muutaman vuoden kuluttua lähti jälleen nousuun. Työssä olleiden riskifunktio nousi vasta eläkeaikana ja 50 prosentin pienituloisuusrajaa käytettäessä ei lainkaan. Erityisesti työttömien osalta on muistettava, että sitä koskevat tarkastelut ovat ehdollisia alkutilanteelle (ks. aikaisempi huomio sivulla 237).

Pienituloisuusrajan valinnan vaikutus pienituloiseksi tulon riskiin näkyi siinä, että riskifunktiot olivat 60 prosentin rajaa käytettäessä selvästi korkeammat kuin 50 prosentin rajaa käytettäessä. Työssä olleiden osalta havaittiin myös se, että pienituloisuusrajasta riippuen pienituloiseksi tulon riski joko nousi tai säilyi eläkkeelle siirtymisen jälkeen ennallaan.

Yhteenveto ja pohdinta

Tutkimme tässä artikkelissa vuonna 2002 työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden pienituloisuuden kehitystä vuosina 1996–2008. Erotimme työky-

Taulukko 2. Vuonna 2002 työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden estimaatit pienituloiseksi tulon riskisuhteista seuranta edeltäneen vuoden 1995 työmarkkina-aseman mukaan.¹

	60 %:n pienituloisuusraja		50 %:n pienituloisuusraja	
	Työssä 1995	Työtön 1995	Työssä 1995	Työtön 1995
Selittävät muuttujat ^{2,3}	Riskisuhde ⁴	Riskisuhde ⁴	Riskisuhde ⁴	Riskisuhde ⁴
18–39-vuotta	3,4***	0,9	3,2***	0,8
40–49-vuotta	1,6**	1,4	2,2***	1,0
50–54-vuotta	1,4*	1,0	1,6*	0,7
60–64-vuotta	1,0	0,7	1,4	0,9
Nainen	2,0***	1,0	1,9***	0,9
Yksin asuva ⁵	4,9***	5,1***	4,4***	9,4***
Perusasteen koulutus	1,1	1,4**	1,1	1,2
Korkea-asteen koulutus	0,3**	0,2*	0,6	4,5
Yrittäjä	6,4***		5,8***	
Toimihenkilö	0,5***		0,5***	
Työttömäksi ⁵	7,3***		9,3***	
Työllistyy ⁵		0,2***		0,3***
Masennus	1,0	1,4	1,7**	1,8
Muu mielenterveysy	1,4	1,6*	1,4	1,5
Muu sairaus	1,1	1,1	1,2	2,2*
Gammavarianssi ⁶	1,0***	0,6***	0,3	3,3***
Otos lkm	1 406	456	1 438	509

1 Vuonna 1995 pienituloisina olleet eivät ole mukana.

2 Vertailuryhmä: 55–59-vuotta, mies, vähintään kahden hengen talous, keskiasteen koulutus, työntekijä, tuki- ja liikuntaelinten sairaus.

3 Vuosien 1996–2008 vakiotermin γ 1- γ 13 estimaatteja ei esitetty.

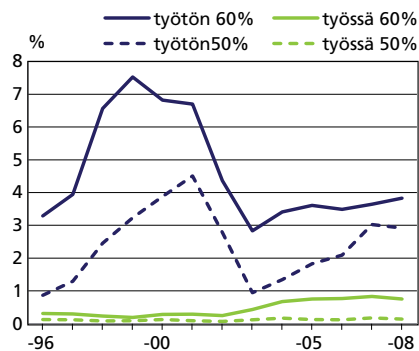
4 Estimaatti merkitsevä 1 % riskitasolla (***), 5 % riskitasolla (**), 10 %:n riskitasolla (*).

5 Aikariippuva muuttuja. "Työttömäksi" saa arvon 1, jos henkilö oli työtön (joutui työttömäksi) vuosina 1996–2001, muulloin nolla. "Työllistyy" saa arvon 1, jos henkilö oli työssä (työllistyi) vuosina 1996–2001, muulloin nolla. "Yksin asuva" saa arvon 1, kun henkilö asui yhden hengen taloudessa, muulloin nolla.

6 Uskottavuusosamäärätesti: gammavarianssi \approx 0.

vyttömyyseläkeprosessissa kolme vaihetta: eläkettä edeltävä työkyvyn heikkeneminen, eläkkeelle siirtyminen ja ensimmäiset eläkevuodet. Tavoitteena oli selvittää, väheneekö, kasvaako vai säilyykö pienituloisuus tai pienituloiseksi tulon uhka ennallaan eläkeprosessin eri vaiheissa, ja vastata kysymykseen, missä työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden väestöryhmissä pienituloisuutta on erityisen paljon. Tarkastelumme pontimena oli havainto työkyvyttömyyseläkkeellä olevien matalasta toimeentulon tasosta. Jotta pienituloisuutta ja varsinkin sen pitkittymistä voidaan ehkäistä, tarvitaan tietoa siitä, miten pienituloisuuden uhka liittyy työkyvyttömyysprosessin eri vaiheisiin.

Alustavat havinnat pienituloisuuden suhteen erilaisista ryhmistä ohjasivat jakamaan työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneet sen mukaan, olivatko he seurannan alussa vuonna 1995 ei-pienituloisia työl-

Vertailuryhmät kuten taulukossa 2. Kahden vuoden liukuva keskiarvo. Vuosi 1996 on vuoden 1996 arvo.

Kuvio 6. Työkyvyttömyyseläkkeelle vuonna 2002 siirtyneiden pienituloiseksi tulon riskifunktiot vuosina 1996–2008 60 ja 50 prosentin pienituloisuusrajan mukaan, %.

lisiä, ei-pienituloisia työttömiä vai jo lähtötilanteessa pienituloisia. Kun pienituloisuuden rajana pidettiin 60 prosenttia mediaanitulosta, ei-pienituloisia työllisiä oli koko aineistosta 70 prosenttia, ei-pienituloisia työttömiä runsas viidennes ja pienituloisia työllisiä tai työttömiä vajaa kymmenesosa.

Artikkelimme kolme keskeisintä havaintoa ovat seuraavat: ensinnäkin työkyvyttömyyseläkettä edeltävän ajan työttömyydellä on voimakas yhteys pienituloisuuteen; toiseksi pienituloisuusrajan valinta vaikuttaa sekä pienituloisuuden yleisyydestä että sen kehityksestä saatavaan kuvaan; ja kolmanneksi, edellisiin liittyen, kohderyhmästä ja valitusta pienituloisuusrajasta riippuen pienituloisuus voi työkyvyttömyyseläkkeelle siirryttäessä lisääntyä, vähentyä tai säilyä ennallaan.

Työttömyys pienituloisuuden taustalla

Työkyvyttömyyseläkettä edeltänyt työttömyys lisäsi pienituloisuutta. Seurannan alkutilanteessa ei-pienituloisten työttömien pienituloisuusaste oli työssä olleisiin verrattuna moninkertainen kaikissa työkyvyttömyyseläkeprosessin vaiheissa. Toisin kuin työlliset, työttömänä olleet tulivat pienituloisiksi usein jo ennen työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymistä, ja eläkeaikana heidän pienituloisuutensa pitkittyi. Työttömyys profiloit myös tarkastelumme pienituloisinta ryhmää: niistä työkyvyttömyyseläkkeelle siirryneistä, jotka olivat pienituloisia jo seurannan alussa, lähes kaksi kolmasosaa oli vailla työtä. Eläkettä edeltävän ajan työttömyys liittyy osaltaan tutkimuksen seurantajaksoa edeltäneeseen 1990-luvun alkupuolen lamaan. Työmarkkinoiden marginaaliin joutuminen lisäsi työkyvyn heikkenemisen riskiä, ja toisinpäin, työkyvyn heikkeneminen lisäsi työelämän ulkopuolelle jäämisen riskiä ja sen myötä pienituloisuutta (Gustafsson & al. 2014; Pacheco & al. 2014). Työttömyyden ohella myös matala koulutustaso, yksin asuminen, nuori ikä, naissukupuoli ja yrittäjänä toimiminen selittivät pienituloiseksi tuloa.

Köyhyysrajalla on merkitystä

Käytimme tarkasteluissa sekä EU:n suosittamaa 60 prosentin että tätä alemmaa 50 prosentin pienituloisuusrajaa. Rajan valinta näkyi tuloksissa. Pienituloisuuden riski oli 60 prosentin rajaa käytettäessä noin kaksi kertaa yleisempi kuin 50 prosentin rajaa käytettäessä. Myös pienituloisuuskehitys näyttäytyi eri rajojen mukaan erilaiselta: 60 prosentin rajaan mukaan pienituloisuusaste kasvoi eläkkeelle siirtymisen jälkeen, kun taas 50 pro-

sentin rajan mukaan se säilyi ennallaan ja vuonna 1995 pienituloisena olleiden osalta pienituloisuusaste jopa puolittui eläkettä edeltävään tilanteeseen nähden. Lisäksi työkyvyttömyyseläkkeelle siirryneiden pienituloisuusaste ei 50 prosentin rajan mukaan juuri poikennut koko samanikäisen väestön pienituloisuusasteesta, mutta 60 prosentin rajan mukaan eläkkeelle siirryneiden pienituloisuusaste oli selvästi väestön vastaavaa riskiä suurempi.

Köyhtyvätkö työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyvät?

Eläkkeelle siirryttäessä pienituloisuus joko lisääntyy, säilyy tai helpottuu. Kohderyhmän lisäksi vastaus riippuu valitusta pienituloisuusrajasta sekä siitä, tarkastellaanko koko työkyvyttömyyseläkeprosessia vai yhtä sen osaa, kuten eläkkeellesiirtymisvaihetta tai ensimmäisiä eläkevuosia.

Artikkelimme kolmesta kohderyhmästä niillä, jotka jo lähtötilanteessa vuonna 1995 olivat pienituloisia, pienituloisuus oli koko seurannan ajan yleisintä. Tässä ryhmässä pienituloisuus kuitenkin selvästi väheni työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymisen yhteydessä ja pysyi sen jälkeen lähes ennallaan. Vähiten pienituloisia oli puolestaan niiden joukossa, jotka vuonna 1995 eivät olleet pienituloisia ja olivat työssä. Tässä ryhmässä pienituloisuusaste ei eläkkeellesiirtymisvaiheessa oleellisesti muuttunut, mutta ensimmäisten työkyvyttömyyseläkevuosien aikana se kasvoi. Niillä, jotka vuonna 1995 eivät olleet pienituloisia, mutta olivat työttömänä, oli piirteitä molempien edellä mainittujen ryhmien kehityksestä: eläkkeelle siirryttäessä pienituloisuusaste laski, mutta eläkeaikana se uudelleen nousi.

Irmeli Penttilän ja kumppaneiden (2003) mukaan kansaneläkkeen taso asettui vuosituhannen vaihteen tietämällä 50 ja 60 prosentin pienituloisuusrajojen väliin. Tämä selittänee, miksi vuonna 1995 pienituloisena olleiden pienituloisuusaste etenkin 50 prosentin rajaa käytettäessä väheni eläkkeelle siirtymisen yhteydessä ja miksi pienituloisuusaste tämän jälkeen säilyi kutakuinkin ennallaan. Juha Rantalan ja Ilpo Suoniemen (2007) mukaan eläkeläisten tulojakauma on keskittynyt muuta väestöä enemmän erityisesti 60 prosentin pienituloisuusrajan tuntumaan, jolloin melko vähäinenkin toimeentulon aleneminen kasvattaa pienituloisuusastetta. Havaitsemamme työssä ja myös työttömänä olleiden ei-pienituloisten pienituloisuusasteen nousu eläkeaikana etenkin 60 prosentin rajaa käytettäessä liittyy tähän ilmiöön.

Lopuksi

Analyysimme ulkopuolelle jää useita jatkotutkimusta vaativia näkökulmia. Tarkastelussamme työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymisvuosi oli 2002 ja aineiston seuranta päättyi vuoteen 2008. Olisi kiinnostavaa tietää, miltä tulokset näyttäisivät tuoreemmalla aineistolla. Työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyminen on viime vuosina vähentynyt, mutta eläkkeelle siirtyneiden taustassa työttömyys näkyy edelleen vahvasti (Laaksonen & al. 2014). Työkyvyttömyyseläkeläiset näyttävät jakautuvat toisaalta työllisinä ja hyvän työterveyshuollon piirissä olleisiin ja toisaalta sekä työpaikkaa että työterveyshuoltoa vailla olleisiin (Gould & al. 2014). Etenkin jälkimmäiseen ryhmään kasautuu myös pienituloisuuden ongelma. Työkyvyttömyyseläkettä saavien toimeentuloa ja hyvinvointia koskevat viimeaikaiset tiedot viittaavatkin edelleen tämän eläkeläisryhmän huono-osaisuuteen (Kautto 2011; Vaarama & al. 2014). Mielenkiintoista olisi myös selvittää viime vuosikymmenen aikana tehtyjen eläkeratkaisujen, kuten pienituloisimpien eläkeläisten turvaksi luodun takuueläkkeen, toimeentuloaikutukset.

Suhteellisen pienituloisuusasteen lisäksi työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden pienituloisuutta on syytä tarkastella myös muilla tavoin. Elämiseen tarvitaan euroja, mikä puoltaa pienituloisuuden käsitteilyä myös absoluuttisena kysymyksenä. Entä miten toistuvaa ja syvää on työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden pienituloisuus? Tarvitaan myös tietoa julkisten sosiaali- ja terveyspalvelujen merkityksestä toimeentulolle ja ylipäänsä työkyvyn heikkeneemiseen liittyvistä elämisen kustannuksista. Ortaako ekvivalenttitulon laskentatapa riittävästi huomioida työkyvyttömyydestä aiheutuvat erityistarpeet, kuten apuvälineisiin tai lääkkeisiin liittyvät menot (Quintana & Malo 2012)? Menetelmällisesti pienituloisuuden dynamiikan analyysia voidaan täyden-

tää esimerkiksi mallittamalla samanaikaisesti pienituloiseksi tuloa, pienituloisuudesta poistumista ja pienituloisuuden toistuvuutta (Jenkins 2011; Jäntti & Jenkins 2013).

Erytyisesti on syytä korostaa sitä, että tutkimme artikkelissa vain osaa työkyvyttömyyseläkeajasta; seurantamme jatkui kuusi vuotta eläkkeelle siirtymisen jälkeen. Työkyvyttömyyseläke voi kuitenkin alkaa jo nuorena ja jatkua pitkään. Myös vanhemmalla iällä alkanut työkyvyttömyyseläke voi olla osa pitkää vanhuuseläkkeenä jatkuvaa eläkeaikaa. Eläkeajan pidentyessä monet pienituloisuutta aiheuttavat tekijät korostuvat, ja etenkin jos toimeentulon lähtötaso on työkyvyttömyyseläkkeen alkaessa jo valmiiksi matala, pienituloisuus voi vähitellen sekä yleistyä että syventyä. Tulostemme mukaan kuuden vuoden kuluttua eläkkeelle siirtymisestä 19 prosenttia työkyvyttömyyseläkeläisistä oli pienituloisia, kun mittarina oli 60 prosentin pienituloisuusraja. 50 prosentin rajaa käyttäen pienituloisten osuus oli kuitenkin selvästi pienempi, 6 prosenttia.

Pienituloisuudesta poistuminen on vaikeaa, joten oleellista on pyrkiä ennaltaehkäisemään pienituloisuuteen joutumista. Työkyvyttömyyseläkkeellä olevien pienituloisuuden ehkäisemisessä työkyvyttömyyseläkkeen riittävä taso on luonnollisesti avainasemassa. Mutta löytyykö myös muita keinoja? Koska työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden pienituloisuus usein on perintöä eläkettä edeltävältä ajalta, kuntoutuksen tai osittaisen työnteon tukemisen ja osatyökykyisten työmahdollisuuksien luomisen tulisi alkaa jo hyvissä ajoin ennen mahdollista työkyvyttömyyseläkettä. Työelämän ulkopuolisuuden, työkyvyn heikkenemisen ja pienituloisuuden toisiinsa liittyminen osoittaa myös, että erityisesti työelämän marginaalissa olevat tarvitsevat ennaltaehkäiseviä terveys-, työllistymis- ja työssäpysymispalveluita.

Saapunut 19.12.2014
Hyväksytty 3.3.2015

KIRJALLISUUS

- Aitkin, Murray & Anderson, Dorothy & Francis, Brian & Hinde, John: Statistical modelling in GLIM. Oxford: Oxford University Press, 1989.
- Buddelmeyer, Hielke & Cai, Lixin: Interrelated dynamics of health and poverty. Discussion Paper no. 4602. Bonn: IZA, 2009.
- Burchardt, Tania: The dynamics of being disabled. *Journal of Social Policy* 29 (2000): 4, 645–668.
- Burchardt, Tania: Being and becoming: Social exclusion and the onset of disability. CASereport 21. London: London School of Economics, 2003.
- Cappellari, Lorenzo & Jenkins, Stephen: Who stays poor? Who becomes poor? Evidence from the British household panel survey. *The Economic Journal* 112 (2002): C60–C67.
- Gannon, Brenda & Nolan, Brian: The impact of disability transitions on social inclusion. *Social Science and Medicine* 64 (2007): 1425–1437.
- Gould, Raija & Laaksonen, Mikko & Kivekäs, Jukka & al.: Työkyvyttömyyseläkettä edeltävät vaiheet. Eläketurvakeskuksen raportteja 06/2014. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2014.
- Gustafsson, Klas & Aronsson, Gunnar & Marklund, Staffan & Wikman, Anders & Floderus, Birgitta: Peripheral labour market position and risk of disability pension: a prospective population-based study. *BMJ Open* 4 (2014): 8 e005230.
- Hagfors, Roope & Hellsten, Katri & Ilmakunnas, Seija & Uusitalo, Hannu (toim.): Eläkeläisten toimeentulo 1990-luvulla. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2003:1. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2003.
- Jenkins, Stephen: Changing fortunes. Income mobility and poverty dynamics in Britain. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Jenkins, Stephen & Rigg, John: Disability and disadvantage: Selection, onset and duration effects. CASEpaper 74. London: London School of Economics, 2003.
- Jäntti, Markus & Jenkins, Stephen: Income mobility. Discussion Paper no. 7730. Bonn: IZA, 2013.
- Kangas, Olli & Ritakallio, Veli-Matti: Köyhyyden mitaustavat, sosiaaliturvan riittävyys ja köyhyyden yleisyys Suomessa. Sosiaali- ja terveysturvan selosteita 61. Helsinki: Kela, 2008.
- Kautto, Mikko (toim.): Eläkkeet ja eläkkeensaajien toimeentulo 2000–2010. Eläketurvakeskuksen raportteja 04/2011. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2011.
- Laaksonen, Mikko & Blomgren, Jenni & Gould, Raija: Työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden sairauspäiväraha-, kuntoutus- ja työttömyyshistoria. Eläketurvakeskuksen raportteja 05/2014. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2014.
- Laesvuori, Arto: Työeläketurvan indeksit vuosina 1962–2009. S. 17–37. Teoksessa Laesvuori, Arto & Risku, Ismo & Knuuti, Juha & Keski-Heikkilä, Sari & Uusitalo, Hannu: Työeläkkeiden indeksisuoja TEL:stä TyEL:iin. Eläketurvakeskuksen raportteja 2009:1. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2009.
- Lyytikäinen, Teemu: Pientuloisuuden dynamiikka Suomessa. VATT-keskustelualoitteita 293. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, 2003.
- Meyer, Bruce: Unemployment insurance and unemployment spells. *Econometrica* 58 (1990): 4, 757–782.
- Moisio, Pasi: Köyhyyden pitkäaikainen rakenne. Tilapäis-, toistuvais- ja pitkäaikaisköyhyys Suomessa. *Yhteiskuntapolitiikka* 69 (2004): 4, 341–359.
- OECD: *Sickness, Disability and work: Breaking the barriers. A synthesis of findings across OECD countries.* Paris: OECD, 2010.
- Pacheco, Gail & Page, Dom & Webber, Don: Mental and physical health: re-assessing the relationship with employment propensity. *Work, Employment and Society* 28 (2014):3, 407–429.
- Penttilä, Irmeli & Kangas, Olli & Nordberg, Leif & Ritakallio, Veli-Matti: Suomalainen köyhyys 1990-luvun lopulla – välikaista vai pysyvää? Sosiaali- ja terveystieteiden julkaisuja 2003:7. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus, 2003.
- Prentice, Ross & Gloeckler, L.A.: Regression analysis of grouped survival data with application to breast cancer data. *Biometrika* 34 (1978): 57–67.
- Quintana, Delia & Malo, Miguel: Poverty dynamics and disability: an empirical exercise using the European community household panel. *The Journal of Socio-Economics* 41 (2012): 350–359.
- Rantala, Juha: Eläkeläisten toimeentulon kehitys ensimmäisten eläkevuosien aikana. *Yhteiskuntapolitiikka* 79 (2014):2, 125–139.
- Rantala, Juha & Suoniemi, Ilpo: Eläkeläisten toimeentulon jaon kokonaisuudessa. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2007:2. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2007.
- Rantala, Juha & Suoniemi, Ilpo: Toimeentulon muuttuminen eläkkeelle siirryttäessä ekvivalenttitulosuhteen tarkastelua. *Yhteiskuntapolitiikka* 76 (2011): 1, 3–16.
- Ruotsalainen, Pekka: Pientuloisuus on pitkittynyt Suomessa 2000-luvulla. *Hyvinvointikatsaus* (2013): 3, 48–52.
- Schimmel, Jody & Stapleton, David: The financial repercussions of new work-limiting health conditions for older workers. *Inquiry* 49 (2012): 141–163.
- SVT (Suomen virallinen tilasto): Tilasto Suomen eläkkeensaajista 2013. Helsinki: Eläketurvakeskus ja Kansaneläkelaitos, 2014.
- Suoniemi, Ilpo: Köyhyyden dynamiikka Suomessa 1995–2008. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 01/2013. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2013.
- United Nations Economic Commission for Europe: *The Canberra Group handbook on household income statistics, Second edition.* Geneva: United Nations, 2011.
- Uusitalo, Hannu (toim.): Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo. Kehitys vuosina 1990–2005. Eläketurvakeskuksen raportteja 2006:2. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2006.
- Vaarama, Marja & Hannikainen-Ingman, Katri & Munkkila, Susanna: Elämänlaatu Elämänkulussa. Teoksessa Vaarama, Marja & Karvonen, Sakari & Kestilä, Laura & Moisio, Pasi & Muuri, Anu (toim.): Suomalaisen hyvinvointi 2014. Teema 22. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2014.
- Vaupel, James & Manton, Kenneth & Stallard, Eric: The impact of heterogeneity in individual frailty on the dynamics of mortality. *Demography* 16 (1979): 3, 439–454.

ENGLISH SUMMARY

Juha Rantala & Raija Gould: Poverty dynamics in the disability retirement process (Pienituloisuuden dynamiikka työkyvyttömyyseläkkeelle siirryttäessä)

This study analyses the development of poverty in 1995–2008 among people who retired on a disability pension in 2002. The analysis is structured around the three stages of the disability retirement process – declining work ability before retirement, the onset of retirement, and the first years in retirement – and its aim is to examine how poverty has changed across these different stages. The data comprised a 10% follow-up sample of people residing in Finland in 1995–2008.

Our results indicated that pre-retirement unemployment was strongly linked to poverty. In all three stages of the disability process, the poverty rate was much higher for those who were unemployed before retirement than for those in employment. The results also showed that the choice of the poverty line matters. To measure the poverty rate, we used two different

poverty lines that were set at 60% and 50% of median household equivalent income. According to the 60% line, the poverty rate among the disability retirees was twice as high as according to the 50% line. Moreover, the 60% poverty line resulted in a growing poverty rate during disability retirement, while according to the 50% line, the poverty rate remained unchanged or even decreased after the onset of disability pension.

Depending on the target group – e.g., employed or unemployed before disability retirement – the chosen poverty line, and the stage of the disability process, then, poverty either increased, remained unchanged or decreased. In short, for those who were on a low income before disability retirement, the situation remained unchanged or improved after retirement, while for others the situation deteriorated somewhat.

Keywords: disability pension, retirement, poverty dynamics.

Samankaltaistuuko ikäihmisten köyhyys?

Näkökulmia 75–84-vuotiaiden naisten ja miesten pienituloisuuteen

JUHA RANTALA & SUSAN KUIVALAINEN & MARJO PYY-MARTIKAINEN & MARJA RIIHELÄ

4

Sukupuolten välinen tasa-arvo on keskeinen arvo suomalaisessa yhteiskunnassa. Vaikka ikäihmisten kohdalla sukupuolten väliset pienituloisuusasteet ovat lähentyneet, on 75–84-vuotiaiden naisten pienituloisuusaste selvästi korkeampi kuin samanikäisten miesten. Artikkelissa ikäihmisten pienituloisuutta analysoidaan kolmesta sukupuolten väliseen tasa-arvoon liittyvästä näkökulmasta.

.....
English summary at the end of the article

Johdanto

Sukupuolten välinen tasa-arvo on keskeinen arvo suomalaisessa yhteiskunnassa ja pohjoismaisen hyvinvointimallin perusarvo. Eläkepolitiikan yhtenä keskeisenä tavoitteena on puolestaan eläkeläisköyhyyden torjuminen. Vanhuuseläkeikäisillä sukupuolten tasa-arvo ja köyhyyden torjuminen eivät ole toteutuneet, sillä 75 vuotta täyttäneiden naisten pienituloisuusaste oli vuonna 2016 yli kaksi kertaa korkeampi kuin samanikäisten miesten tai koko väestössä keskimäärin (Tilastokeskus 2018). Ikäryhmässä 65–74-vuotiaat sukupuolten ero pienituloisuusasteessa on sen sijaan vähäinen. Iäkkäiden naisten pienituloisuus ei ole uutinen; ilmiö tunnetaan laajasti (esim. Kuivalainen & al. 2017; OECD 2015), ja köyhyyden naisvaltaisuus on ollut tiedossa jo useamman vuosikymmenen ajan (Pearce 1978; Chant 2012). Vähemmän huomioita on sen sijaan saanut havainto sukupuolten pienituloisuuseron kaventumisesta. Vuosien 1995–2013 aikana 75 vuotta täyttäneiden miesten pienituloisuus on lähes nelinkertaistunut, mutta naisilla muutos on ollut vain 1,4-kertainen (Rantala & Riihelä 2016).

Tässä artikkelissa tutkimme ikäihmisten pienituloisuutta kolmesta sukupuolten väliseen tasa-arvoon liittyvästä näkökulmasta. Ikäihmisillä tarkoitamme 75–84-vuotiaita. Ensimmäisessä näkökulmassa tarkastelemme kotitalouden rakenteen ja siinä tapahtuneiden muutosten yhteyttä sukupuolten pienituloisuuseroon ja sen kaventumiseen. Ikäihmisillä pienituloisuus voi tarkoittaa vuosien tai jopa vuosikymmenen mittaista ajanjaksoa. Artikkelin toisessa näkökulmassa tutkimme pienituloisuuden toistuvuutta ja kotitalouden rakenteessa tapahtuneiden muutosten, kuten leskeksi jäämisen, merkitystä tähän. Koska leskeneläke on voimakkaasti sukupuolittunut, artikkelimme kolmas näkökulma käsittelee leskeneläkkeen merkitystä sukupuolten välisiin eroihin pienituloisuudessa.

Pienituloisuuden sukupuolittaisessa tarkastelussa kotitalouden rakenteella ja ennen kaikkea yksinasumisella on keskeinen osa. Eläketulo on eläkkeensaajille henkilökohtaisista tuloista merkittävin (Uusitalo & al. 2003; Rantala & Riihelä 2016) ja näin taloudellisen riippumattomuuden tärkeä määrittäjä. Taloudellinen toimeentulo on kuitenkin henkilökohtaisia tuloja laajempi käsite, sillä siihen vaikuttavat myös kotitalouden muiden jäsenten tulot. Henkilön toimeentuloa arvioidessa otetaan huomioon kotitalouden tulot sekä kotitalouden koko ja rakenne. Riippumatta yk-

Artikkeli on osa Strategisen tutkimuksen neuvoston rahoittamaa hanketta "Työ, tasa-arvo ja julkisen vallan politiikka" (nro 293120).

silön henkilökohtaisista tuloista kaikki kotitalouden jäsenet luokitellaan kotitalouden tulojen perusteella joko pienituloisiksi tai ei-pienituloisiksi. Sukupuolten välisten pienituloisuuserojen lisäksi huomion kohteena ovat myös sukupuolten sisäiset erot yksinasuvien ja perheellisten välillä.

Yksinasuvilla pienituloisuuden riski on suurempi kuin perheellisillä (Tilastokeskus 2018). Yhden henkilön kotitaloudessa toimeentulo riippuu yhden henkilön tuloista, kun kahden tai useamman aikuisen kotitaloudessa muiden jäsenten tulot turvaavat pienituloisuudelta. Lisäksi yksinasyvä elämisen kustannukset ovat kalliimmat, koska elinkustannuksia ei voi jakaa eikä yhteiskulutushyötyä synny. Vanhuuseläkeiässä yksinasuminen on yleistä etenkin naisilla heidän pidemmän elinikensä vuoksi (Martikainen & al. 2016). Yksinasumisen yleisyys onkin yksi keskeisimpiä syitä naisten korkeammalle pienituloisuudelle vanhuusiässä (Ahonen 2018; Gornick & Boeri 2017).

Väestö- ja kotitalousrakenteen on yhteydessä pienituloisuuden yleisyyteen (Kangas & Ritakallio 1998; Fritzell & Ritakallio 2004). Vanhuuseläkeikäisten kotitalouden rakenteessa on tapahtunut merkittäviä muutoksia viime vuosikymmeninä. Miesten pidentyneen elinajan vuoksi leskeksi jääminen on naisilla vähentynyt ja aiempaa useampi nainen asuu yhdessä puolisonsa kanssa. Samalla yksinasuvien osuus miehissä on kasvanut (Martikainen & al. 2016). Tutkimukset ovat osoittaneet yksinasumisen ja naimattomuuden olevan yleisempiä alemmin koulutetuilla (esim. Martikainen & al. 2016; Miettinen & al. 2015; Jalovaara & Fasang 2015; Nisen & al. 2014) sekä eroamisen olevan yleisempää alemmin koulutetuilla (mm. Jalovaara 2002). Niin ikään tulokset sosioekonomisista eroista kuolleisuudessa ovat yhdenmukaisia; kuolleisuus on korkeampaa alemmin koulutetuille ja alemmissa sosioekonomisissa asemassa oleville (de Gelder & al. 2017), lapsettomille (Einiö & al. 2016) ja työvoiman ulkopuolella oleville (Van Hedel & al. 2015). Muutokset kotitalouden rakenteissa saattavat vaikuttaa ikäihmisten pienituloisuuteen.

Pienituloisuus on sitä vakavampi ilmiö, mitä useammin se toistuu tai mitä pidempään se kestää. Vanhuuseläkeikäinen toimeentulo heijastelee tyypillisesti työuran aikaisia tuloja sekä laajemmin koko elämänkulun tapahtumia. Jos toimeentulo on jo ennen eläkettä ollut heikkoa, niin usein se myös pysyy heikkona. Pienituloisuus periytyy monesti eläkettä edeltävältä ajalta (Rantala & Suoniemi 2011; Rantala 2014; Rantala & Gould 2015). Toinen pie-

nituloisuuden syy on yksin jääminen esimerkiksi puolison kuoleman tai avioeron vuoksi. Tässäkin tapauksessa kyse voi olla hyvin pitkistä ajanjaksoista. Eläkeläisillä pienituloisuuden on havaittu olevan muuta väestöä pitkäkestoisempaa (Ruotsalainen 2013), ja siksi pienituloisuuden pitkittäistarkastelu on heidän kohdallaan erityisen tärkeää.

Kun tarkastellaan ikäihmisten pienituloisuutta sukupuolen mukaan, on tarpeellista analysoida erikseen leskien ja muiden yksinasuvien tilannetta. (Hietaniemi & Rantala 2014; Koskenvuo & al. 2014). Leskien ja leskeneläkettä saavien määrä vaikuttaa paitsi miesten ja naisten toimeentuloeroihin myös pienituloisuuden yleisyyteen. Suurin osa leskeneläkettä saavista on naisia (Takala & al. 2013). Vanhuuseläkeikäisille leskeneläkettä maksetaan pelkästään työeläkkeenä. Eläkkeen suuruus määräytyy puolisoitten välisen eläketulon erotuksen perusteella, ja jos erotus on riittävän suuri, pienempituloinen puoliso saa leskeneläkettä (Hietaniemi & Ritola 2014). Koska miehet ovat usein puolisoista suurempituloisia, leskimiesten leskeneläke on pieni tai he eivät saa sitä lainkaan. Vaikka työeläkkeenä maksettavan leskeneläkkeen varsinaisena tavoitteena on kohtuullisen toimeentulon turvaaminen puolison kuoleman johdosta, se vaikuttaa myös ikäihmisten pienituloisuuden yleisyyteen ja kohdentumiseen.

Kansainvälisissä tutkimuksissa sukupuolten väliseen pienituloisuuseroon on viime vuosina kiinnitetty enemmän huomiota. Eurooppa-neuvosto päätti vuonna 2007, että pienituloisuudesta tulee tuottaa indikaattoreita myös sukupuolen mukaan (European Institute for Gender Equality 2017). Useassa EU-maassa ikääntyneiden naisten pienituloisuus on miehiä korkeampi (esim. Zaidi 2010; Haitz 2015). Vuonna 2012 julkaisemassaan eläkkeitä käsittelevässä ns. *valkoisessa kirjassa* komissio nosti tavoitteekseen sukupuolten eläke-eron kaventamisen (European Commission 2012) ja on sittemmin tuottanut säännöllisesti tietoa sukupuolten eläke-eroista (mm. Bettio & al. 2013). Kansainvälisesti eläkeläisten toimeentuloa sukupuolinäkökulmasta on tarkasteltu paljonkin (esim. Rake 1999; Ginn & al. 2001; Gilbert 2006; Fasang & al. 2013; OECD 2015; Möhring 2015). Tutkimuskohteina ovat olleet niin työuraan liittyvät erot kuin eläkejärjestelmien merkitys naisten ja miesten eläkeajan toimeentuloon. Tiedossamme ei ole kuitenkaan kansallista eikä kansainvälistä tutkimusta, jossa olisi tarkasteltu kotitalouden rakenteen ja leskeneläkkeen merkitystä eläkeläisnaisten ja -miesten pienituloisuuteen.

Artikkelissamme sukupuolella on sekä eläkepoliittinen että tasa-arvopoliittinen ulottuvuus. Ensimmäinen ulottuvuus liittyy eläkepolitiikan ja laajemmin koko sosiaalipolitiikan tehtävään torjua vanhusköyhyys (Uusitalo 2006; Kautto 2011). Tämä edellyttää pienituloisuuteen liittyvien tekijöiden ja muutossuuntien tunnistamista. Tasa-arvopoliittinen ulottuvuus liittyy tavoitteeseen valtavirtaistaa eli tuoda näkyväksi sukupuolten välisiä eroja koskevat kysymykset (STM 2015). Tutkimusaineistona käytämme Tilastokeskuksen rekisteritiedoista muodostettua koko väestön kattavaa, tietosisällöltään mittavaa ja ainutlaatuista paneeliaineistoa vuosilta 1995–2014. Täydentävänä aineistona hyödynnämme SISU-mikrosimulointimalliin kytkettyä rekisteriaineistoa vuodelta 2014.

Tutkimustehtävä, keskeiset käsitteet ja tutkimusaineisto

Tutkimustehtävä

Artikkelissa etsimme vastausta kolmeen kysymykseen. Ensimmäisessä selvitimme, miten kotitalousrakenne vaikuttaa ikäihmisten eli 75–84-vuotiaiden naisten ja miesten pienituloisuuteen vuosina 1995–2014. Toisessa tarkastelemme takautuvasti, miten kotitalouden rakenne vaikuttaa vuonna 2014 pienituloisten ikäihmisten pienituloisuuden toistuvuuteen vuosina 2005 ja 1995. Kolmannessa arvioimme, miten leskeneläke vaikuttaa ikäihmisten pienituloisuuteen vuonna 2014.

Keskeiset käsitteet

Tutkimuksessa mittaamme pienituloisuutta ekvivalenttirahatulosta johdetun pienituloisuusasteen avulla. Ekvivalenttirahatulo on tulokäsite, jolla pyritään saamaan erityyppisissä kotitalouksissa asuvien henkilöiden tulot vertailukelpoisiksi. Tarkastelun kohteena on näin henkilö, mutta tulojen osalta otetaan huomioon kotitalous, jossa hän asuu. Ekvivalenttirahatulo saadaan jakamalla kotitalouden käytettävissä olevat rahatulo (ks. Tilastokeskus 2011) kotitalouden kulutusyksiköillä.¹ Kulutusyksikköasteikkona käytämme Euroo-

pan unionin tilastoviranomaisen Eurostatin suosittelemaa asteikkoa, jossa kotitalouden ensimmäinen aikuinen saa painon 1, muut yli 13-vuotiaat henkilöt painon 0,5 ja lapset painon 0,3. Tämän asteikon mukaan esimerkiksi kahden aikuisen ja yhden alle 13-vuotiaan lapsen kotitaloudessa on 1,8 kulutusyksikköä.

Henkilöt, joiden ekvivalenttirahatulo on alle määritellyn pienituloisuusrajan, luokitellaan pienituloisiksi. Eurostatin käyttämä pienituloisuusraja on 60 prosenttia koko väestön ekvivalenttirahatulojen mediaanista.² Pienituloisuuden yleisyyttä kuvaava pienituloisuusaste saadaan laskemalla pienituloisten osuus kiinnostuksen kohteena olevasta väestöstä. Pienituloisuusraja on suhteellinen käsite. Jos väestön mediaanitulo nousee, pienituloisuusrajakin nousee, ja jos se pienenee, pienituloisuusraja vastaavasti laskee. Pienituloisuuden euromääräinen raja vaihtelee vuosittain.

Tutkimusaineisto

Tutkimusaineistona on Tilastokeskuksen muodostama, rekisteritietoihin perustuva ja koko asuntokuntaväestön kattava aineisto vuosilta 1995–2014. Asuntokunta sisältää samassa asuinhuoneistossa vakituisesti asuvat henkilöt. Käytämme aineistosta nimitystä tulojaon kokonaisaineisto 1995–2014 ja tarkoitamme kotitaloudella asuntokuntaa. Aineistossa on tietoja Tilastokeskuksen tulojaon kokonaistilastosta ja työssäkäyntitilastosta sekä Suomen eläkkeensaajien yhteistilastorekisteristä. Laajuudeltaan ja yksityiskohtaisuudeltaan aineisto on kansainvälisestikin harvinaisen. Koska kustakin henkilöstä on seurantatiedot vuosilta 1995–2014 eli kyseessä on paneeliaineisto, pystymme poikkileikkaustarkastelujen lisäksi tarkastelemaan pienituloisuuden ajallista ulottuvuutta. Ensimmäistä tutkimuskysymystä tarkastelemme poikkileikkaustiedoilla vuosilta 1995–2014. Toisessa tutkimuskysymyksessä hyödynnämme aineiston paneeliominaisuutta seuraamalla vuonna 2014 pienituloisina olleiden pienituloisuuden yleisyyttä takautuvasti vuoteen 1995 asti.

Täydentävänä aineistona käytämme mikrosimuloinnin rekisteriaineistoa vuodelta 2014. Ai-

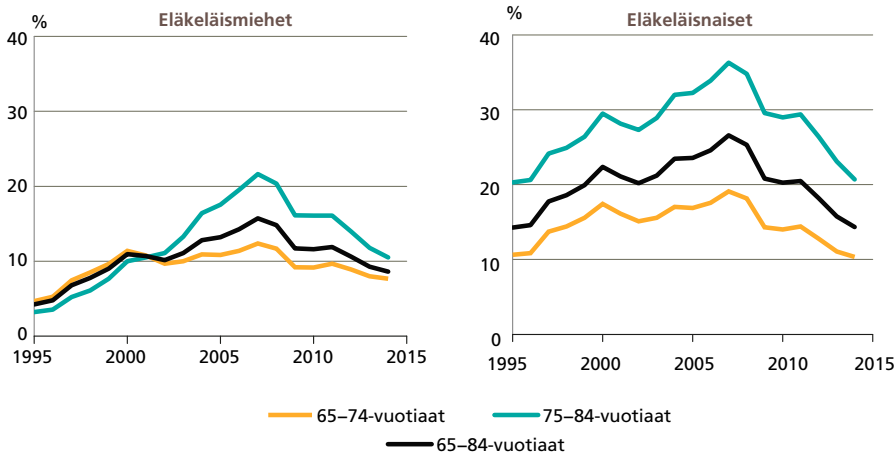
¹ Ekvivalenttirahatulo ei sisällä tietoa omaisuustuloon luettavasta asuntotulosta eli omassa asunnossa asumiin liittyvästä laskennallisesta nettovuokrasta. Eläkeläisille omistusasuminen on muuta väestöstä yleisempää. Rantalan & Riihelän (2016) otospohjaiseen aineistoon perustuvan tutkimuksen mukaan asuntotulon huomioiminen laskee 75 vuotta täyttäneiden pienituloisuusastetta, mutta ei vaikuta sukupuolten väliseen pienituloisuuseroon.

² Pienituloisuusrajan valinta vaikuttaa pienituloisuuden yleisyydestä ja sen kehityksestä saatavaan kuvaan (Penttilä & al. 2003; Rantala & Suoniemi 2007; Rantala & Riihelä 2016). Teimme analyysijä myös 50 prosentin rajalla, mutta johtopäätelmien kannalta tulokset eivät oleellisesti muuttuneet, vaikkakin sukupuolten väliset erot pienivät (ks. myös Rantala & Riihelä 2016).

neisto on tietosisällöltään ja luokitteluperusteiltaan samankaltainen kuin varsinainen tutkimusaineistomme. Aineisto kattaa noin 15 prosenttia eli noin 800 000 henkilöä vuoden 2014 lopussa Suomessa asuneista henkilöistä. Analyysijaarten rajasimme aineiston asuntokuntaväestöön. Aineistoon kytketyn SISU-mikrosimulointimallin³ avulla tarkastelemme kolmatta tutkimuskysymystä: leskeneläkkeen merkitystä ikäihmisten pienituloisuuteen. Käytännössä laskemme pienituloisuusasteet kahdella eri tavalla: sekä perustuen ekvivalenttirahatuloihin että poistamalla näistä tuloista työeläkkeenä maksettavat leskeneläkkeet. SISU-mallin avulla voimme ottaa huomioon leskeneläkkeen välittömät vaikutukset vähimmäis- turvaan ja verotukseen.

Tutkimuksen kohdejoukkona ovat 65–84-vuotiaat vanhuuseläkeläiset. Varsinaisen analyysin kohteena ovat kuitenkin 75–84-vuotiaat, joista käytämme nimitystä ikäihmiset. Tutkimusaineiston tulomuuttujien avulla voidaan laskea ekvivalenttirahatulo. Tutkimuksen muut muuttujat ovat ikä, sukupuoli ja kotitalouden rakenne, joita on mitattu kalenterivuoden lopussa. Kotitalouden rakenteen luokittelimme yksinasuviin ja vähintään kahden hengen talouksiin eli perheellisiin. Näistä yksinasuvat erottelimme vielä sen mukaan, ovatko he leskiä vai muita yksinasuvia (ei-leskiä).

3 Ks. <http://tilastokeskus.fi/tup/mikrosimulointi/index.html>

Kuvio 1. Vanhuuseläkeläisten pienituloisuusasteet (%) 65–84-vuotiailla ja ikäryhmissä 65–74 ja 75–84-vuotiaat vuosina 1995–2014, pienituloisuusraja 60 prosenttia mediaanitulosta. Lähde: Tulonjaon kokonaisaineisto 1995–2014, Tilastokeskus.

Tulokset

65–84-vuotiaiden pienituloisuuden kehitys sukupuolen mukaan

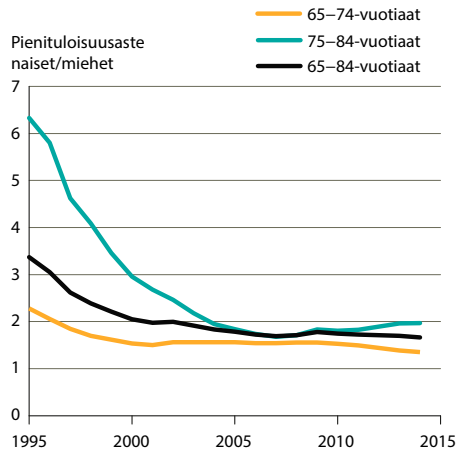
Aluksi tarkastelemme 65–84-vuotiaiden pienituloisuusasteen kehitystä vuosina 1995–2014 sukupuolen mukaan sekä 65–74-vuotiaiden että 75–84-vuotiaiden ikäryhmissä (kuvio 1). Pienituloisuusasteen kehityksessä on nähtävissä eläkeläisten pienituloisuuden tyypilliset piirteet (Rantala & Riihelä 2016). Nousukautena työllisyystilanteen parantuessa koko väestön mediaanitulo ja tätä kautta pienituloisuusraja nousee. Tämä heikentää eläkeläisten suhteellista asemaa. Taantuman aikana muutos on päinvastainen. Kuviossa tämä näkyy siinä, että vuoden 2008 finanssikriisiin asti eläkeläisten pienituloisuusaste on kasvanut ja tämän jälkeen se on pienentynyt. Eläkeläisnaisilla ja -miehillä suhdannerippuvuus on samankaltaista, sillä muutokset naisten ja miesten pienituloisuuden osalta ovat samansuuntaista.

Naisten miehiä suurempi pienituloisuusaste ilmenee kuvioista selvästi. Vuonna 2014 naisten pienituloisuusaste oli 65–84-vuotiailla keskimäärin 14 ja miesten 9 prosenttia. Vuonna 1995 nämä luvut olivat 14 ja 4 prosenttia. Tarkastelujakson aikana pienituloisuus on sukupuolesta riippumatta ensin yleistynyt ja sen jälkeen pienentynyt. Kokonaisuutena sukupuolten välinen ero on kuitenkin kaventunut, sillä naisten pienituloisuusaste on palautunut tarkastelujakson alun tasolle, kun taas miehillä se on jäänyt tätä korkeammalle tasolle.

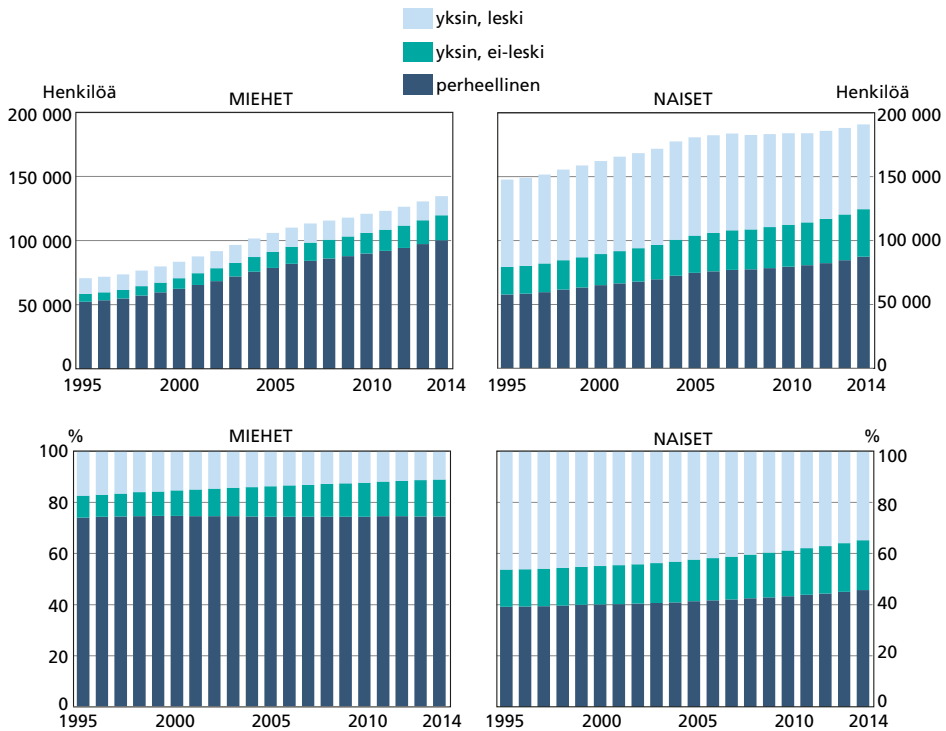
Pienituloisuuseron kaventuminen paikantuu erityisesti 75–84-vuotiaisiin (kuvio 2). Vuonna 1995 tähän ikäryhmään kuuluvien naisten pienituloisuus oli yli kuusi kertaa yleisempää kuin miesten, mutta nykyään enää kaksinkertainen. Eron kaventuminen tapahtui erityisesti vuosina 1995–2005. Jatkossa keskitymme pelkästään ikäihmisiin eli 75–84-vuotiaisiin.

Kotitalouden rakenne ja ikäihmisten pienituloisuus

Väestö- ja kotitalousrakenne vaikuttaa sekä pienituloisuuden yleisyyteen että pienituloisten lukumäärään. Kuviossa 3 on esitetty 75–84-vuotiaiden kotitalouden rakenne väestötasolla lukumäärinä ja osuuksina vuosina 1995–2014. Koska naisten elinikä on miehiä pidempi, 75–84-vuotiaita naisia on selvästi enemmän kuin saman ikäisiä miehiä. Miesten elinikä on kuitenkin kasvanut naisia nopeammin. Tarkastelujakson aikana miesten

Kuvio 2. Vanhuuseläkettä saavien naisten pienituloisuusasteet suhteessa vastaaviin miesten pienituloisuusasteisiin 65–84-vuotiailla ja ikäryhmässä 65–74 ja 75–84-vuotiaat vuosina 1995–2014. Lähde: Tulonjaon kokonaisaineisto 1995–2014, Tilastokeskus.

Kuvio 3. 75–84-vuotiaiden naisten ja miesten lukumäärät ja osuudet kotitalouden rakenteen mukaan vuosina 1995–2014. Lähde: Tulonjaon kokonaisaineisto 1995–2014, Tilastokeskus.

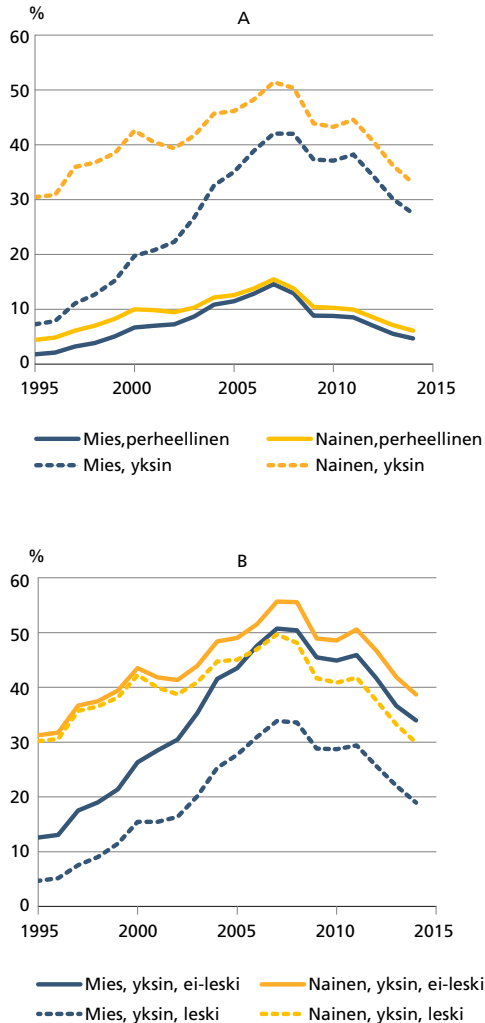
määrä on kasvanut 63 000:lla ja saman ikäisten naisten määrä 43 000 henkilöllä. Samalla miesten osuus ikäryhmästä on noussut 32 prosentista 41 prosenttiin.

Kotitalouden rakenne on naisilla ja miehillä erilainen. Naisilla erottuvat perheelliset ja yksinasuvista lesket, kun taas miehillä perheellisten osuus on ylivoimaisesti merkittävin. Vuonna 2014 naisista perheellisiä oli 46 prosenttia, leskiä 35 prosenttia ja muita yksinasuvia 19 prosenttia. Miehillä nämä osuudet olivat 74 prosenttia, 11 prosenttia ja 15 prosenttia. Muutokset kotitalouden rakenteessa ovat olleet melko suuret. Naisilla leskien osuus on vuosina 1995–2014 pienentynyt noin 10 prosenttiyksikköä. Koska samaan aikaan muiden yksinasuvien osuus on selvästi kasvanut, perheellisten naisten osuus on noussut vain 6 prosenttiyksikköä. Yksinasuvilla miehillä kehitys on ollut samansuuntainen kuin naisilla, leskien osuus on laskenut ja muiden yksinasuvien osuus on noussut. Perheellisten miesten osuus on sen sijaan säilynyt melko ennallaan.

Pienituloisuuden riski on yksinasuvilla ikäihmisillä monikertainen perheellisiin verrattuna (kuvio 4a). Yksinasuvilla naisilla pienituloisuusaste on ollut korkea koko tarkastelujakson ajan, kun taas yksinasuvilla miehillä se on kasvanut voimakkaammin. Vuodesta 2009 lähtien pienituloisuusasteen ero yksinasuvien naisten ja miesten välillä oli enää noin 6 prosenttiyksikköä. Tarkastelujakson alussa yksinasuvien miesten pienituloisuus oli vielä varsin vähäistä ja ero yksinasuviin naisiin yli 20 prosenttiyksikköä.

Yksinasuvien osalta on tärkeää, tarkastellaanko yksinasuvia leskiä vai muita yksinasuvia, sillä yksinasuvien ei-leskien pienituloisuus on yleisempää kuin leskien (kuvio 4b). Vuonna 2014 ei-leskinaisten pienituloisuusaste oli 39 prosenttia ja leskinaisten 30 prosenttia. Miehillä vastaavat luvut olivat 34 ja 19 prosenttia. Tarkastelujakson aikana ei-leskimiesten pienituloisuusasteen kasvu on ollut erityisen nopeaa suhteessa muihin, ja nykyään se on jo hieman korkeampi kuin leskinaisten.

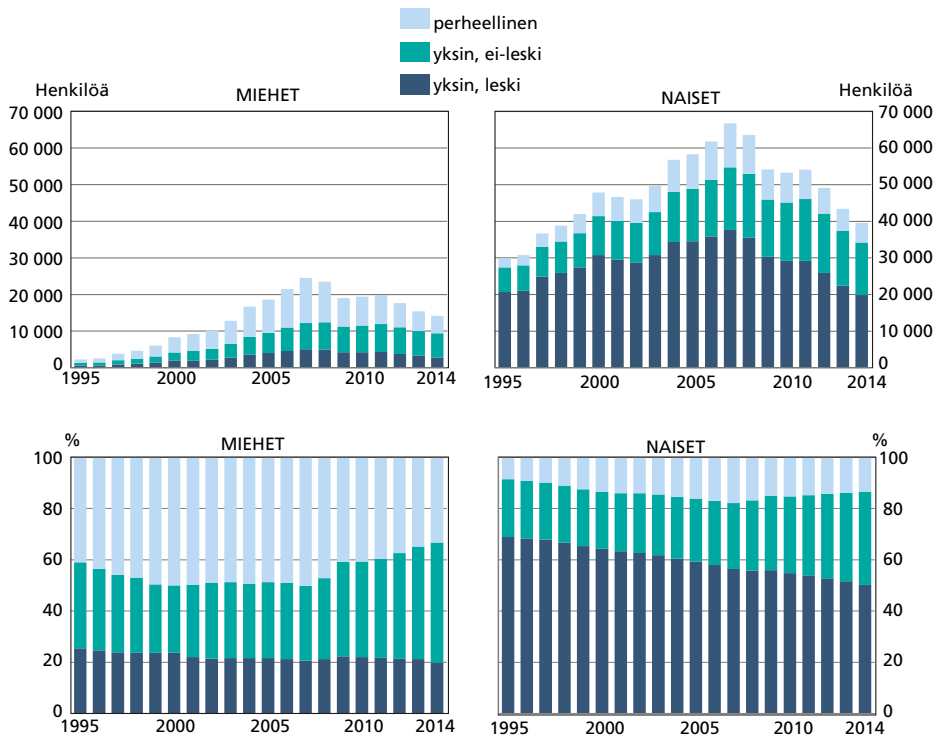
Naisleskien muita yksinasuvia naisia hieman matalampaa pienituloisuusastetta voi selittää leskeneläke, jota naislesket usein saavat (Takala 2013; Hietaniemi & Ritola 2014). Ero leskimiesten ja ei-leskimiesten pienituloisuudessa voi johtua valikoitumisesta perheelliseksi ja yksinasuviksi, koska miehet saavat harvoin leskeneläkettä. Perheellisillä 65–74-vuotiailla miehillä omaan työuraan perustuva eläke on esimerkiksi selvästi

Kuvio 4. 75–84-vuotiaiden naisten ja miesten pienituloisuusasteet (%) kotitalouden rakenteen mukaan vuosina 1995–2014, pienituloisuusraja 60 prosenttia mediaanitulosta. Lähde: Tulonjaon kokonaisaineisto 1995–2014, Tilastokeskus.

suurempi kuin yksinasuvilla miehillä (Rantala & Riihelä 2016). Leskeksi jäätyään pienituloisuuden riski on heillä siksi pienempi kuin muilla yksinasuvilla miehillä.

Pienituloisten lukumäärään vaikuttaa sekä tarkastelun kohteena olevan väestöryhmän koko että pienituloisuuden yleisyys tässä ryhmässä. Kuvi-

Kuvio 5. 75–84-vuotiaiden naisten ja miesten pienituloisten lukumäärät ja osuudet kotitalouden rakenteen mukaan, vuosina 1995–2014, pienituloisuusraja 60 prosenttia mediaanista. Lähde: Tulonjaon kokonaisaineisto 1995–2014, Tilastokeskus.

ossa 5 on esitetty pienituloisten lukumäärät sukupuolen ja kotitalouden rakenteen mukaan. Vuonna 2014 pienituloisia 75–84-vuotiaita naisia oli yhteensä 39 000 ja miehiä 14 000 henkilöä. Kaikista pienituloisista ikäihmistä kolme neljäsosaa on siis naisia ja neljäsosa miehiä. Tarkastelujakson aikana miesten osuus on kuitenkin noussut selvästi, sillä vuonna 1995 miesten osuus oli vain 7 prosenttia.

Suurin pienituloisten ryhmä 75–84-vuotiaista on leskinaiset. Heidän osuutensa kaikista tämän ikäisistä pienituloisista naisista vuonna 2014 oli 50 prosenttia ja kaikista tämän ikäisistä pienituloisista 37 prosenttia. Pienituloisten ei-leskien määrä on kuitenkin selvässä kasvussa. Vuosien 1995–2014 aikana yksinasuvien pienituloisten ei-leskinaisten osuus kaikista pienituloisista naisista on kasvanut 23 prosentista 36 prosenttiin. Miehillä muutos on samaa suuruusluokkaa, kasvua on 33 prosentista 47 prosenttiin. Miesten osalta erottuu

myös se, että pienituloisista miehistä kolmasosa on perheellisiä.

Kotitalouden rakenteen muutoksen merkitys pienituloisuuden samankaltaistumiseen

Kuviosta 3 ilmeni, että 75–84-vuotiailla sukupuolten väliset erot kotitalouden rakenteessa ovat suuret, mutta myös samankaltaistumista on tapahtunut. Pelkistäen kyse on siitä, että yksinasuvien ei-leskien osuus on kasvanut ja leskien pienentynyt. Naisilla myös perheellisten osuus on kasvanut. Seuraavassa tarkastelemme, miten muutokset kotitalouden rakenteessa ovat vaikuttaneet pienituloisuusasteen kehitykseen. Laskimme 75–84-vuotiaiden miesten ja naisten pienituloisuusasteet kiinteillä kuvion 3 mukaisilla vuoden 1995 kotitalouden rakenteen väestöosuksilla (kuvio 6).

Laskelman perusteella 75–84-vuotiaiden miesten pienituloisuusaste olisi alle prosenttiyksikön

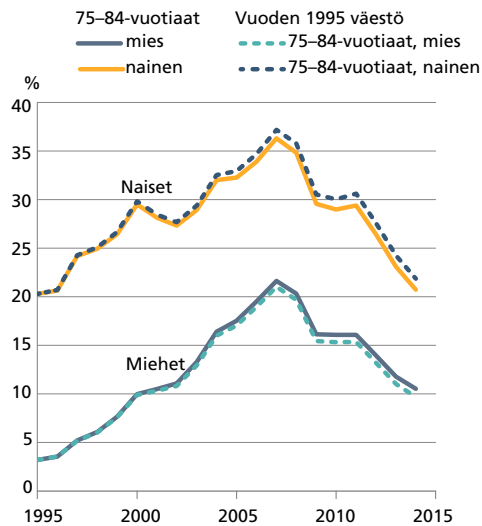
matalampi, jos miesten kotitalouden rakenne olisi säilynyt vuoden 1995 tasolla. Ero on syntynyt tarkastelujakson loppupuolella yksinasuvien ei-leskimiesten osuuden kasvun myötä. Kotitalouden rakenteen muutos ei siten selitä miesten pienituloisuusasteen nopeaa kasvua vuosien 1995–2008 aikana. Taustalla ovat muut syyt. On mahdollista, että esimerkiksi 1990-luvun lama on koskettanut miehiä enemmän kuin naisia ja etenkin yksinasuvat miehet ovat jääneet tulokehityksessä jälkeen. Naisilla kotitalouden rakenteen vakioiminen vuoden 1995 tasoon puolestaan nostaisi hieman pienituloisuusastetta, koska perheellisten naisten osuus on noussut. Muutos on kuitenkin vähäinen.

Pienituloisuuden toistuvuus

Pienituloisuus on sitä vakavampi ilmiö, mitä useammin se toistuu. Artikkelissa pienituloisuuden toistuvuus mittaa epäsuorasti myös pienituloisuuden kestoa, sillä tuloliikkuvuuden on havaittu olevan sekä eläkkeelle siirryttäessä että eläkeaikana melko vähäistä (Rantala & Suoniemi 2011; Rantala 2014; Rantala & Gould 2015). Taulukossa 1 pienituloisuuden toistuvuutta on tarkasteltu tarkautuvasti seuraamalla, kuinka suuri osa vuonna 2014 pienituloisena olleista 75–84-vuotiaista on ollut pienituloisia myös vuonna 2005 ja edelleen vuonna 1995.⁴ Vuoden 2014 pienituloiset on ryhmitelty leskiin, muihin yksinasuviin (ei-leskiin) ja perheellisiin. Lesket on historiatietojen perusteella eroteltu myös sen mukaan, ovatko he olleet 1) leskiä myös vuosina 1995 ja 2005, 2) leskiä vuonna 2005, mutta perheellisiä vuonna 1995 vai 3) perheellisiä vuosina 1995 ja 2005. Vastaavalla periaatteella jaoteltiin myös muut yksinasuvat. Perheellisistä tarkastelun kohteena ovat vain kaikki vuosina perheellisinä olleet, sillä tähän ryhmään kuuluivat liki kaikki pienituloiset perheelliset. Tarkastelun on tehty erikseen miehille ja naisille.

Taulukon asetelma kuvaa vuonna 2014 pienituloisina olleiden pienituloisuuden toistuvuutta ottaen huomioon kotitalouden rakenteessa tapahtuneet muutokset. Esimerkiksi vuoden 2014 pienituloiset mieslesket on jaettu kolmeen ryhmään 1) leskeksi vuosien 2006–2014 aikana tullessiin,

⁴ Analysoimme pienituloisuutta myös pitkittyneen pienituloisuusasteen avulla. Eurostatin määritelmän mukaan henkilö on pitkittyneesti pienituloinen silloin, kun hän on kuulunut pienituloiseen talouteen tilastovuoden lisäksi kolmen edellisvuoden aikana vähintään kaksi kertaa. Tämän määritelmän käyttäminen ei tuonut oleellista lisäarvoa johtopäätelmiimme.

Kuvio 6. 75–84-vuotiaiden pienituloisuusasteet (%) vuosina 1995–2014, toteutuneet ja vuoden 1995 kotitalouden rakenteella vakioidut, pienituloisuusraja 60 prosenttia mediaanitulosta. Lähde: Tulonjaon kokonaisaineisto 1995–2014, Tilastokeskus.

2) leskeksi vuosien 1996–2005 aikana tullessiin ja 3) koko seuranta-ajan leskenä olleisiin. Taulukossa kunkin ryhmän pienituloisuusasteet on esitetty vuosilta 1995, 2005 ja 2014. Taulukon vasemmassa numerosarakkeesta ilmenee kunkin ryhmän osuus kaikista vuoden 2014 pienituloisista miehistä ja naisista. Harvinaisempia tilanteita, kuten yksinasuvien avioitumista vanhuuseläkeikässä, emme ottaneet lähempään tarkasteluun. Tällaisia perhetyyppäjä oli 3 prosenttia 75–84-vuotiaista pienituloisista miehistä ja naisista.

Pienituloisuuden pitkäkestoisuus näkyy hyvin, sillä kaikista vuoden 2014 pienituloisista miehistä 65 ja naisista 67 prosenttia oli ollut pienituloisia myös vuonna 2005 eli 9 vuotta aikaisemmin. Pienituloisuus periytynee heillä lähinnä eläkettä edeltävältä ajalta (Rantala & Suoniemi 2011; Rantala 2014; Rantala & Gould 2015). Miehistä ja naisista joka viides oli ollut pienituloinen myös vuonna 1995 eli 19 vuotta aikaisemmin. Pienituloisuuden toistuvuuden osalta erottuvat eniten kaikki vuosina yksinasuneet. Koko ajan yksinasuvista ei-leskimiehistä 40 prosenttia ja ei-leskinaisista 31 prosenttia oli ollut pienituloinen vuosien 2014 ja 2005 lisäksi myös vuonna 1995. Leskillä vastaa-

Taulukko 1. Vuonna 2014 pienituloisten 75–84-vuotiaiden miesten ja naisten pienituloisuuden toistuvuus vuosina 2005 ja 1995* kotitalouden rakenteen mukaan, pienituloisuusraja 60 prosenttia mediaanitulosta.

	Osuus vuonna 2014, % **	2014	2005	1995
MIEHET				
Leski	19	100	50	10
Leski14-Perhe05-Perhe95	12	100	32	6
Leski14-Leski05-Perhe95	5	100	77	11
Leski14-Leski05-Leski95	2	100	84	30
Muu yksinasuva (ei-leski)	45	100	71	27
Yksin14-Perhe05-Perhe95	9	100	27	8
Yksin14-Yksin05-Perhe95	11	100	79	13
Yksin14-Yksin05-Yksin95	25	100	82	40
Perhe	33	100	65	15
Perhe14-Perhe05-Perhe95	33	100	65	15
Muut	3	.	.	.
Keskimäärin	100	100	65	20
NAISET				
Leski	49	100	61	13
Leski14-Perhe05-Perhe95	22	100	27	5
Leski14-Leski05-Perhe95	16	100	87	9
Leski14-Leski05-Leski95	11	100	89	37
Muu yksinasuva (ei-leski)	35	100	75	23
Yksin14-Perhe05-Perhe95	5	100	19	5
Yksin14-Yksin05-Perhe95	8	100	84	11
Yksin14-Yksin05-Yksin95	23	100	85	31
Perhe	13	100	66	15
Perhe14-Perhe05-Perhe95	13	100	66	15
Muut	3	.	.	.
Keskimäärin	100	100	67	17

*) Pienituloiset vuonna 1995 ovat olleet pienituloisia myös vuonna 2005.

***) Osuus pienituloisista miehistä/naisista.

Lähde: Tulonjaon kokonaisaineisto 1995–2014, Tilastokeskus

vat osuudet olivat varsinkin naisilla myös korkeat.

Kotitalouden rakenteen muuttuminen vaikuttaa toimeentuloon, sillä pienituloisuusasteet kasvavat selvästi leskeytymisen tai muun yksin jäämisen jälkeen. Esimerkiksi vuoden 2014 pienituloisista leskinaisista vain 9 prosenttia oli ollut pienituloinen vuonna 1995, jos leskeksi tulo oli tapahtunut vuosien 1996–2005 aikana. Vuonna 2005 heistä pienituloisia oli jo 87 prosenttia. Miehillä muutokset yksin jäämisen suhteen ovat hyvin samansuuntaiset. Vuoden 2005 osalta on muistettava, että viime vuosikymmenen puolessa välissä pienituloisuusas-

te kasvoi suhdannesyistä kaikissa eläkeläisryhmissä (ks. kuvio 1). Yksin jääneillä nämä muutokset ovat olleet suuremmat.

Pitkäkestoista pienituloisuutta on myös kaikkina vuosina perheellisenä pysyneiden joukossa. Ero miesten ja naisten välillä ei odotetusti juuri ole. Vuoden 2014 pienituloisista perheellistä pienituloisia oli vuonna 2005 miehistä 65 ja naisista 66 prosenttia ja vuonna 1995 sekä miehistä että naisista 15 prosenttia. Perheellisten osuudet näiltä vuosilta asettuvat koko ajan yksinasuvien ja ennen yksinasumista perheellisinä olleiden väliin.

Pienituloisista miehistä määrällisesti suurimmat ryhmät ovat kaikkina vuosina joko perheellisinä tai yksinasuvina ei-leskinä olleiden ryhmät. Vuoden 2014 pienituloisista miehistä ensin mainitun osuus on 33 ja jälkimmäisen 25 prosenttia. Pienituloisista naisista erottuvat eniten vuoden 2005 jälkeen leskeksi tulleiden (22 %) ja kaikkina vuosina yksinasuneiden ei-leskinä (23 %) ryhmät.

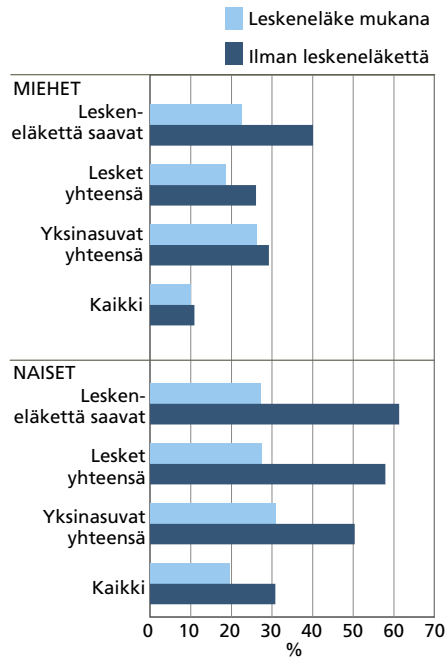
Kaiken kaikkiaan pienituloisuuden toistuvuuden suhteen ongelmallisin ryhmä näyttää miesten kohdalla olevan yksinasuvat ei-lesket. Naisilla esiin nousee sen sijaan molemmat yksinasuvien ryhmät, niin lesket kuin muut yksinasuvat. Huomionarvoista on myös, että vuoden 2014 pienituloisista 75–84-vuotiaista miehistä 60 prosentilla ja naisista 47 prosentilla kotitalouden rakenne oli kahdenkymmenen vuoden aikana pysynyt samana.

Leskeneläke ja pienituloisuus

Työeläkkeenä maksettavan leskeneläkkeen tavoite on kohtuullisen toimeentulon turvaaminen puolison kuoleman johdosta. Vuonna 2014 75–84-vuotiailla naisleskillä keskimääräinen leskeneläke oli 615 euroa ja miesleskillä 210 euroa kuukaudessa (Eläketurvakeskus 2018). Yhteensä 75–84-vuotiaita leskeneläkkeensaajia oli 91 000. Heistä 86 prosenttia oli naisia ja 14 prosenttia miehiä.

Seuraavassa arvioimme leskeneläkkeen merkitystä 75–84-vuotiaiden miesten ja naisten pienituloisuuden yleisyyteen ja kohdentumiseen vuonna 2014. Käytännössä laskemme pienituloisuusasteet kahdella eri tavalla: sekä perustuen ekvivalenttirahatuloihin että poistamalla näistä tuloista leskeneläkkeet. Leskeneläkkeen poistaminen vaikuttaa sekä verotukseen että sosiaalietuuksien, kuten esimerkiksi kansaneläkkeen, saamiseen. Voidaksemme ottaa huomioon näiden tekijöiden yhteisvaikutuksen ikäihmisten toimeentuloon, teimme laskelmat SISU-mikrosimulointimallilla. Toimeentulon muuttumisesta johtuvia mahdollisia käyttäytymisvaikutuksia SISU-malli ei kuitenkaan ota huomioon.

Kuviossa 7 on esitetty 75–84-vuotiaiden miesten ja naisten pienituloisuusasteet leskeneläkkeellä ja ilman leskeneläkettä. Tulokset on raportoitu leskeneläkettä saaneille, kaikille leskille, kaikille yksinasuville ja kaikille 75–84-vuotiaille miehille ja naisille. Emme esitä tuloksia erikseen ei-leskille, koska heidän toimeentuloonsa leskeneläke ei vaikuta. Kuviossa 8 on vastaavat pienitulois-

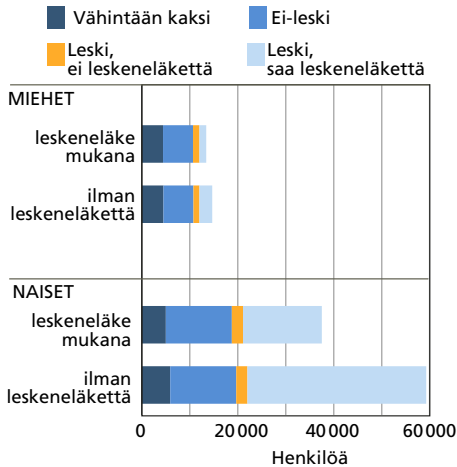

Kuvio 7. 75–84-vuotiaiden miesten ja naisten pienituloisuusasteet (%) leskeneläkkeellä ja ilman leskeneläkettä, pienituloisuusraja 60 prosenttia mediaanituloista. Lähde: SISU-mikrosimulointimalli, vuoden 2014 rekisteriaineisto.

ten lukumäärät kotitalouden rakenteen mukaan osoitettuna.

Simulointitulosten mukaan leskeneläkettä saavien miesten pienituloisuusaste kasvasi 22 prosentista 40 prosenttiin, jos leskeneläkettä ei maksettaisi. Kun tarkastelun kohteena ovat kaikki mieslesket, on muutos pienituloisuusasteessa vähäisempi, koska kaikista 75–84-vuotiaista leskimiehistä noin 44 prosentille maksetaan tutkimusaineiston mukaan leskeneläkettä. Kun tarkastelujoukkoa laajennetaan kaikkiin yksinasuviin tai kaikkiin 75–84-vuotiaisiin miehiin, leskeneläkkeen merkitys lähes katoaa.

Naisille leskeneläkkeellä on suuri merkitys. Ilman leskeneläkettä sitä saaneiden pienituloisuusaste kasvasi 27 prosentista 61 prosenttiin. Leskeneläkkeen merkitys pienituloisuusasteeseen vähenee, kun tarkastelujoukko laajenee koskemaan myös muita kuin vain leskeneläkettä saaneita. Koska kuitenkin lähes 90 prosenttia naisleskistä saa tutkimusaineiston mukaan leskeneläkettä ja valtaosa yksinasuvista naisista on leskiä, leskeneläkkeen

Kuvio 8. 75–84-vuotiaiden pienituloisten miesten ja naisten lukumäärät leskeneläkkeellä ja ilman leskeneläkettä, pienituloisuusraja 60 prosenttia mediaanituloista. Lähde: SISU-mikrosimulointimalli, vuoden 2014 rekisteriaineisto.

merkitys on kokonaisuuden kannalta tärkeä. Ilman leskeneläkettä kaikkien 75–84-vuotiaiden naisten pienituloisuusaste olisi 20 prosentin sijaan 31 prosenttia ja pienituloisten naisten lukumäärä 38 000 henkilön sijaan lähes 60 000 henkilöä.

Simulointitulosten perusteella nykykuotoinen sosiaaliturva ja verotus eivät siis kompensoisi leskeneläkkeen antamaa toimeentulon tasoa riittävästi, jotta ikäihmisten pienituloisuusaste säilyisi ennallaan.⁵ Kuvioista 8 ilmenee myös, että suuri osa pienituloisista ikäihmisistä ei saa lainkaan leskeneläkettä. Kaikista pienituloisista miehistä noin 90 prosenttia ja naisista 56 prosenttia ei saa leskeneläkettä. Aikaisempien tarkastelujen perusteella yksinasuvien ei-leskien osuus on lisäksi kasvussa.

⁵ Leskeneläkkeen toimeentulovaikutuksia ovat tarkastelleet myös Karoliina Koskenvuo ja kollegat (2014). Laskelmissa esimerkkihenkilön (65-vuotias täyttä kansaneläkettä saava leski) leskeneläke oli 710 euroa ja käytettävissä olevat tulot asumiskustannusten jälkeen 805 euroa. Ilman leskeneläkettä lesken käytettävissä olevat tulot pienensivät yli 25 prosenttia, vaikka leskeneläke korvautuisi osin muilla etuuksilla ja verotuksen vähentymisellä.

Yhteenvedo ja pohdinta

Tässä artikkelissa tutkimme väestö- ja kotitalousrakenteen ja niissä tapahtuneiden muutosten yhteyttä ikäihmisten eli 75–84-vuotiaiden naisten ja miesten pienituloisuuseroon ja sen kaventumiseen vuosina 1995–2014. Lisäksi analysoimme pienituloisuuden toistuvuutta ja leskeneläkkeen merkitystä. Ikäihmiset jaettiin kotitalouden rakenteen mukaan perheellisiin, yksinasuviin leskiin ja muihin yksinasuviin. Tutkimuksemme pontimena oli havainto sukupuolten pienituloisuuseron kaventumisesta ikäihmisillä.

Tulostemme perusteella pienituloisuuden riski oli sukupuolesta riippumatta yksinasuvilla moninkertainen perheellisiin verrattuna. Tarkastelujakson aikana yksinasuvien 75–84-vuotiaiden naisten pienituloisuusaste on ollut koko ajan korkea, kun taas yksinasuvilla miehillä se on kasvanut voimakkaasti. Yksinasuvien miesten pienituloisuusasteen kasvu onkin ollut merkittävä syy 75–84-vuotiaiden miesten ja naisten pienituloisuuseron kaventumiselle. Yksinasuvia naisia on määrällisesti selvästi enemmän kuin yksinasuvia miehiä ja siksi pienituloisuus on yleisempää 75–84-vuotiaiden naisten kuin miesten keskuudessa.

Michillä ongelmallisin ryhmä niin pienituloisuuden yleisyyden kuin toistuvuuden suhteen oli yksinasuvat ei-lesket. Leskimiesten pienituloisuus oli sen sijaan vähäisempää. Naisilla esiin nousivat puolestaan molemmat yksinasuvien ryhmät, niin lesket kuin muut yksinasuvat. Leskinaisten pienituloisuus ei kuitenkaan ollut yhtä yleistä kuin muiden yksinasuvien naisten.

Vuonna 2014 pienituloisina olleista 75–84-vuotiaista noin kaksi kolmasosaa oli sukupuolesta riippumatta ollut pienituloinen vuonna 2005 ja lähes joka viides myös vuonna 1995. Yleisintä pitkäkestoinen pienituloisuus oli koko seuranta-ajan yksinasuvien joukossa. Tässä miehillä korostuivat ei-lesket ja naisilla myös lesket. Leskeksi tulo tai muusta syystä yksin jääminen lisäsi selvästi kummankin sukupuolen pienituloisuuden riskiä.

Naisille leskeneläkkeellä on suuri merkitys, sillä kaikista pienituloisista naisista 44 prosenttia sai leskeneläkettä. Ilman leskeneläkettä 75–84-vuotiaiden naisten pienituloisuusaste vuonna 2014 olisi ollut 10 prosenttiyksikköä korkeampi, vaikka kansaneläkkeen, muun sosiaaliturvan ja verotuksen toimeentulon alentumista kompensoivat vaikutukset otettiin laskelmissa huomioon. Miesten pienituloisuusasteeseen leskeneläke vaikutti sen

sijaan vain vähän, koska pienituloisista miehistä vain joka kymmenes sai leskeneläkettä. Pienituloisille leskimiehille leskeneläkkeen merkitys toimeentuloon oli toki merkittävä.

Kaikista 75–84-vuotiaista naisista valtaosa oli leskiä, kun taas miehet olivat useimmiten joko yksinasuvia ei-leskiä tai perheellisiä. Tarkastelujakson aikana ja sukupuolesta riippumatta yksinasuvien ei-leskien osuus on kasvanut ja leskien pienentynt. Vaikka sukupuolten väliset erot kotitalouden rakenteessa ovat suuret, samankaltaistumista on tapahtunut myös kotitalouden rakenteen suhteen. Kotitalouden rakenteen muutos ei kuitenkaan selittänyt, miksi miesten pienituloisuusaste on kasvanut naisia nopeammin.

Analyysin ulkopuolelle jäi useita tärkeitä näkökulmia. Jatkossa olisi tärkeää tutkia miten kuluksyksikköluku vaikuttaa kuvaan eläkeläisten käytettävissä olevaan tuloon ja tätä kautta pienituloisuuden yleisyyteen ja kohdentumiseen (Uusitalo 1988). Etenkin tieto kulutusyksikköluvun merkityksestä, kun kotitalouden rakenne muuttuu, on puutteellista. Myös pienituloisuuden kestoa ja siihen liittyviä syitä olisi tarpeen tutkia tarkemmin. Tällöin tuloliikkuvuuteen, kuten toimeentulon vähittäiseen alentumiseen, perherakenteen äkillisiin muutoksiin ja pienituloisuuden pitkitymiseen liittyvät erot tulisivat selvemmin esiin (ks. esim. Jenkins 2011; Suoniemi 2013). Lisäksi olisi tarpeellista tarkastella kuolleisuuden merkitystä pienituloisuuden kehitykselle, koska elin-

ajan odotteiden tiedetään kehittyneen eri tavalla eri tuloryhmille (ks. esim. Tarkiainen & al. 2017).

Leskeneläkkeen yhteys ikäihmisten pienituloisuuteen on ilmeinen. Ilman leskeneläkettä naisleskien pienituloisuus olisi nykyistä selvästi korkeampi. Pienituloisuus on kuitenkin yleistä myös muiden yksien asuvien joukossa ja jatkossa entistä useampi yksinasuva eläkeläinen ei ole leski. Nämä näkökulmat on hyvä ottaa huomioon leskeneläkkeen merkitystä arvioitaessa (ks. esim. STM 2017). On myös muistettava, että työeläkkeenä maksettava leskeneläke ei ole vähimmäisturva, vaan sen tavoitteena on kohtuullisen toimeentulon turvaaminen puolison kuoleman jälkeen.

Eläkeläisten pienituloisuus on usein pelkistetty ikääntyneiden leskinaisten ongelmaksi, jolloin pienituloisuuden taustalla on näin ollen leskeksi tulo. Artikkelimme yksi keskeinen havainto oli yksinasuvien ei-leskimiesten pienituloisuusasteen kasvu. Tarvitaan tarkempaa tietoa siitä, kuinka tämä kytkeytyy esimerkiksi eläkettä edeltävään työuraan. Tietoa tarvitaan myös siitä, onko eläkeläisten pienituloisuus muuttumassa entistä pitkäkestoisemmaksi, koko eläkeajan tai elinkaaren kestäväksi ongelmaksi. Tällöin pienituloisuus koskettaisi entistä harvempia, mutta olisi entistä ”syvempää” ja koskisi molempia sukupuolia. Naisten ja miesten pienituloisuuden samankaltaistuminen on valitettavasti tapahtunut lähinnä miesten pienituloisuuden nousun kautta. Toivottavampaa olisi naisten pienituloisuuden vähentyminen.

Saapunut 10.6.2018
Hyväksytty 4.10.2018

KIRJALLISUUS

- Ahonen, Kati: Kotitalouden rakenteen vaikutus ikääntyneiden sukupuolten väliin köyhyysriskieroihin EU15-maissa ja Norjassa. *Topsos – Sosiaalivakuutuksen ammatillinen lisensiaattitutkimus. Sosiaali-tieteiden laitos. Turku: Turun yliopisto, 2018.*
- Bettio, Francesca & Tinios, Platon & Betti, Gianni: *The Gender gap in Pensions in the EU*, Luxembourg: European Commission, 2013.
- Chant, Sylvia: *Feminization of Poverty*. In George Ritzer (ed.): *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Globalization*, 2012.
- Einiö, Elina & Nisén, Jessica & Martikainen, Pekka: *Increasing childlessness in Europe: time trends and country differences*. *Population Studies* 70 (2016): 2, 217–238.
- Eläketurvakeskus tilastotietokanta: <http://tilastot.etk.fi/?lang=3> (luettu 13.09.2018).
- European Commission: *White Paper, An Agenda for Adequate, Safe and Sustainable Pensions*. COM (2012) 55 final. European Commission: Brussels, 2012.
- European Institute for Gender Equality, EIGE, 2017. <http://eige.europa.eu/gender-equality-index>
- Fasang, Anette Eva & Aisenbrey, Silke & Schömann, Klaus: *Women's Retirement Income in Germany and Britain*, *European Sociological Review* 29 (2013): 5.
- Fritzell, Johan & Ritakallio, Veli-Matti: *Societal shifts and changed patterns of poverty*, LIS Working Paper Series 393. Luxembourg: Luxembourg Income Study, 2004.
- de Gelder, Rianne & Menvielle, Gwenn & Costa, Giuseppe & Kovačs, Katalin & Martikainen, Pekka & Strand, Bjørn Heine & Mackenbach, Johan P.:

- Long-term trends of inequalities in mortality in 6 European countries. *Int J Public Health* 62 (2017): 1, 127–141.
- Gilbert, Neil (ed.): *Gender and Social Security Reform. What's Fair for Women*. International Social Security Series. New Jersey: Transaction Publishers, 2006.
- Ginn, Jay & Street, Debra & Arber, Sara: *Women, Work and Pensions*. International Issues and Prospects. Buckingham: Open University Press, 2001.
- Gornick, Janet & Boeri, Natascia: Gender and poverty. In Gornick, Janet & Boeri, Natascia (eds.): *The Oxford Handbook of the Social Science of Poverty*, 2016.
- Haitz, Natascia: Old-age Poverty in OECD Countries and the Issue of Gender Pension Gaps. *CESifo DICE Report* 13 (2015): 2, 73–75.
- Hietaniemi, Marjukka & Rantala, Juha: Lesken käsite, leskeneläkkeen kohdentuminen ja leskeneläkkeen merkitys. Teoksessa Hietaniemi, Marjukka & Ritola, Suvi: *Näkökulmia perhe-eläkkeen kehittämistarpeisiin*. Eläketurvakeskuksen raportteja 04/2014. Helsinki, 2014.
- Hietaniemi, Marjukka & Ritola, Suvi: *Näkökulmia perhe-eläkkeen kehittämistarpeisiin*. Eläketurvakeskuksen raportteja 04/2014. Helsinki, 2014.
- Jalovaara, Marika: Socioeconomic Differentials in Divorce Risk by Duration of Marriage. *Demographic research* 7 (2002): 16, 537–564.
- Jalovaara, Marika & Fasang Anette Eva: Are there gender differences in family trajectories by education in Finland? *Demographic research* 33 (2015): 44, 1241–1256.
- Jenkins, Stephen: *Changing fortunes. Income mobility and poverty dynamics in Britain*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Kangas, Olli & Ritakallio, Veli-Matti: Social policy or structure? Income transfers, socio-demographic factors and poverty in Nordic countries and in France. *LIS Working Paper Series* 190. Luxembourg: Luxembourg Income Study, 1998.
- Kautto, Mikko (toim.): *Eläkkeet ja eläkkeensaajien toimeentulo 2000–2010*. Eläketurvakeskuksen raportteja 04/2011. Helsinki, 2011.
- Koskenvuo, Karoliina & Ahola, Elina & Kallioma-Puha, Laura: *Perhe-eläkkeiden mahdollisten uudistamisvaihtoehtojen hyvinvointivaikutukset*. Teoksessa Hietaniemi, Marjukka & Ritola, Suvi: *Näkökulmia perhe-eläkkeen kehittämistarpeisiin*. Eläketurvakeskuksen raportteja 04/2014. Helsinki, 2014.
- Kuivalainen, Susan & Rantala, Juha & Ahonen, Kati & Kuitto, Kati & Palomäki, Liisa-Maria (toim.): *Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo 1995–2015*. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 01/2017. Helsinki, 2017.
- Lilja, Reija: *Leskeneläkkeet pitkittävät eläkeuria ja kannustavat työurien lyhentämiseen*. Kansantalouden aikakauskirja 108 (2012), 1, 81–91.
- Martikainen, Pekka & Murphy, Mike & Moustgaard, Heta & Mikkonen, Janne: *Changes in the household structure of the Finnish elderly by age, sex and educational attainment in 1987–2035*. Working papers 88. Helsinki: Research at Kela, 2016.
- Miettinen, Anneli & Rotkirch, Anna & Szalma, Ivett & Donno, Annalisa & Tanturri, Maria-Letizia: *Increasing childlessness in Europe: time trends and country differences*. Families and Societies Working Paper Series (2015) 33.
- Möhring, Katja: *Employment histories and pension incomes in Europe*. *European Societies* 17 (2015): 1, 3–26.
- Nisén, Jessica & Martikainen, Pekka & Silventoinen Karri & Myrskylä, Mikko: Age-specific fertility by educational level in the Finnish male cohort born 1940–1950. *Demographic research* 31 (2014): 5, 119–136.
- OECD: *Pensions at a Glance 2015: OECD and G20 Indicators*. Paris: OECD Publishing, 2015. http://dx.doi.org/10.1787/pension_glance-2015-en
- Penttilä, Irmeli & Kangas, Olli & Nordberg, Leif & Ritakallio, Veli-Matti: *Suomalainen köyhyys 1990-luvun lopulla – välikaista vai pysyvää?* Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2003:7. Helsinki, 2003.
- Pearce, Diana: *The Feminization of Poverty: Women, Work and Welfare*. *Urban and Social Change Review* 11 (1978), 28–36.
- Rake, Katherine: *Accumulated disadvantage? Welfare state provision and the incomes of older women and men in Britain, France and Germany*. In Clasen, Jochen (ed.): *Comparative Social Policy: Concepts, Theories and Methods*. Oxford: Blackwell Publishers, 1999.
- Rantala, Juha: *Eläkeläisleskien toimeentulo*. Teoksessa Takala, Mervi (toim.): *Katsaus perhe-eläkkeeseen*. Eläketurvakeskuksen raportteja 2013:3. Helsinki, 2013.
- Rantala, Juha: *Eläkeläisten toimeentulon kehitys ensimmäisten eläkevuosien aikana*. *Yhteiskuntapolitiikka* 79 (2014): 2, 125–139.
- Rantala, Juha & Gould, Raija: *Pienituloisuuden dynamiikka työkyvyttömyyseläkkeelle siirryttäessä*. *Yhteiskuntapolitiikka* 80 (2015): 3, 233–246.
- Rantala, Juha & Riihelä, Marja: *Eläkeläisnaisten ja -miesten toimeentuloerot vuosina 1995–2013*. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 01/2016. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2016.
- Rantala, Juha & Suoniemi, Ilpo: *Eläkeläisten toimeentulo tulojaon kokonaisuudessa*. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2007:2. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2007.
- Rantala, Juha & Suoniemi, Ilpo: *Toimeentulon muuttuminen eläkkeelle siirryttäessä – ekvivalentti tulosuhteen tarkastelua*. *Yhteiskuntapolitiikka* 76 (2011): 1, 3–16.
- Ruotsalainen, Pekka: *Pienituloisuus on pitkittynyt Suomessa 2000-luvulla*. *Hyvinvointikatsaus* (2013): 3, 48–52.
- SISU-mikrosimulointimalli: <http://tilastokeskus.fi/tup/mikrosimulointi/index.html>.
- STM: *Hallituksen tasa-arvo-ohjelma 2015–2015, loppuraportti*. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2015:1. Helsinki, 2015.
- STM: *Perhe-eläkeselvitys: Työeläkejärjestelmän perhe-*

- eläketurvan kehittämisvaihtoehtoja. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2017:19. Helsinki, 2017.
- Suoniemi, Ilpo: Köyhyyden dynamiikka Suomessa 1995–2008. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 01/2013. Eläketurvakeskus, 2013.
- Takala, Mervi (toim.): Katsaus perhe-eläkkeeseen. Eläketurvakeskuksen raportteja 2013:3. Helsinki, 2013.
- Tarkiainen, Lasse & Martikainen, Pekka & Peltonen, Riina & Remes, Hanna: Sosiaaliryhmien elinajonodote-erojen kasvu on pääosin pysähtynyt. Suomen lääkärilehti 9/2017, 588–593c.
- Tilastokeskus: “Tulonjakotilasto 2009.” SVT, Tulot ja Kulutus, 2011.
- Tilastokeskus: Pienituloisuusindikaattoreita henkilöiden ja sukupuolen mukaan 1966–2016. StatFin Tulonjakotilasto: Saantitapa: <http://pxnet2.stat.fi/PX-Web/pxweb/fi/StatFin/>
- StatFin__tul__tjt/statfin_tjt_pxt_016.px/table/tableViewLayout2/?rxid=915e2cda-7ba0-4159-a268-eac7ed8db846 (luettu 13.09.2018).
- Uusitalo, Hannu: Muuttuva tulonjako. Hyvinvointi-
valtion ja yhteiskunnan rakennemuutoksen vaikutukset tulonjakoon 1966–1985. Tutkimuksia 148. Helsinki: Tilastokeskus, 1988.
- Uusitalo, Hannu (toim.): Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo. Kehitys vuosina 1990–2005. Eläketurvakeskuksen raportteja 2006:2. Helsinki, 2006.
- Uusitalo, Hannu & Sallila, Seppo & Hagfors Robert: Eläkeläiskotitalouksien toimeentulo. Teoksessa Hagfors, Robert & Hellsten, Katri & Ilmakunnas, Seija & Uusitalo, Hannu (toim): Eläkeläisten toimeentulo 1990-luvulla. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2003:1. Helsinki, 2003.
- Van Hedel, Karen & Van Lenthe, Frank J & Avendano, Mauricio & Bopp, Mathias & Esnaola, Santiago & Kovacs, Katalin & Martikainen, Pekka & Regidor, Enrique & Mackenbach, Johan P: Marital status, labour force activity and mortality: A study in the USA and six European countries. *Scandinavian Journal of Public Health* 43 (2015), 469–480.
- Zaidi, Asghar: Poverty Risks for Older People in EU Countries – An Update. Policy Brief January (II). European Centre for Social Welfare Policy and Research. Vienna, 2010.

ENGLISH SUMMARY

Juha Rantala & Susan Kuivalainen & Marjo Pyy-Martikainen & Marja Riihelä: Is the poverty gender gap shrinking? Perspectives on poverty rates among older men and women aged 75–84 (Samankaltaistuuko ikäihmisten köyhyys? Näkökulmia 75–84-vuotiaiden naisten ja miesten pienituloisuuteen)

Gender equality is one of the core values of Finnish society and a basic pillar of the Nordic welfare model. Pension policy, then, is aimed at preventing poverty in retirement. These goals have not been met among older people. In 2016, the poverty rate for 75-year-old women was twice as high as for men of the same age and for the total population on average.

In this article we examine the poverty rates of Finnish people aged 75–84 from three gender equality perspectives. First, we examine the relationship between household structure and the poverty gender gap. Second, we examine the recurrence of poverty and how it is affected by changes in household structure, such as widowhood. Third, we

look at how the survivors' pension affects poverty.

Based on our results, the risk of poverty and the recurrence of poverty is highest for people living in single households, regardless of gender. The poverty rate for women living alone has been high throughout the period under review. The poverty rate has increased from 1995 to 2007, most sharply for men who live alone. This development has contributed to reduce the poverty gap between women and men aged 75–84. Without the survivors' pension, the poverty rate for women aged 75–84 would be 10 percentage points higher. As most people who receive a survivors' pension are women, the effect would be minor for men.

Our study was based on 1995–2014 panel data covering the total population and drawn from Statistics Finland register sources. The poverty rate line was set at 60 per cent of median income.

Keywords: poverty rate, gender equality, older people, survivors' pension.

ELÄKETURVAKESKUKSEN
TUTKIMUKSIA

Tutkimuksia eläkeläisten pienituloisuuden ja toimeentulon dynamiikasta Suomessa vuosina 1995–2014

Tutkimuksessa tarkastellaan eläkeläisten toimeentulon ja pienituloisuuden kehitystä eläkkeelle siirryttäessä ja eläkeaikana. Eläkettä edeltävän tulotason, eläkeajan tulorakenteen sekä sosioekonomisten ja -demografisten taustatekijöiden merkitys toimeentuloon ovat erityisen huomion kohteena. Eläkeläisten toimeentulon dynamiikkaa tutkitaan kahden keskeisen eläkepolitiikalle asetetun sosiaalisen tavoitteen näkökulmasta: eläkettä edeltävän toimeentulon tason kohtuullinen säilyttäminen sekä köyhyyden estäminen. Tutkimuksessa hyödynnetään Tilastokeskuksen rekistereihin perustuvia paneeliaineistoja Suomessa asuneesta asuntokuntaväestöstä vuosilta 1995–2014.

ELÄKETURVAKESKUKSEN TUTKIMUKSIA

Eläketurvakeskus on lakisääteinen työeläketurvan kehittäjä, asiantuntija ja yhteisten palvelujen tuottaja. Tutkimuksia-sarjassa julkaistaan tutkimuksellisista lähtökohdista tehtyjä ja tieteelliset kriteerit täyttäviä tutkimuksia eläketurvaan ja eläkejärjestelmiin liittyvistä aiheista.

Eläketurvakeskus
PENSIONSSKYDDSCENTRALEN